

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000265289

ΑΜΑΛΙΑ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ-ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

86
BUBIN

ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΚΟΡΥΦΑΙΕΣ ΚΕΡΑΜΟΙ
ΜΕ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ
ΤΥΠΟΣ "ΑΝΘΟΥΣ ΛΩΤΟΥ - ΕΛΙΚΩΝ"

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1986

Εισηγητής: Ο καθηγητής Σ. Δάκαρης

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα.

(N.5343/32, άρθρο 202, παράγρ.2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

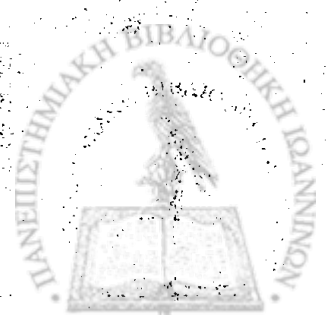
.....	σελ.
.....	111
.....	1
.....	9

ΠΙΝΑΚΑΣ

.....	Στον Βαγγέλη και	15
.....	στον Αρτέμη.	

ΠΙΝΑΚΑΣ

I. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ		
1. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		30
II. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ		
1. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		34
2. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		48
3. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		60
III. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ		
1. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		114
2. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		125
3. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		140
4. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		150
5. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		184
6. Αποστολή (Επίσημη Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών, Ελ-οσ-οσά Αθηνών)		188

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	III
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	I
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8

ΜΕΡΟΣ Α'

I. Η ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΕΒΕΛΙΣΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ "ΑΝΘΟΥΣ ΛΩΤΟΥ-ΕΛΙΚΩΝ"	15
---	----

ΜΕΡΟΣ Β'

I. ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
1. Αμβρακία (Στέγη Α1-σειρά Α1μ).....	30
II. ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
1. Αμβρακία (Στέγη Α2-σειρά Α2η).....	39
2. Κασσώπη (Στέγη Κ1-σειρά Κ1κ).....	48
3. Δωδώνη (α. Στέγη Δ1-σειρά Δ1κ, β. Στέγη Δ2 - σειρές Δ2στ, Δ2σ, γ. Στέγη Δ3,σειρές Δ3στ, Δ3σ, Δ3η, Δ3κ).....	60
III. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
- Οι ακροέραμοι του 3 ^{ου} αι.	
1. Αμβρακία (Στέγη Α3-σειρά Α3η).....	114
2. Κασσώπη (α. Στέγη Κ1-σειρά Κ1κ', β. Στέγη Κ2- σειρά Κ2η).....	126
3. Δωδώνη (Στέγη Δ4-σειρά Δ4η).....	140
4. Κασσώπη (α. Στέγη Κ3-σειρά Κ3η, β. Στέγη Κ4, σειρά Κ4η).....	150
5. Αμβρακία (Στέγη Α4-σειρά Α4μ).....	184
6. Κασσώπη (α. Στέγη Κ5-σειρά Κ5η, β. Στέγη Κ6- σειρές Κ6η, Κ6κ).....	188

7.	Δωδώνη (Στέγη Δ5-σειρά Δ5η).....	211
8.	Μεμονωμένα ευρήματα.....	224
-	Οι ακροκέραμοι του 2 ^{ου} αι.	
9.	Δωδώνη (α. Στέγη Δ6-σειρά Δ6η, β. Στέγη Δ7-σειρά Δ7η, γ. Στέγη Δ8-σειρά Δ8η)....	235
10.	Αμβρακία (Στέγη Α5-σειρά Α5η).....	251
11.	Κασσώπη (Στέγη Κ7-σειρά Κ7η).....	254
12.	Δωδώνη (Στέγη Δ9-σειρά Δ9η).....	266
13.	Μεμονωμένα ευρήματα.....	277

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	279
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΤΕΓΩΝ ΚΑΙ ΣΕΙΡΩΝ.....	284
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΩΝ.....	287
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ.....	293
ΠΙΝΑΚΕΣ-ΣΧΕΔΙΑ	

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η παρουσίαση και η μελέτη του μεγαλύτερου μέρους των διακοσμημένων ηγεμόνων και κορυφαίων κεράμων που προέρχονται από τις ανασκαφές στην Αμβρακία, στη Δωδώνη και στην Κασσώπη. Οι κέραμοι, που δημοσιεύονται εδώ, έχουν επιλεγεί μετά από συστηματική τυπολογική μελέτη της διακόσμησης του σχετικού ανασκαφικού υλικού. Εντάσσονται σε έναν τύπο που συμβατικά ονομάζουμε τύπο "άνθους λωτού-ελίκων". Οι υπόλοιπες μεμονωμένες σειρές των Ηπειρωτικών ηγεμόνων και κορυφαίων κεράμων δε συνεξετάζονται, επειδή είναι ανεπαρκείς και δεν παρέχουν τη δυνατότητα για ολοκληρωμένη έρευνα του τύπου που αντιπροσωπεύουν.

Μετά από ένα εισαγωγικό κεφάλαιο, που αναφέρεται συνοπτικά στην ιστορία της έρευνας των ακροκεράμων, επιχειρείται μια κριτική θεώρηση της γένεσης και εξέλιξης του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων" στον ελληνικό χώρο. Σημειώνεται η εξελικτική πορεία του τύπου από τον 7^ο αι., οπότε εμφανίζεται για πρώτη φορά, ως το τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. Στην εποχή αυτή χρονολογείται η σειρά ακροκεράμων από τη Νότια Στοά της Κόρινθου που αποτελεί ένα σημαντικό ορόσημο για την εξέλιξη του τύπου.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται με χρονολογική κατάταξη οι Ηπειρωτικές σειρές του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων". Μετά τον αναλυτικό κατάλογο των ευρημάτων ακολουθεί η τεχνοτροπική μελέτη της διακόσμησής τους και το θέμα της χρονολόγησης με βάση το συσχετισμό με άλλα ασφαλέστερα χρονολογημένα παράλληλα και τη συνεξέταση των στρωματογραφικών και άλλων ανασκαφικών δεδομένων. Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβάλλεται για τον εντοπισμό εργαστηρίων, για την απόδοση των σειρών σε συγκεκριμένο οικοδόμημα και για την ένταξή τους στο αντίστοιχο ιστορικό περίγραμμα.

Ακολουθούν η γενική σύνοψη με τα συμπεράσματα, το ευρετήριο των στεγών και των σειρών και τέλος οι κατάλογοι εικόνων και σχεδίων.

Τη μελέτη των διακοσμημένων κεράμων από την Ήπειρο άρχισα το 1979, μετά από υπόδειξη του καθηγητή Σ. Δάκαρη. Το Φθινόπωρο του 1986 την υπέβαλα, ως διδακτορική διατριβή, στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Παν/μίου Ιωαννίνων.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή όλους εκείνους που βοήθησαν στην ολοκλήρωση αυτής της μελέτης.

Πρώτα επιθυμώ να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον καθηγητή Σ. Δάκαρη που μου παραχώρησε την άδεια μελέτης και δημοσίευσης του σχετικού ανασκαφικού υλικού από τη Δωδώνη και την Κασσώπη. Με αδιάκοπη φροντίδα και στοργή μου παραστάθηκε σε ό,τι αφορούσε την εργασία μου, την οποία παρακολούθησε σε όλα της τα στάδια, κάνοντας πολύτιμες παρατηρήσεις και υποδείξεις.

Πολλές ευχαριστίες οφείλω στην καθηγήτρια κ. Α. Μαραγκού για το αμέριστο ενδιαφέρον, τη συμπαράσταση και τις χρήσιμες παρατηρήσεις της, καθώς και στους καθηγητές κ. Ι. Παπαποστόλου, Δ. Παντερμαλή και το λέκτορα κ. Γ. Πετρόχειλο για τις υποδείξεις τους, οι οποίες συνέβαλαν στην ουσιαστική βελτίωση του κειμένου.

Ευχαριστίες χρωστώ στην Έφορο Αρχαιοτήτων κ. Γ. Βοκοπούλου και τον Επιμελητή Αρχαιοτήτων κ. Ηλ. Ανδρέου, που μου παραχώρησαν πρόθυμα την άδεια μελέτης και δημοσίευσης ανασκαφικού υλικού από την Άρτα.

Στους Προϊσταμένους της ΙΒ' Εφορείας Αρχαιοτήτων κ. Γ. Ψυχογιού-Ανδρέου και κ. Ηλ. Ανδρέου οφείλω θερμές ευχαριστίες για τις συνεχείς διευκολύνσεις που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης έρευνάς μου στο Μουσείο Ιωαννίνων και στην Αρχαιολογική Συλλογή της Άρτας.

Επιθυμώ επίσης να ευχαριστήσω θερμά για την πολύτιμη συνεργασία και βοήθεια τη συνάδελφο κ. Ντ. Γραβάνη-Κατσίκη, στην οποία οφείλονται όλες οι πληροφορίες για τα ανασκαφικά δεδομένα από την Κασσώπη.

Στον αρχιτέκτονα-αρχαιολόγο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου του Βερολίνου κ. E.L. Schwandner εκφράζω τις ευχαριστίες μου για τη γόνιμη συνεργασία του και τις χρήσιμες πληροφορίες και συμβουλές του.

Ευχαριστώ ακόμα όλα ανεξαιρέτως τα Μέλη του Αρχαιολογικού Τομέα του Παν/μίου Ιωαννίνων, που με βοήθησαν με διάφορους τρόπους στην πορεία της εργασίας μου.

Τέλος το φωτογράφο του Μουσείου Ιωαννίνων κ. Β.Πτηνόπουλο που φωτογράφησε για την έρευνά μου όλα τα θραύσματα των Ηπειρωτικών κεράμων και το σχεδιαστή του Παν/μίου Ιωαννίνων κ. Ι. Διαμαντόπουλο, που εκπόνησε τα σχέδια, ευχαριστώ θερμά.

Την εργασία μου αφιερώνω στους γιους μου που πολλά στερήθηκαν κατά τη διάρκεια της πολύχρονης έρευνάς μου.

Σ Υ Ν Τ Ο Μ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Ε Σ

Εκτός από τις καθιερωμένες συντομογραφίες (βλ. Archäologischer Anzeiger 100, 1985, σ. 757 κεξ.) χρησιμοποιούνται εδώ και οι ακόλουθες:

- ΑΔ : Αρχαιολογικόν Δελτίον
- ΑΕ : Αρχαιολογική Εφημερίς
- Åkerström : Å. Åkerström, Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens, Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, 4°, XI, Lund 1966.
- Andrén : A. Andrén, Architectural Terracottas from Etrusco-Italic Temples, Acta Instituti Romani Regni Sueciae VI, Lund-Leipzig 1939 (plates), 1940 (text).
- Ανδρέου : Ηλ. Ανδρέου, Το μικρό θέατρο της Αμβρακίας, Ηπειρ.Χρον.25 (1983), σ. 9-23.
- Ανδρόνικος-Μακαρόνας : Μ. Ανδρόνικος-Χ. Μακαρόνας κ.ά., Το ανάκτορο της Βεργίνας, Αθήναι 1961.
- Ανδρόνικος, Βεργίνα : Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα, Αθήνα 1984.
- Biesantz : H. Biesantz, Die thessalischen Grabreliefs, Mainz am Rhein 1965.
- Billot : M.-Fr. Billot, Terres cuites architecturales du Musée Épigraphique, ΑΔ 31(1976): Α' Μελέται, σ. 87-135.
- BMC : P. Gardner, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Thessaly to Aetolia, Bologna 1963.
- Broneer : O. Broneer, The South Stoa and its Roman Successors, Corinth I, IV, Princeton, New Jersey 1954.
- Buren GFR : E.D. van Buren, Greek Fictile Revetments in the Archaic Period, London 1926.
- Buschor TdAI : E. Buschor, Die Tondächer der Akropolis, I. Simen, Berlin und Leipzig 1929.

- Buschor TdAII : E. Buschor, Die Tondächer der Akropolis, II. Stirnziegel, Berlin und Leipzig 1933.
- Carapanos, Dodone : C. Carapanos, Dodone et ses ruines, Paris 1878.
- Cooper : N.K. Cooper, The Development of Roof Revetment in the Peloponnese, Minnesota 1983.
- Corinth IV, 1 : I. Thallon-Hill - L. Shaw King, Decorated Architectural Terracottas, Corinth IV, 1, Cambridge, Massachusetts 1929.
- Corinth XV, II : A. Newhall Stillwell, The Potters' Quarter. The Terracottas, Corinth XV, II, Princeton, New Jersey 1952.
- Δάκαρης, Δωδώνη : Σ.Ι. Δάκαρης, Το Ιερόν της Δωδώνης, ΑΔ 16 (1960), σ. 4-40.
- Dakaris, Antike Kunst : S.I. Dakaris, Das Taubenorakel von Dodona und das Totenorakel bei Ephyra, Antike Kunst, Beiheft 1 (1963), σ. 35-55.
- Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι : Σ.Ι. Δάκαρης, Οι γενεαλογικοί μύθοι των Μολοσσών, εν Αθήναις 1964.
- Δάκαρης, Κασσώπη : Σ.Ι. Δάκαρης, Κασσώπη. Νεώτερες ανασκαφές 1977-1983, Ιωάννινα 1984.
- Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης: Σ.Ι. Δάκαρης, Δωδώνη. Οδηγός αρχαιολογικού χώρου Δωδώνης.
- Δάκαρης, Ωκύπτερα : Σ.Ι. Δάκαρης, Ωκύπτερα, Ηπειρ. Χρονικά 22 (1980), σ. 27-34.
- Dakaris, Palast und Hütte: S. Dakaris, Von einer kleinen ländlichen Ansiedlung des 8-4. Jhs. v. Chr. zu einer spätklassischen Stadt in Nordwest-Griechenland, Palast und Hütte, Mainz am Rhein 1982.
- Délos VI : Ch. Picard, L'Établissement des Poseidonistes de Bérytos, Exploration archéologique de Délos VI, Paris 1921.
- Dyggve-Poulsen, Laphrion: E. Dyggve-Fr. Poulsen, Das Laphrion, Der Tempelbezirk von Kalydon, København 1948.

- Ηπειρ. Χρονικά : Ηπειρωτικά Χρονικά.
- Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά. : Δ. Ευαγγελίδης, Ηπειρωτικά Έρευνα. I. Η ανασκαφή της Δωδώνης, Ηπειρ.Χρονικά 10 (1935), σ. 192-264.
- Ευαγγελίδης-Δάμαρης : Δ. Ευαγγελίδης - Σ. Δάμαρης, Το Ιερόν της Δωδώνης. Α.Ιερά Οικία, ΑΕ 1959.
- Franke, Alt - Epirus : P.R. Franke, Alt-Epirus und das Königstum der Molosser, Erlangen 1954.
- Franke AME : P.R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961.
- Fraser-Rönne : P.M. Fraser - T. Rönne, Beotian and West Greek Tombstones, Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae 4°, VI, Lund 1957.
- Gravani, Die Keramik : K.Gravani, Die Keramik von Kassope. Ein vorläufiger Überblick, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, München (υπό εκτύπωση).
- Graeve, Der Alexander-sarkophag : V.von Graeve, Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt, Istanbuler Forschungen 28, Berlin 1970.
- Gropengiesser, Pflanzlichen Akrotere : H.Gropengiesser, Die pflanzlichen Akrotere klassischer Tempel, Mainz 1961.
- Grose, Coins : S.W.Grose, Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins, I.Cambridge 1923, II.Cambridge 1926, III.Cambridge 1929.
- Gschwantler, Ephesos und Samothrake : K.Gschwantler-A.Bernhard-Walcher-A. Bammer, Funde aus Ephesos und Samothrake, Katalog der Antikensammlung II, Wien 1978.
- Hammond, Epirus : N.G.L.Hammond, Epirus, Oxford 1967.
- Hammond, Macedonia : N.G.L. Hammond, A History of Macedonia, Oxford 1972.
- Hill : B.H.Hill, The Temple of Zeus at Nemea, Princeton, New Jersey 1966.

- Hoepfner, Pompeion : W.Hoepfner, Das Pompeion und seine Nachfolgerbauten, Kerameikos X, Berlin 1976.
- Hoepfner-Schwandner, Kassope : W.Hoepfner-E.L.Schwandner κ.ά., Kassope. Bericht über die Ausgrabungen einer spät-klassischen Streifenstadt in Nordwestgriechenland, Haus und Stadt im Klassischen Griechenland, München (υπό εκτύπωση).
- Hübner, Kerameikos : G.Hübner, Dachterrakotten aus dem Kerameikos von Athen, AM 88(1973), σ.67-143.
- Hübner, Nauplia : G.Hübner, Dachterrakotten im Magazin des Museums von Nauplia, Tiryns VIII, Mainz am Rhein 1975, σ. 117-136.
- Hübner ADA : G.Hübner, Antefixa Deorum Athenarum, AM 91 (1976), σ. 175-183.
- Hübner, Pompeion : G.Hübner, Stirnziegel, Das Pompeion und seine Nachfolgerbauten, Kerameikos X, Berlin 1976, σ.230-237.
- Jacobsthal, Der Blitz : P.Jacobsthal, Der Blitz in der orientalischen und griechischen Kunst, Berlin 1906.
- Καλτσός : N.E.Καλτσός, Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις από τη Μακεδονία, Αθήνα 1985.
- Karydi : E.Walter-Karydi, Bronzen aus Dodona-Eine Epirotische Erzbildnerschule, JbBerlMus 23(1981), σ.11-48.
- Kleemann, Satrapen-Sarkophag : I.Kleemann, Der Satrapen-Sarkophag aus Sidon, Istanbuler Forschungen 20, Berlin 1958.
- Koch, Campanien : H.Koch, Dachterrakotten aus Campanien mit Ausschluss von Pompei, Berlin 1912.
- Le Roy : Chr.Le Roy, Les terres cuites architecturales, Topographie et Architecture, Fouilles de Delphes II, Paris 1967.
- Martin : R.Martin, Manuel d'architecture grecque, I. Matériaux et techniques, Paris 1965.

- Mitsopoulou-Leon : V.Mitsopoulou-Leon, Beobachtungen zu einigen Ton-Antefixen aus Elis, Festschrift des Österreichischen Archäologischen Institutes für Fritz Eichler, Wien 1967, σ. 124-131.
- Möbius, Stelen-Ornamente: H.Möbius, Die Ornamente der griechischen Grabstelen, München 1968.
- Μπακαλάκης, Μαρώνεια : Γ.Μπακαλάκης, Κορύμφωμα επιτύμβιας στήλης εκ Μαρωνείας, Χαριστήριον εις Α.Κ. Ορλάνδου, Α', Αθήναι 1965, σ. 46-56.
- Μπούρας, Βραυρών : Χ.Μπούρας, Η αναστήλωση της στοάς της Βραυρώνος, Αθήναι 1967.
- Οικονομίδου : Μ.Καραμεσίνη-Οικονομίδου, Η νομισματοκοπία της Νικοπόλεως, Αθήναι 1975.
- Ol. Forsch. V. : A.Mallwitz-W.Schiering, Die Werkstatt des Pheidias in Olympia, Olympische Forschungen V, Berlin 1964.
- Olympia II : Fr.Adler-R.Borrmann κ.ά., Die Baudenk-mäler von Olympia, Olympia II, Amsterdam 1966.
- Olynthus XII : D.M.Robinson, Domestic and Public Architecture, Olynthus, Excavations at Olynthus XII, Baltimore, Maryland 1946.
- Ορλάνδος, Παρθενών : Α.Κ.Ορλάνδος, Η αρχιτεκτονική του Παρθενώνος, Γ', Αθήναι 1978.
- Ορλάνδος, Υλικά δομής Α' : Α.Κ.Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, Μέρος Α', Αθήναι 1955.
- ΠΑΕ : Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.
- Paris, Élatée : P.Paris, Fouilles a Élatée, Le temple d'Athèna Cranaia, BCH 11 (1887), σ.39-63.
- Payne NC : H.Payne, Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in the Archaic Period, Maryland 1971.
- Pfrommer : M.Pfrommer, Grossgriechischer und mittelitalischer Einfluss in der Rankenornamentik frühhellenistischer Zeit, JdI 97 (1982), σ.119-190.

- Poulsen-Rhomaïos,
Kalydon : Fr.Poulsen-K.Rhomaïos,Erster vorläufiger Bericht über die Dänisch-Griechischen Ausgrabungen von Kalydon,København 1927.
- Ρωμαίος, Κέραμοι : Κ.Α.Ρωμαίος,Κέραμοι της Καλυδώνος, Εν Αθήναις 1951.
- Roux, Argolide : G.Roux,L'architecture de l'Argolide aux IVe et IIIe siècles avant J.-C., Paris 1961.
- Samothrace 4.II : K.Lehmann-D.Spittle,The Altar Court,Samothrace, Bollingen Series LX.4.II, New York 1964.
- Schede,
Traufleisten-Ornament : M.Schede,Antikes Traufleisten-Ornament, Strassburg 1909.
- Shoe : L.Shoe,Profiles of Greek Mouldings, Cambridge, Massachusetts 1936.
- Sichtermann, Ganymed : H.Sichtermann,Ganymed.Mythos und Gestalt in der antiken Kunst, Berlin 1948.
- SNG COP : Sylloge Nummorum Graecorum,Thessaly - Illyrium , Copenhagen 1943.
- SNG Evelp. : Sylloge Nummorum Graecorum. Grèce Collection Réna H.Evelpidis Athènes. Deuxième Partie:Macédoine-Thessalie-Illyrie-Épire-Corcyre. Louvain 1975.
- Σούλη : Χρ.Τζουβάρα-Σούλη,Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την αρχαίαν 'Ηπειρον, Ιωάννινα 1979.
- Σβορώνος
Νομίσματα Πτολεμαίων
Το Έργον : Ι.Ν.Σβορώνος,Τα νομίσματα των Πτολεμαίων, Εν Αθήναις 1904.
- Travlos : J.Travlos, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, London 1971.
- Βοκοτοπούλου, Πρόχοι : Ι.Κουλειμάνη-Βοκοτοπούλου, Χαλκαί κορινθιουργείς πρόχοι, Αθήναι 1975.
- Βοκοτοπούλου, Οδηγός : Ι.Π.Βοκοτοπούλου, Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων, Αθήναι 1973
- Vollgraff : W.Vollgraff,Le Sanctuaire d'Apollon Pythéen a Argos, Études Peloponnesiènes I, Paris 1956.

Χρησιμοποιούνται επίσης τα παρακάτω σύμβολα:

- Α. : Προέλευση ευρήματος από την Αμβρακία.
Αρ.Μ. : Αριθμός ευρετηρίου στο Μουσείο Ιωαννίνων.
Αρ.Μ.Α. : " " στην Αρχαιολογική Συλλογή Άρτας.
Γ. : Αρχαιότερος ναός Διώνης στη Δωδώνη¹.
Δ. : Προέλευση ευρήματος από τη Δωδώνη.
Ε₁ : Ιερά Οικία στη Δωδώνη.
Ε₂ : Βουλευτήριο " " .
Ζ~ : Ναός Θέμιδος" " .
η : Ηγεμόνας καλυπτήρας.
Θ : Νεότερος ναός Διώνης στη Δωδώνη.
Κ : Προέλευση ευρήματος από την Κασσώπη.
κ : Κορυφαίος καλυπτήρας.
Λ : Ναός Αφροδίτης στη Δωδώνη.
Μ : Οικία Ιερέων; " " .
μ : Μητέρα.
μ.ε : Μεμονωμένο εύρημα.
Ο, ΟΙ : Πρυτανείο² στη Δωδώνη.
σ : Πήλινη σίμα.
στ : Ηγεμόνας στρωτήρας.

Οι στέγες χαρακτηρίζονται με το σύμβολο του τόπου προέλευσής τους (Α: Αμβρακία, Δ: Δωδώνη, Κ: Κασσώπη) σε αντίστοιχη αριθμητική σειρά.

Οι σειρές των ηγεμόνων και κορυφαίων κεραμίδων χαρακτηρίζονται με τα διακριτικά της στέγης στην οποία ανήκουν και το σύμβολο του είδους των ευρημάτων (η: ηγεμόνας καλυπτήρας, κ: κορυφαίος καλυπτήρας, σ: πήλινη σίμα, στ: ηγεμόνας στρωτήρας).

Τα μεμονωμένα ευρήματα χαρακτηρίζονται με το σύμβολο του τόπου προέλευσής τους, το σύμβολο μ.ε. σε αντίστοιχη αριθμητική σειρά και το σύμβολο του είδους ευρήματος.

Όλες οι χρονολογίες αναφέρονται στους προχριστιανικούς χρόνους, εκτός από αυτές που δηλώνονται. Σε όλες τις περιγραφές που ακολουθούν, "αριστερά" και "δεξιά" νοείται σε σχέση προς το θεατή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σχεδόν αποκλειστική στροφή του ενδιαφέροντος των ερευνητών της τέχνης και ειδικότερα της αρχιτεκτονικής στα μεγάλα αστικά κέντρα και Ιερά της κεντρικής και νότιας Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα την περιορισμένη μελέτη περιφερειακών περιοχών, όπως της Ηπείρου. Οι ανασκαφικές εργασίες κυρίως του καθηγητή Ε. Δάμαρη και της ΙΒ' Έφορείας προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων, καθώς και οι μελέτες των Σ. Δάμαρη, Ν. Hammond, Ρ. Lénègue, Ρ. Franke, Ρ. Cabanes, Ι. Βοκοτοπούλου, Μ. Οικονομίδου κ.ά., συνέβαλαν στη μελέτη της Ηπειρωτικής αρχαιολογίας και ιστορίας. Ωστόσο, οι δυσκολίες για την έρευνα των Ηπειρωτικών ηγεμόνων και κορυφαίων κεραμίδων είναι μεγάλες, επειδή η σχετική βιβλιογραφία, που θα επέτρεπε την εξακρίβωση των τοπικών παραλλαγών, είναι ανύπαρκτη³.

Στις αποθήκες του Μουσείου Ιωαννίνων και της Αρχαιολογικής Συλλογής στην Άρτα φυλάσσεται ένας μεγάλος αριθμός ακροκεράμων* από αυτές ελάχιστες αναφέρονται στις πρῶτες δημοσιεύσεις των ανασκαφών. Γι' αυτό, η παρουσίαση και λεπτομερής μελέτη της διακόσμησης του μεγαλύτερου μέρους από τις Ηπειρωτικές ηγεμόνες και κορυφαίες κεραμίδες, που αποτελεί το θέμα της εργασίας, προσφέρει σημαντικά στοιχεία για την προσέγγιση βασικών προβλημάτων, σχετικών με την έρευνα της αρχαίας Ηπείρου.

Από τα τέλη του 19^{ου} αι. έχει εκδηλωθεί το ενδιαφέρον των ερευνητών, κυρίως για κεραμώσεις της αρχαϊκής περιόδου στη Σικελία⁴ και ακροκεράμων από τις ανασκαφές στην Ολυμπία⁵. Στη δεκαετία του 1920 δημοσιεύονται τρεις μελέτες από την Ε. D. van Buren⁶, που είναι ακόμη αρκετά χρήσιμες, παρόλο που υστερούν στην εικονογράφηση, τις τεχνικές παρατηρήσεις και κυρίως τις χρονολογήσεις που μερικές φορές είναι αμφισβητήσιμες. Ταυτόχρονη σχεδόν με τα έργα της Ε. D. van Buren είναι η δημοσίευση από τις Ι. Thallon-Hill και L. Shaw King⁷ πήλινων ακροκεράμων με διακόσμηση από την Κόρινθο, όπου επισημαίνεται η σπουδαιότητα της κορινθιακής παραγωγής. Η έρευνα των ακροκεράμων προάγεται το 1927 με τη δημοσίευση των ευρημάτων των ανασκαφών στην Καλυδώνα⁸ που έγινε από τους F. Poulsen και Κ. Ρωμαίο. Λίγα χρόνια αργότερα (1929 και 1933) ο Ε. Buschor⁹ δημοσιεύει σε χρονολογική σειρά

ακροκεράμους από τις ανασκαφές στην Ακρόπολη των Αθηνών, με επιστημονική μέθοδο, πλούσια εικονογράφηση και σχέδια.

Για το σχετικό υλικό από τη Μ. Ασία σημαντικές είναι οι δημοσιεύσεις ακροκεράμων από τις Σάρδεις¹⁰, τη Μίλητο¹¹ και τη Λάρισα επί του Έρμου¹², ενώ στη δεκαετία του 1930 το ενδιαφέρον των ερευνητών στρέφεται εκ νέου προς τη Σικελία' ο E. Gabrieli¹³ μελετά προβλήματα της δωρικής αρχιτεκτονικής της Σικελίας και κυρίως τη στέγη του ναού C στον Σελινούντα. Όλα τα γνωστά μέχρι τότε συμπεράσματα συνοψίζονται στη σύντομη διατριβή του W. Darsow¹⁴ που θεωρείται ελλιπής, επειδή στερείται εικόνων και προτείνει χρονολογήσεις συνήθως χαμηλότερες από τις πραγματικές. Αντίθετα οι χρονολογήσεις που προτείνει ο H.K. Süsserott¹⁵ είναι μερικές φορές αρχαιότερες, αλλά πιο κοντά στην πραγματικότητα.

Το 1940 δημοσιεύεται από τον A. Andréu το πλούσιο υλικό από τους πρώιμους ναούς της Ετρουρίας και του Λατίου¹⁶, ενώ μετά από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αρχίζει μια καινούργια δραστηριότητα στη μελέτη των ακροκεράμων. Υλικό από τη Γέλα μελετάται από τον B. Brea¹⁷ που προσπαθεί να διαπιστώσει τις εσωτερικές σχέσεις και εξαρτήσεις της κεράμωσης στη Σικελία.

Για τη μελέτη της κεράμωσης στην κυρίως Ελλάδα και ιδιαίτερα των κορινθιακών εργαστηρίων σημαντική συμβολή αποτελούν τα έργα του E. Dygge¹⁸ και του K. Ρωμαίου¹⁹, στα οποία δημοσιεύεται υλικό από την Καλυδώνα. Οι παραπάνω δημοσιεύσεις, στο μεγαλύτερο μέρος τους, αναφέρονται σε ακροκεράμους της αρχαϊκής περιόδου. Το αντίστοιχο υλικό της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου παρουσιάζεται περιληπτικά και αφορά μόνο την Κόρινθο²⁰.

Τα τελευταία τριάντα χρόνια αρκετοί ερευνητές ασχολούνται με την κεράμωση της στέγης που έγινε αντικείμενο εμπεριστατωμένων μελετών. Ένας περιορισμένος αριθμός ακροκεράμων από την Ολυμπία συμπεριλαμβάνεται το 1964 στη δημοσίευση του "Εργαστηρίου του Φειδίου" από τον A. Mallwitz²¹. Δυο χρόνια αργότερα ο Å. Åkerström²² δημοσιεύει σημαντικό αριθμό ακροκεράμων από τη Μ. Ασία, με κριτική παρουσίαση της μέχρι τότε σχετικής βιβλιογραφίας. Ωστόσο, πλήρης δημοσίευση ελληνιστικών και ρωμαϊ-

κών ακροκεράμων γίνεται για πρώτη φορά στα τέλη της δεκαετίας του 1960 από τον Chr. Le Roy²³ που μελετά το υλικό από τους Δελφούς. Η σημασία της δημοσίευσης αυτής βρίσκεται στο πρωτότυπο υλικό που παρουσιάζεται, στη μελέτη της τυπολογικής εξέλιξης των ακροκεράμων, στη χρονολογική τους κατάταξη και κυρίως στη διάκριση μερικών εργαστηρίων και ιδιαίτερα του κορινθιακού.

Την τελευταία εικοσαετία οι ακροκέραμοι αποτελούν το θέμα ορισμένων διδακτορικών διατριβών²⁴, όπως η διατριβή της G. Hübner, με υλικό του 5^{ου} και 4^{ου} αι. από τον Κεραμεικό²⁵. Ορισμένες μεταγενέστερες μελέτες της ίδιας²⁶ και της M. Fr. Billot²⁷ αποτελούν σημαντικό βοήθημα για τους μελετητές των ακροκεράμων στέγης, όπως και η πρόσφατη διατριβή του N. Καλτσά²⁸, όπου μελετώνται οι πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις από την κεντρική και ανατολική Μακεδονία. Το υλικό περιορίζεται χρονικά κυρίως στην περίοδο της μεγάλης ακμής του μακεδονικού βασιλείου, δηλ. από τα μέσα του 4^{ου} αι. έως και το πρώτο τέταρτο του 3^{ου} αι.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Για τα σύμβολα των κτηρίων στη Δωδώνη βλ. σχέδ. 1.
2. Το Ο1 είναι προσθήκη στο αρχαιότερο οικοδόμημα Ο.
3. Πρβ. Mitsopoulou-Leon, σ. 131, σημ. 37.
4. Για την πρώτη (1881) μελέτη ακροκεράμων από τη Σικελία και για τον καθορισμό της βασικής διάκρισης ανάμεσα στην πήλινη κέραμο κορινθιακού, λακωνικού και σικελικού τύπου βλ. W. Dörpfeld-F. Graeber κ.ά., Über die Verwendung von Terrakotten am Geison und Dache griechischer Bauwerke, 41. Berliner Winkelmannsprogramm, 1881. Πρβ. επίσης τις μελέτες του Orsi στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αι.: P. Orsi, MonAnt 7 (1897), στ. 201-274, MonAnt 13 (1903), στ. 369-391, NSc 1907, σ.38 κεξ., MonAnt 20 (1910), στ. 729-850. Η προσπάθεια από τον Koch (Dachterrakotten aus Campanien mit Ausschluss von Pompei, Berlin 1912) να μελετήσει ακροκεράμους από την Καμπανία θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική, παρόλο που είναι ελλιπής. Η έρευνά του ολοκληρώνεται το 1915 με τη δημοσίευση του υπόλοιπου υλικού (H. Koch, RM 1915, σ.1-115). Ήδη έχει προηγηθεί το θεμελιακό έργο του Schede (Antikes Traufleisten-Ornament, Strassburg 1909) για την αρχιτεκτονική διακόσμηση, με ιδιαίτερο βάρος στα οικοδομήματα του 4^{ου} αι.
5. Fr. Adler-R. Borrmann κ.ά., Die Baudenkmäler von Olympia, Olympia II, Amsterdam 1966.
6. E.D. van Buren, Figurative Terra-cotta Revetments in Etruria and Latium, London 1921· της ίδιας, Greek Fictile Revetments in the Archaic Period, London 1926· της ίδιας, Archaic Fictile Revetments in Sicily and Magna Graecia (1923), Washington 1973.
7. I. Thallon-Hill-L. Shaw King, Decorated Architectural Terracottas, Corinth IV,1, Cambridge, Massachusetts 1929.
8. Fr. Poulsen-K. Rhomaios, Erster vorläufiger Bericht über die Dänisch-Griechischen Ausgrabungen von Kalydon, Kopenhagen 1927 και E. Dyggve-F. Poulsen-K. Rhomaios, Das Heroon von Kalydon (Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, Historisk og Filosofisk Afd. 7 Raekke IV, 4) 1934.

9. E. Buschor, Die Tondächer der Akropolis, I. Simen, Berlin und Leipzig 1929, II. Stirnziegel, Berlin und Leipzig 1933. Πρβ. W.B. Dinsmoor, AJA 37 (1933), σ. 174-175.
10. L. Shear, Architectural Terra-cottas, Sardis X, 1, Cambridge 1926.
11. A. Gerkan, Milet I: 8 (1925).
12. L. Kjellberg, Die architektonischen Terrakotten, Larisa am Hermos II, Stockholm 1940.
13. E. Gabrici, MonAnt 35 (1933), σ. 137-262.
14. W. Darsow, Sizilische Dachterrakotten, Köln 1938.
15. H. Schleif-H.K. Süßerott, Das Schatzhaus von Gela, H. Süßerott, Ein altsizilisches Dach und Unteritalisch-Ionische Baukeramik, Olympische Forschungen I, Berlin 1944, σ. 83-110, 128-136, 136-145.
16. A. Andrén, Architectural Terracottas from Etrusco-Italic Temples, Acta Instituti Romani Regni Sueciae VI, Lund-Leipzig 1939 (plates), 1940 (text).
17. B. Brea, Annuario 27-29 (Nuova serie XI-XIII) (1949-1951), σ. 7-102, NSc 11-13 (1949-1951, 1952), σ. 1 κει.
18. E. Dyggve-Fr. Poulsen, Das Laphrion, Der Tempelbezirk von Kalydon, København 1948.
19. K.A. Ρωμαίος, Κέραμοι της Καλυδώνος, Εν Αθήναις, 1951.
20. Ο.π. (σημ. 18,19)
21. A. Mallwitz-W. Schiering, Die Werkstatt des Pheidias in Olympia, Olympische Forschungen v, Berlin 1964.
22. A. Åkerström, Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens, Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, 4°, XI, Lund 1966.
23. Chr. Le Roy, Les terres cuites architecturales, Topographie et Architecture, Fouilles de Delphes II, Paris 1967.
24. Όπως η αδημοσίευτη διατριβή του O. Harl και η διατριβή της N.K. Cooper, The Development of Roof Revetment in the Peloponnese, Minnesota 1983.
25. G. Hübner, Dachterrakotten aus dem Kerameikos von Athen, AM 88 (1973), σ. 67-143.
26. G. Hübner, Dachterrakotten im Magazin des Museums von Nau-

- plia, Tiryns VIII, Mainz am Rhein 1975, σ.117-136' της ίδιας, Stirnziegel, Das Pompeion und seine Nachfolgerbauten, Kerameikos X, Berlin 1976, σ.230-237' της ίδιας, Antefixa Deorum Athenarum, AM 91 (1976), σ. 175-183' της ίδιας, Dachterrakotten (RS. Felsch-H. Keinas-H. Schuler, Apollon und Artemis, Oder Artemis und Apollon?), AA 1980, σ.112-118.
27. M.Fr. Billot, Terres cuites architecturales du Musée Épigraphe, AA 31 (1976): A' Μελέται, σ. 87-135.
28. N.Ε. Καλτσάς, Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις από τη Μακεδονία, Αθήνα 1985.

Ι. Η ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ "ΑΝΘΟΥΣ ΛΩΤΟΥ-ΕΛΙΚΩΝ"

Ο συχνότερος τύπος ηγεμόνων και κορυφαίων κεραμίδων στην Ήπειρο έχει διακοσμημένο μέτωπο που αποτελείται από δυο μέρη: το ανθέμιο και τη βάση. Τα κύρια διακοσμητικά στοιχεία της βάσης είναι δυο αντωπές έλικες που καταλήγουν σε σπείρες και περιβάλλουν ένα αναστραμμένο άνθος λωτού. Τα στοιχεία αυτά, που δίνουν και τη συμβατική ονομασία του τύπου, απαντούν με διάφορες παραλλαγές. Η σημαντικότερη από αυτές είναι η χρήση δυο παραπληρωματικών ελίκων που φυτρώνουν από τις κάτω σπείρες και δυο ημιανθεμίων που γεμίζουν συνήθως τον κενό χώρο ανάμεσα από τις έλικες και το άνθος λωτού. Ο τύπος "άνθους λωτού-ελίκων" εμφανίζεται στην Ήπειρο κατά τον 6^ο αι. και επιβιώνει με διάφορες παραλλαγές και αποκλίσεις ως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Η γνώση της αντίστοιχης εξέλιξης του τύπου σε όλο τον ελλαδικό χώρο αποτελεί τη βάση για τη συγκριτική μελέτη των Ηπειρωτικών ακροκεράμων. Γι' αυτό το λόγο θεωρούμε ότι είναι αναγκαία η κριτική θεώρηση του τύπου και η συνοπτική παρακολούθηση της εξέλιξής του σε πανελλήνια κλίμακα.

Από την εποχή που η χρήση του πήλινου κεράμου για τη στέγαση κτηρίων γενικεύθηκε - αρχές 7^{ου} αι.¹ - το ορατό εξαγωνικό μέτωπο των κορινθιακών ηγεμόνων καλυπτήρων αποτέλεσε πεδίο κατάλληλο για διακόσμηση². Τα πρωιμότερα παραδείγματα εξαγωνικών μετώπων είναι αδιακόσμητα³. Στο β' μισό του 7^{ου} αι. εμφανίζονται τα πρώτα γραπτά μέτωπα, όπως το πρώιμο μέτωπο του ηγεμόνα καλυπτήρα K 230 από την Ακρόπολη των Αθηνών⁴ (σχέδ. 3 α). Στο εξαγωνικό μέτωπο του καλυπτήρα αυτού το κυρίαρχο διακοσμητικό στοιχείο είναι δυο έλικες που ξεκινούν από το κέντρο του μετώπου με πλατιά αντωπά στελέχη. Στα άκρα οι έλικες είναι λεπτότερες και καταλήγουν σε σπείρες με κίνηση προς τα επάνω. Το τρίφυλλο ανθέμιο που φυτρώνει από τον πυρήνα ανάμεσα στις έλικες είναι δευτερεύον διακοσμητικό στοιχείο. Από την αναλογία των ελίκων και του ανθεμίου μπορούμε να συμπεράνουμε ότι προηγήθηκαν οι έλικες και ακολούθησε το ανθέμιο, η προσθήκη του οποίου αποτελεί εξέλιξη του τύπου. Ο πρόδρομος του

καλυπτήρα K 230 μπορεί να χρονολογηθεί πριν από τα μέσα του 7^{ου} αι., όταν οι έλικες ήταν ήδη γνωστό διακοσμητικό στοιχείο κυρίως από την αγγειογραφία του ανατολίζοντος ρυθμού⁵. Ωστόσο, δεν έχουν βρεθεί ακροκέραμοι με την υποθετική αρχική διακόσμηση από δυο μό-
νον έλικες. Είναι πιθανόν ότι ο αρχικός τύπος πολύ σύντομα και
ίσως αμέσως μετά την αποκρυστάλλωσή του και πριν εξαπλωθεί
και γίνει γνωστός, πλουτίστηκε με το ανθέμιο που κάλυψε το κενό
στην κορυφαία γωνία του μετώπου. Έτσι έγινε δυνατό να γεμίσει
ένα δύσκολο πεδίο με μια πετυχημένη αισθητικά αντίθεση ανάμεσα
στον γωνιακό τύπο του μετώπου και τις καμπυλότητες του κοσμήμα-
τος. Η μορφή αυτή είναι πολύ γνωστή στην Ελλάδα κατά τον 7^ο αι.,
όπως μαρτυρούν οι ακροκέραμοι από την Ακρόπολη των Αθηνών, Αίγι-
να, Ελευσίνα, Κόρινθο, Περαχώρα, Πτόν, Τίρυνθα και Τροιζήνα⁶.

Κατά το β' μισό του 7^{ου} αι. η αλλαγή στον τρόπο σύνδεσης των
ηγεμόνων καλυπτήρων και των ηγεμόνων στρωτήρων είχε ως αποτέλε-
σμα την αλλαγή στο σχήμα του μετώπου που αποκτά πενταγωνική μορ-
φή, καθώς η κάτω επιφάνεια της βάσης παύει να είναι τριγωνική
και γίνεται επίπεδη⁷. Αποτέλεσμα της αλλαγής αυτής είναι ένα ακό-
σμητο τρίγωνο στη βάση των μετώπων, όπως στο μέτωπο K 231 από
την Ακρόπολη των Αθηνών⁸, που πολύ γρήγορα καλύπτεται με νέα δια-
κοσμητικά στοιχεία. Μετά την επικράτηση του ανθεμίου στην κορυ-
φαία γωνία του μετώπου ανάμεσα από τις δυο έλικες, χρησιμοποιεί-
ται ένα νέο διακοσμητικό στοιχείο. Είναι η οριζόντια ταινία-δε-
σμός που ενώνει τα στελέχη των ελίκων, όπως πρωτοεμφανίζεται στο
μέτωπο από την Τίρυνθα⁹. Αλλά και στο ανθέμιο διαπιστώνεται κά-
ποια εξέλιξη με το διπλασιασμό των πετάλων του που συγκρατούν-
ται από ένα τόξο. Το επόμενο διακοσμητικό στοιχείο, που πρωτο-
εμφανίζεται σε ακροκεράμους από τους Δελφούς¹⁰ (σχέδ. 3β), εί-
ναι ένα μακρύ φύλλο που φυτρώνει από κάθε σπείρα, με κατεύθυνση
προς τα επάνω και μέσα¹¹. Σε σχέση με την ακροκέραμο από την
Τίρυνθα στις ακροκεράμους των Δελφών απαντά, εκτός από το φύλλο
που φυτρώνει από τις έλικες και ένα άλλο νεωτερικό στοιχείο.
Πρόκειται για την οριζόντια ταινία-δεσμό που παρεμβάλλεται στα
στελέχη των ελίκων και διακόπτει τη συνέχειά τους. Ο νεωτερισμός

αυτός έχει επιβληθεί ιδιαίτερα στην ακροεράμο από το Πτώον¹² (σχέδ. 4 α), όπου τα στελέχη των ελίκων κάτω από το δεσμό δημιουργούν ένα νέο διακοσμητικό πεδίο, με τη φορά προς τα μέσα και με το αναστραμμένο ανθέμιο που περιβάλλουν.

Ο 6^{ος} αι. αντιπροσωπεύεται από μια νέα μικρή ομάδα ακροκεράμων από τους Δελφούς (σχέδ. 4 β), Θέρμο, Δίδυμα και Τίρυνθα¹³. Στην ομάδα αυτή το μέτωπο αρχίζει να διαμορφώνεται ως αυτοδύναμο στοιχείο καθώς αυξάνεται το μέγεθός του, με αποτέλεσμα να μην είναι πια ορατός ο συνεχόμενος καλυπτήρας. Η νέα σειρά ακροκεράμων από τους Δελφούς και το Θέρμο διαφέρει από τις προηγούμενες του 7^{ου} αι. Το κυρίαρχο διακοσμητικό στοιχείο στα μέτωπα αυτά δεν είναι πια οι έλικες, αλλά το αναστραμμένο άνθος λωτού που με πληθωρικό τρόπο καταλαμβάνει το χώρο κάτω από το δεσμό· αποτελείται από δυο πλατιά φύλλα κάλυκα, με 5 πέταλα ανάμεσά τους. Τυπολογικός πρόδρομος αυτού του νέου διακοσμητικού στοιχείου, που επιβάλλεται τόσο ορμητικά, μπορεί να θεωρηθεί η διευθέτηση, κάτω από το δεσμό, των στελεχών των ελίκων με κλίση προς τα μέσα, ώστε να περιβάλλουν ένα ανθέμιο, όπως εμφανίζεται στις ακροκεράμους από το Πτώον, Καλυδώνια και Κόρινθο¹⁴. Τα στελέχη των ελίκων παρουσιάζονται πλέον ως φύλλα του κάλυκα και το ανθέμιο που περιβάλλουν ως πέταλα αναστραμμένου άνθους λωτού. Η εξέλιξη συνεχίζεται και στα υπόλοιπα στοιχεία του μετώπου. Ενώ στο Θέρμο η απόληξη των ελίκων συνεχίζει να έχει τη μορφή σπείρας, στους Δελφούς κοσμείται με άνθος λωτού. Αξιοπαρατήρητη επίσης είναι η τάση των ελίκων για κατακόρυφη τοποθέτηση, ώστε να ανταποκρίνονται λειτουργικά στο μεγαλύτερο ύψος που έχουν αποκτήσει τα μέτωπα. Το ανθέμιο, που καταλαμβάνει τον κεντρικό χώρο επάνω από τις έλικες, έχει επιβληθεί οριστικά. Παραμένει όμως μικρό, με 5 ή 6 πέταλα, χωρίς να προμηνύεται η επερχόμενη ανάπτυξή του. Είναι φανερό ότι η διακόσμηση έχει επηρεαστεί πολύ από τη διακόσμηση της πρωτοκορινθιακής αγγειογραφίας και της μεταλλοτεχνίας¹⁵. Στα τρία παραδείγματα ακροκεράμων των αρχών του 6^{ου} αι., δηλ. στις ακροκεράμους από

τα Δίδυμα¹⁶, Δελφούς και Θέρμο, ολοκληρώνεται η σύνθεση των διακοσμητικών στοιχείων, με βάση το αυστηρό πενταγωνικό μέτωπο των ακροκεράμων, στο οποίο οι δυνατότητες διακόσμησης έχουν πια εξαντληθεί.

Το ανθέμιο, ως την εποχή αυτή, είναι ένα παραπληρωματικό κόσμημα που γεμίζει το κενό επάνω από τις έλικες. Η συγκεκριμένη σταθερή γωνία της κορυφής του πενταγωνικού μετώπου το περιορίζει και εμποδίζει την ανάπτυξή του που αρχίζει κυρίως από τα μέσα του 6^{ου} αι. Ήδη στο αρχαϊκό μέτωπο Ι από την Ακρόπολη των Αθηνών¹⁷ ένα τρίφυλλο ανθέμιο, που εκτείνεται επάνω από δυο μικρές αντωπές έλικες, έχει ξεπεράσει το συγκεκριμένο γωνιακό περίγραμμα του μετώπου¹⁸.

Η τάση των αττικών εργαστηρίων να τοποθετούν το ανθέμιο επάνω από το περιορισμένο μέτωπο των ηγεμόνων καλυπτήρων, επηρέασε γύρο στα μέσα του 6^{ου} αι. την εξέλιξη του ανθεμίου στις ακροκεράμους άλλων περιοχών. Το πρωιμότερο γραπτό μέτωπο, όπου το εννιάφυλλο ανθέμιο διασπά το πενταγωνικό περίγραμμα και προσδίδει στο μέτωπο ύψος, προέρχεται από τους Δελφούς¹⁹ (σχέδ. 5 α). Ο ίδιος τύπος μετώπου συναντάται και στην Κόρινθο²⁰. Στο μέτωπο αυτό, που χρονολογείται από τον Payne²¹ στο γ' τέταρτο του 6^{ου} αι., είναι εμφανής η σμίκρυνση του λωτού και των ελίκων. Η εξέλιξη των διακοσμητικών στοιχείων στα πρώιμα μέτωπα των ηγεμόνων καλυπτήρων δεν είναι άμοιρη της αντίστοιχης τεχνικής εξέλιξης των κεραμίδων²². Ωστόσο, γύρο στα μέσα του 6^{ου} αι., με την αλματώδη εξέλιξη των διακοσμητικών στοιχείων, το μέτωπο αποκτά αυτοδυναμία και ανεξαρτησία από τη διαμόρφωση του ηγεμόνα καλυπτήρα.

Οι δυο ακροκέραμοι από τους Δελφούς και την Κόρινθο²³ αποτελούν το συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στον τύπο του πενταγωνικού μετώπου και το λεγόμενο "μεγαρικό" τύπο²⁴ που αντιπροσωπεύεται από μια μεγάλη ομάδα ακροκεράμων. Αν παρατηρήσουμε τα διακοσμητικά στοιχεία αυτών των ακροκεράμων διαπιστώνουμε σημαντικές αλλαγές από τα πρωιμότερα παραδείγματα ως τα υστερότερα, που μας παρέχουν τη δυνατότητα χρονολογικής τους κατάταξης.

Στα πρωιμότερα μέτωπα από την Ολυμπία²⁵, Αθήνα²⁶, Δελφούς²⁷ (σχέδ. 5 β) και θάσο²⁸ η βάση του μετώπου είναι ψηλή σε σχέση με το χαμηλό ανθέμιο²⁹. Σ' αυτά τα πρώιμα παραδείγματα του "μεγαρικού" τύπου το άνθος λωτού έχει ολοκληρώσει την εξέλιξή του, ενώ σε επόμενες σειρές αρχίζει, μαζί με τα άλλα διακοσμητικά στοιχεία της βάσης, η φθίνουσα πορεία του προς όφελος του ανθεμίου, για να καταλήξει πολύ αργότερα σε τελείως εκφυλισμένη μορφή. Οι πρωιμότερες σειρές του "μεγαρικού" τύπου χρονολογούνται στο β^ο μισό του 6^{ου} αι. Γύρο στο 500 ο τύπος αντιπροσωπεύεται από μέτωπα από την Ολυμπία (Θησαυρός Μεγαρέων)³⁰, Καλυδώνα³¹, Πόρο³², Άργος³³, Δελφούς³⁴ και Κόρινθο³⁵ (Ιερό Δήμητρας και Κόρης). Στο επόμενο στάδιο εξέλιξης του "μεγαρικού" τύπου, που χρονολογείται στο α' μισό του 5^{ου} αι. και αντιπροσωπεύεται με μέτωπα από την Ολυμπία³⁶, Νεμέα³⁷, Κόρινθο³⁸, Κέρκυρα³⁹, Ναύπακτο⁴⁰, Μυκήνες⁴¹, Δελφούς⁴² και Αίγεια⁴³, διαπιστώνουμε ανάπτυξη του ανθεμίου και αντίστοιχη μείωση του ύψους της βάσης⁴⁴.

Στα μέσα του 5^{ου} αι. ο "μεγαρικός" τύπος αντιπροσωπεύεται από ένα μέτωπο ακροκεράμου που ο Mallwitz ονομάζει "Kleiner Palmetten-Stirnziegel"⁴⁵ (πίν. 1 α) και προέρχεται από το Ηρώον στην Ολυμπία⁴⁶. Οι τεχνοτροπικές διαφορές στη διακόσμηση του μετώπου αυτού σε σχέση με τα προηγούμενα, που χρονολογούνται στο α' μισό του 5^{ου} αι., είναι πολύ μικρές⁴⁷. Τη μετάβαση στο β' μισό του 5^{ου} αι. αντιπροσωπεύουν μερικά μέτωπα από την Ολυμπία⁴⁸ και ιδιαιτέρως το μέτωπο που ο Mallwitz χαρακτηρίζει ως "Grosser Palmetten-Stirnziegel"⁴⁹ (πίν. 1 β) και που προέρχεται από τον θεηκολεώνα⁵⁰, καθώς και το μέτωπο από την Αμβρακία⁵¹. Στα μέτωπα διαπιστώνεται σημαντική εξέλιξη. Το ανθέμιο επιβάλλεται οριστικά ως κυρίαρχο διακοσμητικό στοιχείο με την τάση του κορυφαίου πετάλου να ξεπεράσει σε ύψος τα πλευρικά, ενώ τα υπόλοιπα διακοσμητικά στοιχεία της βάσης έχουν περιοριστεί σημαντικά. Χαρακτηριστική είναι η αλλαγή που υφίσταται το άνθος λωτού. Τα δυο πέταλα του κάλυκα κάτω από τους οφθαλμούς των επάνω σπειρών των ελίκων έχουν χάσει την ημικυκλική τους μορφή και αποκτούν μια

κυρτότητα που προσφέρει στο άνθος λωτού μια οργανικότερη μορφή. Η οργανικότητα αυτή, που διαπιστώνεται για πρώτη φορά στα κοσμήματα των μετώπων των ακροκεράμων, χαρακτηρίζει το β'μισό του 5^{ου} αι.

Το επόμενο στάδιο εξέλιξης του τύπου αντιπροσωπεύεται από ένα απότμημα μετώπου από την Κόρινθο⁵² (πλν. 1 γ), στο οποίο για πρώτη φορά εμφανίζονται οι σιγμοειδείς έλικες, οι οποίες γεμίζουν το κενό επάνω από το άνθος λωτού που έχει σμικρυνθεί αρκετά. Σημαντική επίσης είναι η χρησιμοποίηση των ημιανθεμίων ανάμεσα στις έλικες και το άνθος λωτού, που είναι παραπληρωματικά κοσμήματα αντίστοιχα προς το μικρό ανθέμιο που πλαισίωνε ο κάλυκας του άνθους λωτού.

Το β'μισό του 5^{ου} αι. χαρακτηρίζεται γενικά από την ευρεία χρήση του μαρμάρου σε μνημειακά κτήρια, σε αντίθεση προς την περιορισμένη χρήση του πηλού, καθώς το μάρμαρο έδινε τη δυνατότητα για δημιουργία κοσμημάτων με τρεις διαστάσεις. Αποτέλεσμα της δευτερεύουσας σημασίας του πηλού ως οικοδομικού υλικού είναι η επιβράδυνση που διαπιστώνεται στην εξέλιξη του τύπου και η ένδεια αντιπροσωπευτικών δειγμάτων. Με βάση την παραπάνω διαπίστωση μπορεί να εξηγηθεί το αγεφύρωτο κενό που υπάρχει ανάμεσα στο β'μισό του 5^{ου} αι. και στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι., όπου χρονολογούνται τα επόμενα αντιπροσωπευτικά δείγματα του τύπου από τη Νότια Στοά της Κορίνθου⁵³ (πλν. 2 α). Στα σωζόμενα παραδείγματα από τη Νότια Στοά διαπιστώνεται ένας σημαντικός σταθμός για την εξέλιξη του τύπου. Το άνθος λωτού έχει σμικρυνθεί ακόμη πιο πολύ και πλησιάζει προς ένα πραγματικό άνθος λωτού, καθώς αποδίδεται πια με λεπτομέρειες, όπως ο πυρήνας, τα δυο σέπαλα του κάλυκα και ο σταγονόμορφος ύπερος που αντικαθιστά το ανθέμιο. Η τάση για ψηλότερο και ευθυτενέστερο τύπο ανθεμίου, που διαπιστώθηκε ήδη στο "Grossen Palmetten-Stirnziegel", οριστικοποιείται εδώ, καθώς το κορυφαίο πέταλο του ανθεμίου ξεπερνά κατά πολύ τα πλευρικά πέταλα που γεμάτα χυμό κάμπτονται προς τα πλάγια και κάτω. Η χρονική απόσταση ανάμεσα στη σειρά από τη Ν. Στοά και στο απότμημα από την Κόρινθο⁵⁴ γίνεται αισθητή από τη διαφορετική διαμόρφωση του άνθους λωτού. Στο απότμημα από την Κόρινθο τα πέταλα του άνθους λωτού χαρακτηρίζονται από ελαστική κίνηση σε αντίθεση προς το άνθος λωτού της σειράς από τη Ν. Στοά, που αποδίδεται με τα

δυσ πλευρικά πέταλα σε "κατατομή" και τον ύπερο "κατ'ενώπιον". Εμφανίζεται λοιπόν στα μέτωπα από τη Νότια Στοά μια σκλήρυνση στην οργανικότητα του άνθους λωτού, του οποίου τα πέταλα είναι δύσκαμπτα και χωρίς ζωή. Η αισθητή αυτή διαφορά μας δίνει τη δυνατότητα να υποθέσουμε ότι στο φτωχό σε αντιπροσωπευτικά δείγματα χρονικό διάστημα από τα τέλη του 5^{ου} ως το δ' τέταρτο του 4^{ου} αι. η τάση για οργανικότητα και "φωτική απόδοση"⁵⁵ έχει φθάσει στο υψηλότερό της σημείο. Από την εποχή της κατασκευής της Νότιας Στοάς και αργότερα, έχουμε μια μείωση και εκφυλισμό αυτής της τάσης.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα θεωρούμε βέβαιο ότι ο τύπος "άνθος λωτού-ελίκων" έχει ολοκληρώσει την εξέλιξή του στο α' μισό του 4^{ου} αι. και ότι μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. πρέπει να έχει αρχίσει η φθίνουσα πορεία του.

Αντιπροσωπευτικά δείγματα από όλη την Ελλάδα⁵⁶, όπως από την Περαχώρα⁵⁷, την Κόρινθο⁵⁸, τους Δελφούς⁵⁹ κ.ά., αποτελούν μια σημαντική ομάδα ακροκεράμων που βρίσκεται πολύ κοντά προς τη σειρά από τη Νότια Στοά της Κορίνθου, παρόλο που παρουσιάζουν μικρές αποκλίσεις⁶⁰. Εξαιτίας της αμέλειας που διαπιστώνεται στη διαμόρφωση των κοσμημάτων των παραπάνω σειρών ο Le Roy ονομάζει την τεχνοτροπία της ομάδας αυτής "ατημέλητη" (negligé)⁶¹.

Το βασικό σημείο αναφοράς για όλα τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά δείγματα του τύπου θα είναι στο εξής η σειρά από τη Νότια Στοά της Κορίνθου για δυο λόγους: α) Δεν έχουν σωθεί αντιπροσωπευτικά δείγματα του α' μισού του 4^{ου} αι. β) Η σειρά από τη Νότια Στοά είναι χρονολογημένη με βεβαιότητα στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι., με βάση ανασκαφικά και ιστορικά δεδομένα⁶².

Η τεχνοτροπική μελέτη και η προσπάθεια χρονολόγησης των ελληνιστικών και ρωμαϊκών μετώπων θα γίνει με βάση το βαθμό εκφυλισμού και απομάκρυνσής τους από το συμβατικό αρχέτυπο που αποτελεί για την έρευνά μας η σειρά από τη Νότια Στοά της Κορίνθου.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

A. I

1. Γύρο στο 700, όπως η κεράμωση της στέγης στο ναό του Απόλλωνος στη Κόρινθο. Cooper, σ. 112.
2. Η αρχέτυπη μορφή του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων" προϋποθέτει την ύπαρξη κορινθιακού ηγεμόνα καλυπτήρα. Για το χαρακτηρισμό του ως "κορινθιακού" με βάση τις αναρίθμητες επιγραφές βλ. Martin, σ. 65 κεξ., όπου και σχετική βιβλιογραφία. Επιγραφή του 4^{ου} αι. τεκμηριώνει την άποψη ότι ο χαρακτηρισμός "κορινθιακός" δε δηλώνει τον τόπο παραγωγής των κεραμίδων, αλλά τον τύπο τους. G. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, I, Hildesheim 1960, σ. 403, αρ. 245, I, 35.
3. M. Campbell Roebuck, *Hesperia* 24(1955), σ. 156, πίν. 62, Le Roy, σ. 38, Cooper, σ. 55-56, 62-63, πίν. 20.
4. Buschor TdAII, σ. 30, εικ. 40, 41. Το κόσμημα είναι γραπτό· ωστόσο, διαπιστώνουμε ότι διακρίνεται από το βάθος με χαμηλότατο ανάγλυφο που αποτελεί τον πρόδρομο των ανάγλυφων μετώπων.
5. Βλ. ενδεικτικά P.E. Arias - M. Hirmer, *A History of Greek Vase Painting*, London 1962, πίν. II, Payne NC, πίν. 3(2), 5(4), H. Payne, *Protokorinthische Vasenmalerei*, Mainz 1974, πίν. 9 (5,7), 10(5), 11(5).
6. Le Roy, σ. 33 κεξ., όπου και σχετική βιβλιογραφία.
7. Cooper, σ. 114.
8. Buschor TdAII, σ. 32, εικ. 42.
9. O. Benndorf, *ÖJh* 2(1899), σ. 41, εικ. 43, Le Roy, σ. 34, αρ. 8, όπου και σχετική βιβλιογραφία και Hübner, *Nauplia*, σ. 118-119, εικ. 1.

10. Le Roy , πίν. 5 (A.5), 118.
11. Η εξέλιξη του στοιχείου αυτού είναι ιδιαίτερα έντονη στην ακροκέραμο από το Πτώον, όπου το φύλλο έχει αντικατασταθεί από τρίφυλλο ανθέμιο. REG 77(1964), σ. 287, αρ. 2 και Le Roy, πίν. 118.
12. Η ακροκέραμος από το Πτώον χρονολογείται στο β' τέταρτο του 6^{ου} αι. Le Roy , σ. 37.
13. Le Roy , πίν. 30 (Σειρά 33, 34), Γ. Σωτηριάδης, ΑΕ 1900, πίν. 10(4), Åkerström , σ. 112, πίν. 56(4) και Hübner, Nauplia, σ. 119 κεξ., πίν. 64(4-6), εικ. 2-3.
14. Payne NC, εικ. 107, H. Robinson, Hesperia 31(1962), σ. 114, σημ. 66, πίν. 41 e .
15. Payne NC, σ. 148, εικ. 55. Επισημαίνεται η σημαντική ομοιότητα της διακόσμησης των ακροκεράμων από τους Δελφούς και το θέρμο με το διακοσμητικό στοιχείο αγγείων της εικ. 55 Α . Πρβ. τις ανθεματές απολήξεις "οχάνων" σε αρχαϊκές χάλκινες ασπίδες. E. Kunze, Archaische Schildbänder, Ol. Forsch. II, Berlin 1950, σ. 201 κεξ.
16. Η ύπαρξη της ίδιας σχεδόν διακόσμησης στο μέτωπο από τα Δίδυμα (Åkerström , πίν. 56,4), γεννά το εύλογο ερώτημα αν ο τύπος υπήρχε αρχικά στην Ιωνία και από εκεί μεταφέρθηκε στην κεντρική Ελλάδα ή έγινε το αντίστροφο. Είναι πάντως γεγονός ότι στην αιγυπτιακή τέχνη εμφανίζονται τα αρχαιότερα παραδείγματα τόσο των ανθέων λωτού, που χρησιμοποιούνται ως διακοσμητικά στοιχεία, όσο και των φυτικών στοιχείων, που συνδέονται με τοξοειδείς βλαστούς (Α. Γιαλούρης, ΑΕ 1972, σ. 114). Ο ελληνικός τύπος κοσμήματος φαίνεται ότι διαμορφώθηκε από τον ασσυριακό τύπο, όπως υποστήριξε ο Kunze. (Kretische Bronzereliefs, Stuttgart 1931, σ. 97 κεξ. Πρβ. A. Riegl, Stilfragen-Grundlegungen zu einer Geschichte der

Ornamentik, Berlin 1893, σ: 66). Ωστόσο, στο διάστημα από τις πρώτες επιδράσεις από την Ανατολή (ήδη από τον 9^ο αι.) (E. Kunze, ό.π., σ. 98), ως την αρχαϊκή περίοδο (πρώιμος 6^{ος} αι.), που χρονολογείται η ακροκέραμος από τα Δίδυμα (H. Knackfuss, Didyma I, σ. 149, Åkerström, σ. 112-113), τα ανατολικά διακοσμητικά στοιχεία έχουν επιβληθεί στην αγγειογραφία της κεντρικής Ελλάδας, που με τη σειρά της επηρέασε τη διαμόρφωση των αρχιτεκτονικών διακοσμητικών στοιχείων, ώστε να είναι πλέον δυνατή μια αντίστροφη κίνηση, από την κεντρική δηλ. Ελλάδα προς την Ιωνία.

17. Buschor TdAII, σ. 26-27, εικ. 35 -36.
18. H. Payne, Perachora I. Architecture, Bronzes, Terracotta, Oxford 1940, σ. 113.
19. Le Roy, σ. 53 (A32), πιν. 13 και 119. Η εξέλιξη του τύπου είναι φανερή και στα άλλα διακοσμητικά στοιχεία. Οι σπείρες των ελίκων πλουτίζονται με έναν οφθαλμό. Επίσης, ο δεσμός που συγκρατεί τις έλικες συνδέει δυο οφθαλμούς. Αξιοσημείωτη είναι η σχετική χαλάρωση που διαπιστώνεται στα πλευρικά πέταλα του ανθεμίου, από τα οποία τα χαμηλότερα ακολουθούν ελαφρά την κίνηση των ελίκων.
20. Corinth IV, 1, σ. 12, σημ. 5, πιν. 2.
21. Payne NC, σ. 260, εικ. 55, με βάση τα αναρίθμητα παράλληλα στη σύγχρονη κορινθιακή αγγειογραφία.
22. Συνεπώς η διακόσμηση, όταν πρωτοεμφανίστηκε, είχε απόλυτη εξάρτηση από το σχήμα και το χώρο του μετώπου, όπως υπαγορευόταν από τη μορφή των ηγεμόνων στρωτήρων και των συναφών καλυπτήρων. Η Cooper (Cooper, σ. 52-73) έχει διακρίνει δυο μεγάλες κατηγορίες μετώπων πρώιμων ηγεμόνων καλυπτήρων, με τέσσερις φάσεις εξέλιξης για την πρώτη κατηγορία και πέντε φάσεις εξέλιξης για τη δεύτερη. Η διάκριση έγινε με βάση την προσαρμογή των ηγεμόνων καλυπτήρων προς τους αντίστοιχους ηγεμόνες στρω-

τήρες πριν ή μετά το ψήσιμο.

23. Βλ: παραπάνω σ. 24, σημ. 19-20.
24. Το συμβατικό όνομα "μεγαρικός" δόθηκε επειδή ο πρώτος ηγεμόνας καλυπτήρας του τύπου αυτού βρέθηκε στο θησαυρό των Μεγαρέων στην Ολυμπία. Corinth IV, 1, σ. 9 και Le Roy, σ. 107.
25. Olympia II, σ. 194, πίν. CXVIII(1), E. Kunze - H. Schleif, Olympische Forschungen I, σ. 144, εικ. 42.
26. Buschor TdAII, σ. 49 (K 381, K 382), εικ. 61-63. Ο Buschor χαρακτηρίζει τα μέτωπα αυτά ως συντηρητικά και τα χρονολογεί γύρο στο 480. Δέχεται όμως ότι η τεχνοτροπία τους είναι αρχαιότερη.
27. Le Roy, σ. 103 (A12), πίν. 1, 39, 109, σ. 103 (A13), πίν. 40. Προέρχονται από τον πώρινο ναό της Αθηνάς Προναίας που χτίστηκε στα 505-500. Ωστόσο, η τεχνοτροπία των διακοσμητικών στοιχείων των μετώπων, που φαίνεται αρχαιότερη από το 500, μπορεί να δικαιολογηθεί, επειδή στο ναό της Αθηνάς Προναίας έχει παρατηρηθεί μια προσπάθεια μίμησης του ναού των Αλκμαιονιδών, όπως διαπιστώνεται από τα κιονόκρανα και τις σίμες. Πρβ. Le Roy, σ. 63 (A34), πίν. 18.
28. M. Launey, Le sanctuaire et le culte d'Héraklès a Thasos, Études Thasiennes I, σ. 112, εικ. 68.
29. Τα πέταλα του ανθεμίου είναι κοντά και πυκνά διευθετημένα, με περίγραμμα σε μορφή ριπιδίου. Οι έλικες είναι κοντές και πλατιές, με κίνηση προς τα πλάγια. Το άνθος λωτού είναι πλατύ και ανοιχτό.
30. Olympia II, σ. 195, πίν. CXIX(5), K. Herrmann, AM 89 (1974), σ. 79, πίν. 38(1), εικ. 2.
31. Poulsen-Rhomaïos, Kalydon, σ. 18-19, πίν. XXII(27), Dyggve - Poulsen, Laphrion, σ. 191-192, 239-240, εικ. 200, πίν. XXIV, XXVI (7).

32. S. Wide - L. Kjellberg, AM 20 (1895), σ. 272, εικ. 4,5, Buren GFR, σ. 41, εικ.16.
33. Buren GFR, σ.8, εικ. 7,8.
34. Le Roy, σ. 100 (A45), πίν. 34.
35. R.S. Stroud, Hesperia 34(1965), σ.20, πίν. 9 δ.
36. Olympia II, σ. 194, πίν. CXVIII(3), W.-D. Heilmeyer, JdI 84 (1969), σ. 25-27, εικ. 30, Ol. Forsch.V, σ. 131 κεξ., πίν. 46-48.
37. St. G. Miller, Hesperia 46 (1977), σ. 9, πίν. 5 δ, Hesperia 53 (1984), σ. 186, πίν. 42 σ.
38. Ch. K. Williams, II, Hesperia 50 (1981), σ. 31, πίν. 8(9), Corinth IV, 1, σ. 9, πίν. III, Corinth XV, II, σ. 281, πίν. 58 (62).
39. Γ.Σ. Δοντιάς, ΠΑΕ 1964, σ. 58, πίν. 53 α, G. Daux, BCH 89² (1965), σ. 751, εικ. 4.
40. Ευθ. Μαστροκώστας, ΑΔ 23 (1968):Β2. Χρονικά, σ. 279, πίν. 222 γ.
41. G.Daux, BCH 83 (1959), σ. 614, εικ. 24.
42. Le Roy, σ. 101 (A46), πίν. 37.
43. G. Touchais, BCH 104² (1980), σ. 614, εικ. 68, W. Alzinger, ÖJh 54 (1983) (Beiblatt), σ. 38, εικ. 3,5.
44. Τα πέταλα του ανθεμίου πληθαίνουν, είναι χαλαρότερα και έχουν ελαφρά κλίση προς τα κάτω. Ιδιαίτερα τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα αρχίζουν να ακολουθούν ελαφρά τη ροή των ελίκων που είναι μακρύτερες και λεπτότερες, καθώς κινούνται απότομα προς τα κάτω, ώστε οι σπείρες να φθάνουν σχεδόν μέχρι το οριζόντιο περίγραμμα της βάσης. Το άνθος λωτού αρχίζει να φθίνει και εμφανίζεται πιο μικρό, στενό και χαμηλό.

45. Ol. Forsch. V, σ. 118, πίν. 48.
46. Το Ηρώον, που χαρακτηρίζεται ως λουτρό, χρονολογείται στα μέσα του 5^{ου} αι. A. Mallwitz, Olympia und seine Bauten, München 1972, σ. 266-269.
47. Περιορίζονται στη διαμόρφωση ενός μικρότερου άνθους λωτού και στην ύπαρξη ενός παραπληρωματικού φυλλαρίου ανάμεσα από τις έλικες και τον κάλυκα του άνθους λωτού, που ίσως αποτελεί τον πρόδρομο της χρήσης των ημιανθεμίων στο σημείο αυτό.
48. Olympia II, σ. 144, πίν. ΧCI(10), σ. 198, πίν. CXXII. Η χρονολόγηση στο α΄μισό του 5^{ου} αι. πρέπει να είναι λανθασμένη.
49. Ol. Forsch. V, σ. 117, πίν. 47.
50. Η χρονολόγηση του θεηκολεώνα στον 4^ο αι. από τον Graef (Olympia II, σ. 110) δεν γίνεται αποδεκτή από τον Mallwitz (Ol. Forsch. V, σ. 14, σημ. 6, σ. 131-132).
51. Βλ. παρακάτω σ. 39 κεξ.
52. Corinth XV, II, σ. 272, 280-281, πίν. 58(63).
53. Τα μέτωπα από τη Νότια Στοά της Κορίνθου έχουν χρονολογηθεί στο 337 - 323. (Bronneer, σ. 98, πίν. 20.1, 2, 21.1, α). Σύμφωνα με νέα στοιχεία που προέκυψαν από πρόσφατες ανασκαφές η χρονολόγηση της Νότιας Στοάς μετατίθεται γύρω στο 320. (Ch. Williams, Hesperia 49, 1980, σ.107). Αν η στέγη κατασκευάστηκε λίγα χρόνια μετά την έναρξη της κατασκευής της στοάς, θα πρέπει η κεράμωσή της να χρονολογηθεί στη δεκαετία 320-310. (Καλτσάς, σ. 120).
54. Βλ. παραπάνω σημ. 52.
55. Ο όρος χρησιμοποιείται από τον Ορλάνδο. Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 579.
56. Le Roy, σ. 166, σημ. 2.

57. R.A. Tomlinson, BSA 64(1969), σ. 216-218, πίν. 57 β, J.J. Coulton, BSA 59(1964), σ. 122, πίν. Β.
58. J.J. Coulton, ό.π. (σημ.57), σ.128,εικ.13,Corinth IV,1, σ.17, εικ.12,13
59. Le Roy, σ. 154-164, πίν. 59, 65-67, 69.
60. Απόκλιση από το αρχέτυπο διαπιστώνεται στο περίγραμμα της βάσης των μετώπων που στη σειρά από τη Νότια Στοά είναι ευθύγραμμο μέχρι το ύψος του χαμηλότερου πλευρικού πετάλου. Διατηρούν όμως τα βασικά χαρακτηριστικά της σειράς από τη Νότια Στοά, όπως το εύκαμπτο και εύχυμο εννιάφυλλο ανθέμιο με κορυφαίο πέταλο που ξεπερνά αισθητά στο ύψος τα υπόλοιπα πλευρικά, τη διαμόρφωση των επιπέδων ελίκων με αυλακιά, τη σύληρή διαμόρφωση του άνθους λωτού που διατηρεί ακόμη μερικές λεπτομέρειες, όπως τον πυρήνα και τα σέπαλα του κάλυκα, τα πεντάφυλλα λυγερά ημιανθέμια, τους οφθαλμούς στις επάνω σπείρες των ελίκων κτλ. Για τη διαμόρφωση αυλακιάς στα στελέχη των ελίκων βλ. Schede, Traufleisten-Ornament, σ. 28-29.
61. Le Roy, σ. 154.
62. βλ. παραπάνω σ. 27, σημ. 53.

1. Α Μ Β Ρ Α Κ Ι Α ¹

Στέγη Α1

Σειρά Α1μ

Τη σειρά Α1μ αντιπροσωπεύει ένα θραύσμα πήλινης μήτρας. Η διακόσμηση της μήτρας είναι δυνατό να συμπληρωθεί. Το μέτωπο είναι πενταγωνικό. Στη βάση δυο αντωπές έλικες καταλήγουν στο κάτω μέρος σε σπείρες με κίνηση προς τα έξω. Ανάμεσά τους αναστραμμένο άνθος λωτού που φέρει ταινία-δεσμό στο επάνω μέρος και περιβάλλει αναστραμμένο πεντάφυλλο ανθέμιο. Στην κορυφή του μετώπου, ανάμεσα από τις έλικες, ανθέμιο.

1. Απότμημα μήτρας, συγκολλημένο από 8 κομμάτια.

Αρ.Μ.Α.: 2862 (πίν. 2 γ , σχέδ. 6).

Ύψ. 0,186 μ. Πλ. 0,15 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5ΥR/7/6) με ωχρολευκο επίχρισμα². Οικόπεδο Φλόκα. Χώρος 3 (1976)³.

Σώζεται η αριστερή έλικα, το αριστερό πέταλο του κάλυκα του άνθους λωτού, τμήμα της ταινίας-δεσμού και τρία πέταλα του αναστραμμένου ανθεμίου.

Το πενταγωνικό μέτωπο της μήτρας ορίζεται από λεπτό περίγραμμα. Το κυρίαρχο διακοσμητικό στοιχείο είναι το πληθωρικό αναστραμμένο άνθος λωτού που περιβάλλει, ανάμεσα στα πλατιά πέταλα του κάλυκα, αναστραμμένο πεντάφυλλο ανθέμιο με πέταλα άκαμπτα, πλατιά και πυκνά μεταξύ τους. Το άνθος λωτού πλαισιώνεται στην κορυφή του με οριζόντια ταινία-δεσμό. Το επάνω μέρος των πετάλων του κάλυκα έχει οριζόντια διαμόρφωση, σχεδόν παράλληλη προς την ταινία-δεσμό. Οι λεπτές έλικες, δεξιά και αριστερά από το άνθος λωτού, καταλήγουν στο κάτω μέρος σε ισχυρή σπείρα με κίνηση προς τα έξω. Είναι εμφανής η τάση των ελίκων για κατακόρυφη τοποθέτηση. Το ανθέμιο, που έστεφε το μέτωπο, δεν έχει σωθεί. Ωστόσο, το αυστηρά περιορισμέ-

νο πενταγωνικό περίγραμμα απαιτεί ένα μικρό, πυκνό ανθέμιο με 5 ή 6 πέταλα, που λειτουργεί ως αναγκαίο παραπληρωματικό κόσμημα στο κενό ανάμεσα από τις έλικες.

Το αυστηρό πενταγωνικό μέτωπο, που ανταποκρίνεται στην τομή του πενταγωνικού κορινθιακού καλυπτήρα, οδηγεί να τοποθετήσουμε χρονολογικά τη μήτρα ανάμεσα στα πρώιμα αντιπροσωπευτικά δείγματα του τύπου "άνθος λωτού-ελίκων. Στο μέτωπο αυτό διαπιστώνουμε μια μετάθεση του βάρους της διακόσμησης από τις έλικες, όπως συνέβαινε στον 7^ο αι.⁴, στο άνθος λωτού που αποκτά όγκο και μέγεθος. Μια χρονολογική τοποθέτηση στο α' μισό του 6^{ου} αι. θα ήταν δυνατή με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της εποχής, δηλ. την ύπαρξη πενταγωνικού, αυστηρά γεωμετρικού περιγράμματος, που αρχίζει ωστόσο να αποκτά ύψος, όπως φανερώνει η τάση των ελίκων για κατακόρυφη τοποθέτηση, την έντονα διακοσμητική λειτουργία του πληθωρικού άνθους λωτού, τη μορφή των πετάλων του κάλυκά του και την άκαμπτη και ανόργανη μορφή των πετάλων του ανθεμίου.

Η συγκριτική αντιπαράθεση με τις αντιπροσωπευτικές ακροκεράμους του 7^{ου} αι., δηλ. τις ακροκεράμους από Αθήνα, Αίγινα, Ελευσίνα, Κόρινθο, Περαχώρα, Πτώον (σχέδ. 4 α), Τίρυνθα, Τροιζήνα και Δελφούς⁵ (σχέδ. 3 β), επιβεβαιώνει τη μεταγενέστερη από αυτές χρονολόγηση της μήτρας. Σε σχέση με τις ακροκεράμους από τα Δίδυμα⁶, το Θέρμο⁷ και τους Δελφούς⁸ (σχέδ. 4 β) που χρονολογούνται στο α' μισό του 6^{ου} αι., η μήτρα από την Αμβρακία έχει σημαντική ομοιότητα, παρόλο που στα μέτωπα από τους Δελφούς και τα Δίδυμα οι έλικες καταλήγουν στο κάτω μέρος σε ανθέμιο. Ωστόσο, τα μέτωπα αυτά πρέπει να είναι αρχαιότερα από τη μήτρα⁹, στην οποία το άνθος λωτού είναι πλουσιότερο, οι έλικες λεπτότερες και γενικά είναι εμφανέστερη η ανοδική τάση των διακοσμητικών στοιχείων και η προσπάθεια να ξεπεραστεί το πενταγωνικό πλαίσιο του μετώπου.

Η αισθητή τεχνοτροπική διαφορά της μήτρας από το μέτωπο Α32 από τους Δελφούς¹⁰ (σχέδ. 5 α) που είναι ένα από τα πρωιμότερα αντιπροσωπευτικά δείγματα μετώπων, όπου το ανθέμιο έχει ξεπεράσει

το πενταγωνικό περίγραμμα και αναπτύσσεται επάνω από αυτό, μας δίνει τη δυνατότητα να περιορίσουμε προς τα άνω το χρόνο κατασκευής της μήτρας και να τον τοποθετήσουμε στα μέσα του 6^{ου} αι. Στο μέτωπο A32 από τους Δελφούς υπάρχουν και άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία, όπως οι οφθαλμοί ανάμεσα στις σπείρες και στο δεσμό και η κοίλη διαμόρφωση στο επάνω μέρος των πετάλων του κάλυκα του άνθους λωτού, που δεν συναντώνται στη μήτρα και που δεν επιτρέπουν τη χρονολόγησή της μετά τα μέσα του 6^{ου} αι. Η μήτρα από την Αμβρακία ανήκει, σύμφωνα με την κατάταξη της Cooper¹¹, στα υστερότερα δείγματα της IV φάσης των μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων που ήταν προσαρμοσμένοι στους ηγεμόνες στρωτήρες πριν από το ψήσιμο. Το χαρακτηριστικό των μετώπων που ανήκουν στη φάση αυτή¹² είναι ότι έχουν αυξηθεί σε μέγεθος - ένα πλούσιο αναστραμμένο άνθος λωτού και ένα αναστραμμένο ανθέμιο κοσμεί το χώρο ανάμεσα στις έλικες - χωρίς όμως να παραβιάζεται το γεωμετρικό πενταγωνικό σχήμα, καθώς το κεντρικό ανθέμιο δεν έχει κατορθώσει ακόμη να ξεπεράσει το τριγωνικό πλαίσιο της κορυφής του μετώπου. Γενικά, στη διακόσμηση της μήτρας είναι φανερή η επίδραση της πρωτοκορινθιακής αγγειογραφίας. Ωστόσο, τα κοσμήματα αυτά (άνθος λωτού και ανθέμιο), επικρατούν στην κορινθιακή αγγειογραφία κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αι.¹³

Το θραύσμα της μήτρας προέρχεται από την ανασκαφή τριών δωματίων ελληνιστικού κτηρίου, όπου όμως έχουν εντοπισθεί βαθύτερα αρχαϊκά στρώματα. Σε βάθος 0,60 μ. κάτω από το εξωτερικό ελληνιστικό κατώφλι, έχουν βρεθεί λείψανα οικίας κλασικών και αρχαϊκών χρόνων, ενώ στο κατώτερο αρχαϊκό στρώμα έχει εντοπισθεί πλήινος ανοιχτός αγωγός¹⁴.

Οι γνώσεις μας για την Αμβρακία¹⁵ των αρχών του 6^{ου} αι. είναι ιδιαίτερα πενιχρές, εξαιτίας της έλλειψης σχετικών γραπτών μαρτυριών¹⁶ και αρχαιολογικών ευρημάτων. Πλάχιστες πληροφορίες για την εποχή αυτή αντλούμε από μια επιγραφή¹⁷, όπου αναφέρεται ο θάνατος ενός Κερκυραίου σε άγνωστη ναυμαχία μεταξύ Κορινθίων και Αμβρακιωτών εναντίον Κερκυραίων (γύρο στο

600) και από μερικά ευρήματα¹⁸, τα σημαντικότερα από τα οποία είναι μερικά ειδώλια από το σπήλαιο Κουδονότρυπας, στο Ξηροβούνι, κοντά στην Άρτα¹⁹. Έτσι, η χρονολόγηση της μήτρας στα μέσα του 6^{ου} αι. αποτελεί ένα ενδιαφέρον στοιχείο για την ιστορία της Αμβρακίας στην εποχή αυτή. Ο 6^{ος} αι. πρέπει να ήταν για την Αμβρακία περίοδος ακμής της τέχνης, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τη φήμη του γλύπτη Πολυστράτου, που έφτανε πέρα από τα όρια της πατρίδας του²⁰ και από τα κορινθιακά έργα τέχνης που έχουν βρεθεί στο εσωτερικό της Ηπείρου²¹. Τα ευρήματα αυτά φανερώνουν το σημαντικό ρόλο της Αμβρακίας για τη διοχέτευση προς το εσωτερικό της Ηπείρου και της Ιλλυρίας έργων της κορινθιακής βιοτεχνίας²².

Ο ρόλος της Αμβρακίας ως κέντρου του κορινθιακού εμπορίου προς τη βορειοδυτική Ελλάδα και οι στενές της σχέσεις με τη μητρόπολη²³ αποτελούν τη βάση στην οποία στηριζόμαστε για την επίλυση του προβλήματος απόδοσης της μήτρας σε κορινθιακό ή αμβρακικό εργαστήριο. Θεωρούμε δυνατή την πρώτη περίπτωση, ότι δηλ. η μήτρα είναι εισηγμένη από την Κόρινθο, όπου ο τύπος "άνθους λωτού-ελίκων" έχει μεγάλη άνθηση²⁴. Η χρονική απόσταση, ανάμεσα στην ίδρυση της Αμβρακίας και στα μέσα του 6^{ου} αι., δεν είναι τόσο μεγάλη ώστε να θεωρήσουμε ως δεδομένη τη βιοτεχνική και καλλιτεχνική χειραφέτηση της αποικίας από τη μητρόπολη και τη δημιουργία αυτοδύναμων εργαστηρίων. Εξάλλου, έχει διαπιστωθεί ο συγκεντρωτισμός και η στενή εξάρτηση της Αμβρακίας από τη μητρόπολη²⁵. Εκτός όμως από τα παραπάνω η εξαιρετική ποιότητα κατασκευής της μήτρας δε μαρτυρεί επαρχιακό έργο, αλλά δημιουργία έμπειρου τεχνίτη.

Η μοναδική αντίρρηση, που θα μπορούσε να γίνει δεκτή στην παραπάνω άποψη, είναι ότι η μήτρα έχει κατασκευασθεί στην Αμβρακία, αλλά από Κορινθίους τεχνίτες, που μετανάστευαν την εποχή αυτή²⁶ ή από εντόπιους²⁷, που είχαν εξοικειωθεί στην κορινθιακή τεχνοτροπία. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω στοιχειοθετείται η άποψη ότι η μήτρα Α1μ ανήκει σε έναν εργαστηριακό κύκλο, του οποίου οι αρχές και τα χαρακτηριστικά έχουν άμεση σχέση με την Κόρινθο.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'.Ι.1.

1. Για τη νεότερη έρευνα στην Αμβρακία βλ. Βοικοτοπούλου, Οδηγός, σ. 101, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
2. Ο χαρακτηρισμός του χρώματος πηλού γίνεται με βάση το Munsell Soil Color Charts, Baltimore, Maryland 1975.
3. Το οικόπεδο Φλόκα, στην οδό Νικηφόρου Αγγέλου, απέναντι από το Β' Δημοτικό Σχολείο στην Άρτα, έχει ανασκαφεί το 1976 από την Βοικοτοπούλου (ΑΔ 31, 1976 : Β2. Χρονικά, σ. 194). Αποκαλύφθηκαν τμήμα οδού της Αμβρακίας σε μήκος 13 μ. και τρεις ορθογώνιοι χώροι από οικοδόμημα ελληνιστικών χρόνων. Τμήμα στρωτήρα κεράμου που έφερε το σφράγισμα της Αμβρακίας, δηλ. οβελίσκο με τα γράμματα ΔΑΜΟΣΙΟΝ, τμήμα πήλινου υδροσωλήνα με έγκοιλα τα γράμματα ΔΑΜΟΣΙΟΝ, καθώς και αγνύθα που έφερε σφράγισμα με οβελίσκο συνηγορούν για το δημόσιο χαρακτήρα του κτηρίου.
4. Βλ. παραπάνω σ. 15 κεξ.
5. Le Roy, σ. 33 κεξ., όπου και σχετική βιβλιογραφία.
6. Åkerström, σ. 112, πίν. 56(4).
7. Γ. Σωτηριαδης, ΑΕ 1900, πίν. 10(4).
8. Le Roy, πίν. 30 (σειρά 33, 34).
9. Το μέτωπο από τα Δίδυμα χρονολογείται στην α' δεκαετία του 6^{ου} αι. (Åkerström, ό.π., σημ.6) και το μέτωπο από τους Δελφούς στα 580-560 (Le Roy, σ. 89).
10. Le Roy, σ. 53 (Α32), πίν. 13, 119.
11. Cooper, σ. 59, 73, πίν. 20.
12. Για τα μέτωπα που ανήκουν στη φάση IV βλ. Le Roy, πίν. 123 (επάνω). Vollgraff, σ. 19, εικ. 15, Buren GFR, σ. 131 (αρ. 15), πίν. 4 (αρ.6).

13. Payne NC, σ.148, εικ. 55.
14. Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π. (σημ. 3)
15. Για την ίδρυση της Αμβρακίας (γύρο στα 625) από Κορίνθιους αποίκους με αρχηγό τον Γόργο, νόθο γιό του Κυψέλου, τυράννου της Κορίνθου βλ. Στράβ. 10.2.8, C 452 και 7.7.6, C325, Πρβ. RE, λ. Ambrakia.
16. Για τις πρώτες ουσιαστικές μαρτυρίες για την Αμβρακία και το ρόλο της κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο βλ. Θουκ. 2.80.3, 3.106.2, 2.114.4. Πρβ. RE, λ. Ambrakia
17. M.N. Tod, A Selection of Greek Historical Inscriptions, Oxford 1933, σ. 1, αρ. 2.
18. F. Winter, Die Typen der figürlichen Terrakotten I, Berlin, 1903, σ. 57, 2 e .
19. Κ.Α. Ρωμαίος, ΑΔ(1916) (Παράρτημα), σ. 53 κεξ., Φ.Μ. Πέτσας, ΑΕ 1952 (Αρχαιολογικά Χρονικά), σ. 1 κεξ.
20. Έργο του γλύπτη Πολυστράτου ήταν ένας ανδριάντας του τυράννου του Ακράγαντος Φαλάρεως (565-549). RE XIX, 2, στ. 1649, XXI, 2 (1952), στ. 1833 κεξ. (E. Lippold).
21. Χάλκινα αγγεία από τους τάφους της Τρεμπενίστας Αχρίδας (Βοκοτοπούλου, Πρόχοι, σ.106, σημ.1, όπου και σχετική βιβλιογραφία). Χάλκινα αγγεία από τους τάφους στο Novi Pazar Σερβίας (D. Μαπο-Zisi-L. Ρορονιτς, Novi Pazar, Beograd 1969, σ. 78-79, 121 και Der Fund von Novi-Pazar, 50. Bericht der Röm.-German. Kommission 1969, σ. 191-208). Η μαινάδα από το Tetovo Σερβίας (N. Vulcić, ΑΑ 48, 1933, σ. 479, εικ. 19-20, Ch. Picard, Manuel d'archéologie grecque, La sculpture, I, Paris 1935, σ. 473, εικ. 142). Ευρήματα από τη Βίτσα Ζαγορίου (Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 22, 1967 : Β2. Χρονικά, σ. 348 κεξ., Βοκοτοπούλου, Πρόχοι, σ. 1-10) και χάλκινα αγγεία από το Βοτονόσι (N.M. Verdélis,

- BCH 73 ,1949 , σ. 19-28, J. Vocotopoulou, BCH 99 ,1975 ,σ. 729-788). Για τη δραστηριότητα της Αμβρακίας ως καλλιτεχνικού κέντρου από τον 6^ο αι. και για νεότερα χάλκινα αγάλματα κορινθιακής επίδρασης πρβ. Karydi , σ. 11 κεξ., 45 κεξ. και σημ. 75.
22. Για την εμπορική κυριαρχία των Κορινθίων στις αποικίες τους της βορειοδυτικής Ελλάδας πρβ. τα ευρήματα από το νεκροταφείο του Ανακτορίου, αποκλειστικά κορινθιακής προέλευσης. Σ.Ι. Δάκαρης, ΑΕ 1953-54, τόμ. Γ', σ. 77-88.
23. Οι Αμβρακιώτες ήταν ανέκαθεν πιστοί σύμμαχοι της Κορίνθου. "Ήσαν δε Κορίνθιοι ξυμπροθυμούμενοι μάλιστα τοῖς Ἀμπρακιώταις ἀποίκοις οὖσιν" Θουκ. 2.80.3 και 1.46.1, 1.47.3. Πρβ. R.L. Beaumont, JHS 72(1952), σ. 65, Hammond, Epirus, σ. 498.
24. Corinth IV, 1, σ. 9, Martin , σ. 95.
25. Τη στενή επαφή των κορινθιακών αποικιών με τη μητρόπολη αποδεικνύουν και οι μεταξύ τους θρησκευτικοί δεσμοί που ήταν ισχυρότατοι (Θουκ. 1.25.4). Επιδίωξη της κορινθιακής πολιτικής ήταν η καλλιέργεια στις αποικίες πολιτικών και θρησκευτικών δεσμών με τη μητρόπολη, που κυμαίνονταν ανάμεσα στην αυτονομία και την αφομοίωση προς την κορινθιακή πολιτεία. Για τη μεγάλη επίδραση της Κορίνθου στη λατρεία της Ηπείρου διαμέσου της Αμβρακίας και των λοιπών κορινθιακών αποικιών βλ. Σούλη , σ. 114.
26. Payne NC, σ. 249. Κατά τον Ρωμαίο (ΑΕ 1933, σ. 24) "τους αρχαίους κεραμείς δεν πρέπει να φανταζώμεθα περιορισμένους εις τα πάτρια εργαστήρια. Σύνηθες φαινόμενον ήτο η από τόπου εις τόπον μετάβασίς των ..." Για τη διακίνηση των καλλιτεχνών κατά την αρχαϊκή περίοδο πρβ. G.M A. Richter, Korae, Archaic Greek Maidens, London 1968, σ. 1-3 και Αιχ. Κώστογλου-Δεσποίνη, Προβλήματα της παριανής πλαστικής του 5^{ου} αι. π.Χ., Θεσσαλονίκη 1979, σ. 185.

27. Ο Hammond (Hammond, Epirus, σ. 425) συμπεραίνει από την ετυμολογία της λέξης Αμβρακία - από τον Άμβρακα, γιό του Θεσπρωτού ή από την Αμβρακία, θυγατέρα των Μολοσσών - ότι οι Κορίνθιοι διείσδυσαν ειρηνικά, χωρίς να εκτοπίσουν τους εντόπιους κατοίκους από τους οποίους η πόλη πήρε το όνομά της. Η παραπάνω άποψη είναι αμφίβολη.

Βλ. σχετικά Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 122, σημ. 2

1. Α Μ Β Ρ Α Κ Ι Α

Στέγη Α2

Σειρά Α2η

Η σειρά Α2η αποτελείται από έξι θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο, που φυτρώνει από κεντρικό πυρήνα, είναι εννιάφυλλο. Κάτω από αυτό ελίσσονται δυο έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Στο επάνω μέρος περιβάλλουν οφθαλμό και συνδέονται με ταινία-δεσμό. Ανάμεσα από τις έλικες ένα αναστραμμένο άνθος λωτού περιβάλλει τρίφυλλο ανθέμιο. Το περίγραμμα του μετώπου ακολουθεί το περίγραμμα των σπειρών και του ανθεμίου.

1. Το αριστερό μισό ανθεμωτού μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα, συγκολλημένο από δυο κομμάτια¹.

Αρ.Μ.Α: 2875 (πίν. 2 β ,σχέδ. 7).

Ύψ. 0,34 μ. Πλ. 0,19 μ.

Πηλός ωχρός (2.5 Υ/8/2).

Οικόπεδο Γιώτη (1968).

Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τέσσερα πέταλα αριστερά του και τους μίσχους δυο πετάλων δεξιά του, τμήμα του πυρήνα, η αριστερή έλικα με τον οφθαλμό και το δεσμό, το αριστερό πέταλο του άνθους λωτού και ο πυρήνας με τα δυο πέταλα του τρίφυλλου ανθεμίου.

2. Αρ.Μ.Α: 2880.

Ύψ. 0,099μ. Πλ. 0,061 μ.

Πηλός ωχρός (2.5 Υ/8/2). Βάθος ερυθρό.

Τάφος Ε. Οικόπεδο Μπακαγιάννη (1975).

Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου του ανθεμίου.

3. Αρ.Μ.Α: 2878 (πίν. 3 α).

Ύψ. 0,15 μ. Πλ. 0,103 μ.

Πηλός ωχρός (2.5 Υ/8/2) Ίχνη ερυθρού χρώματος στο βάθος.

Τάφος Α. Οικόπεδο Μπακαγιάννη (1975).

Σώζονται ένα τμήμα πετάλου και δυο πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά.

4. Αρ.Μ.Α: 2879.

Ύψ. 0,137 μ. Πλ. 0,102 μ.

Πηλός ωχρός (2.5 Υ/8/2). Ερυθρό βάθος.

Τετράγωνο Α1. Οικόπεδο Μπακαγιάννη (1975).

Σώζονται δυο τμήματα μίσχων πλευρικών πετάλων και ένα πλευρικό πέταλο προς τα δεξιά.

5. Αρ.Μ.Α: 2877 (πίν. 3 γ, αριστερά).

Ύψ. 0,085 μ. Πλ. 0,068 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/8/4). Βάθος καστανόμαυρο.

Τάφος Β. Οικόπεδο Μπακαγιάννη (1975).

Σώζονται τμήμα της κάτω αριστερής έλικας και του αριστερού πετάλου του άνθους λωτού.

6. Αρ.Μ.Α: 2876 (πίν. 3 γ, δεξιά).

Ύψ. 0,042 μ. Πλ. 0,078 μ.

Πηλός ωχρός. Ίχνη καστανόμαυρου χρώματος στο βάθος.

Οικόπεδο Μπακαγιάννη (1968).

Σώζονται τμήμα της κάτω σπείρας και του στελέχους της δεξιάς έλικας.

Το ανθέμιο του μετώπου στη σειρά Α2η έχει αποκτήσει μέγεθος σε αντίθεση προς τη βάση που περιορίζεται, καθώς τα πέταλα αυξάνονται σε αριθμό, παύουν να είναι διευθετημένα με μορφή ριπιδίου και εκτείνονται ψηλά και σχετικά αραιά μεταξύ τους, χάρη στους λεπτούς τους μίσχους. Το κορυφαίο πέταλο ξεπερνά αισθητά τα πλευρικά, ενώ τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα αποκτούν μια αξιοπαρατήρητη ευκαμψία, καθώς γέρνουν προς τα κάτω, σα να πιέζονται από το βάρος των παραπάνω πετάλων. Η ισχυρή τους κλίση αποτελεί χαρακτηριστικό που έχει

αρχίσει ήδη να εμφανίζεται δειλά στα παλαιότερα παραδείγματα του "μεγαρικού" τύπου του τέλους του 6^{ου} και των αρχών του 5^{ου} αι.² Τα πέταλα δε φυτρώνουν μέσα από το μυκητόσχημο πυρήνα, αλλά γύρω από αυτόν, με αποτέλεσμα να μη συνδέονται οργανικά μαζί του. Η σημαντικότερη εξέλιξη παρατηρείται στη διακόσμηση της βάσης που υπολείπεται ως προς το μέγεθος σε σχέση προς το υπερκείμενο άνθος και έχει μικρότερη σημασία στη διακόσμηση του μετώπου. Οι έλικες έχουν σχεδόν κατακόρυφη θέση και είναι πολύ λεπτές σε σχέση προς τις έλικες σε αρχαιότερα μέτωπα, όπως στο "μεγαρικό" μέτωπο που χρονολογείται γύρω στο 500³.

Η ταινία-δεσμός δεν τις συνδέει λειτουργικά, καθώς έχει μεταμορφωθεί σε λεπτή ταινία και δεν εφάπτεται σ' αυτές. Η βασική εξέλιξη, ωστόσο, παρατηρείται στα πέταλα του άνθους λωτού που αρχίζουν να αποδίδονται οργανικά, χάρη στην ημικυκλική μορφή που έχουν στο επάνω μέρος. Έχουν πάψει να αποτελούν προέκταση του επάνω μέρους των ελίκων, με τις οποίες δε διατηρούν πλέον κανένα σημείο επαφής. Συνεπώς θεωρούμε ότι η σειρά Α2η ανήκει στο τελευταίο στάδιο της εξελικτικής πορείας που διανύει η μεγάλη ομάδα του "μεγαρικού" τύπου. Στο επόμενο στάδιο εξέλιξης η διακόσμηση πλουτίζεται με μια νέα μορφή που θα αποτελέσει το χαρακτηριστικό στοιχείο του τύπου. Πρόκειται για τις έλικες που αποκτούν στο επάνω μέρος ολοκληρωμένη σπείρα, ώστε να μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε ως σιγμοειδείς, όπως εμφανίζονται στο θραύσμα ακροκεράμου από την Κόρινθο⁴ (πίν.1 γ). Οι παραπάνω τεχνοτροπικές παρατηρήσεις και η πλήρης ομοιότητα της σειράς Α2η προς τη διακόσμηση μερικών μετώπων από την Ολυμπία⁵ και κυρίως του τύπου Β2 ("Der grosser Palmetten-Stirnziegel") (πίν.1 β) από τον Θηκολεώνα⁶ επιτρέπουν τη χρονολόγηση της σειράς Α2η στο β' μισό του 5^{ου} αι.

Η σειρά Α2η προέρχεται από τη στέγη του περίπτερου μνημειακού "υστεροαρχαϊκού"⁷ ναού της Αμβρακίας, με πρόναο και σηκό, που έχει σωθεί μόνο μέχρι την ευθυντηρία⁸. Μόνο το θραύσμα

αρ.1 προέρχεται από γειτονικό οικόπεδο, αλλά αποδίδεται με βεβαιότητα στη στέγη του ναού, με βάση τη στενή ομοιότητα του πηλού και της διακόσμησης προς τα υπόλοιπα θραύσματα που ανήκουν ασφαλώς στο ναό. Στην προσωρινή έκθεση της ανασκαφής η Βοκοτοπούλου χρονολογεί το ναό γύρο στο 500⁹. Η χρονολόγηση αυτή έχει βασισθεί κυρίως στο θραύσμα μετώπου αρ.1 και στα παρακάτω πενιχρά ανασκαφικά στοιχεία¹⁰: α) στη διαμόρφωση της ευθυντηρίας από ένα δόμο ογκολίθων που πρέπει να είναι η πρώτη βαθμίδα ή η κρηπίδα στυλοβάτη με τη μορφή ποδίου¹¹ β) στον τρόπο αρμογής των πλακονειδών λίθων χωρίς να πελεκηθούν παρά μόνο στις εξωτερικές επιφάνειες¹² γ) σε ένα δωρικό κιονόκρανο που πιθανόν ανήκε λόγω του μεγέθους του στην εσωτερική κιονοστοιχία του ναού¹³. Τα στοιχεία αυτά δεν αποτελούν επαρκή χρονολογικά τεκμήρια για βέβαιη χρονολόγηση του ναού περίπου στο 500. Ωστόσο, δεν είναι δυνατό να αποκλεισθεί η άποψη ότι ο ναός ανοικοδομήθηκε γύρο στο 500 και ότι η στέγη Α2 προέρχεται από μια δεύτερη οικοδομική φάση του ναού ή τουλάχιστον από επιδιόρθωση της στέγης του, παρόλο που στο χώρο της ανασκαφής δεν έχει βρεθεί αρχαιότερο υλικό στέγης¹⁴.

Με βάση τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα του β' μισού του 5^{ου} αι. και την ανάμειξη της Αμβρακίας σ' αυτά, είναι δυνατό να περιορίσουμε τη χρονολόγηση της στέγης Α2 στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. Είναι γνωστό ότι η Αμβρακία, που παρέμεινε πιστή σύμμαχος της Κορίνθου¹⁵, είχε εμπλακεί στα Κερκυραϊκά (435-433) και στον Πελοποννησιακό πόλεμο (431-404)¹⁶. Στη διάρκεια της παραγμένης αυτής περιόδου δεν θα ήταν δυνατή η ανοικοδόμηση ή επιδιόρθωση ενός πολυτελούς ναού. Η χρονολόγηση της στέγης Α2 μετά το 426, που η Αμβρακία αναγκάζεται να συνάψει εκατονταετή ειρήνη με τα γειτονικά φύλα, αποκλείεται από την τεχνοτροπική μελέτη της σειράς Α2η¹⁸. Πιθανότερη θεωρούμε τη χρονολόγηση πριν από τα Κερκυραϊκά, δηλ. στα 450-435¹⁹, εποχή που η Αμβρακία βρίσκεται σε μεγάλη ανάπτυξη, όπως αποδεικνύουν οι κοπές ασμένιων στατήρων²⁰.

Έχει διαπιστωθεί από παλιά ότι ο "μεγαρικός" τύπος δημιουργήθηκε στην Κόρινθο²¹ και είναι γνωστό ότι η Αμβρακία διατήρησε στενούς δεσμούς με τη μητρόπολή της²². Οι δεσμοί αυτοί έχουν επιβεβαιωθεί όχι μόνο από την αρχαία παράδοση που μαρτυρεί για τη συμμετοχή της Αμβρακίας στα Κερκυραϊκά και στον Πελοποννησιακό πόλεμο ως συμμάχου των Κορινθίων, αλλά και από τα αρχαιολογικά ευρήματα, κορινθιακά έργα τέχνης στην Αμβρακία²³. Το ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι αν οι ακροκέραμοι της στέγης Α2 προέρχονται από τη μητρόπολη ή αν έχουν κατασκευαστεί σε εργαστήριο της Αμβρακίας²⁴ κάτω από την κορινθιακή επίδραση. Και οι δυο εκδοχές είναι πιθανές²⁵. Το γεγονός όμως ότι η Αμβρακία είναι μια πολυάνθρωπη πόλη²⁶ που έχει συνδεθεί με καλλιτέχνες, όπως ο Δίποινος και Σκύλλης και ο γλύπτης Πολύστρατος²⁷ και ότι σ'αυτήν έχουν βρεθεί οι μοναδικές στην Ήπειρο μήτρες ακροκεράμων²⁸, επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι είναι πιθανή η ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου²⁹, στο οποίο κατασκευάσθηκαν οι ηγεμόνες καλυπτήρες της στέγης Α2. Είναι αυτονόητο ότι η τέχνη του εργαστηρίου αυτού επηρεαζόταν άμεσα από την Κόρινθο, εξαιτίας των στενών πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων της Αμβρακίας με τη μητρόπολη και ότι εξέφραζε το ίδιο ή παρόμοιο πνευματικό περιεχόμενο³⁰.

Τα προϊόντα των κορινθιακών εργαστηρίων εισάγονταν από τη μητρόπολη και χρησιμοποιούνταν στα τοπικά ως πηγή έμπνευσης για τη δημιουργία νέων έργων ή ως πρότυπα δουλικής μίμησης. Εξάλλου η επαφή με την τέχνη της Κόρινθου ανανεώνονταν με τη μετανάστευση Κορινθίων τεχνιτών στις αποικίες³¹.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙ. 1

1. Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 24(1969):Β2. Χρονικά, σ. 247, πίν. 248 γ, ΑΑΑ ΙΙ (1969)1, σ. 41-42, Μ.Ε. Caskey, ΑJA 75(1971), σ. 307, πίν. 80(26).
2. Olympria II, πίν. CΧVΙΙΙ (1,3).
3. Βλ. παραπάνω σ. 19.
4. Corinth XV, ΙΙ, σ. 281, πίν. 58(3).
5. Olympria II, σ. 144, πίν. ΧCΙ (10), σ. 198, πίν. CΧΧΙΙ(1). Η χρονολόγηση στο α' μισό του 5^{ου} αι. φαίνεται μάλλον υψηλή.
6. Ol. Forsch. V, σ. 117-118, πίν. 47.
7. Ο ναός έχει χρονολογηθεί γύρο στο 500 (Ι.Π. Βοκοτοπούλου, ΑΑΑ ΙΙ, 1969, 1, σ. 41), αλλά η στέγη Α2, σύμφωνα με την ανάλυση που ακολουθεί, χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. Διατηρούμε όμως συμβατικά για το ναό την ονομασία "υστεροαρχαϊκός".
8. Σ.Ι. Δάκαρης, ΑΔ 20(1965): Β2. Χρονικά, σ. 346-347, Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 24(1969): Β2. Χρονικά, σ. 246-247, ΑΑΑ ΙΙ(1969) 1, σ. 39-43.
9. Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 24 (1969): Β2. Χρονικά, σ. 247. Πρβ. ΑΑΑ 2 (1969) 1, σ. 41.
10. Η ανασκαφή του ναού δεν έχει ολοκληρωθεί. Νεότερη ανασκαφή του 1975 (Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 30,1975 : Β2. Χρονικά, σ. 210-211) δεν απέδωσε σημαντικά ευρήματα για τη χρονολόγηση του ναού, εκτός από τρία θραύσματα ηγεμόνων καλυπτήρων. Η ανασκαφική έρευνα συνεχίσθηκε τα επόμενα χρόνια (Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 31,1976 : Β2. Χρονικά, σ. 193, ΑΔ 32,1977 : Β1. Χρονικά, σ. 145). Πρβ. P. Cabanes -J. Andréου, BCH 109(1985)Ι, σ.499 κ εξ.

11. Παρόμοια διαμόρφωση ευθυντηρίας απαντά στο Ηραίο της Ολυμπίας (7^{ου} αι.) και στο ναό Πεισιστρατιδών Παλλάδος Αθηνάς (περίπου στο 520). Συναντάται όμως και σε νεότερα κτήρια, όπως στο ναό της Αθηνάς Λινδίας που χρονολογείται στον 3^ο αι. και στη Μεγάλη Στοά στο Λάφριο που χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} - αρχές 2^{ου} αι. Martin σ. 336.
12. Παρόμοιος τρόπος αρμογής συναντάται στον αρχαϊκό ναό Α της Καλυδώνος, που χρονολογείται στο α' μισό του 6^{ου} αι. Dyggve-Roulsen, Laphrion, σ. 20 κεξ., εικ. 19, σ. 223 κεξ.
13. Η καμπυλότητα του εχίνου και η σχέση του ύψους του προς τον άβακα, κατά την ανασκαφεία, μπορούν να συγκριθούν με κιονό - κρανα από το ναό Αφαίας στην Αίγινα, το θησαυρό Μεγαρέων στην Ολυμπία, το θησαυρό Αθηναίων στους Δελφούς (P.E. Hoff - M.C. Stephensen, Le Trésor des Athéniens, Fouilles de Delphes II, Paris 1933, πίν. XVII) και κυρίως το β' πόρινο ναό της Προναίας στους Δελφούς (R. Démangel, Le sanctuaire d'Athéna Pronaia, Fouilles de Delphes II, 1, Paris 1923, σ. 10-11, εικ. 16-17). Ωστόσο, τα χρονολογικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τη σύγκριση των αναλογιών και που βασίζονται σε μια συνεχή εξέλιξη των επί μέρους μορφών του δωρικού ρυθμού, δεν είναι πάντοτε ασφαλή. Πολλές φορές σε μεμονωμένα μνημεία, ο λόγος συγκεκριμένων μεγεθών των μελών τους δεν ακολουθεί απόλυτα τη χρονολογική σειρά. Μπούρας, Βραυρών, σ. 149.
14. Έχουν βρεθεί διάφορα αποτιμήματα ακροκεράμων στο χώρο της ανασκαφής, αλλά πολύ νεότερα.
15. Σε αντίθεση προς την Κέρκυρα που πολύ γρήγορα έκοψε τους δεσμούς με τη μητρόπολή της. Ο θουκυδίδης (1.13.4) αναφέρει ότι η πρώτη γνωστή του ναυμαχία είναι η ναυμαχία της Κέρκυρας εναντίον της Κορίνθου το 669.
16. Hammond, Epirus, σ. 498 κεξ.

17. Εκτός από τη ναυμαχία στα Σύβοτα (433), η Αμβρακία πήρε μέρος στη μάχη στην Όλιπη της Αμφιλοχίας, όπου έπαθε μεγάλη πανωλεθρία. Θουκ. 3.112 κεξ., 113.6.
18. Η διακόσμηση της σειράς Α2η διαφέρει ριζικά από τη διακόσμηση του αποτμήματος από την Κόρινθο (Corinth XV, II, σ. 272, πίν. 58.63), που χρονολογείται στον ύστερο 5^ο αι. Στο απότμημα αυτό είναι εμφανής η περαιτέρω εξέλιξη του τύπου, με την υιοθέτηση των σιγμοειδών ελίκων και των ημιανθεμίων.
19. Το άνθος λωτού της σειράς Α2η είναι συντηρητικότερο σε σχέση με το άνθος λωτού της λεγόμενης "Blütensima" που προέρχεται από την Ολυμπία και χρονολογείται από τον Mallwitz στο 430 (Ol. Forsch. V, σ. 124, πίν. 14). Το άνθος λωτού της "Blütensima" έχει οργανικότερη μορφή με διαμόρφωση σεπάλων στα πέταλα του κάλυκα.
20. B. Head, Catalogue of Greek Coins. Corinth, Colonies of Corinth etc., Bologna 1963, σ. 104 κεξ. Πρβ. C. Kraay, Archaic and Classical Greek Coins, London 1976, σ. 123 κεξ.
21. Corinth IV, 1, σ. 9, Martin, σ.95.
22. Για τις σχέσεις της Αμβρακίας με την Κόρινθο βλ. J.B. Salmon, Wealthy Corinth, Oxford 1984, σ. 271 κεξ., 274, 276 κεξ., 394 κεξ. και A.J. Graham, Colony and Mother City in Ancient Greece, Manchester 1964, σ. 137 κεξ.
23. Ι. Βοκοτοπούλου, AAA IV(1971), σ. 335, ΑΔ 26(1971): Β2. Χρονικά, σ. 331, Ν. Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ 1957, σ. 88 κ.ά. Επίσης η παρουσία πρώιμων κορινθιακών αγγείων στη Βίτσα (Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 22, 1967 : Β2, Χρονικά, σ. 348, Βοκοτοπούλου, Πρόχοι, σ. 149) μαρτυρεί την ύπαρξη εμπορικού κορινθιακού σταθμού στην Ήπειρο, τον οποίο η Βοκοτοπούλου εντοπίζει στην Αμβρακία. Πρβ. Karydi, σ. 46 κεξ.

24. Παρόμοιο πρόβλημα έχει απασχολήσει τους ερευνητές σχετικά με την Κόρινθο και την αποικία της Κέρκυρα, όπου έχουν βρεθεί πολλά αγγεία όμοια με αντίστοιχα κορινθιακά. Τα αγγεία αυτά ερμηνεύονται είτε ως επείσακτα από την Κόρινθο είτε ως έργα τοπικών κερκυραϊκών εργαστηρίων που χρησιμοποίησαν κορινθιακά πρότυπα. M. Farnsworth - I. Perlman - F. Asaro, AJA 81 (1977), σ. 455 κεξ., σημ. 4, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
25. Υπέρ της πρώτης εκδοχής συνηγορεί η διαπίστωση της Βοκοτοπούλου (Βοκοτοπούλου, Πρόχοι, σ. 153) ότι ο πωρόλιθος από τον οποίο κατασκευάσθηκαν τα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού έχει μεγάλη ομοιότητα με τον πωρόλιθο που χρησιμοποιήθηκε στην Κόρινθο. Ωστόσο, δεν είναι εύλογη η πιθανότητα να μεταφέρθηκε πωρόλιθος από την Κόρινθο στην Ήπειρο, όπου βρίσκεται σε αφθονία.
26. RE I, 2, στ. 1807 (Hirschfeld), Hammond, Epirus, σ. 502 κεξ.
27. Plin. HN XXXVI, 5, 14, Τατιανός, Προς Έλληνας 34, 18, RE XXI, 2, στ. 1833-34 (Lippold).
28. Βλ. σειρές Α1μ και Α4μ, σ. 30 κεξ, 184 κεξ. και τα πολυάριθμα θραύσματα πήλινων μητρών σε αρχαίο αποθέτη της Αμβρακίας. Σ.Ι. Δάκκαρης, ΑΔ 19(1964): Β3. Χρονικά, σ. 311 κεξ., πίν. 350-351.
29. Έχει ήδη διαπιστωθεί η ύπαρξη κεραμικών εργαστηρίων κατά την κλασική περίοδο (N. Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ 1957, σ. 88, Σ. Δάκκαρης, ΑΔ 19(1964): Β3. Χρονικά, σ. 311-312). Πρβ. ακόμη και τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου χαλκουργίας για την κατασκευή αντικειμένων καθημερινής χρήσης. Βοκοτοπούλου, Πρόχοι, σ. 146-166, Karydi, σ. 45 κεξ.
30. Ο αμβρακικός κόλπος ήταν "εσωτερική θάλασσα" των Κορινθίων. Βλ. G. Busolt, Griechische Geschichte I², σ. 641-43, RE² Suppl, IV, 1018. Πρβ. Σ.Ι. Δάκκαρης, ΑΕ 1953-54, τομ.Γ' σ.86
31. Βλ. παραπάνω σ. 33, όπου παρόμοιος προβληματισμός για απόδοση της μήτρας Α1μ σε κορινθιακό ή αμβρακικό εργαστήριο.

2. Κ Α Σ Σ Ω Π Η¹

Στέγη Κ1

Σειρά Κ1κ

Η σειρά Κ1κ αποτελείται από επτά θραύσματα αμφίπλευρων ανθεμωτών κορυφαίων καλυπτήρων². Χωρίζονται σε δυο βασικές κατηγορίες: Α'κατηγορία: Τα θραύσματα αρ. 1-5 (βλ. παρακάτω σ. 126 κεξ., στέγη Κ1, σειρά Κ1κ') που φέρουν την ίδια ανθεμωτή διακόσμηση του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων" και στα δυο μέτωπα. Β'κατηγορία: Τα θραύσματα αρ. 1-2 (βλ. παρακάτω σ. 128 κεξ., στέγη Κ1, σειρά Κ1κ' αρ. 6-7) που φέρουν διαφορετική ανθεμωτή διακόσμηση σε κάθε μέτωπο. Στο α'μέτωπο φέρουν την ίδια διακόσμηση του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων", ενώ στο β'μέτωπο φέρουν μια παραλλαγή του τύπου.

Η διακόσμηση του β'μετώπου αποτελείται από ενδεκάφυλλο ανθέμιο που φυτρώνει κατευθείαν από τον πυρήνα. Στη βάση τα δυο πέταλα του αναστραμμένου άνθους λωτού περιβάλλονται εσωτερικά από δυο έλικες που καταλήγουν σε σπείρες με ίδια κίνηση προς τα έξω και οφθαλμό στο κέντρο τους. Ένας κάλυκας ρόδου κρέμεται από μικρό μίσχο ανάμεσα από τις έλικες και τα πέταλα του άνθους λωτού. Το περίγραμμα του μετώπου, παρόλο που δεν ακολουθεί το περίγραμμα των ελίκων και τις κορυφές των πετάλων του ανθεμίου, κάμπτεται ισχυρά προς το εσωτερικό στο ύψος των χαμηλότερων πλευρικών πετάλων του ανθεμίου³.

1.⁴ Ύψ. 0,17 μ. Πλ. 0,15 μ. (πίν. 3 β, σχέδ. 8).

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥΡ/7/6).

Μέτωπο β': Σχεδόν ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο στο άκρο του κορυφαίου πετάλου και στην κάτω δεξιά σπείρα.

2.⁵ Αρ.Μ.: 392 β.⁶

Ύψ. 0,193 μ. Πλ. 0,183 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥΡ/7/6)

Καταγώγιον⁷ (1952)

Μέτωπο β': Ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στο κάτω αριστερό μέρος της βάσης. Λείπει η κάτω αριστερή σπείρα.

Τα πέταλα του ανθεμίου της σειράς Κ1κ φυτρώνουν άμεσα από το λεπτό οξυκόρυφο ρομβόσχημο πυρήνα που καλύπτει το κενό ανάμεσα στις επάνω σπείρες των ελίκων· λεπτόμισχα, πλαταίνουν βαθμιαία προς τα άκρα που καταλήγουν ελεύθερα σε μια μαλακή καμπύλη και απλώνονται με αυστηρή συμμετρία, σφιχτοδεμένα μεταξύ τους. Τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα έχουν ισχυρή κλίση προς τα κάτω και ακολουθούν με συνέπεια την καμπυλότητα των επάνω σπειρών των ελίκων. Το κορυφαίο πέταλο προεξέχει ελαφρά σε σχέση προς τα γειτονικά. Το ανθέμιο χαρακτηρίζεται από την υπόκοιλη διαμόρφωση της επιφάνειας των πετάλων⁸ με εξέχοντα περιγράμματα και επίπεδο βάθος. Ανθέμια με υπόκοιλη την επιφάνεια των πετάλων, που άλλοτε είναι τριγωνικής και άλλοτε ημικυκλικής τομής⁹, συναντούμε πολύ συχνά από την αρχαϊκή ως τη ρωμαϊκή περίοδο σε επιστέψεις επιτύμβιων στηλών¹⁰, σε ανθεμωτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων¹¹, σε ακρωτήρια και ηγεμόνες καλυπτήρες σαρκοφάγων¹² και γενικά σε ανθεμωτές διακοσμήσεις αρχιτεκτονικών μελών.¹³

Η διαμόρφωση του ανθεμίου της σειράς Κ1κ και τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του, όπως το σφιχτό δέσιμο των πετάλων μεταξύ τους, η συμμετρική απόδοσή τους και η οργανική εξάρτησή τους από τον πυρήνα και τις έλικες, οδηγούν σε μια χρονολογική τοποθέτηση της σειράς στην κλασική περίοδο. Η συγκριτική αντιπαράθεση με το ανθέμιο της επίστεψης θεσσαλικής επιτύμβιας στήλης (μέσα 5^{ου} αι.)¹⁴, των γραπτών μετώπων των ηγεμόνων καλυπτήρων από τη θόλο της αθηναϊκής Αγοράς (β' τέταρτο 5^{ου} αι.)¹⁵, από το ναό της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών¹⁶ και τη Στοά της Βραυρώνος (τελευταίο τέταρτο 5^{ου} αι.)¹⁷, καθώς και με τα ανθέμια κλασικών ακροκεράμων από την Όλυνθο¹⁸ επιβεβαιώνει την παραπάνω άποψη και τοποθετεί το ανθέμιο στο β' μισό του 5^{ου} ή το αργότερο στις αρχές του 4^{ου} αι.

Η διαφορά από τα ανθέμια των ακροκεράμων του 5^{ου} αι.¹⁹ εντοπίζεται κυρίως στη διαμόρφωση του περιγράμματος που στις κλασικές ακροκεράμους καταλήγει προς τα επάνω σε μια απλή κυκλική καμπύλη, καθώς τα ανθέμια αποδίδονται με μορφή ριπιδίου. Το περίγραμμα των ανθεμίων της σειράς K1κ, ανεξάρτητα από το περίγραμμα των μετώπων που είναι οξυκόρυφο, όπως απαιτεί η διαφορετική μορφή του ανθεμίου της άλλης πλευράς²⁰, ξεφεύγει ελαφρά από την κυκλική καμπύλη των κλασικών ανθεμίων, καθώς το κορυφαίο πέταλο προεξέχει σε σχέση προς τα γειτονικά. Έχει λοιπόν μια ελαφρά κίνηση προς τα επάνω που περιορίζει τη χρονολόγησή του στα τέλη του 5^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι. Παρόμοια χρονολόγηση έχει προτείνει ήδη ο ανασκαφέας Δάκαρης²¹. Η πιθανότητα να ανήκει η σειρά K1κ στις αρχές του 4^{ου} αι. μπορεί να ενισχυθεί από το γεγονός ότι διαπιστώνουμε στην απόδοση του ανθεμίου μια ανεπαίσθητη κλίση από επάνω προς τα κάτω, που είναι γνωστή από ανθέμια του 4^{ου} αι.²².

Στη διακόσμηση της βάσης διαπιστώνουμε μια παραλλαγή του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων" που θα μπορούσαμε συμβατικά να ονομάσουμε τύπο "ελικόμορφου άνθους λωτού-ελίκων"²³. Η διαμόρφωση των διακοσμητικών στοιχείων της βάσης επιβεβαιώνει τον κλασικό χαρακτήρα της σειράς. Είναι σαφής η ύπαρξη ορισμένων χαρακτηριστικών που συναντώνται πριν από την ελληνιστική περίοδο²⁴. Έτσι, οι έλικες αποδίδονται με ίδια κίνηση των σπειρών προς τα έξω, που δεν είναι ιδιαίτερα συχνή²⁵. Είναι χυμώδεις με ημικυκλική τομή ή σχεδόν επίπεδη απόδοσή τους, που επικρατεί κατά το β' μισό του 4^{ου} αι.²⁶, και η εσωτερική αυλακιά²⁷ δεν έχουν εμφανισθεί ακόμη. Οι έλικες έχουν άμεση οργανική σχέση με το ανθέμιο, καθώς ο πυρήνας του φυτρώνει ανάμεσα από τις επάνω πλούσιες σπείρες τους και τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλά του κάμπτονται ισχυρά, παράλληλα προς την κίνηση των επάνω σπειρών. Είναι οφθαλμοφόρες²⁸, με ισχυρούς οφθαλμούς που είναι γνωστοί ήδη από την αρχαϊκή περίοδο²⁹.

Ο πρωτότυπος τρόπος σύνθεσης των ελίκων με τα πέταλα του άνθους λωτού προδίδει εφευρετικό τεχνίτη που έχει ξεφύγει από τα καθιερωμένα πρότυπα και τα γνωστά παράλληλα. Οι έλικες έχουν συγχωνευθεί με τα υπόκοιλα πέταλα του αναστραμμένου άνθους λωτού, σε αντίθεση προς την πλειονότητα των ακροκεράμων, στις οποίες το άνθος λωτού διατηρεί πάντα την αυτοτέλειά του ανάμεσα στις δυο έλικες. Η πρωτοφανής σχέση ελίκων-πετάλων άνθους λωτού, που παρά την εξαντλητική έρευνα δεν έγινε δυνατό να εντοπισθεί σε άλλες ακροκεράμους, θυμίζει τα άνθη λωτών και τις έλικες, όπως διαμορφώνονται στα αρχαϊκά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων από την Καπύη, όπου οφθαλμοφόρες έλικες με πέταλα άνθους λωτού πλαισιώνουν γυναικείο κεφάλι³⁰. Με βάση την ομοιότητα αυτή³¹ και τις γνωστές εμπορικές και πολιτιστικές σχέσεις της Ηπείρου με την Κάτω Ιταλία³² είναι δυνατό να υποθέσουμε κατωιταλιωτική επίδραση στη διαμόρφωση της διακόσμησης στη σειρά Κ1κ.

Τα πέταλα του άνθους λωτού έχουν υπόκοιλη επιφάνεια με επίπεδο βάθος και έντονο ανάγλυφο περίγραμμα -αντίστοιχη απόδοση προς τη διαμόρφωση των πετάλων του ανθεμίου. Στο επάνω μέρος διατηρούν την ισχυρή καμπύλη που είναι γνωστή από ακροκεράμους της αρχαϊκής περιόδου³³. Στο β' μισό του 5^{ου} αι.³⁴ η καμπύλη αυτή σταδιακά εξαφανίζεται· το επάνω μέρος των πετάλων αποδίδεται ελαφρά κυρτό, όπως στο άνθος λωτού της ακροκεράμου από την Ολυμπία που ο Mallwitz ονομάζει "großer Palmetten-Stirnziegel"³⁵. Η καμπύλη των πετάλων του άνθους λωτού της σειράς Κ1κ, που διατηρείται ακόμη και δεν έχει μετατραπεί σε κυρτότητα, δεν είναι απαραίτητα ένδειξη αρχαιότητας³⁶, αλλά επιβάλλεται από τη διαμόρφωση των επάνω σπειρών των ελίκων που περιορίζουν το χώρο. Το οξυκόρυφο τριγωνικό κενό που απομένει ανάμεσα στα στελέχη των ελίκων, κάτω από το σημείο επαφής τους, κοσμεύεται με αναστραμμένο σφιχτό κάλυκα ρόδου που έχει τη μορφή ανθού (bud), γνωστού διακοσμητικού στοιχείου στις ακροκεράμους³⁷.

Η σειρά ΚΙΜ προέρχεται με μεγάλη πιθανότητα από το Καταγώγιον της Κασσώπης. Η απόδοσή της στη στέγη του αρχαιότερου κτηρίου, κάτω από το ελληνοιστικό Καταγώγιον και η οριστική χρονολόγησή της - και κατά συνέπεια του κτηρίου απ' όπου προέρχεται - εξαρτάται από τη χρονολόγηση της διακόσμησης της άλλης πλευράς (μετώπου α') που είναι σαφώς νεότερη³⁸.

Η σειρά ΚΙΜ προέρχεται με μεγάλη πιθανότητα από το Καταγώγιον της Κασσώπης. Η απόδοσή της στη στέγη του αρχαιότερου κτηρίου, κάτω από το ελληνοιστικό Καταγώγιον και η οριστική χρονολόγησή της - και κατά συνέπεια του κτηρίου απ' όπου προέρχεται - εξαρτάται από τη χρονολόγηση της διακόσμησης της άλλης πλευράς (μετώπου α') που είναι σαφώς νεότερη.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β' . ΙΙ . 2

1. Για τη νεότερη έρευνα στην Κασσώπη βλ. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 9 κεξ., όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Ας σημειωθεί ότι από το 1977 στην ανασκαφή της Κασσώπης συνεργάζονται οι αρχιτέκτονες αρχαιολόγοι W. Hoerfner και E.L. Schwandner του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου του Βερολίνου. Βλ. Hoerfner-Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση). Πρβ. σχέδ. 2.
2. Βλ. παρακάτω σ. 126 κεξ. όπου ο κατάλογος όλων των ευρημάτων.
3. Παρόμοιο περίγραμμα μετώπου συναντούμε στις κλασικές ακροκεράμους από την Όλυθο. Olynthus XII, σ. 91, πίν. 84 (1-4).
4. Βλ. παρακάτω σ. 128, αρ. 6β.
5. Βλ. παρακάτω σ. 128, αρ. 7β.
6. Σ.Γ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 349, εικ. 27(3), Ηπειρωτική Εστία 4(1955), σ. 754, εικ. 4, Dakarís, Palast und Hütte, σ. 367, εικ. 14 (αριστερά), Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35, πίν. 15 (α, αριστερά), Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22.
7. Το εκατόμπεδο δημόσιο κτήριο, βόρεια της κεντρικής οδού, στη διάρκεια των πρώτων ανασκαφών θεωρήθηκε από τον Δάκαρη ως "Πρυτανείον" και αργότερα ως "Καταγώγιον", ονομασία που χρησιμοποιούμε. Για τη νεότερη άποψη, ότι πρόκειται για εμπορική αγορά της πόλης βλ. Hoerfner - Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση)
8. Πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση στην Ήπειρο ακροκεράμων που η επιφάνεια των πετάλων του ανθεμίου είναι υπόκοιλη.
9. Για τη χρονολόγηση στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο ακροκεράμων με ανθέμιο που έχει πέταλα πλατιά, στρογγυλά στην άκρη και υπόκοιλα με ημικυκλική τομή και επίπεδο βάθος βλ. Billot, σ. 114, σημ. 76. Πρβ. την παρόμοια διαμόρφωση ανθεμίων σε ακροκεράμους από το Ίδρυμα του Κοινού των Ποσειδωνιαστών της Βηρυτού στη Δήλο (Délos VI, σ.108, εικ. 92) και

από το Δαφνί (Π. Λαζαρίδης, ΑΔ 16, 1960: Χρονικά, σ. 69, πίν. 50 δ). Τα ανθέμια όμως αυτά είναι εντελώς διαφορετικής τεχνοτροπίας από τα ανθέμια της σειράς Κικ.

10. Ενδεικτικά βλ. Möbius, Stelen-Ornamente, σποραδικά. Πρβ. τις επιστέψεις αρχαϊκών επιτύμβιων στηλών από τη Σάμο (E. Buschor, AM 58, 1933, σποραδικά, 72, 1957, σ. 17, Beilage 15 (μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα), 74, 1959, σ. 6, πίν. 5) από την Πάρο και την Αμοργό (γύρο στο 480) Α. Μαραγκού, Αρχαϊκά και κλασικά γλυπτά από την Αμοργό, Colloquium DAI, Athen 1985 (υπό εκτύπωση), από την αθηναϊκή Αγορά (τέλη 6^{ου} αι.) (Ev. Harisson, Archaic and Archaistic Sculpture, Agora XI, 1965, σ. 48, πίν. 21), από τη Λάρισα (γύρο στο 450) (Biesantz, σ. 13-14, 54, εικ. 1, πίν. 10) και από το Κλαράκι Σπάρτης (4^{ου} αι.) (Χρ. Χοήστου, Αρχαία Σπάρτη, Σπάρτη 1960, σ. 78, εικ. 14 και Μπακαλάκης, Μαρώνεια, σ. 50, 54-55, πίν. 3 β) κ.ά.
11. Ενδεικτικά βλ. ανθεμωτά μέτωπα από την Ακρόπολη των Αθηνών (Παρθενών, Ερέχθειο, ναός Αθηνάς Νίκης) (Buschor TdAII, σ. 58, K486, εικ. 81, W. Züchner, AA 51, 1936, σ. 306 κεξ., εικ. 1-5, 10-11, 14, 17, Travlos, εικ. 287). Πρβ. τη διαμόρφωση των ανθεμίων στη διακόσμηση της νότιας στοάς και της θύρας του Ερεχθείου (Hübner, Kerameikos, σ. 120, πίν. 69.1, σ. 127, πίν. 73.1). Βλ. επίσης μέτωπα από την Ολυμπία (Olympia II, σ. 199, πίν. CXXIV. 1β), από τη Μακεδονία και τη Θράκη (Ρωμαίος, Κέραμοι, σ. 106, εικ. 69, Ανδρόνικος-Μακαρόνας, πίν. XXIV, 2, G. Daux, BCH 82, 1958, σ. 764-765, εικ. 17, BCH 88, 1964, σ. 868, εικ. 10, Χ. Μακαρόνας, ΑΔ 16, 1960, σ. 82, πίν. 68, Ε. Πεντάζος-Δ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 31, 1976: Β2. Χρονικά, σ. 313, πίν. 252 δ), από τους Δελφούς (Le Roy, σ. 184, Α 118, πίν. 78, σ. 193, Α 152, πίν. 83), από τη Δήλο (Délos VI, σ. 108, εικ. 92), από τον Κεραμεικό (Hübner ADA, πίν. 63. 1-3, 64. 7, Hübner, Pompeion, σ. 233, εικ. 256-257, πρβ. τις γραπτές ακροκεράμους του κλασικού Πομπηίου: Hoerpfner, Pompeion, σ. 73 κεξ., εικ. 99 και τη νεότερη χρονολόγηση που προτείνει η Billot: Billot, σ. 114), από τη Νότια Στοά της ρωμαϊκής Αγοράς Αθηνών (Α.Κ. Ορλάνδος, ΑΕ 1964, Αρχαιολογικά Χρονικά, σ. 19-20, εικ. 22) και τα ανθέμια ηγεμόνων καλυπτήρων στο Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών (Billot, σ.

- 114, EM. Π. 62-63, πίν. 27 f, g. Στην Ιταλία και στη Μ. Ασία συναντώνται συχνά. Βλ. ενδεικτικά: Andrén, πίν. 17, 76 (259), 125 (440), 158 (537, 540), Åkerström, πίν. 7(2), 8(7), 11(1).
12. Όπως στα ακρωτήρια της σαρκοφάγου των Σατραπών (430-420) (Kleeman, Satrapen-Sarkophag, σ. 72, 82, πίν. 18) και στα ακρωτήρια και ακροκεράμους της σαρκοφάγου αρ. 74 που προέρχεται από τη Σιδώνα και βρίσκεται στην Κων/πολη (στο 312). (Möbius, Stelen-Ornamente, σ. 40, πίν. 25 α, Graeve, Der Alexandersarkophag, σ. 33 κεξ., πίν. 2.2, 10, 14, 15.2, 19).
13. Όπως τα ημιανθήμια σε ιωνικά κιονόκρανα από την αθηναϊκή Αγορά (γ' τέταρτο 5^{ου} αι.) (Travlos, σ. 111, εικ. 152, 153). Πρβ. τα ανθήμια στη μακεδονική μεταλλοτεχνία του 5^{ου} και 4^{ου} αι., όπως τα έκτυπα ανθήμια σε ορειχάλκινο κάδο από τάφο στην Καλαμαριά Θεσσαλονίκης (θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, Αθήναι 1979, σ. 80, αρ. 332, πίν. 47) και από τον τάφο Α στο Δερβένι, καθώς και στην ανάγλυφη διακόσμηση του κρατήρα του Δερβενίου (N. Yalouris, M. Andronicos κ.ά., The Search for Alexander, Boston 1980, σ. 170, αρ. 135, σ. 164, αρ. 127). Βλ. επίσης το ανθέμιο σε υδρία του 5^{ου} αι. από τη Συλλογή Γουλανδρή (Δ. Μαραγκού, Αρχαία Ελληνική Τέχνη. Συλλογή Ν.Π. Γουλανδρή, Αθήνα 1985, σ. 162, πίν. 259).
14. Biesantz, σ. 13-14, πίν. 10. Ομοιότητα παρατηρείται επίσης στην απόδοση των οφθαλμοφόρων σπειρών.
15. Travlos, σ. 553, εικ. 698-699.
16. Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς από το σχετικό σχέδιο (W. Züchner, AA 51, 1936, σ. 316, εικ. 10-11). Την απόδοση της ακροκεράμου στο ναό ανασκευάζει ο Ορλάνδος (BCH 71/72, 1947-48, σ. 37-38).

17. Μπούρας, Βραυρών, σ. 115 κεξ., σχέδ. 84.
18. Olynthus XII, σ. 91, πίν. 84 (1-4). Πρβ. επίσης την ομοιότητα στην απόδοση των ελίκων που είναι ημικυκλικής τομής και φέρουν στις σπείρες τους ισχυρούς οφθαλμούς.
19. Ως μέτρο σύγκρισης χρησιμοποιούμε τα ανθέμια των ηγεμόνων καλυπτήρων από τον Παρθενώνα, βλ. Ορλάνδος, Παρθενών, εικ.434.
20. Βλ. παρακάτω σ. 126 κεξ.
21. Ο Δάκαρης (Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 167, αρ. 8; Dakarís, Antike Kunst, σ. 37 και Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35, πίν. 15 α') έχει προτείνει παρόμοια χρονολόγηση για τη σειρά Δικ (βλ. παρακάτω σ.60 κεξ. και κατα συνέπεια και για τη σειρά Κικ, αφού αναφέρει ότι είναι "όμοιον την μοφήν". Πρβ. τη χρονολόγηση στο β'μισό του 5^{ου} αι. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 350.
22. Βλ. τα ανθέμια στα κορινθιακά κιονόκρανα της θόλου και του ναού L στην Επίδαυρο (Roux, Argolide, πίν. 47-50, 70-71) και τα ανθέμια σε αττικές ληκύθους (από το β'τέταρτο του 4^{ου} αι.) (Ε.Α. Zervoudaki, AM 83,1968, πίν. 20.1,2, 21.1).
23. Πρβ. την ονομασία "Glockenblumen" που έχει δοθεί από την Hübner με βάση το κεντρικό διακοσμητικό στοιχείο ανάμεσα από τις έλικες. Hübner, Pompeion, σ. 233, σημ. 55, εικ. 257 α, 259 ι.
24. Για τα χαρακτηριστικά των ακροκεράμων κατά την ελληνιστική περίοδο βλ. παρακάτω σ. 113 κεξ.
25. Για παρόμοια διαμόρφωση ελίκων βλ. τα μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων από την Ακρόπολη των Αθηνών (Buschor TdAII, σ. 37, εικ. 49, Travlos, εικ. 76), από το Ιερό της Αθηνάς Κραναίας στην Ελάτεια της Φωκίδας (6^{ου} αι.) (Paris, Élatée, σ. 57 κεξ., πίν VI, μέσον και H. Koch, RM 30, 1915, σ. 74-75, εικ. 32), από την Τίρυνθα (μέσα 6^{ου} και α' τέταρτο 5^{ου} αι.),

(Hübner, Nauplia, σ. 119, πίν. 64.4, εικ. 2 β και σ. 126, πίν. 67.1-3, εικ. 5 β), από τη Χίο (τέλη 6^{ου} αι.) (Åkerström, σ. 36, εικ. 8, πίν. 12.5), από την Κέρκυρα (Καρδάκι) (τέλη 5^{ου} αι.) (Buren GFR, εικ. 67) και από την Ιταλία (P. Mingazzini, MonAnt 37, 1938, πίν. IV.5). Για έλικες με ίδια κίνηση των σπειρών στην αγγειογραφία της αρχαϊκής περιόδου πρβ. Åkerström, σ. 59, σημ. 61, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

26. Βλ. παρακάτω σ. 99.
27. Βλ. παρακάτω τις σειρές Κ1κ, Κ2η, Κ5η, Κ6η.
28. Για τον όρο "οφθαλμοφόρες" βλ. Μπακαλάκης, Μαρώνεια, σ. 53.
29. Τα παραδείγματα οφθαλμοφόρων σπειρών είναι άφθονα. Ενδεικτικά βλ. E. Buschor, AM 72 (1957), σ. 17, Beilage 15, W. Züchner, AA 51 (1936), εικ. 1-5, Ορλάνδος, Παρθενών, εικ. 433-443, Χρ. Χρήστου, Αρχαία Σπάρτη, Σπάρτη 1960, σ. 78-79, εικ. 14, E. Gabrici, MonAnt 35 (1933), σποραδικά, Koch, Campanien, σποραδικά. Πρβ. την ανάλυση από τον Mallwitz του "Augenpraar" σε ακρωτήριο από την Ολυμπία (AM 83 1968, σ. 141 κεξ.).
30. Koch, Campanien, σ. 55 κεξ., πίν. XII (2,5), XIII (2,3) και N. Winter, RM 85 (1978), πίν. 15 (1), 17 (4), 21 (2), 22 (3).
31. Πρβ. τη διαπίστωση του Mallwitz (AM 83, 1968, σ. 143) για κατωιταλιωτική επίδραση στη διακόσμηση ακρωτηρίου από την Ολυμπία.
32. Για τις σχέσεις της Κασσωπίας με την Κ. Ιταλία βλ. Δόκαρης, Κασσώπη, σ. 60, σημ. 79, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Πρβ. S. Dakaris, Magna Graecia XX (1985) 1-2, σ. 3 κεξ. Ας σημειωθεί ότι στο νεκροταφείο κλασικών χρόνων στο Μιχαλίτσι, νότια από την Κασσώπη, έχουν βρεθεί ερυθρόμορφα αγγεία του 4^{ου} αι., που κατασκευάζονται κατά τα πρότυπα των Απουλικών. Gravani, Die Keramik (υπό εκτύπωση).

33. Ενδεικτικά βλ. G. Daux, BCH 83(1959), σ. 614, εικ. 24, BCH 89(1965), σ. 751, εικ. 4, Poulsen-Rhomaïos, Kalydon, σ.18-19, πίν. XXII, Dyggve-Poulsen, Laphrion, σ. 191, εικ. 200, πίν. XXIV, K. Herrmann, AM 89(1974), σ. 79, πίν. 38(1), εικ. 2, M. Launey, Le sanctuaire et le culte d'Héraklès a Thasos, Études Thasiennes I, σ. 112, εικ. 68, Ευθ. Μαστροκώστας, ΑΔ 23(1968): Β2. Χρονικά, σ. 279, πίν. 222 γ, Ch.K. Williams, Hesperia 50(1981), σ. 31, πίν. 8(9), S. Wide-L.Kjellberg, AM 20(1895), σ. 272, εικ. 4,5, G. Touchais, BCH 104(1980), σ. 614, πίν. 68, R.S. Stroud, Hesperia 34(1965), σ. 20, πίν. 9 d, Payne NC, σ. 260, εικ. 110-112, G.St. Miller, Hesperia 46.1 (1977), σ. 9, πίν. 5 d, Hesperia 53 (1984), σ. 185, πίν. 42 c, W. Alzinger, ÖJh 54(1983), σ. 35 κεξ., εικ. 3-6, Γ.Σ. Δοντιάς, ΠΑΕ 1964, σ. 58, πίν. 53 α, Le Roy, σ. 100-101, πίν. 34(A.45), πίν. 37(A.46), Corinth IV, 1, εικ. 4,7,8, A. Mallwitz, AM 83(1968), σ. 124 κεξ., εικ. 1, πίν. 43-44, 47. Πρβ. τη διαμόρφωση του άνθους λωτού σε σίμες και γείσα από την Ακρόπολη των Αθηνών του α'μισού του 5^{ου} αι. (Buschor TdA I, σποραδικά). Για αντίστοιχη διαμόρφωση των πετάλων του άνθους λωτού στην αγγειογραφία βλ. Payne NC, σ. 144 κεξ., εικ. 52-57, 62-63, 140, πίν. 52(3), πρβ. εικ. 110-112.

34. Βλ. παραπάνω σ. 19.

35. Ol Forsch. V, πίν. 47.

36. Όπως και στις γραπτές διακοσμήσεις σιμών και γείσων του 4^{ου} και 3^{ου} αι., όπου είναι συχνή η διαμόρφωση στη βάση των πετάλων του άνθους λωτού μιας ισχυρής καμπύλης που δημιουργεί σπείρα, καθώς προεκτείνεται ως μίσχος του άνθους λωτού. Βλ. σχετικά τις γραπτές σίμες από το Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών (Ντ. Πέππα-Δελμούζου, ΑΔ 25.1970 : Β1. Χρονικά, σ. 14,

πίν.-8 α , άγνωστης προέλευσης και Billot , σ. 95-96, πίν. 231), το γείσο K229 από την Ακρόπολη των Αθηνών (Buschor TdAII, σ. 25, εικ. 34) και τις σίμες και γείσα από τον Κεραμεικό (Hübner, Kerameikos, σ. 130 κεξ., εικ. 21, πίν. 64.4, 65.4-7, 73.6, 74.2,4).

37. Όπως σε πήλινη σίμη με φυτική διακόσμηση από την Αμφίπολη (Δ. Λαζαρίδης, ΠΑΕ 1974, πίν. 46 α), στις ακροκεράμους από το ανάκτορο της Βεργίνας (Ρωμαίος, Κέραμοι, σ. 106, εικ.69, Ανδρόνικος-Μακαρόνας, πίν. XXIV), από τη Στοά της Σαμοθράκης (Samothrace 4, II, σ. 98, εικ. 98), από την Αθήνα (Δ. Ουμβ. Σκιλλάριτι, ΑΕ 1968, σ. 25-26, πίν. IB), από το Εβραϊόκαστρο της θάσου (κλειστός κάλυκας άνθους στην απόληξη ελικοειδούς βλαστού) (G. Daux, BCH 88, 1964 , σ. 868, εικ. 10), από την Ιταλία (Andrén , σποραδικά), σε ψηφιδωτά (Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντιούρου, Πέλλα I, εν Αθήναις 1971, πίν.14) και σε αγγεία. Για τη σχέση λωτού και ανθών ("budding lotus" και "chain of lotuses and buds"), που είναι γνωστή από τα κορινθιακά αγγεία της αρχαϊκής περιόδου και οφείλεται σε ιωνική επίδραση βλ. Payne NC, σ. 149 κεξ., εικ. 55-57, σ. 154 κεξ., εικ. 63-65.

38. βλ. παρακάτω, σειρά Κ1κ', σ. 130.

3. Δ Ω Δ Ω Ν Η¹

α. Στέγη Δ1

Σειρά Δ1κ

Η σειρά Δ1κ αποτελείται από οκτώ θραύσματα αμφίπλευρων ανθεμωτών κορυφαίων καλυπτήρων. Προέρχονται από δυο τουλάχιστον² διαφορετικές μήτρες και διακρίνονται σε δυο κατηγορίες:

Α' κατηγορία: θραύσματα αρ. 1-4. Το ανθέμιο αποτελείται από δεκατρία πέταλα³ που φυτρώνουν απευθείας από ρομβόσχημο πυρήνα. Κάτω από το ανθέμιο δυο έλικες καταλήγουν σε σπείρα με κίνηση προς τα έξω. Από τις σπείρες φυτρώνει φυλλάριο. Στο εσωτερικό των ελίκων φέρεται φύλλο άκανθας με καμπύλο μίσχο και οφθαλμό. Ανάμεσα από τα φύλλα άκανθας αναστραμμένο άνθος λωτού με οφθαλμωτό πυρήνα. Το περίγραμμα του μετώπου είναι οδοντωτό από το ύψος του δεύτερου από κάτω πλευρικού πετάλου, αντίστοιχο προς τις κορυφές των πετάλων του ανθεμίου, χωρίς όμως να ακολουθεί με συνέπεια τα καμπύλα άκρα των πετάλων.

Β' κατηγορία: θραύσματα αρ. 5-8. Το ανθέμιο στη β' κατηγορία είναι όμοιο με το ανθέμιο της α' κατηγορίας. Διαπιστώνεται διαφορά μόνο ως προς το πάχος των πλακών που είναι λεπτότερο στη β' κατηγορία

1. θραύσμα αμφίπλευρου κορυφαίου καλυπτήρα, συγκολλημένο από δυο κομμάτια⁴.

Αρ.Μ.: 276 Α.

Ύψ. 0,15 μ. Πλ. 0,17 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).

Στο Ε1.

Μέτωπο α' (σχέδ.9 β): Σώζονται ο μίσχος ενός πετάλου και τέσσερα πέταλα προς τα αριστερά, ένα πέταλο προς τα δεξιά, ο πυρήνας, οι δυο έλικες με τα φυλλάρια, τα δυο φύλλα άκανθας με τους οφθαλμούς και το άνθος λωτού.

- Μέτωπο β' (πίν. 4 α): Σώζονται οι μίσχοι τριων πετάλων και τρία πέταλα προς τα δεξιά, ο πυρήνας, οι δυο έλικες με τα φυλλάρια, τα δυο φύλλα άκανθας με τους οφθαλμούς και το άνθος λωτού.
2. Θραύσμα αμφίπλευρου κορυφαίου καλυπτήρα.
Αρ.Μ.: 5786.
Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,11 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).
Μέτωπο α' : Σώζονται η αριστερή έλικα με το φυλλάριο, το αριστερό φύλλο άκανθας με τον οφθαλμό και το άνθος λωτού.
Μέτωπο β' (πίν. 4 β, δεξιά) : Σώζονται η δεξιά έλικα με το φυλλάριο, το δεξιό φύλλο άκανθας με τον οφθαλμό και το άνθος λωτού.
3. Θραύσμα αμφίπλευρου κορυφαίου καλυπτήρα.
Αρ.Μ.: 5787.
Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,06 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).
Μέτωπο α' (πίν. 9 δ, αριστερά) : Σώζονται τέσσερα πέταλα προς τα αριστερά.
Μέτωπο β' (πίν. 4 β, αριστερά) : Σώζονται τέσσερα πέταλα προς τα δεξιά.
4. Αρ.Μ.: 3571.
Ύψ. 0,04 μ. Πλ. 0,05 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).
Ανασκαφές 1958-59.
Σώζονται ένα πλευρικό πέταλο και τμήματα δυο πετάλων προς τα αριστερά.
5. Θραύσμα αμφίπλευρου κορυφαίου καλυπτήρα⁵.
Αρ.Μ.: 276 Α.
Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,07 μ.
Πηλός ωχρός καστανός (10 YR/8/3).
Στην τάφρο T-T1-T2⁶ του Ε1.
Μέτωπο α' : Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων, τμήματα πέντε πετάλων προς τα δεξιά και τμήμα του πυρήνα.

Μέτωπο β' (πίν. 4 γ, αριστερά) : Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων, έξι πέταλα προς τα αριστερά και τμήμα του πυρήνα.

6. Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,07 μ. (πίν. 5 α, αριστερά).

Πηλός ωχρός καστανός (10 YR/8/3).

Στο χώρο K (αναλημματικός τοίχος ρωμαϊκών χρόνων μπροστά από τη νοτιοδυτική γωνία του E1) (1955).

Σώζονται τμήματα δεκατριών πετάλων και τμήμα του πυρήνα.⁷

7. Θραύσμα αμφίπλευρου κορυφαίου καλυπτήρα .

Αρ.Μ.: 276 Α.

Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,12 μ.

Πηλός λευκός (10 YR/8/2).

Κοντά στο E1.

Μέτωπο α' (πίν. 4 γ, δεξιά, σχέδ. 9 α) : Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με τρία πέταλα προς τα αριστερά και τέσσερα προς τα δεξιά.

Μέτωπο β' : Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με τέσσερα πέταλα προς τα αριστερά και τρία προς τα δεξιά.

8. Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,07 μ. (πίν. 5 α, δεξιά).

Πηλός ωχρός καστανός (10 YR/8/3).

Στο O1 (1982).

Σώζονται τμήματα έξι πετάλων.

Τα πέταλα και ο πυρήνας του ανθεμίου αποδίδονται με χαμηλό ανάγλυφο και περιβάλλονται από εξηρμένο περίγραμμα, σα νεύρωση, γνωστό από την αρχαϊκή περίοδο⁸. Είναι πλατιά, ευλύγιστα και σφιχτά μεταξύ τους⁹ με ισχυρή κλίση των χαμηλότερων πλευρικών πετάλων που ακολουθούν με συνέπεια την καμπυλότητα των ελίκων.

Παράλληλη σχετικά διαμόρφωση ανθεμίων συναντούμε σε επιστρώσεις επιτύμβιων στηλών¹⁰ και σε γραπτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων της κλασικής περιόδου, όπως στους ηγεμόνες καλυπτήρες του β' τέταρτου του 5^{ου} αι. από τη θόλο στην Αγορά των Αθηνών¹¹

και κυρίως του τελευταίου τέταρτου του 5^{ου} αι. από τη Στοά της Βραυρώνος¹², την Ελευσίνα¹³, το Πομπήιο¹⁴ και το ναό της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών¹⁵. Τα πέταλα όμως των παραπάνω ανθεμίων είναι λιγότερο εύκαμπτα και ελαστικά σε σχέση με τα πέταλα των ανθεμίων της σειράς Δ1κ, που θεωρούμε μεταγενέστερα, ότι δηλ. ανήκουν στο α'μισό του 4^{ου} αι. Η χρονολόγηση αυτή ενισχύεται¹⁶ από τα υπόλοιπα διακοσμητικά στοιχεία της βάσης, παρόλο που η προσπάθεια για αναγνώριση παρόμοιας διακόσμησης στη βάση άλλων ακροκεράμων ή ανθεμίων σε άλλα έργα τέχνης (κυρίως επιστέψεις επιτύμβιων στηλών) δεν απέδωσε αποτελέσματα¹⁷. Η έλλειψη ακριβών διακοσμητικών παράλληλων οφείλεται στην ένδεια αντιπροσωπευτικών δειγμάτων ακροκεράμων κατά το α'μισό του 4^{ου} αι.¹⁸.

Στη βάση της σειράς Δ1κ διατηρούνται τα χαρακτηριστικά διακοσμητικά στοιχεία του τύπου "άνθος λωτού-ελίκων", δηλ. οι έλικες και το αναστραμμένο άνθος λωτού, αλλά με ορισμένες διαφορές. Οι έλικες έχουν απολήξεις κολοβές προς τα επάνω, σύμφωνα με την κορινθιακή παράδοση του 5^{ου} αι.¹⁹ Μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. οι έλικες γίνονται όλο και πιο επίπεδες, πιο άτονες και πλαδαρές. Στη σειρά Δ1κ είναι ημικυκλικής τομής, σε έξεργο ανάγλυφο, σαρκώδεις, ρωμαλέες και ζωντανές, με ισχυρή συσπείρωση στο κάτω τμήμα.

Είναι αισθητή η οργανικότητα και η φυτική απόδοση²⁰ που χαρακτηρίζουν κυρίως το α'μισό του 4^{ου} αι.²¹ Η οργανικότητα διαπιστώνεται όχι μόνο στη μορφή των επιμέρους διακοσμητικών στοιχείων, αλλά και στον τρόπο σύνδεσης μεταξύ τους, έτσι ώστε να αποτελούν έναν ενιαίο οργανισμό που φυτρώνει ζωηρά από τον κεντρικό πυρήνα. Τα σφιχτά μεταξύ τους πέταλα του ανθεμίου φυτρώνουν κατευθείαν από τον πυρήνα που φέρει αναγλυφική έξαρση στο περίγραμμά του, όπως και τα πέταλα. Η κίνηση των πετάλων έχει άμεση σχέση με την καμπυλότητα των ελίκων που ουσιαστικά φέρουν το ανθέμιο. Οφθαλμωτός πυρήνας συνδέει το άνθος λωτού με τον πυρήνα του ανθεμίου. Τα φύλλα άκανθας κι-

νούνται παράλληλα προς τη ροή των ελίκων και περιβάλλουν με το λεπτό καμπύλο μίσχο τους τους διακοσμητικούς οφθαλμούς δεξιά και αριστερά από τον οφθαλμωτό πυρήνα του άνθους λωτού. Ο "φυτικός ρυθμός" επιτείνεται από την ύπαρξη λεπτού σιγμοειδούς φυλλαρίου και φύλλων άκανθας. Το φυλλάριο που φυτρώνει από τις κάτω σπείρες των ελίκων²² είναι γνωστό από ακροκεράμους κυρίως της κλασικής περιόδου²³. Συνδέεται οργανικά με τις έλικες καθώς παρακολουθεί με σιγμοειδή κίνηση την καμπυλότητα των σπειρών και την ανοδική πορεία των στελεχών των ελίκων και υπογραμμίζει τη φυτική όμοιογένεια της εικόνας.

Η ύπαρξη άκανθας στη διακόσμηση της σειράς Δ1κ είναι η μοναδική περίπτωση χρήσης άκανθας ως διακοσμητικού στοιχείου στα μέτωπα των Ηπειρωτικών ακροκεράμων, όπως απέδειξε η έρευνά μας σε όλο το μέχρι σήμερα ανασκαφικό υλικό. Γενικά όμως, η άκανθα²⁴ είναι συχνό διακοσμητικό στοιχείο στα μέτωπα των ακροκεράμων²⁵. Για πρώτη φορά συναντάται λίγο πριν από τα μέσα του 5^{ου} αι. στη στήλη Giustiniani²⁶, στο ακρωτήριο του Σουνίου (στο 440)²⁷, στο ακρωτήριο Α του Παρθενώνος (στο 430)²⁸ και στα ακρωτήρια της σαρκοφάγου των Σατραπών (430-420)²⁹. Η φυτική απόδοση του φύλλου άκανθας στη σειρά Δ1κ με την ανάγλυφη ράχη, το οδοντωτό περίγραμμα και τις εσωτερικές παράλληλες εγκοπές, απαντά κυρίως στην άκανθα που κοσμεί τα ακρωτήρια της λεγόμενης σαρκοφάγου των "Trabanten"³⁰ (τελευταίο τέταρτο 5^{ου} αι.), με λίγες διαφορές που οφείλονται στο διαφορετικό υλικό και στο γεγονός ότι τα ακρωτήρια αυτά είναι αρχαιότερα από τη σειρά Δ1κ.

Το άνθος λωτού³¹ στη σειρά Δ1κ, παρόλο που είναι συμπαγές, χαρακτηρίζεται από την πλαστική διάκριση των οργανικών λεπτομερειών, όπως του οφθαλμωτού πυρήνα, των σεπάλων που αποδίδονται με λεπτή χάραξη και των πετάλων που αποδίδονται με χαμηλό ανάγλυφο. Η αναζήτηση παράλληλων τύπων άνθους λωτού έχει αποβεί ατελέσφορη. Ειδικά στις Ηπειρωτικές ακροκεράμους είναι μοναδικός ο τύπος του σφιχτού πολύφυλλου θυσανωτού άνθους λω-

τού που απαντά στη σειρά Δ1κ. Ως πρόδρομος αυτού του τύπου άνθους λωτού μπορεί να θεωρηθεί μόνο το άνθος παπύρου, όπως απεικονίζεται σε σχέδιο από τον Meurer και την Kleemann³² που αναζητούν φυσιοκρατικά πρότυπα, τα οποία επηρέασαν την απόδοση του άνθους λωτού στην τέχνη. Πολύφυλλα θυσανωτά άνθη λωτού με σαφή όμως διάκριση των δυο καμπυλόγραμμων εξωτερικών πετάλων και του υπέρου του άνθους συναντούμε στις γραπτές κλασικές σίμες από την Ακρόπολη των Αθηνών³³.

Η οργανική δύναμη της διακόσμησης στη σειρά Δ1κ μαρτυρεί χέρι έμπειρου τεχνίτη. Μόνο το κόψιμο του περιγράμματος³⁴ των μετώπων φαίνεται ότι έχει γίνει τελείως μηχανικά, καθώς οι οδοντώσεις του περιγράμματος δεν ακολουθούν με συνέπεια τις καμπύλες κορυφές των πετάλων του ανθεμίλου³⁵.

Η σειρά Δ1κ προέρχεται από τη στέγη της Ιεράς Οικίας (E1)³⁶ της Δωδώνης και η χρονολόγησή της στο α' μισό του 4^{ου} αι. αποτελεί ένα σημαντικό χρονολογικό τεκμήριο για την α' οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας, που αντιπροσωπεύεται από έναν απλό μικρό ναό με πρόναο και σηκό. Παρόλο που λείπει η ανωδομία του ναού έχει διαπιστωθεί επιμέλεια στην κατασκευή του³⁷, που είναι φανερή και στη σειρά Δ1κ. Οι ανασκαφείς και μελετητές της Ιεράς Οικίας Ευαγγελίδης και Δάκαρης έχουν χρονολογήσει την κατασκευή του μικρού ναού στα τέλη του 5^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι. (περίπου στο 400)³⁸. Η χρονολόγηση αυτή, με τις τότε ισχύουσες χρονολογικές εκτιμήσεις, είναι κάπως υψηλή. Στηρίζεται κυρίως στα κεραμεικά λείψανα της στέγης³⁹, επειδή οι ανασκαφές του Καραπάνου (1875) και αργότερα του Ευαγγελίδη (1929-1933) διατάραξαν τις επιχώσεις της Ιεράς Οικίας⁴⁰. Από το σύνολο όμως των ευρημάτων αυτών μόνο τα θραύσματα αρ.1, 5, 7⁴¹ της σειράς Δ1κ βεβαιώνουν την ύπαρξη του ναΐσκιου στο α' μισό του 4^{ου} αι., σύμφωνα με τη χρονολόγηση που έχει προκύψει από την τεχνοτροπική ανάλυση της σειράς. Τα υπόλοιπα κεραμεικά λείψανα της στέγης, εκτός από έναν ηγεμόνα στρωτήρα⁴², είναι μεταγενέστερα.

Την πρώτη οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας αντιπροσωπεύει ο απλός ναΐσκος, από τον οποίο προέρχεται η σειρά Δ1κ και πιθανόν οι επόμενες σειρές Δ2σ και Δ2στ⁴³. Το οικοδόμημα αυτό εγκαινιάζει την οικοδομική ιστορία του Ιερού, όταν η Δωδώνη περιήλθε στους Μολοσσούς, που επισημοποίησαν την κατάληψη του Ιερού με την οικοδόμηση ενός ναού. Η κατάληψη της Δωδώνης από τους Μολοσσούς τοποθετείται ανάμεσα σε δυο γνωστά χρονικά όρια. Το ανώτερο όριο αποτελεί ο χρόνος διδασκαλίας (περίπου στο 410)⁴⁴ της τραγωδίας του Ευριπίδου "Φοίνισσαι", στην οποία η Δωδώνη χαρακτηρίζεται ως θεσπρωτική ("θεσπρωτών ούδας")⁴⁵. Το κατώτερο χρονικό όριο αποτελεί η γνωστή λίθινη στήλη της Δωδώνης που φέρει ψήφισμα των Μολοσών "επί βασιλέως Νεοπτολέμου του Αλκέτα" (περίπου στα 370-360)⁴⁶. Η κατάληψη του Ιερού από τους Μολοσσούς δε φαίνεται δυνατή κατά την περίοδο των τελευταίων χρόνων της βασιλείας του Θαρύπα (404-385), επειδή τη Μολοσσία και την Ήπειρο γενικότερα έλεγχε η Σπάρτη και η Κόρινθος που δεν θα επέτρεπαν μια τέτοια ενέργεια των Μολοσών που ήταν σύμμαχοι της Αθήνας. Εξάλλου κατά την περίοδο αυτή ο Θαρύπας και ο γιός του Αλκέτας είχαν καταφύγει ως εξόριστοι στην αυλή του τυράννου των Συρακουσών Διονυσίου, με την υποστήριξη του οποίου αργότερα (το 385) ο Αλκέτας ανέκτησε το θρόνο⁴⁷.

Υπολείπονται επομένως δυο εκδοχές: α) η περίοδος 410-404 και β) η περίοδος της βασιλείας του γιού του Θαρύπα Αλκέτα. Ο Δάκαρης θεωρεί πιθανότερη την κατάληψη της Δωδώνης από τους Μολοσσούς και συνεπώς την ίδρυση του αρχαιότερου ναΐσκου της Ιεράς Οικίας, ως επισημοποίηση της κατάληψης αυτής, στην περίοδο 410-404⁴⁸, χωρίς ωστόσο να αποκλείει και τη β' εκδοχή⁴⁹. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει με βάση τη μελέτη χάλκινου νομίσματος από το Βουλευτήριο της Δωδώνης, που φέρει στον εμπροσθότυπο ποιμενικό σκύλο Μολοσσό και στον οπισθότυπο το μονογράφημα $\begin{matrix} M \\ O \end{matrix}$ μέσα σε στεφάνι από δυο συμπλεκόμενα κλαδιά Θαλαμιδιάς⁵⁰. Η αντικατάσταση του κεραυνού, που ήταν σύμβολο

του Διός (πιθανόν του Αρείου Διός), όπως παριστάνεται στις αρχαιότερες κοπές των Μολοσσών (αργυρές ομάδες I, II)⁵¹, με στεφάνι βαλανιδιάς, που ήταν σύμβολο του Δωδωναίου Διός, προϋποθέτει τον έλεγχο του Ιερού της Δωδώνης από τους Μολοσσούς. Η χρονολόγηση της έναρξης της μολοσσικής νομισματοκοπίας με τις δυο αργυρές ομάδες I, II είναι καθοριστική για τη χρονολόγηση της επόμενης κοπής, δηλ. του χάλκινου νομίσματος με το στεφάνι της βαλανιδιάς στον οπισθότυπο και συνεπώς για τη χρονολόγηση της κατάληψης της Δωδώνης από τους Μολοσσούς. Ο Franke⁵² τοποθετεί τις ομάδες I και II στις αρχές του 4^{ου} αι.⁵³

Αν η άποψη αυτή είναι ορθή τότε το χάλκινο νόμισμα με το στεφάνι της βαλανιδιάς στον οπισθότυπο, που ακολουθεί τις αργυρές κοπές, πρέπει να τοποθετηθεί αργότερα, ίσως κατά την περίοδο της βασιλείας του Αλικέα και να μετατεθεί ο χρόνος κατάληψης της Δωδώνης από τους Μολοσσούς στα 385-370⁵⁴ αντί του 410-404. Η χρονολόγηση στο α' μισό του 4^{ου} αι. της σειράς Δ1κ και των επόμενων σειρών Δ2σ και Δ2στ, που πιθανόν συνανήκουν⁵⁵, συνηγορεί υπέρ της άποψης αυτής, με την επιφύλαξη βέβαια, ότι οι σειρές αυτές πράγματι αντιπροσωπεύουν την κεράμωση της α' οικοδομικής φάσης της Ιεράς Οικίας και ότι δεν υπήρχε αρχαιότερο οικοδόμημα από το οποίο ενδεχομένως δεν βρέθηκαν ίχνη ή δεν έφερε διακόσμηση.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙ. 3α.

1. Για το Ιερό της Δωδώνης βλ. Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 103-104, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία και τις ανακοινώσεις των νεότερων ανασκαφών. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1971, σ. 124-129, 1972, σ. 94-98, 1973, σ. 87-98, 1974, σ. 73-78, 1981, σ. 67-71, 1982, σ. 85-88 (υπό δημοσίευση: ΠΑΕ 1983, 1985).
2. Κατά τον Δάκαρη έχει χρησιμοποιηθεί διαφορετική μήτρα για τα θραύσματα αρ. 5 και 7. Ευαγγελίδης-Δάκαρης σ. 168
3. Ο Ευαγγελίδης (Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ. 218) περιγράφει το ανθέμιο ως εννεάφυλλο.
4. Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ. 218, πίν. 25(α,1), Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 166-167, αρ. 3, πίν. ΙΙ(α), Dakaris, Antike Kunst, σ. 37, πίν. 19(4).
5. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 167-168, αρ. 9, πίν. 11 (δ, δεξιά).
6. Για την τάφο T-T1-T2 βλ. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 66 κεξ., πίν. 2.
7. Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ. 218, πίν. 25 (α,2), Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 167, αρ. 8, πίν. 11 (δ, αριστερά).
8. Ενδεικτικά βλ. το εξηρμένο περίγραμμα στη διακόσμηση των αρχαϊκών ηγεμόνων καλυπτήρων από το ναό του Απόλλωνος Πυθαίου στο Άργος (Vollgraff, σ. 18, εικ. 15), της Αρτέμιδος στην Κέρκυρα (G. Rodenwaldt, Korcyra I, Berlin 1940, πίν. 7-9 και Β.Γ. Καλλιπολίτης, ΠΑΕ 1956, πίν. 62 e), από την Απολλωνία (L. Rey, Albania 1, 1925, εικ. 13), σε αρχιτεκτονικές διακοσμήσεις από την Ιταλία (Andrén,

σοραδικά) και στη σίμα του α'μισού του 5^{ου} αι. από τους Λοκρούς (Buren GFR, σ. 32, 91.26, εικ. 10). Για τη μεταλλοτεχνία, όπου το εξηρμένο περίγραμμα των πετάλων απαντά συχνά, βλ. ενδεικτικά τα ευρήματα από το Ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος (ήδη από τις αρχές του 8^{ου} αι.) (P.M. Dawkins, The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta, JHS, Supplementary Paper no.5, London 1929, σ. 251, πίν. CLXXX.12, CLXXXI. 14-15, 17), τα ανθήματα στις απολήξεις οχάνων αρχαϊκών ασπίδων (E. Kunze, Archaische Schildbänder, Ol. Forsch. II, Berlin 1950, σοραδικά) και ασπίδας των αρχών του 5^{ου} αι. από τη Δωδώνη (Σ.Ι. Δάκωρης, ΠΑΕ 1973, σ. 92, πίν. 112).

9. Απομακρύνονται μόνο στα άκρα και στα πέταλα που πλαισιώνουν το κορυφαίο πέταλο.
10. Όπως το ανθήμειο στην επίστεψη επιτύμβιας στήλης των αρχών του 5^{ου} αι. από τον Άτραγα. Αθ. Τζιαφάλιας, ΑΔ 31(1976): Β1. Χρονικά, σ. 184, πίν. 131 β.
11. H.A. Thompson, Hesperia, Suppl. IV (1940), σ. 72, εικ. 54.
12. Μπούρας, Βραυρών, σ. 116, 158, σχέδ. 84 και Hübner, Kerameikos, σ. 90-91, εικ. 5(α,β), πίν. 62(1,2).
13. Hübner, Kerameikos, σ. 89, εικ. 4, πίν. 61(2)
14. Hübner, Kerameikos, σ. 83 κεξ., πίν. 62(3).
15. W. Züchner, AA 51(1936), σ. 320 κεξ., εικ. 10-11. Η απόδοση της ακροκεράμου στο ναό της Νίκης ανασκευάζεται από τον Ορλάνδο (BCH 71/72, 1947/48, σ. 37 κεξ.)
16. Τη χρονολόγηση στα α'μισό του 4^{ου} αι. επιβεβαιώνει και η ομοιότητα ανάμεσα στις σειρές Κ1 κ. και Δ1 κ., που έχει παρα-

τηρήσει ήδη ο ανασκαφέας Δάκινης (Ευαγγελίδης-Δάκινης, σ. 167). Πράγματι, στις δυο σειρές διακρίνουμε αρκετές ομοιότητες στη διαμόρφωση του σφιχτού συμμετρικού ανθεμίου με πέταλα που καταλήγουν σε μαλακό ημικύκλιο, στην οργανική σχέση του ανθεμίου με το ρομβόσχημο πυρήνα και τις έλικες, στους ισχυρούς οφθαλμούς των σπειρών και στις σαρκώδεις έλικες ημικυκλικής τομής. Με βάση τις ομοιότητες αυτές θεωρούμε ότι οι δυο σειρές είναι κοντά χρονολογικά.

17. Σε ένα θραύσμα από το Ιερό του Απόλλωνος Πυθαίου στο Άργος (Vollgraff, πίν. V, επάνω δεξιά) διαπιστώνουμε την ύπαρξη παρόμοιων διακοσμητικών στοιχείων στη βάση, δηλ. θυσανωτό άνθος λωτού, κολοβές έλικες με οφθαλμό και κίνηση προς τα επάνω και δυο ζεύγη επάλληλων φύλλων άκανθας. Η διαφορετική διευθέτηση των στοιχείων αυτών σε σχέση με τη διευθέτηση των διακοσμητικών στοιχείων στη σειρά Δικ και η έλλειψη ακριβούς χρονολόγησης του θραύσματος δεν επιτρέπουν να το χρησιμοποιήσουμε ως παράλληλο για σύγκριση. Επίσης σε ένα άλλο θραύσμα από το ίδιο Ιερό (Vollgraff, πίν. V, επάνω αριστερά) σημειωθεί ότι η φωτογραφία έχει εκτυπωθεί ανάποδα) το πεντάφυλλο αναστραμμένο άνθος λωτού πλασιώνεται από δυο φύλλα άκανθας που φυτρώνουν ως έλυτρα από τις κάτω σπείρες των ελίκων.
18. Βλ. παραπάνω σ. 20.
19. Όπως οι έλικες στο "Großen" και στο "Kleinen Palmettenstirnziegel" από την Ολυμπία (Olymp. Forsch. V, πίν. 47-48) και στη σειρά Α2η του β' μισού του 5^{ου} αι. (βλ. παραπάνω σ. 39 κεξ.). Αντίστοιχες κολοβές έλικες, αλλά προς τα κάτω, απαντούν στους ανθεμωτούς ηγεμόνες καλυπτήρες από τη Στοά της Βραυρώνος. Μπούρας, Βραυρών, σ. 158.
20. Η τάση για φυτική απόδοση, σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιεί ο Ορλάνδος, έχει διαπιστωθεί στο ακρωτήριο του Σουνίου. Δεν απαντά πριν από τα μέσα του 5^{ου} αι., αλλά εμφα-

νίζεται απότομα με τα ακρωτήρια του Παρθενώνος. Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 578.

21. Samothrace 4.II, σ. 88. Βλ. παραπάνω σ. 21.
22. Από το γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. αντί για φυλλάριο χρησιμοποιείται η παραπληρωματική έλικα με κίνηση προς τα έξω. Βλ. παρακάτω σ. 90 κεξ.
23. Όπως στην "Blassen Sima" από την Ολυμπία (Olymp. Forsch. V, σ. 114-115, εικ. 38), στις ακροκεράμους από το κλασικό Πομπήιο (στο 400) (Hoepfner, Pompeion, σ. 73-74, εικ. 98-99), σε ακροέραμο από τη Σαμοθράκη (τέλος 5^{ου} αι.) (Samothrace 4,II, σ. 26, εικ. 93), σε κλασικές ακροκεράμους από την Όλυνθο (Olynthus XII, σ. 91, πίν. 84.1-4) και σε στήλη από την Αχαΐα (4^{ος} αι.) (Ευθ. Μαστροκώστας, ΑΕ 1964, σ. 62, πίν. στ'.γ).
24. Για τη χρήση της άκανθας και την τυπολογική της εξέλιξη βλ. A. Schott, ÖJh 44(1959), σ. 54 κεξ. και Kleemann, Satrapen-Sarkophag, σ. 73 κεξ., όπου και τεκμηριωμένη κριτική στη σχετική παλαιότερη βιβλιογραφία. Είναι σαφές ότι την εξέλιξη της άκανθας δεν έχουν καθορίσει τα φυσιοκρατικά πρότυπα, αλλά καλλιτεχνικές επιδιώξεις. Πρβ. Möbius, Stelen-Ornamente, σ. 103 β. Η άποψη του Riegl (Stilfragen. Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik, I. Aufl. Berlin 1893, σ. 218), ότι η διαμόρφωση της άκανθας έχει ως πρότυπο ένα ημιανθέμιο, ίσως βρίσκει μια επιβεβαίωση στη σειρά Δ1κ όπου το φύλλο της άκανθας καταλαμβάνει το χώρο που από το δ' τέταρτο του 4^{ου} αι. έως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, γεμίζει από ένα ημιανθέμιο. Δυστυχώς δε σώζονται αντιπροσωπευτικά δείγματα του α' μισού του 4^{ου} αι. που θα επιβεβαίωναν την παραπάνω άποψη, που ωστόσο απορρίπτει η Kleemann (Kleemann, Satrapen Sarkophag, ό.π.). Πρβ. H. Plommer, JHS 80 (1960), σ. 243.

25. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα παρακάτω αντιπροσωπευτικά δείγμα-
τα: Σε ακροκεράμους από την Επίδαυρο, τον Ραινούντα, το
'Αργος, την Ολυμπία (M. Meuer, JdI II (1896), σ. 132-133,
εικ. 19-24, A. Mallwitz-H.V. Herrmann, Die Funde aus Olym-
pia, Athen 1980, πίν. 102), σε σίμες από την Ολυμπία, την
Ακρόπολη Αθηνών, την Επίδαυρο (M. Meuer, ό.π., σ. 135 κεξ.,
εικ. 26-28, 29-30 α,β, 33-35, 37, 47-48, 50, Olymp.
Forsch. V, εικ. 43), σε ακροκεράμους από τη Σαμοθράκη (Sa-
mothrace 4.II, σ. 95, σημ. 118, εικ. 91-92), στη διακόσμη-
ση της βόρειας πρόστασης (Kleemann, Satrapen-Sarkophag, σ.
79, εικ. 31) και σε ακροκεράμους του Ερεχθείου (W. Züchner,
JdI 51, 1936, εικ. 14-17), σε ακρωτήρια σαρκοφάγων (Klee-
mann, Satrapen-Sarkophag, πίν. 1, 18, 21) και σε πήλινες
ακροκεράμους από το Ωδείο του Αγρίππα, τη Μεσαία Στοά της
αθηναϊκής Αγοράς και την Κόρινθο (Travlos, εικ. 479-
480, πίν. 306, C. Roebuck, The Asklepieion and Lerna, Co-
rinth XIV, Princeton, New Jersey 1951, σ. 80, πίν. 21.1).
Η χρήση της άκανθας σε επιστέψεις επιτύμβιων στηλών είναι
πολύ συχνή (βλ. σχετικά Möbius, Stelen-Ornamente, πίν. 1
κεξ., σ. 122, Akanthus και την επίστεψη λακωνικής επιτύμ-
βιας στήλης από το Κλαράκι Σπάρτης. (Χρ.Χρήστου, Αρχαία Σπάρ-
τη, Σπάρτη 1960, σ. 78, εικ. 14). Σχετικά με τη χρήση άκαν-
θας σε αγγεία βλ. Möbius, Stelen-Ornamente, σ. 11, σημ.
16, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Η χρήση της άκανθας σε
ανάγλυφους ελληνιστικούς σκύφους από την Πέργαμο είναι πο-
λύ συχνή ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αι. (L. By-
vanck-Quarles van Ufford, BABesch 28, 1953, σ. 12 κεξ.)
Για τη συχνή χρήση της άκανθας κυρίως από την τελευταία
εικοσαετία του 5^{ου} αι. και αργότερα βλ. Hübner, Pompeion,
σ. 231, σημ. 20.
26. C. Blümel, Die Klassisch Griechischen Skulpturen, Berlin
1966, σ. 12 κεξ. πίν. 2, 6, 9.
27. A. Ορλάνδος, ΑΔ 21 (1915), σ. 22, εικ. 17 και Kleeman, Sa-
trapeen-Sarkophag, σ. 83.

28. Gropengiesser, Pflanzlichen Akrotere, σ. 45 κεξ., Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 575 κεξ.
29. Kleemann, Satrapen-Sarkophag, σ. 80.
30. Möbius, Stelen-Ornamente, πίν. 1, Kleemann, Satrapen-Sarkophag, πιν. 21 β-γ .
31. Σχετικά με την τυπολογική εξέλιξη του άνθους λωτού και τα φυσιοκρατικά του πρότυπα βλ. Kleemann, Satrapen-Sarkophag, σ. 52 κεξ., όπου και τεκμηριωμένη κριτική στις παλαιότερες σχετικές απόψεις.
32. Βλ. σχετικά Kleemann, Satrapen-Sarkophag, πίν. 21 β-γ .
33. Buschor TdAI, σποραδικά, Buren GFR, εικ. 26.
34. Το κόψιμο του περιγράμματος γίνεται με αιχμηρό όργανο πριν από το ψήσιμο των ακροκεράμων.
35. Για παρόμοια αμέλεια στο κόψιμο του περιγράμματος βλ. Hübner, Kerameikos, σ. 85.
36. Από τα οκτώ θραύσματα της σειράς Δ1κ για δυο θραύσματα (αρ. 2,3) δε διασώζονται σχετιμές ανασκαφικές ενδείξεις. Πέντε θραύσματα (αρ. 1,5,6,7 και πιθανόν το θραύσμα αρ. 4 από τις ανασκαφές του 1958-59) προέρχονται από το Ε1. Το θραύσμα αρ. 8 προέρχεται από επιφανειακά στρώματα του κτηρίου Ο1. Επειδή λοιπόν το μεγαλύτερο ποσοστό των θραυσμάτων προέρχεται από το Ε1, θεωρούμε ότι είναι πολύ μεγάλη η πιθανότητα να προέρχεται η σειρά Δ1κ από τη στέγη του Ε1. Ο ανασκαφέας Δάκκαρης σημειώνει ότι τα θραύσματα αρ.1,5,7 προέρχονται από το Ε1 και κυρίως ένα από αυτά, το θραύσμα αρ. 5 βρέθηκε στην τάφο Τ-Τ1-Τ2, στο χώρο της βαλανιδιάς. Ευαγγελίδης-Δάκκαρης , σ. 166-167, πίν.11 α,δ , Dakarīs, Antike Kunst, σ. 37, πίν. 19(4).

37. Η επιμέλεια της κατασκευής είναι φανερή στους ορθογώνιους λίθους της ανατολικής και βόρειας πλευράς του ναΐσκου, καθώς και του εγκάρσιου τοίχου του σηκού, που ανήκουν στην ευθυντηρία των τοίχων. Έχουν επιμελημένη εργασία στην επάνω επιφάνεια και στις αντίστοιχες ακμές, καθώς και στις εξωτερικές κάθετες πλευρές. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 34
38. Τα παρακάτω στοιχεία είναι τα χαρακτηριστικά του πρώτου ναού:
- α) Ο τύπος ναΐσκου με σηκό και κλειστό πρόναο, χωρίς κίονες.
 - β) Η σχέση ημιολίου των μακρών πλευρών προς τις στενές δηλ. 3:2.
 - γ) Οι σύνδεσμοι με μολύβδινο περίβλημα, σχήματος διπλού πελέκως και μερικές φορές διπλού ταυ.
 - δ) Η κλίση 13° του αετώματος και το ύψος του σε σχέση με το μισό της βάσης του γείσου: 1:4.36 (Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 34).
- Τα στοιχεία αυτά δεν αποτελούν αδιάσειστα αρχαιολογικά τεκμήρια για τη χρονολόγηση του κτηρίου.
39. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 166 κεξ.
40. Ίσως δεν είναι χωρίς σημασία η χρήση δυο ειδών συνδέσμων στην ευθυντηρία του ναΐσκου, του διπλού T και του πελεκόσχημου.
41. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 166(3), 167(8,9), εικ. 11 α,δ.
42. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 169(18), πίν. 12 α. Βλ. παρακάτω σ. 77, αρ. 5.
43. Βλ. παρακάτω σ. 76 κεξ.
44. Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 50 κεξ. και Ηπειρ. Χρονικά 22 (1980), σ. 23-26.
45. Ευρ. Φοίνισσαι, σ. 982-3.

46. Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 51 κεξ., 63, πίν. 1 β.
47. Σ.Ι. Δάκαρης, Ηπειρ. Χρονικά 22(1980), σ. 24.
48. Σ.Ι. Δάκαρης, ό.π. (σημ. 47), σ. 25.
49. Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 51, Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 146.
50. Σ.Ι. Δάκαρης, ό.π. (σημ. 47), σ. 21 κεξ., πίν. 1 (5).
51. Franke AME, σ. 88 κεξ., πίν. 8 (V1,R1,V2,R2).
52. Franke AME, σ. 89.
53. Αντίθετα, ο Δάκαρης θεωρεί ως πιθανότερο χρόνο για την έναρξη της μολοσσικής νομισματοκοπίας την περίοδο 423-410. Σ.Ι. Δάκαρης, ό.π. (σημ. 47), σ. 24.
54. Ο Δάκαρης (Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 51) διατηρούσε επιφυλάξεις για το χρόνο της κατάληψης της Δωδώνης "επί της βασιλείας του θαρύπα (423/2-395) ή του Αλκέτα (385-370)".
55. Βλ. παρακάτω σ. 82.

β. Στέγη Δ2.

Σειρές Δ2στ, Δ2σ.

Στη στέγη Δ2 ανήκουν οι σειρές Δ2στ και Δ2σ¹. Η σειρά Δ2στ αποτελείται από πέντε θραύσματα ηγεμόνων στρωτήρων (αρ.1-5)¹.

Η κατατομή του στρωτήρα² (σχεδ. 10 α) είναι:

1) Το επίπεδο μέτωπο με διακόσμηση από σύνθετο μαιάνδρο. (σχέδ. 10 γ).

2) Η κάτω ορατή επιφάνεια, που εξείχε από το γείσο, αποτελείται από τρία μέρη (σχέδ. 10 β): α) Μια επίπεδη ταινία β) Ένα κοίλο κυμάτιο³ με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού επάνω από ζεύγη ελίκων γ) Μια επίπεδη επιφάνεια με αστράγαλο.

Η υπόλοιπη ορατή επιφάνεια φέρει κόκκινο χρώμα.

Η σειρά Δ2σ αποτελείται από ένα θραύσμα πήλινης κορυφαίας επαετίδος σίμας (αρ. 6). Η κατατομή της σίμας (σχέδ. 11 β , 12 α) είναι:

1) Το μέτωπο που χωρίζεται με λεπτή πλαστική ταινία σε δυο τμήματα (σχέδ. 11 α): α) Το επάνω τμήμα με ανθέμιο και άνθη λωτού επάνω από έλικες. β) Το κάτω τμήμα με μαιάνδρο.

2) Η κάτω ορατή επιφάνεια που χωρίζεται σε τρία τμήματα (σχέδ. 12 β): α) Μια ταινία με ίχνη γραπτής διακόσμησης. β) Ένα κοίλο κυμάτιο με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού επάνω από έλικες. γ) Μια επίπεδη επιφάνεια με αστράγαλο.

1. Θραύσμα ηγεμόνα στρωτήρα (πίν. 5 β, γ , σχέδ.10).

Πλ. 0,155 μ. Μήκ. 0,175 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/8/6).

Στη νοτιοανατολική πλευρά του Ε2, πίσω από το βάθρο 2 του Ιππάρχου (1965).

Στο μέτωπο σώζεται τμήμα του μαιάνδρου. Στην κάτω ορατή επιφάνεια σώζονται: Τμήμα της ταινίας. Στο κυμάτιο δυο ανθέμια που εναλλάσσονται με ένα ολόκληρο και δυο τμήματα ανθέων λωτού επάνω από τέσσερις έλικες. Τμήμα του αστραγάλου και της κόκκινης επιφάνειας.

2. Θραύσμα ηγεμόνα στρωτήρα, συγκολλημένο από δυο κομμάτια (πλν. 6 α).
Πλ. 0,023 μ. Μήκ. 0,23 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/8/6).
Ανατολικό τμήμα της στοάς του Ε2 (1965).
Στο μέτωπο σώζεται τμήμα του μαιάνδρου. Στην κάτω ορατή επιφάνεια σώζονται: Τμήμα της ταινίας. Στο κυμάτιο ένα ολόκληρο και ένα τμήμα ανθεμίου που εναλλάσσονται με δυο άνθη λωτού, επάνω απο τρεις ολόκληρες και ένα τμήμα έλικας. Τμήμα του αστραγάλου και της κόκκινης επιφάνειας.
3. Θραύσμα ηγεμόνα στρωτήρα.
Πλ. 0,064 μ. Μήκ. 0,121 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/8/6).
Κάτω από το στρώμα των επιχώσεων, στο νοτιότερο τμήμα της ανασκαφής (1965).
Στο μέτωπο σώζεται τμήμα του μαιάνδρου. Στην κάτω ορατή επιφάνεια σώζονται: Τμήμα της ταινίας και στο κυμάτιο τμήμα ενός ανθεμίου και ενός άνθους λωτού.
4. Θραύσμα ηγεμόνα στρωτήρα.
Αρ.Μ.: 3580.
Πλ. 0,067 μ. Μήκ. 0,099 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/8/6).
Στο Ε2 (1968).
Στο μέτωπο σώζεται τμήμα του μαιάνδρου.
5. Θραύσμα ηγεμόνα στρωτήρα (πλν. 6 β)⁴.
Αρ.Μ.: 275.
Πλ. 0,13 μ. Μήκ. 0,24 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/8/6).
Ανατολικά του Ε1, κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του στυλοβάτη του ναού Θ.
Στο μέτωπο σώζεται τμήμα του μαιάνδρου. Στην κάτω ορατή

επιφάνεια σώζονται: Τμήμα της ταινίας. Στο κυμάτιο δυο άνθη λωτού που εναλλάσσονται με δυο ανθέμια επάνω από τμήματα δυο ελίκων και δυο ολόκληρες έλικες. Από το αριστερό ανθέμιο σώζεται τμήμα του κορυφαίου και τεσσάρων προς τα δεξιά πλευρικών πετάλων⁵.

6. Θραύσμα κορυφαίας επαετίδος σίμας⁶ (πίν.7 α,γ , σχέδ.11,12).

Υψ. 0,10 μ. Πλ. 0,136 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4), καθαρός, συνεκτικός και καλά ψημένος.

Ανάμεσα στο Ε1 και στο ναϊσκό Γ.

Στο επάνω μέρος του μετώπου, που διακρίνεται από πλαστική λεπτή ταινία, σώζονται τμήματα των δυο ελίκων, ο πυρήνας του ανθεμίου με δυο πέταλα προς τα δεξιά και ίχνη των μίσχων τεσσάρων πετάλων. Προς τα δεξιά ίχνη του ημιτόμου του άνθους λωτού. Στην κάτω ζώνη του μετώπου σώζεται τμήμα του μαϊάνδρου. Στο κυμάτιο της κάτω ορατής επιφάνειας σώζεται εννιάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στην αριστερή πλευρά, το αριστερό πέταλο του ημιτόμου του άνθους λωτού προς τα δεξιά και τμήμα της οριζόντιας δεξιάς έλικας.

Στην επίπεδη επιφάνεια σώζεται τμήμα του αστραγάλου.

Η γραπτή διακόσμηση⁷ των σειρών Δ2στ και Δ2σ έχει το χρώμα του ωχροκίτρινου επιχρίσματος σε καστανόμαυρο βάθος (light on dark)⁸. Στη σειρά Δ2στ ο σύνθετος μαϊάνδρος, που διακοσμεί το κατακόρυφο μέτωπο (πλ. 0,059 μ), είναι του τύπου του "αγκυλωτού σταυρού" που διακόπτεται από κόκκινα τετράγωνα. Κάθε τετράγωνο περικλείει άλλο μικρότερο αβακωτό τετράγωνο. Ο μαϊάνδρος του τύπου του "αγκυλωτού σταυρού" είναι ιδιαίτερα συχνό κόσμημα στην αρχαία ελληνική τέχνη και επαναλαμβάνεται στερεότυπα⁹. Η πλαστική ταινία (πλ. 0,014 μ.) στην κάτω ορατή επιφάνεια είναι ωχρόλευκη. Η επιφάνεια του κοίλου κυματίου (πλ. 0,069 μ.) είναι διακοσμημένη με ένα

κοινό θέμα στην αρχιτεκτονική διακόσμηση κυρίως των σιμών, αλλά και διακοσμητικών ζωνών επάνω σε αγγεία. Πρόκειται για τη ρυθμική εναλλαγή ανθεμίων και ανθέων λωτού. Τα ανθέμια είναι εννιάφυλλα με ημικυκλικό περίγραμμα. Φυτρώνουν από ρομβόσχημο πυρήνα. Τα άνθη λωτού αποτελούνται από δυο καμπυλόγραμμο σφίχτά πέταλα με ρομβόσχημο ύπερο ανάμεσά τους. Κάτω από αυτά ελίσσεται ζεύγος από οριζόντιες αντίρροπες σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες¹⁰, με ρομβόσχημη σταγόνα ανάμεσά τους. Ο αστράγαλος στην επίπεδη επιφάνεια αποτελείται από εναλλασσόμενα ωά και διπλούς κάθετους ρόμβους ανάμεσα σε δυο παράλληλες ταινίες (πλ. 0,039 μ.).

Το θραύσμα της πήλινης κορυφαίας¹¹ επαετίδος σίμας¹² έχει σχήμα ιπέως κέραμου με γωνία 14°. Στο επάνω τμήμα του μετώπου¹³, που προεξέχει ελαφρά, το ανθέμιο είναι ενδεκάφυλλο με πέταλα που φυτρώνουν γύρο από ρομβόσχημο πυρήνα με τριγωνική σταγονόμορφη απόληξη¹⁴. Οι παχιές έλικες, που αναπτύσσονται δεξιά και αριστερά από τον πυρήνα, συνδέουν το ανθέμιο με τα άνθη λωτού. Στο δεξιό τμήμα του μετώπου σώζονται ίχνη του ημιτόμου ενός άνθους λωτού. Στο κοίλο κυμάτιο της κάτω ορατής επιφάνειας τα ανθέμια είναι εννιάφυλλα με πυκνά πέταλα¹⁵. Στο δεξιό τμήμα του κυματίου διατηρούνται ίχνη ενός ημιτόμου άνθους λωτού με ένα καμπυλόγραμμο πέταλο προς τα αριστερά.

Η παρουσία του κοίλου κυματίου ("cavetto") στην κάτω ορατή επιφάνεια των σειρών Δ2στ και Δ2σ είναι στοιχείο γνωστό κυρίως από την αρχαϊκή περίοδο, τόσο σε σίμες όσο και σε διάφορες επιστέψεις¹⁶. Συνταιριάζεται αναχρονιστικά με τη διακόσμηση των σειρών, που είναι σαφώς απομακρυσμένη από τα αρχαϊκά πρότυπα. Χρησιμοποιείται μαζί με όλα τα νεότερα στοιχεία και διακοσμείται όχι πια με το τυπικό γλωσσοειδές κόσμημα¹⁷, αλλά με άνθη λωτού και ανθέμια. Η παρουσία λοιπόν του κοίλου κυματίου δηλώνει έναν αναχρονισμό στο πνεύμα της στέγης Δ2· έτσι, δεν είναι δυνατό να τη χρησιμοποιήσουμε ως χρονολογικό τεκμήριο¹⁸. Εξάλλου, τόσο ο αστράγαλος που κοσμεί την επίπεδη

επιφάνεια, όσο και οι άπλές ταινίες και οι μάλανδροι, αποτελούν παλαιά διακοσμητικά στοιχεία στις ορατές επιφάνειες των στρωτήρων και των σιμών. Έχουν χρησιμοποιηθεί πριν από την υιοθέτηση της διακοσμητικής ζώνης από εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού, που έχει επικρατήσει ολοκληρωτικά στον 4^ο αι. Ωστόσο, ο αστράγαλος επιβιώνει παράλληλα με αυτή τη διακοσμητική ζώνη¹⁹ και χρησιμοποιείται ως περίγραμμα-όριο²⁰.

Για τους παραπάνω λόγους η τεχνοτροπική ανάλυση των σειρών Δ2στ και Δ2σ και η συγκριτική αντιπαράθεση της διακόσμησής τους με άλλες παράλληλες διακοσμήσεις περιορίζεται στον τύπο των εναλλασσόμενων ανθεμίων και ανθέων λωτού επάνω από τις οριζόντιες έλικες. Το άνθος λωτού, που αποτελείται από δυο επιμήκη καμπύλα πέταλα με ρομβόσχημο ύπερο ανάμεσά τους, είναι ήδη γνωστό από τις διακοσμήσεις του 6^{ου} αι.²¹ Στα ανθέμια και κυρίως στα άνθη λωτού των σειρών Δ2στ και Δ2σ διαπιστώνουμε μια "ανάταση", δηλ. μια προσπάθεια για καθ' ύψος ανάπτυξη που μπορεί να χαρακτηριστεί κλασικότροπη, αν συγκριθεί με παρόμοιες μορφές στην αρχιτεκτονική διακόσμηση²². Τα ανθέμια της σειράς Δ2στ χαρακτηρίζονται από το ιδιαίτερο σχήμα των πετάλων τους²³. Λεπτά στη βάση, πλαταίνουν έντονα στα 2/3 του ύψους τους και καταλήγουν σε αγκύλη. Το σχήμα τους είναι χαρακτηριστικό για τη "φλογοειδή" τεχνοτροπία, όπως την ονόμασαν ο Mallwitz²⁴ και ο Le Roy²⁵. Η αγκύλη μπορεί να στρέφεται ή κανονικά προς τα έξω και κάτω ή αντίθετα προς τα επάνω. Η δεύτερη διάταξη αποτελεί σχεδόν τον κανόνα στις λίθινες ή μαρμάρινες ακροκεράμους του 4^{ου} αι., ενώ στις πήλινες εμφανίζεται στην ελληνιστική περίοδο. Η "φλογοειδής" τεχνοτροπία εμφανίζεται ήδη από τα τέλη του 5^{ου} αι. και συνεχίζεται στον 4^ο αι., χωρίς να έχει προσδιοριστεί με ακρίβεια έως πότε επιβιώνει.

Οι σειρές Δ2στ και Δ2σ πρέπει να τοποθετηθούν χρονικά μετά τα τέλη του 5^{ου} αι.²⁶—όπως αποδεικνύει η συγκριτική αντιπαράθεση με αντίστοιχες διακοσμήσεις των τελευταίων δεκαετιών του 5^{ου} αι.²⁷—και πριν από την ολοκληρωτική επικράτηση της

"ατημέλητης" τεχνοτροπίας²⁸, δηλ. στο α΄μισό του 4^{ου} αι. Τη χρονολόγηση αυτή επιβεβαιώνει η συγκριτική αντιπαράθεση με τη διακόσμηση κομματιών στρωτήρων και σιμών από το ναό του Απόλλωνος Μαλεάτου στην Επίδαυρο²⁹, που χρονολογείται στους χρόνους της εξαιρετικής οικοδομικής δραστηριότητας του Ασκληπιείου, δηλ. ανάμεσα στα έτη 370-330 περίπου³⁰. Οι σειρές Δ2στ και Δ2σ είναι αρχαιότερες από τα ευρήματα του Ιερού του Απόλλωνος Μαλεάτου, επειδή τα άνθη λωτού είναι σφιχτότερα και ψηλότερα, η καμπύλη στα πέταλα των ανθεμίων είναι ισχυρότερη³¹ και οι σιγμοειδείς έλικες είναι σφιχτές και αυτοδύναμες, χωρίς να κινούνται χαλαρά από το ένα διακοσμητικό στοιχείο στο άλλο, όπως στα ευρήματα από το Ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτου. Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις θεωρούμε ότι η χρονολόγηση της στέγης Δ2 στο α΄τέταρτο του 4^{ου} αι. είναι δυνατή.

Οι ανασκαφικές ενδείξεις³² για τους ηγεμόνες στρωτήρες της σειράς Δ2στ δεν επιτρέπουν την ασφαλή απόδοσή της σε ορισμένο κτήριο του Ιερού. Εκτός από το θραύσμα αρ.5, τα υπόλοιπα έχουν βρεθεί σε ανασκαφή 150 μ.² περίπου εξωτερικά από τη νοτιοανατολική γωνία του Ε2 και μέχρι το ναΐσκο Λ, από όπου έχουν αφαιρεθεί τα ανώτερα στρώματα των επιχώσεων, βάθους 1.50-2.00 μ. περίπου, μέχρι και το ελληνιστικό στρώμα³³.

Υπάρχουν τέσσερις πιθανές εκδοχές:

Προέρχονται: α) από το Ε2, β) από το κτήριο Μ γ) από το ναΐσκο Λ, δ) από το Ε1. Στο χώρο των επιχώσεων βρέθηκαν επειδή απορρίφθηκαν εκεί σε κάποια μεταγενέστερη επισκευή ή ανοικοδόμηση του κτηρίου από το οποίο προέρχονται.

α) Η χρονολόγηση της σειράς Δ2στ στο α΄τέταρτο του 4^{ου} αι. δεν μας επιτρέπει να αποδώσουμε τη στέγη Δ2 στο Ε2 που έχει χρονολογηθεί περίπου έναν αιώνα αργότερα, δηλ. στις αρχές του 3^{ου} αι.³⁴

β) Η περίπτωση να ανήκει η σειρά Δ2στ στη στέγη του κτηρίου Μ δεν είναι δυνατό να αποκλεισθεί, επειδή το κτήριο Μ θεωρείται ως ένα από τα αρχαιότερα κτήρια του Ιερού και χρονολο-

γείται στον 4^ο αι.³⁵. Αλλά η αμελής γενικά κατασκευή του κτηρίου με τοίχους από μικρά απελέκητα λιθάρια και ανωδομία από ωμές πλίνθους³⁶ έρχεται σε αντίθεση με την καλή ποιότητα των στρωτήρων και της σίμας και δεν επιτρέπει την απόδοση της στέγης Δ2 στο κτήριο Μ.

γ) Διγότερο πιθανή είναι η άποψη ότι η στέγη Δ2 ανήκει στο ναΐσκο Λ, κοντά στον οποίο βρίσκονται οι επιχώσεις, όπου έχουν απορριφθεί τα θραύσματα των στρωτήρων, εξαιτίας του μικρού μεγέθους του ναΐσκου και της πρόχειρης γενικά κατασκευής του.³⁷ Με το ίδιο σκεπτικό μπορεί να αντικρούσει κανείς την εκδοχή να προέρχονται οι σειρές Δ2στ και Δ2σ από τον αρχαιότερο ναό της Διώνης (Γ), κοντά στον οποίο έχουν βρεθεί το θραύσμα στρωτήρα αρ.5 και η κορυφαία σίμα.³⁸

δ) Τελικά, η τέταρτη εκδοχή εμφανίζεται ως η πιθανότερη, ότι δηλ. η στέγη Δ2 ανήκει στον μικρό ναό (α'οικοδομική φάση) της Ιεράς Οικίας μαζί με την προηγούμενη σειρά Δ1κ. Η άποψη αυτή³⁹ ενισχύεται από το γεγονός ότι το κομμάτι της επαέτιας κορυφαίας σίμας (Δ2σ) έχει βρεθεί κοντά στο Ε1 και από τη σχετική ομοιότητα του πηλού των σειρών Δ1κ, Δ2στ και Δ2σ. Η τεχνοτροπική ανάλυση της σειράς Δ1κ (στέγη Δ1) έχει αποδείξει ότι η α'οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας πρέπει να τοποθετηθεί στο α'μισό του 4^{ου} αι. και συγκεκριμένα στην περίοδο της βασιλείας του Αλέκτα (385-370), με βάση τα ιστορικά γεγονότα αυτής της περιόδου και τη σύγχρονη νομισματοκοπία.⁴⁰ Οι σειρές Δ2στ και Δ2σ χρονολογούνται στην ίδια περίοδο και διακρίνονται για την καλή ποιότητα και την επιμελημένη κατασκευή τους, όπως και η σειρά Δ1κ.

Ωστόσο, η αμφίβολη προέλευσή τους δεν μας επιτρέπει να τις αποδώσουμε με βεβαιότητα στη στέγη Δ1. Γι'αυτό το λόγο διατηρούμε την ξεχωριστή ονομασία της στέγης Δ2, παρόλο που οι πιθανότητες να ανήκουν οι σειρές Δ2στ και Δ2σ στη στέγη Δ1 είναι μεγάλες.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β' . ΙΙ . 3β

1. Για την ονομασία του στρωτήρα με βάση τις αρχαίες γραπτές μαρτυρίες βλ. Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 600, σημ. 2. Το θραύσμα αρ.5 χαρακτηρίζεται από τους ανασκαφείς ως "τεμάχιον γείσου" (Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ.169, αρ.18), ενώ ανήκει σε
2. Εκτός από την Αττική (Hübner, Kerameikos, σ.80) τα ίδια διακοσμητικά στοιχεία είναι πολύ γνωστά από ηγεμόνες στρωτήρες και σίμες πολλών περιοχών, κάτω όμως από την επίδραση της κορινθιακής παραγωγής. Ενδεικτικά βλ. Olympia II, σ. 202, εικ. 28, J.K. Anderson, Hesperia 36 (1967), πίν. 5 f, Le Roy, πίν. 68, J.J. Coulton, BSA 59 (1964), πίν. 24 d. Για παρόμοια κατατομή στρωτήρων από το ανάκτορο της Βεργίνας και οικίες της Πέλλας βλ. Καλτσάς, σ. 101-102 (ΗΙΙ), 126 κεξ.
3. Το κοίλο κυμάτιο, γνωστό στη διεθνή βιβλιογραφία ως "cavetto", έχει χρησιμοποιηθεί από τον 7^ο αι. σε σίμες και σε επιστρώσεις στηλών. Για κοίλο κυμάτιο σε σίμες από τη Μακεδονία βλ. Καλτσάς, σ. 96 κεξ.
4. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 169, αρ. 18, πίν.12 α, εικ.101(3).
5. Στο θραύσμα αρ.5 διαπιστώνουμε διαφορά στην απόδοση των ανθεμίων σε σχέση με τα ανθέμια των προηγούμενων θραυσμάτων. Δηλ. το ανθέμιο αποδίδεται με πέταλα παχύτερα και σφιχτότερα μεταξύ τους, που κινούνται περισσότερο προς τα πλάγια παρά προς τα επάνω. Ωστόσο, η υπόλοιπη διακόσμηση καθώς και οι διαστάσεις του μετώπου, της επίπεδης ταινίας και του κυματίου της κάτω ορατής επιφάνειας είναι ίδιες. Έτσι, παρά τη διαφορά στην απόδοση του ανθεμίου, που οφείλεται ίσως σε διαφορετικό τεχνίτη, το θραύσμα αρ. 5 ενσωματώνεται στη σειρά Δ2στ.

6. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 169, αρ. 17, πίν. 12 γ ,
Dakarís, Antike Kunst, σ. 37, πίν. 19(6).
7. Δείγματα παρόμοιας διακόσμησης έχουν βρεθεί και αλλού: Δελφοί (Λέσχη Κνιδίων) (P. Amandry-L. Lerat-J. Rouilloux, BCH 74, 1950 , σ. 325, εικ. 34), Επίδαυρος (Ιερό Απόλλωνος Μαλεάτου) (B.K. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1974, σ. 99, πίν. 79 γ , ΠΑΕ 1976, σ. 204, πίν. 140 α-γ , Το Έργον 1976, σ. 115, εικ. 95, G. Touchais, BCH 101, 1977 , σ. 554, εικ. 89), Μίεζα (Νυμφαίο) (Φ.Μ. Πέτσας, Μακεδονικά 7, 1966-67 , σ. 335, πίν. 50 β).
8. Το λευκοκίτρινο επίχρισμα της επιφάνειας αποτελείται από αραιό διάλυμα λεπτόκοκκου πηλού. Με την επίθεση αμαουρού καστανόμαουρου χρώματος στη λοιπή επιφάνεια τα τμήματα που εξαίρονται σχηματίζουν την "ερυθρόμορφη" διακόσμηση της σίμας (light on dark).
9. Δείγματα του τύπου έχουν βρεθεί σε όλη την Ελλάδα. Ενδεικτικά βλ. Buschor TdAI, σ. 45 κεξ., εικ. 52, 54, πίν. 12, Buschor TdAII, σ. 22, εικ. 31-33, Olympia II, πίν. CXXI, CXXII, K. Ηλιάδης, ΑΔ 31(1976): Α.Μελέται, σ. 247, σημ. 15, σχέδ. 2, Hübner, Kerameikos, εικ. 4, 8-10, 18, πίν. 57(3), 60(1-2) 63(3), 65(2), 69(2), 70(1), 71(1-3), 76(2), Καλτσός, πίν. I(1,2), II(1), VII(1), VIII(3), X(3), XVIII(1,3), XIX(1), XXIV(1), XXX(1), XXXV(2) κ.ά. Κατά τη διάρκεια της κλασικής περιόδου ήταν κόσμημα συνηθέστατο. Βλ. Μπούρας, Βραυρών, σ. 115, σημ. 213, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Στην ελληνιστική περίοδο τα τετράγωνα κοσμούνται συνήθως με ρόδακες, όπως στους μεγαρικούς σκύφους, Fraser-Rönne, σ. 59, πίν. 10 (33, 40β, 41-43), πίν. 11(44). Βλ. επίσης παρακάτω σ. 105, σημ. 21.
10. Για τη γένεση και εξάπλωση σε όλες τις μορφές της τέχνης του τύπου των οριζόντιων σιγμοειδών ελίκων ("S-Linienkette") βλ. Schede, Traufleisten-Ornament, σ. 2 κεξ.
11. Η αριστερή πλευρά της κορυφαίας σίμας είναι καταστραμμένη.

Η δεξιά πλευρά είναι άθικτη, με λίγες φθορές στη διακόσμηση. Για τη μορφή των κορυφαίων επαετίδων σιμών βλ. το απότμημα της κορυφαίας σίμας του "τύπου του Ηφαιστείου" ("Hephaisteion-Typus") από το "Εργαστήριο του Φειδίου" στην Ολυμπία. Ol. Forsch. V, πίν. 43.

12. Ο ανασκαφέας Δάκαρης την ονομάζει "τμήμα κορυφαίου ηγεμόνος (επαιετίου) καλυπτήρος". Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ.169, αρ. 17.
13. Το τμήμα αυτό είναι καταστραμμένο στο μεγαλύτερο μέρος του και γι' αυτό η τομή του δεν είναι σαφής. Πιθανότατα επιστέφεται από ένα διακοσμημένο κυμάτιο και έχει τομή ανάστροφου λέσβιου κυματίου ("cypa reversa"). Στην πιθανότητα αυτή καταλήγουμε με βάση τη διαμόρφωση του μετώπου στην κορυφαία σίμα από το "Εργαστήριο του Φειδίου", που διασώζει ολόκληρο το επάνω τμήμα του μετώπου. (Βλ. παραπάνω σημ. 11, και την επαετίδα σίμα από τη Ν. Στοά της Κορίνθου, Broneer, πίν. 19. 2, 3). Στη σίμα Δ 2σ διαπιστώνεται ότι το μικρό τμήμα του μετώπου που σώζεται επάνω από την ταινία με το μαϊάνδρο είναι κοίλο, όπως επιβάλλει ο τύπος του ανάστροφου λέσβιου κυματίου στον οποίο πιθανόν ανήκει. (Η επάνω καμπυλότητα είναι κυρτή, ενώ η κάτω είναι κοίλη. Shoe, σ. 54, 78). Το κυμάτιο επάνω από το κοιλόκυρτο μέτωπο με την εναλλαγή των ανθεμίων και των ανθέων λωτού πρέπει να ήταν διακοσμημένο με αστράγαλο ή με ιωνικό κυμάτιο. Ενδεικτικά βλ. αντίστοιχες διακοσμήσεις: Αλ. Φιλαδελφεύς, ΑΔ 10 (1926), σ. 48, εικ. 4, 5, Ο. Broneer, AJA 37 (1933), σ. 558, εικ. 3, Olympia II, πίν. CXXI (4), P. Grunauer, JdI 89 (1974), σ. 27-29, εικ. 26-27, Β.Κ. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1978, σ. 120, πίν. 97 α, P. Amandry-L. Lerat-J. Pouilloux, BCH 74 (1950), σ. 325, εικ. 34. Βλ. επίσης διακόσμηση με δωρικό κυμάτιο σε ακροκέραμο από τη Λέσχη των Κνιδίων (J. Pouilloux, Topographie et Architecture. La Ré-

- gion nord du Sanctuaire, FdD II, Paris 1960, σ. 132, πίν. 71) και τη διακόσμηση με λέσβιο κυμάτιο σε σίμα από το Άργος (G. Touchais, BCH 104,1980, σ. 596, εικ. 27) και τους Δελφούς (Le Roy, σ. 156, πίν. 59,61,62,113, σ. 157, πίν. 64,65,104,116).
14. Για τριγωνική σταγονόμορφη απόληξη πυρήνα ενδεικτικά βλ. M.Y. Fomine-M.W. Lauritzen, Topographie et Architecture, Le Sanctuaire d'Athèna Pronaia, Relevés et Restaurations, FdDII, Fasc.I, Paris 1925, πίν. XXIII, XXVII, Fasc. III, σ. 68, εικ. 69, B.K. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1974, πίν. 79(ε), P. Grunauer, JdI 89(1974), σ. 27-29, εικ. 26-27, Το Έργον 1968, σ. 62, εικ. 64.
 15. Στη διαμόρφωση του ανθεμίου αναγνωρίζεται το χέρι του ίδιου τεχνίτη που διακόσμησε το θραύσμα του ηγεμόνα στρωτήρα αρ.5. Βλ. παραπάνω σ.83, σημ.5
 16. Καλτσός, σ. 127.
 17. Ακριβέστερα, η διακόσμηση αυτή είναι με επιμήκη σχηματοποιημένα φύλλα, γι' αυτό ο Buschor χαρακτήρισε τις σίμες αυτές ως "Blattstabsimen" Buschor, TdAI, σ. 3 κεξ.
 18. Αντίστοιχος αναχρονισμός έχει διαπιστωθεί στο πνεύμα της αρχιτεκτονικής και αλλού, όπως π.χ. στη Μακεδονία. S.G. Miller, Hellenistic Macedonian Architecture: Its Style and Painted Ornamentation, Michigan 1972, σ. 229.
 19. Σε ένα παράδειγμα από το Άργος στη θέση του αστραγάλου χρησιμοποιείται ένα ιωνικό κυμάτιο. BCH 80(1956), σ. 395, πίν. 57.
 20. Hübner, Kerameikos, σ. 80.
 21. Ενδεικτικά βλ. Le Roy, πίν. 34 (1S.189), 35 (2.-6.S. 23-27), 37 (1.S.226), 38, 42 (S.231), Hübner, Kerameikos, εικ.3, Buren GFR, εικ. 29-30, 90,92,97 κ.ά. Σχετικά με την τυπολογία του άνθους λωτού βλ. Kleemann, Satrapen-Sarkophag,

σ. 52 κεξ., όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

22. Όπως στη σίμα του ναού του Άρη στη αθηναϊκή Αγορά (W.B. Dinsmoor, Hesperia 9,1940 , σ. 33, εικ. 12), του ναού του Ηφαίστου και της κοσμοφόρου του Ερεχθείου (Travlos, σ. 270, εικ. 344, σ. 227, εικ. 291).
23. Εκτός από το ανθέμιο του θραύσματος αρ.5.
24. OI. Forsch. V, σ.112 και 124.
25. Le Roy, σ. 165(2), 168 β .
26. Το θραύσμα αρ.5 και η κορυφαία σίμα έχουν χρονολογηθεί ήδη από τον Δάκαρη στα τέλη του 5^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 169, 170.
27. Hübner, Kerameikos, σ.80, σημ.66, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
28. Βλ. παρακάτω σ. 98.
29. Β.Κ. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1974, σ. 99, πίν. 79 γ , ΠΑΕ 1976, σ. 204, πίν. 140 α-γ , Το Έργον 1976, σ. 115, εικ. 95.
30. Ι. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1949, σ. 99.
31. Όπως διαπιστώνεται στα πέταλα των ανθεμίων της σειράς Δ2στ, αρ. 1-4.
32. Τα θραύσματα αρ. 1-3 έχουν βρεθεί την ίδια μέρα (15/9/65) στον ίδιο τομέα Ι, δηλ. στο ανατολικό τμήμα της δωρικής στοάς του Ε2 (θραύσμα αρ.2) και εξωτερικά από τη στοά, νοτιοανατολικά του Ε2 (θραύσματα αρ.1,3). Η ανασκαφή του 1965 έγινε στο χώρο που περιλαμβάνεται ανάμεσα στη νοτιοανατολική γωνία του Ε2 και το ναΐσκιο Λ (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1965, σ. 53). Ως προς το θραύσμα αρ.4 δε διασώζονται πλήρεις ανασκαφικές ενδείξεις, παρά μόνο η χρονολογία ανασκαφής έχει βρεθεί στην ανασκαφή του 1968 που έγινε στο Ε2 (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1968, σ. 42 κεξ.). Δηλ. τα τέσσερα θραύσματα της σειράς Δ2στ προέρχονται από τις επιχώσεις μέσα και γύρο από το Ε2. Το θραύσμα αρ.5 έχει βρεθεί ανατολικά του Ε1,

κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του στυλοβάτη του νέου ναού της Διώνης (Θ).

33. Το Έργον 1965, σ. 53. Εκτός όμως από τις επιχώσεις στη νοτιοανατολική γωνία του Ε2 και μέχρι το ναΐσκο Λ, έχει διαπιστωθεί στρώμα που προέρχεται από απόρριψη χωμάτων του κυρίως Ιερού σε όλη την έκταση του κλασικού στρώματος που εκτείνεται κάτω από το ελληνιστικό δάπεδο του Βουλευτηρίου και της στοάς (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1965, σ. 57 κεξ.) και στο χώρο ανάμεσα από το Βουλευτήριο και το κτήριο Ο1. Στο στρώμα αυτό (αποθέτης), που έχει σχηματισθεί για να διευθετηθεί η έκταση ανάμεσα στο Ε2 και το Ο1, όπου περνούσε η ιερά οδός, έχουν βρεθεί διάφορα μικροαντικείμενα και θραύσματα από κεραμίδες στέγης, χάλκινες διακοσμητικές εφηλίδες και κυρίως μολύβδινα ελάσματα με χρηστήριες επιγραφές που προέρχονται από το Ε1. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1972, σ. 96.
34. Η σύγχρονη κατασκευή του Ε2 και της στοάς είναι μεταγενέστερη από τον αρχικό εξωτερικό περίβολο, που έχουν αποκόψει κατά την κατασκευή τους, και σύγχρονη με την κατασκευή των αναλημμάτων του θεάτρου και την επένδυση του κτηρίου Μ. Επειδή το Μ χρονολογείται στον 4^ο αι. και τα αναλήμματα του κοίλου πιθανότατα στους χρόνους του Πύρρου (297-272), η κατασκευή του Ε2 χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αι. Επίσης, η χρησιμοποίηση του αμμολίδου για τους κίονες, που είναι γνωστός από τις αρχές του 3^{ου} αι. και η απόλυτη ομοιότητα του Ε2 και της στοάς, ως προς την τοιχοδομία με τη σκηνή του θεάτρου και ως προς τη μορφή με τη στοά της σκηνής, ενισχύουν τη χρονολόγηση του Ε2 και της στοάς στις αρχές του 3^{ου} αι. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1966, σ. 80-81.
35. Μέσα στο οικοδόμημα έχει βρεθεί μια εστία με πολλή τέφρα και όστρακα αγγείων οικιακής χρήσης του 4^{ου} αι. Η χρονολόγηση του κτηρίου στον 4^ο αι. επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι με την κατασκευή του νοτιοανατολικού αναλήμματος του

θεάτρου, στις αρχές του 3^{ου} αι., ο γωνιαίος πύργος απέκοψε τη βορειοδυτική γωνία του κτηρίου.

Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 55, εικ. 26.

36. Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 55.

37. Ο ναΐσκος Λ έχει χρονολογηθεί στον 4^ο αι. ή στις αρχές του 3^{ου} αι. με βάση τα παρακάτω στοιχεία: τον τρόπο κατασκευής των τοίχων με μικρά λιθάρια, όπως και το οικοδόμημα Μ, τη χρήση του μαλακού αμμολίθου για τα επίκρανα των στύλων, τα διάφορα ευρήματα, μολύβδινες επιγραφές και ειδώλια που παριστάνουν γυναικεία μορφή με περιστέρι του 4^{ου} αι. και μερικές γυναικείες κεφαλές πραξιτέλειου τύπου που έχουν βρεθεί μέσα ή γύρο από το ναΐσκο Λ. Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 48, πίν. 39. Πρβ. Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 119-120 και Σούλη, σ. 54-57, όπου και περισσότερα στοιχεία για τη λατρεία της Αφροδίτης στη Δωδώνη.

38. Ο αρχαιότερος ναός της Διώνης (Γ) χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι. (Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 42-43, εικ. 18) και βρίσκεται βορειοανατολικά του νεότερου ναού της Διώνης (Θ), κοντά στον οποίο έχει βρεθεί το θραύσμα αρ.5. Ο ναός Θ έχει κτιστεί κατά τη διάρκεια της μεγάλης ανοικοδόμησης του Ιερού, μετά την αιτωλική καταστροφή (στα 219). Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 43.

39. Ο ανασκαφέας Δάκαρης έχει εκφράσει την πιθανότητα ότι το κομμάτι της κορυφαίας σίμας προέρχεται από το Ε1. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 169.

40. Βλ. παραπάνω σ. 60 κεξ.

γ. Στέγη Δ3

Σειρές Δ3στ, Δ3σ, Δ3η, Δ3κ

Στη στέγη Δ3 ανήκουν οι σειρές Δ3στ, Δ3σ, Δ3η και Δ3κ.

Η σειρά Δ3στ αποτελείται από ένα κομμάτι ηγεμόνα στρωτήρα (αρ.1). Η κατατομή του στρωτήρα (σχέδ.13 α) είναι: 1) Το κατακόρυφο μέτωπο που διασώζει διακόσμηση με μαίανδρο 2) Η σωζόμενη κάτω ορατή επιφάνεια, που είναι επίπεδη¹ (σχέδ. 13 β), διακοσμείται με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού επάνω από ζεύγη ελίκων και αστράγαλο ανάμεσα σε δυο γραπτές παράλληλες ταινίες. Η υπόλοιπη ορατή επιφάνεια φέρει λευκοκίτρινο χρώμα².

Η σειρά Δ3σ αποτελείται από τρία κομμάτια σίμας (αρ. 2-14). Η κατατομή της σίμας³ (σχέδ. 14 α) είναι: 1) Μια ταινία στέψης με κοιλόκυρτο κυμάτιο του τύπου του ανάστροφου λέσβιου κυματίου ("cyma reversa")⁴ που κοσμείται με ιωνικά ωά σε ωχροκίτρινο βάθος. 2) Ένα κοιλόκυρτο μέτωπο του τύπου του ανάστροφου λέσβιου κυματίου, που διακοσμείται με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού επάνω από ζεύγη ελίκων (σχέδ.14 β). 3) Το κάτω μέρος, δηλ. η βάση της σίμας, που δεν έχει διασωθεί. Ωστόσο, σύμφωνα με σίμες παρόμοιας κατατομής από άλλες περιοχές⁵, πρέπει να αποτελείται από ένα στενό κανόνα διακοσμημένο με σύνθετο μαίανδρο.

Η σειρά Δ3η αποτελείται από δώδεκα θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων (αρ. 5-16) (σχέδ.15). Το ανθέμιο έχει ένδεκα πέταλα που φυτρώνουν από μυκητόσχημο πυρήνα. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο αντωπές έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα με φυλλάριο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού με πεντάφυλλο ημιανθέμιο δεξιά και αριστερά του. Το περίγραμμα του μετώπου ακολουθεί το περίγραμμα των παραπληρωματικών ελίκων και του ανθεμίου.

Η σειρά Δ3κ αποτελείται από έξι θραύσματα αμφίπλευρων αν-

θεμωτών κορυφαίων καλυπτήρων (αρ. 17-22). Η διακόσμηση της σειράς Δ3κ είναι η ίδια με τη διακόσμηση της σειράς Δ3η, εκτός από ένα φυλλάριο που φυτρώνει από τις σπείρες των παραπληρωματικών ελίκων.

1. Θραύσμα ηγεμόνα στρωτήρα, καταστραμμένο στην ανώτερη ζώνη τού μετώπου και στο δεξιό τμήμα της κάτω ορατής επιφάνειας⁶ (πλν. 7 β, σχέδ. 13).

Μήκ. 0,282 μ. Πλ. 0,23 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7YR/7/6), μάλλον καθαρός και καλοψημένος, με επίστρωση από καθαρότερο ωχροκίτρινο υδαρή πηλό. Νοτιοανατολική γωνία του E1.

Η αριστερή κάθετη πλευρά του στρωτήρα (ύψ. 0,071 μ.) φέρει κατά μήκος βαθιά τριγωνική εγκάθιση για την πάκτωση του τμήματος που εξέχει από την αντίστοιχη πλευρά του γειτονικού στρωτήρα⁷ (σχέδ. 13α).

Στην ταινία του μετώπου (ύψ. 0,10 μ.) σώζεται φθαρμένο τμήμα του μαιάνδρου. Στην κάτω ορατή επιφάνεια σώζεται ολόκληρο ανθέμιο, ανάμεσα σε ένα ημίτομο και ένα ολόκληρο άνθος λωτού. Στη δεξιά καταστραμμένη πλευρά διακρίνονται δυο τμήματα πετάλων ενός ημιτόμου ανθεμίου. Κάτω από το ανθέμιο σώζονται τμήματα των ελίκων που καταλήγουν σε σπείρες, αστράγαλος ανάμεσα στις δυο ταινίες και τμήμα της λευκοκίτρινης επιφάνειας.

2. Θραύσμα επαετίδος σίμας, συγκολλημένο από δυο κομμάτια, φθαρμένο στην ταινία στέψης και καταστραμμένο στην αριστερή πλευρά και στη βάση⁸ (πλν. 8 α, σχέδ. 14).

Μήκ. 0,39 μ. Ύψ. 0,12 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4), καθαρός και καλοψημένος, με επίστρωση από καθαρότερο ωχροκίτρινο υδαρή πηλό.

Στο στερεό, κοντά στο E1, βόρεια από το ναΐσκο θ.

Η αριστερή πλευρά της σίμας αποκλίνει από την κάθετο με γωνία 13° περίπου, όση και η κλίση του αετώματος⁹. Στην επάνω ταινία σώζονται τμήματα οκτώ ιωνικών ωών. Στο ανάστροφο

λέσβιο κυμάτιο σώζονται τρία ανθέμια που εναλλάσσονται με τρία άνθη λωτού.

3. Θραύσμα σίμας καταστραμμένο στη βάση και φθαρμένο στη διακόσμηση της ταινίας στέψης και του κοιλόκυρτου μετώπου¹⁰.
Αρ. Μ.: 5824.

Μήκ. 0,30 μ. Ύψ. 0,093 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Στο ανάστροφο λέσβιο κυμάτιο σώζονται τμήματα δυο ανθεμί-ων και δυο ανθέων λωτού.

4. Θραύσμα σίμας καταστραμμένο στη βάση και στη δεξιά και αριστερή πλευρά¹¹ (πλν. 8 Β).

Μήκ. 0,096 μ. Ύψ. 0,095 μ.

Πηλός ωχρός ρόδινος (7.5 YR/8/2).

Στο ανάστροφο λέσβιο κυμάτιο σώζονται ένα ανθέμιο με φθαρμένο τον πυρήνα και τμήμα της αριστερής έλικας κάτω από αυτό.

5. Αρ. Μ.: 3588¹² (πλν. 9 α, σχέδ. 15).

Ύψ. 0,215 μ. Πλ. 0,176 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4), καλοψημένος, με επίστρωση από ωχροκίτρινο υδαρή πηλό¹³. Ίχνη επάλειψης του αναγλύφου με ωχρόλευκο επίχρυσμα και ίχνη κόκκινου χρώματος στον πυρήνα του ανθεμίου και στον κάλυκα και ύπερο του άνθους λωτού. Βάθος καστανόμαυρο.

Νότια του Ε1, επάνω από τον μεταγενέστερο (ρωμαϊκών χρόνων) αναλημματικό τοίχο Κ που συγκρατούσε το υπερυψωμένο δάπεδο, όπου ο ναός (Ε1).

Σχεδόν ακέραιο μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα, καταστραμμένο μόνο και συμπληρωμένο στην άκρη του κορυφαίου πετάλου του ανθεμίου και στο κάτω δεξιό μέρος της βάσης. Διαπιστώνεται αισθητή κλίση του ανθεμίου προς τα δεξιά.

6. Αρ. Μ.: 3558¹⁴ (πλν. 9 β).

Ύψ. 0,14 μ. Πλ. 0,122 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6), καλοψημένος, με επί-
στρωση από ωχροκίτρινο καθαρότερο πηλό. Ίχνη επάλειψης του
αναγλύφου με ωχρολέυκο επίχρισμα. Βάθος καστανόμαυρο.

Κάτω από το αρχαίο δάπεδο του ναού Γ (1958-59).

Σώζονται το κορυφαίο πέταλο με τρία πέταλα δεξιά και τέσ-
σερα αριστερά του.

7. Αρ. Μ.: 3513¹⁵

Ύψ. 0,085 μ. Πλ. 0,08 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4). Βάθος καστανόμαυρο.

Τάφος T-T1-T2. Ε1 (1954).

Σώζονται τρία ολόκληρα πέταλα προς τα δεξιά και οι μίσχοι
τριών άλλων πετάλων.

8. Αρ. Μ.: 5797.

Ύψ. 0,042 μ. Πλ. 0,036 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/8/6).

Σώζεται ένα πλευρικό πέταλο προς τα δεξιά.

9. Αρ. Μ.: 5798.

Ύψ. 0,026 μ. Πλ. 0,046 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/7/6), με λεπτούς λευκό-
τερους κόκκους.

Σώζονται ένα πλευρικό πέταλο προς τα αριστερά και μικρό
τιμήμα άλλου πετάλου.

10. Αρ. Μ.: 5776.

Ύψ. 0,071 μ. Πλ. 0,077 μ. Πάχος μετώπου λεπτό.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

Σώζονται τρία πέταλα του ημιανθεμίλου, η άκρη από το αριστε-
ρό πέταλο και τον ύπερο του άνθους λωτού και τμήμα του στε-
λέχους της αριστερής έλικας.

11. Αρ. Μ.: 5780.

Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,036 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Σώζονται η κάτω δεξιά σπείρα και το στέλεχος της παραπληρωματικής έλικας με το φυλλάριο.

12. Αρ. Μ.: 5778.

Ύψ. 0,044 μ. Πλ. 0,056 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Σώζονται τα δυο χαμηλότερα πέταλα του ημιανθεμίου, η άκρη του δεξιού πετάλου του άνθους λωτού και τμήμα της κάτω δεξιάς σπείρας.

13. Αρ.Μ.: 5779.

Ύψ. 0,047μ. Πλ. 0,051 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8). Βάθος καστανόμαυρο.

Σώζονται το χαμηλότερο δεξιό πλευρικό πέταλο και τμήματα της επάνω δεξιάς και της παραπληρωματικής σπείρας.

14. Αρ.Μ.: 5781.

Ύψ. 0,056 μ. Πλ. 0,034 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8). Βάθος καστανόμαυρο.

Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα, το στέλεχος της παραπληρωματικής έλικας και το φυλλάριο.

15. Αρ.Μ.: 5782.

Ύψ. 0,049 μ. Πλ. 0,049 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/7/6).

Σώζεται μια σπείρα.

16. Αρ.Μ.: 5783.

Ύψ. 0,044 μ. Πλ. 0,037 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8). Βάθος καστανόμαυρο.

Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα και το στέλεχος της παραπληρωματικής έλικας.

17. Θραύσμα αμφίπλευρον κορυφαίου καλυπτήρα, συγκολλημένο από τρία κομμάτια.¹⁶

Αρ.Μ.: 276 Α.

Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,09 μ.

Πηλός ωχρός καστανός (10 ΥΡ/8/3), καλοψημένος, με επίστρωση από καθαρότερο ωχροκίτρινο υδαρή πηλό. Ίχνη επάλειψης του αναγλύφου με ωχρολευκό επίχρισμα. Βάθος καστανόμαυρο. Ευδιάκριτα ίχνη κόκκινου χρώματος στην επιφάνεια των πετάλων και στην οδοντωτή πλευρά του περιγράμματος του ανθεμίου. Κοντά στο Ε1.

Μέτωπο α (πίν. 9 γ): Σώζονται τέσσερα πέταλα προς τα αριστερά και τμήματα της επάνω αριστερής και της παραπληρωματικής σπείρας.

Μέτωπο β (πίν. 9 δ, δεξιά): Σώζονται το χαμηλότερο πλευρικό πέταλο, τμήματα τριών άλλων πετάλων προς τα δεξιά και τμήματα του πυρήνα, της επάνω δεξιάς σπείρας και της παραπληρωματικής έλικας.

18. Αρ.Μ.: 3556.

Ύψ. 0,043 μ. Πλ. 0,079 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥΡ/7/4).

Ίχνη κόκκινου χρώματος στον πυρήνα.

Στοά 1. Ε2 (1967).

Σώζονται το χαμηλότερο πλευρικό πέταλο προς τα δεξιά, οι μίσχοι εννιά άλλων πετάλων, ο πυρήνας και ίχνη της επάνω δεξιάς σπείρας.

19. Αρ.Μ.: 3528¹⁷

Πλ. 0,04 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥΡ/7/4). Ίχνη κόκκινου χρώματος στον πυρήνα. Βάθος καστανόμαυρο.

Τάφος Τ-Τ1-Τ2. Ε1 (1954).

Σώζονται ο πυρήνας του ανθεμίου, οι μίσχοι δέκα πετάλων και ίχνη της επάνω αριστερής σπείρας.

20. Αρ.Μ.: 3516¹⁸

Ύψ. 0,033 μ. Πλ. 0,038 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥΡ/7/4).

Τάφος T-T1-T2. E1.

Σώζονται οι μίσχοι πέντε πετάλων.

21. Αρ.Μ.: 5789.

Ύψ. 0,062 μ. Πλ. 0,073 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4), με ανοιχτότερο επίχρυσμα και καστανόμαυρο βάθος.

Σώζονται δυο πέταλα προς τα δεξιά και τμήματα της επάνω δεξιάς σπείρας και της παραπληρωματικής έλικας με το φυλλάριο.

22. Αρ.Μ.: 3529¹⁹.

Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,055 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4). Βάθος καστανόμαυρο.

Τάφος T-T1-T2. E1 (1954).

Σώζεται ένα πλευρικό πέταλο προς τα δεξιά.

Στη σειρά ηγεμόνων στρωτήρων Δ3στ²⁰ (αρ. 1) (πίν. 7 β, σχέδ. 13), η διακόσμηση στην ταινία του μετώπου είναι "μελανόμορφη" με σύνθετο μαϊάνδρο του τύπου του "αγκυλωτού σταυρού"²¹, που διακόπτεται από γραπτά τετράγωνα, μέσα στα οποία φέρεται μικρότερο αβακωτό τετράγωνο με μαύρο και κόκκινο χρώμα. Τα εγγεγραμμένα γραπτά τετράγωνα με το μικρότερο αβακωτό τετράγωνο στο μέσον ενεργούν ρυθμικά, όπως στην αρχιτεκτονική οι μετόπες που διακόπτουν τη μονοτονία των τριγλύφων²².

Στην κάτω ορατή επιφάνεια η διακόσμηση είναι "ερυθρόμορφη" σε καστανό βάθος, με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού. Τα ανθέμια είναι ενδεκάφυλλα με επιμήκη καλλιγραφική μορφή. Τα πέταλα, αραιά και εύκαμπτα, απλώνονται με άνεση γύρο από έναν υπερτροφικό μυκητόσχημο πυρήνα. Τα άνθη λωτού είναι πεντάφυλλα με τρίφυλλο σφιχτό κάλυκα. Το κέντρο του πυρήνα τους και το περίγραμμα των φύλλων του κάλυκα φέρει επίθετο ερυθρό χρώμα που τονίζει την πλαστικότητά τους και συμβάλλει στη ζωντανότερη απόδοση των φυτικών θεμάτων.

Τα άνθη λωτού φυτρώνουν απευθείας από τον καμπύλο μίσχο των ελίκων. Οι έλικες είναι σιγμοειδείς, οριζόντιες και αντίρροπες και καταλήγουν σε σπείρες που συναντώνται κάτω από τα ανθέμια. Ο αστράγαλος κάτω από τις σπείρες αναπτύσσεται ανάμεσα σε λευκοκίτρινη και κόκκινη ταινία.

Στη σειρά των σιμών Δ3σ²³ (αρ. 2-4) (πίν. 8 α,β, σχέδ. 14) τα ιωνικά ωά της ταινίας στέψης είναι καστανόμαυρα σε ωχροκίτρινο βάθος. Η διακόσμηση στο μέτωπο έχει το χρώμα του ωχροκίτρινου επιχρίσματος σε καστανόμαυρο βάθος (light on dark), με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού. Τα ανθέμια είναι εννιάφυλλα με ημικυκλικό περίγραμμα. Τα πέταλα είναι κοντά, εύκαμπτα και αραιά και ο πυρήνας καρδιόσχημος. Τα άνθη λωτού είναι πεντάφυλλα, με τρίφυλλο ανοιχτό κάλυκα και φυτρώνουν απευθείας από τον καμπύλο μίσχο των ελίκων. Οι έλικες είναι σιγμοειδείς, οριζόντιες και αντίρροπες και καταλήγουν σε σπείρες που συναντώνται κάτω από τα ανθέμια²⁴.

Δεν έχει σωθεί η βάση του μετώπου. Ωστόσο, η σειρά Δ3σ ανήκει στη γνωστή κατηγορία σίμας²⁵ που φέρει κάτω από το κοιλόκυρτο μέτωπο επίπεδη ταινία βάσης (κανόνα)²⁶, με μελανόμορφη διακόσμηση από μαίανδρο που διακόπτεται από γραπτά τετράγωνα με μικρότερο αβακωτό τετράγωνο στο κέντρο.

Στη σειρά μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων Δ3η²⁷ (αρ. 5-16) (πίν. 9 α,β, σχέδ. 15) το μέτωπο αποτελείται από δυο μέρη: τη βάση, με τονισμένο τον κατά πλάτος άξονα και την ανθεμωτή επίστεψη με τονισμένο τον άξονα καθ' ύψος. Το ανθέμιο αποτελείται από πέντε εύκαμπτα και χυμώδη πέταλα δεξιά και αριστερά από το ευθύγραμμο κορυφαίο που προέχει αισθητά. Τα πέταλα φυτρώνουν από μυκητόσχημο πυρήνα. Οι επάνω σπείρες των ελίκων έχουν κίνηση προς τα μέσα και περικλείνουν μικρό οφθαλμό. Οι σπείρες των παραπληρωματικών ελίκων έχουν κίνηση προς τα έξω. Το αναστραμμένο άνθος λωτού, ανάμεσα από τις έλικες, είναι τρίφυλλο και ραδινό με σταγονόμορφο κάλυκα και ευθύγραμμο ύπερο. Τα πέταλά του φέρουν σέπαλο στη βάση τους και απομακρύνονται

στα άκρα τους από τον ύπερο. Στα πεντάφυλλα ημιανθέμια, που έχουν σταγονόμορφο πυρήνα, το κορυφαίο πέταλο κινείται παράλληλα προς το στέλεχος των ελίκων. Στα μέτωπα της σειράς Δ3η διαπιστώνεται αισθητή απόκλιση από τον κατακόρυφο άξονα²⁸.

Τα θραύσματα των κορυφαίων καλυπτήρων της σειράς Δ3κ (πίν. 9 γ,δ δεξιά) αποτελούνται από δυο πλάκες που φέρουν στην εσωτερική επιφάνεια βαθιές εντομές με μυστρί για καλύτερη πρόσφυση²⁹. Το ανθέμιο είναι ενδεκάφυλλο, με πέντε παχιά, εύκαμπτα και χυμώδη πέταλα, δεξιά και αριστερά από το ευθύγραμμο κορυφαίο πέταλο· φυτρώνουν από ρομβόσχημο πυρήνα με ανάγλυφο περίγραμμα. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο κατακόρυφες, αντωπές, πλατιές σιγμοειδείς έλικες με εσωτερική αυλακιά, που καταλήγουν σε σπείρες. Οι επάνω σπείρες έχουν κίνηση προς τα μέσα. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική πλατιά έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα με φυλλάριο. Το περίγραμμα του μετώπου ακολουθεί αυστηρά το περίγραμμα των σπειρών και του ανθεμίου. Δεν έχει σωθεί ολόκληρο μέτωπο κορυφαίου καλυπτήρα, αλλά είναι βέβαιο ότι η σειρά Δ3κ ανήκει στον τύπο "άνθους λωτού-ελίκων" και είναι της ίδιας τεχνοτροπίας με τη σειρά των μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων Δ3η.

Σε όλα τα κεραμεικά λείψανα της στέγης Δ3 διαπιστώνεται αμέλεια στην τεχνική του 5^{ου} και των αρχών του 4^{ου} αι., που δικαιολογεί την ονομασία της τεχνοτροπίας αυτής ως "ατημέλητης"³⁰. Ο εκφυλισμός και η νοθεία των διακοσμητικών θεμάτων είναι εντονότεροι στο γραπτό διάκοσμο του στρωτήρα (Δ3στ) και της σίμας (Δ3σ) απ'όσο στον ανάγλυφο διάκοσμο των ηγεμόνων και κορυφαίων καλυπτήρων, όπου κατά κανόνα οι τεχνίτες έχουν φανεί πιο προσεκτικοί, ίσως για τεχνικούς λόγους³¹. Στον περιορισμένο χώρο της σίμας η απόδοση των διακοσμητικών στοιχείων έχει γίνει με πιο χαλαρό και αμελή τρόπο απ'ό,τι στον στρωτήρα, όπου ο χώρος επιτρέπει περισσότερη ελευθερία. Η διαφορά αυτή μαρτυρεί ίσως το χέρι διαφορετικού τεχνίτη. Έτσι, το ανθέμιο στο στρωτήρα έχει ένδεκα εύκαμπτα, επιμήκη και αραιά

πέταλα που απλώνονται με άνεση γύρο από τον υπερτροφικό πυρήνα, ενώ τα ανθέμια στις σίμες έχουν εννιά πέταλα, χωρίς ορισμένη μορφή και καμπυλότητα, που απλώνονται ελεύθερα, χαλαρά και ανόργανα.

Τα άνθη λωτού τείνουν να χάσουν τον δικό τους χαρακτήρα και γίνονται πλέον μια παραλλαγή των ανθεμίων. Τα πέταλα πολλαπλασιάζονται. Είναι τέσσερα γύρο από ένα λογχόσχημο ύπερο και φυτρώνουν από κάλυκα με τρία σέπαλα. Τα σέπαλα στο στρωτήρα είναι πυκνά, με σφιχτότερο περίγραμμα, ενώ στη σίμα ανοίγουν, ακολουθώντας σ' αυτό τη γενική τάση για χαλάρωση των σχημάτων. Οι έλικες στη σίμα έχουν χάσει το φυτικό τους χαρακτήρα και αναπτύσσονται χωρίς δύναμη και κομψότητα, με ένα σχεδόν αφηρημένο τρόπο. Στο στρωτήρα είναι σφιχτότερες και οργανικότερες, όπως φαίνεται από την ισχυρότερη συστρόφη της σπείρας. Καθώς κινούνται κάτω από το άνθος λωτού και το ανθέμιο, τα υψώνουν και τα υπογραμμίζουν.

Ο διάκοσμος των μετώπων στους ηγεμόνες και κορυφαίους καλυπτήρες είναι συνεκτικότερος. Τα πέταλα του ανθεμίου είναι λυγερά και χυμώδη, αλλά παραμένουν ακόμη σφιχτά δεμένα μεταξύ τους. Οι έλικες είναι επίπεδες και σχεδόν άκαμπτες επάνω από ένα στενό λεπτοφυές αναστραμμένο άνθος λωτού με περιορισμένες διαστάσεις. Αυτή η δυσαναλογία στο ανθέμιο και στο άνθος λωτού σημειώνει την αρχή του τέλους στην εξέλιξη του άνθους λωτού που ξεκινά τον 6^ο αι.³² Ενώ στην αρχαϊκή περίοδο το άνθος λωτού αποτελεί τον κύριο διάκοσμο και το ανθέμιο αρχίζει μόλις να τονίζεται, στα τέλη του 4^{ου} αι. περιορίζεται σε ένα μικρότερο ρόλο, ενώ το ανθέμιο αποτελεί το ουσιαστικό στοιχείο της ακροκεράμου.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις, χαρακτηριστικές για το τελευταίο τρίτο του 4^{ου} αι.³³, υποδεικνύουν τη χρονολόγηση της στέγης Δ3 στην εποχή αυτή. Επίσης, η μεγάλη ομοιότητα των ακροκεράμων της στέγης Δ3 με τις ακροκεράμους από τη Νότια Στοά της Κορίνθου³⁴, τους Δελφούς (στέγες αρ. 80-82)³⁵ και το Ιερό του

Άμμωνος Διός στην Άφυτι της Μακεδονίας³⁶, που χρονολογούνται στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι., ενισχύουν την παραπάνω χρονολόγηση.

Οι σειρές Δ3στ³⁷, Δ3σ³⁸, Δ3η³⁹ και Δ3κ⁴⁰ προέρχονται από τη στέγη, που χαρακτηρίζουμε ως Δ3, του μικρού απλού ναΐσκου της Ιεράς Οικίας (E1), με πρόναο και σηκό⁴¹. Το θραύσμα του μοναδικού στρωτήρα που έχει σωθεί (Δ3στ), προέρχεται από τις μακρές πλευρές του ναού. Το κομμάτι σίμας αρ. 2 είναι επαέτιο⁴², όπως αποδεικνύει η κλίση 13^ο που είναι η ίδια με την κλίση του αετώματος του ναού⁴³. Τα κομμάτια σίμας αρ. 3-4 έχουν μικρές διαφορές σε σχέση με το θραύσμα αρ. 2 ως προς την κατατομή και τη διακόσμηση. Συγκεκριμένα, το ανάστροφο λέσβιο κυμάτιο του κομματιού σίμας αρ. 2 έχει ισχυρότερες καμπύλες και τα πέταλα των ανθεμίων είναι ψηλότερα και λεπτότερα.

Οι ανασκαφείς και μελετητές της Ιεράς Οικίας Ευαγγελίδης και Δάκαρης έχουν χρονολογήσει την κατασκευή του μικρού ναού στα τέλη του 5^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι. (περίπου στο 400). Η χρονολόγηση αυτή έχει στηριχθεί, με τα τότε δεδομένα, κυρίως στα κεραμεικά λείψανα της στέγης⁴⁴. Όμως, οι παραπάνω τεχνοτροπικές παρατηρήσεις και η συγκριτική αντιπαράθεση με καλά χρονολογημένα τεχνοτροπικά παράλληλα έχουν αποδείξει ότι μέρος αυτών των ευρημάτων πρέπει να τοποθετηθεί αργότερα, δηλ. στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι.⁴⁵. Επομένως, δεν ανήκουν στην α' οικοδομική φάση του Ιερού, αλλά προφανώς στην επόμενη που έχει χρονολογηθεί από τους ανασκαφείς στο β' μισό του 4^{ου} αι. (350-325)⁴⁶.

Στην β' οικοδομική φάση ανήκει, κατά τους ανασκαφείς, ο ευρύχωρος ισοδομικός περίβολος⁴⁷ που περιέκλεισε την ιερή βαλανιδιά και ενώθηκε με την πρόσοψη του ναού, σε αντικατάσταση του κυκλικού περιβόλου με τους τρίποδες. Έχει διαπιστωθεί λοιπόν μια σημαντική αλλαγή, επειδή αναγγέλλεται η οριστική πλέον κατάργηση πανάρχαιων θεσμών και μορφών, όπως οι τρίποδες και ο εκσυγχρονισμός του Ιερού. Από το γεγονός ότι ο ισοδομικός περίβολος δε συνδέεται οργανικά με το μικρό ναό⁴⁸, οι ανασκα-

φείξ συμπέραναν ότι προϋπήρχε ο ναός και αργότερα κατασκευάσθηκε ο περίβολος⁴⁹. Η χρονική όμως απόσταση ανάμεσα στις δυο κατασκευές μπορεί να είναι πολύ μικρή. Την α' οικοδομική φάση του Ιερού αντιπροσωπεύει ο απλός ναός του α' τέταρτου του 4^{ου} αι. (Στέγη Δ1 και πιθανόν Δ2)⁵⁰. Με βάση την άποψη αυτή ως δεδομένο η χρονολόγηση στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι. της στέγης Δ3, που ανήκει στον ίδιο ναό, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στη β' οικοδομική φάση δεν ανήκει μόνον ο ισοδομικός περίβολος, αλλά και μια σημαντική επισκευή τουλάχιστον της στέγης του ναού⁵¹.

Οι σημαντικές ιστορικές μεταβολές μετά τα μέσα του 4^{ου} αι.⁵² δικαιολογούν την ιδιαίτερη φροντίδα για το Ιερό, γύρο από το οποίο συνυφαίνονται και πολιτικές επιδιώξεις⁵³. Κατά την εποχή αυτή ηγετική φυσιογνωμία⁵⁴ στην Ήπειρο αναδεικνύεται η Ολυμπιάς που καταφεύγει εκεί για δεύτερη φορά το 331, μετά από ρητή εντολή του γιού της Αλεξάνδρου⁵⁵. Ήδη από το 343/2 είχε εκδηλωθεί το ενδιαφέρον των Μακεδόνων για τις Ηπειρωτικές υποθέσεις⁵⁶. Οι επεμβάσεις του Φιλίππου στην Ήπειρο⁵⁷ εξυπηρετούσαν βέβαια τις πολιτικές του επιδιώξεις, χωρίς όμως να αποκλείεται η προσωπική ανάμειξη της Ολυμπιάδος και η επιμονή και προσπάθειά της για να εξασφαλίσει την προσωπική της επιρροή στην Ήπειρο.

Ιδιαίτερα αισθητή είναι η ανάμειξη της Ολυμπιάδος στις Ηπειρωτικές υποθέσεις⁵⁸ κατά τη διάρκεια της παραμονής της στην Ήπειρο, μέχρι την οριστική επιστροφή της στη Μακεδονία (το 317). Μια από τις σοβαρότερες φροντίδες της είναι η αναμόρφωση της Δωδώνης, για την οποία ανέκαθεν ενδιαφερόταν η μολοσσική δυναστεία. Χαρακτηριστικό είναι πως η Ολυμπιάς είδε με δυσμένεια την εκδήλωση ενδιαφέροντος της Αθήνας προς το μαντείο της Δωδώνης⁵⁹. Η συμπεριφορά αυτή της Ολυμπιάδος, που ήταν αντίθετη προς τα συμφέροντα του Δωδωναίου Ιερού, θα ήταν δυνατό να δημιουργήσει δυσάρεσκα στους Μολοσσούς, εκτός αν εκείνη τους είχε δώσει αποδείξεις για το ενδιαφέρον της και το

ενδιαφέρον του γιού της⁶⁰. Πράγματι ο Αλέξανδρος είχε συμπεριλάβει και τη δωδώνη στο σχέδιο της "πολυτελούς" ανοικοδόμησης έξι Ιερών⁶¹, με το ποσόν των 1.500 ταλάντων για το κάθε ένα⁶², χωρίς όμως να πραγματοποιηθεί το σχέδιό του⁶³. Η χρονολόγηση της στέγης Δ3 στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι., που αποδεικνύει τουλάχιστον μια σημαντική επιδιόρθωση του μικρού ναού (E1), η αντικατάσταση του περιβόλου των τριπόδων με τον ισοδομικό περίβολο και η γενικότερη αναμόρφωση του Ιερού, που έχουν χρονολογηθεί στην περίοδο αυτή, συμπίπτουν με τους χρόνους της μεγάλης επιρροής και του ενδιαφέροντος της Ολυμπιάδος για την Ήπειρο. Έτσι, είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι η Ολυμπιάς ανέλαβε την πραγματοποίηση της ανεκπλήρωτης υπόσχεσης του Μ. Αλέξανδρου και ότι χρησιμοποίησε κρατικά χρήματα για το γενικότερο εξωραϊσμό του Ιερού.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙ. 3γ

1. Για επίπεδη κάτω ορατή επιφάνεια που διακοσμείται με αστράγαλο βλ. D. Salzmann, Untersuchungen zu den Antiken Kieselmosaiken, Berlin 1982, σ. 90-91, πίν. 26, Μπούρας, Βραυρών, σ. 114-115, σχ. 82, 84, Olympia II, πίν. CXXII, 1, 3.
2. Για παρόμοια τεχνική βλ. τις σίμες από τη Ν. Στοά της Κορίνθου. Broneer, σ. 85.
3. Για παρόμοια κατατομή σιμών βλ. Le Roy, πίν. 104, 116, στέγη 81.6, σίμη 91 + 92, πίν. 105, στέγη 84.3, σίμη 51, στέγη 84.7, σίμη 57.
4. Στις πήλινες σίμες του 4^{ου} αι. το βάθος των καμπυλώσεων του ανάστροφου λέσβιου κυματίου μπορεί να παραμείνει το μισό σε σχέση με το ύψος της σίμας ή να αυξηθεί στα δυο τρίτα, ενώ η επάνω καμπύλη, που κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αι παραμένει μικρότερη σε σχέση με την κάτω καμπύλη, στον 4^ο αι. αυξάνεται και την ξεπερνά. Για τη δημιουργία και εξέλιξη του ανάστροφου λέσβιου κυματίου στις πήλινες σίμες βλ. Shoe, σ. 78, πίν. XXXIII, πρβ. Καλτσός, σ. 79, σημ. 2.
5. Καλτσός, σ. 80-81, σημ. 7-9.
6. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1930, σ. 54, εικ. 2, Ευαγγελίδης-Δάμαρης, σ. 170 (αρ. 19), πίν. 12 β, εικ. 102-103, Dakaris, Antike Kunst, σ. 37, πίν. 19(2).
7. Ευαγγελίδης-Δάμαρης, εικ. 102.
8. Ευαγγελίδης-Δάμαρης, σ. 170 (αρ. 20), πίν. 12 β, εικ. 104.
9. Ευαγγελίδης-Δάμαρης, σ. 47.
10. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1930, σ. 53, εικ. 2 (αριστερά), Ευαγ-

γελίδης-Δάκαρης, σ. 47, 171.

11. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 172, αρ. 20 α .
12. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 166 (αρ. 1), πίν. 10 α ,
Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 32, πίν. 17(2), Dakaris, Anti-
ke Kunst, σ. 37, πίν. 19(3), Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22,
Dakaris, Palast und Hütte, σ. 367, εικ. 14.
13. Αν και το έντεχνο ψήσιμο του κεράμου ήταν αρκετό για να τον προστατεύσει από τις ατμοσφαιρικές επιδράσεις, ωστόσο χρησιμοποιούνταν και άλλα μέσα προστασίας, όπως πληροφορούν δυο επιγραφές της Επιδαύρου. Από αυτές η IG IV, 1² 109 III 52 αναφέρει: τ]ᾶς ἐ[πιχρ]ίσιος τῶν [κεράμων τῶν] εἰς τάν στέγασιν. (Ορλάνδος, Υλικά δομής, σ. 116).
Η "επίχρισις" για προστασία και καλύτερη εμφάνιση του κεράμου συναντάται σε πολλά μνημεία, όπως π.χ. στη Στοά της Βραυρώνος. Μπούρας, Βραυρών, σ. 122.
14. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 166 (αρ. 2), πίν. 10 β .
15. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 168 (αρ. 12), πίν. 11 β, κάτω αριστερά .
16. Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ. 218, πίν. 25 (α, 3), Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 167 (αρ. 4, 7), πίν. 10 γ, επάνω αριστερά, μέσον δεξιά .
17. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 167 (αρ. 6), πίν. 10 γ, μέσον αριστερά .
18. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 168 (αρ. 13), πίν. 11 β, κάτω δεξιά .
19. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 167 (αρ. 5), πίν. 10 γ, επάνω δεξιά .
20. Μερικά δείγματα με παρόμοια διακόσμηση έχουν ήδη βρεθεί σε όλη την Ελλάδα:

Κόρινθος (Ν. Στοά): Broneer, σ. 86, πίν. 20(4). (Ναός Ε): J.K. Anderson, *Hesperia* 36(1967), σ. 11, πίν. 5 f.

Δελφοί: Le Roy, σ. 162, πίν. 68.

Επίδαυρος (Ιερό Μαλεάτου Απόλλωνος): Β.Κ. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1974, σ. 99, πίν. 79 γ,ε-στ'.

Σικυών (Βουλευτήριο): Αλ. Φιλαδελφεύς, ΑΔ 10 (1926), σ.48, εικ. 4,5, BCH 50(1926), σ. 180, εικ. 5.

Φλειούς: W.R. Biers, *Hesperia* 42 (1973), σ. 107, πίν. 19 c. Βλ. επίσης παραπάνω σ.76 κεξ, στέγη Δ2, σειρά Δ2στ.

21. Βλ. παραπάνω σ. 78, σημ. 9. Για μαίανδρο με σταυρόσχημο κόσμημα στα διάχωρα πρβ. L. Marangou, *Reliefkeramik aus Amorgos*, τιμητικός τόμος Praestant Interna, Festschrift Ulrich Hausmann, Wasmuth-Verlag, Tübingen 1982, σ. 195 κεξ., εικ. 5, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

22. K. Schefold, *Der Alexander-Sarkophag*, Berlin 1968, σ.9, εικ. 77.

23. Έχουν δημοσιευθεί αρκετά δείγματα του τύπου από όλη την Ελλάδα, με διάφορες χρονολογήσεις που ποικίλλουν από τον 5^ο ως τον 3^ο αι.

Αίγιρα: A. Alzinger, AAA 9 (1976) 2, σ. 164, εικ. 3 (4^ο αι.), G. Touchais, BCH 101(1977), σ. 568, εικ. 118.

Απολλωνία: S. Anamali, *Studime Historike* 18 (1964) 1, σ. 133, εικ. 8.

Άργος (Ηραίο): Buren GFR., σ. 9, εικ. 12 (τέλη 5^{ου} αι.)

Άφυντις Μακεδονίας (Ιερό Άμμωνος Διός). Καλτσάς, σ. 80, 116 κεξ., πίν. VII, Ε (δ' τέταρτο 4^{ου} αι.).

Δελφοί: Le Roy, σ. 154 - 169, πίν. 59-65, 113, 114, 116 (γ' τέταρτο 4^{ου} αι.).

Επίδαυρος (Ιερό Μαλεάτου Απόλλωνος): Β.Κ. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1974, σ. 99, πίν. 79 α,γ,ε,στ', ΠΑΕ 1975, σ. 167, πίν. 143 α,β, ΠΑΕ 1976, σ. 204, πίν. 140 α-γ, Το Έργον 1976, σ. 115, εικ. 95, ΠΑΕ 1978, σ. 120, πίν. 97 α (πρώτοι ελληνιστικοί χρόνοι), G. Touchais, BCH 101(1977), σ. 554, εικ. 89.

Ισθμία: R.J.H. Jenkins, BSA 32 (1931-32), σ. 87, εικ. 12 (περίπου στο 400).

- Κέρκυρα: G. Rodenwaldt, *Korkyra I*, Berlin 1940, σ. 142, εικ. 115 (4^{ος} αι.).
- Κόρινθος: O. Broneer, *AJA* 37(1933), σ. 558, εικ. 3, Broneer, σ. 85, πίν. 20(3) (γ' τέταρτο 4^{ου} αι.). J.K. Anderson, *Hesperia* 36 (1967), σ. 11, πίν. 5 f, J. Wiseman, *Hesperia* 38 (1969), σ. 101, πίν. 22 h.
- Μπάμπες Μακρουσίων: N. Γιαλούρης, ΠΑΕ 1956, σ. 191, πίν. 86 β.
- Ολυμπία: Olympia II, σ. 202, εικ. 28, σ. 197, πίν. CXXI(4) (τέλη 5^{ου} αι.), P. Grunauer, *JdI* 89 (1974), σ. 27-29, εικ. 26-27 (4^{ος} αι.).
- Περαχώρα: J. Coulton, *BSA* 59(1964), σ. 112, πίν. B, 24 (τελευταίο τρίτο 4^{ου} αι.).
- Σικυών: A. Φιλαδελφεύς, *ΑΔ* 10 (1926), σ. 49, εικ. 4, *BCH* 50 (1926), σ. 181, εικ. 5.
- Φλειούς: W. Biers, *Hesperia* 40 (1971), σ. 433, πίν. 98(3), σ. 435, πίν. 99(9) (β' μισό 5^{ου} αι.).
24. Schede, *Traufleisten-Ornament*, σ. 24.
25. Βλ. παραπάνω, σ. 103, σημ. 3.
26. Πρβ. την τομή της σίμας αρ. 20 από το ιερό του 'Αμμωνος Διός στη Μακεδονία (Καλτσάς, σ. 80, σχέδ. 8), όπου ο κανόνας είναι επίπεδος, αλλά όχι κάθετος' καθώς προχωρεί προς τα επάνω εισέχει στο ανώτερο σημείο του 3 χιλιοστά από το κάτω μέρος του κυματίου.
27. Πολλά δείγματα του τύπου έχουν βρεθεί σε όλη την Ελλάδα' οι χρονολογήσεις που προτείνονται έχουν μεγάλες διαφορές. Αθήνα (Ακρόπολη): C. Watzinger, *AM* 26 (1901), σ. 311, εικ. 4, Buschor TdAII, σ. 58-61, εικ. 78-79, 82-83. (Αγορά): H. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, *Agora V* (1959), σ. 43, 44, 71, 107, πίν. 49. (Κεραμεικός): Hübner ADA, σ. 178-179, πίν. 63 (6-7) (τέλη 1^{ου} αι. μ.Χ. ή αρχές 2^{ου} αι. μ.Χ.), Hübner, Pompeion σ. 236, σημ. 71.
72. Αλαί: H. Goldman, *Hesperia* 9 (1940), σ. 440 (αρ. 6). 'Αργος (Ηραίον): Ch. Waldstein, *The Argive Heraeum I*, σ.

- 131-134, πίν. 23 D . (Ιερόν Απόλλωνος Πυθαίου): Vollgraf, πίν. VI. (Θέατρο): BCH 80(1956), "Chronique", σ. 395, εικ. 57. Άφους Μακεδονίας (Ιερό Άμμωνος Διός): Κατσός, σ. 103-104, 120, πίν. XI-XII, 1 (δ' τέταρτο 4^{ου} αι.).
- Βουθρωτό: L.M. Ugolini, Albania Antica III (1942), σ. 188, εικ. 193.
- Δελφοί: Le Roy, σ. 156, πίν. 59-61, 104, 117, σ. 157, πίν. 64, 65, 104, 116, 130, 131, σ. 164 κεξ., όπου και σχετική βιβλιογραφία (γ' τέταρτο 4^{ου} αι.)
- Επίδαυρος: Buren GFR, σ. 95 (αρ. 97), σ. 97, 98 (αρ. 105, 107, 108, 192), σ. 111 (αρ. 84), εικ. 12, 83, 84, 94, Β. Λαμπριουδάκης, ΠΑΕ 1974, σ. 99, πίν. 79 δ .
- Ήλις: Mitsopoulou-Leon, σ. 129 (περίπου στο 380).
- Ισθμία: R.J.H. Jenkins, BSA 32 (1931-32), σ. 88, εικ. 12 (περίπου στο 400).
- Κέρκυρα (Παλαιόπολις): Β.Γ. Καλλιπολίτης, ΠΑΕ 1961, σ. 123, πίν. 73 β (1^{ου} αι. μ.Χ.).
- Κόρινθος (Ν. Στοά): O. Broneer, AJA 37(1933), σ. 557, 558, εικ. 2, 3, Broneer, πίν. 20, σ. 83-88. (Ανόνομα μνημεία): Broneer, σ. 24-29, εικ. 23-26, 28, Corinth IV, 1, σ. 27, εικ. 25, 28, 83, 94, 95 (δεξιά), BCH 71-72 (1947-48), "Chronique", σ. 435, εικ. 13, O. Broneer, Hesperia 16 (1947), σ. 243, πίν. LXIII (26), LXIV (27), Samothrace 4. II, σ. 90, εικ. 87, Hübner, Kerameikos, σ. 99, πίν. 63(3) (γ' τέταρτο 4^{ου} αι.).
- Κρήτη (Λατώ): P. Ducrey - Ol. Picard, BCH 94 (1970), σ. 584, εικ. 20 (τέλη 4^{ου} αι.).
- Λουσοί (Ιερό Αρτέμιδος): W. Reichel - A. Wilhelm, ÖJh 4 (1901), σ. 61, εικ. 129-131, σ. 63, εικ. 141.
- Μπάμπες Μακρουσίων: Ν. Γιαλούρης, ΠΑΕ 1956, σ. 191, εικ. 86 Β .
- Ολυμπία: Olympia II, σ. 197, πίν. CXXI(4), σ. 202, εικ. 28, σ. 144, πίν. XCI β (τέλη 5^{ου} αι.), A. Mallwitz-H.V. Hermann, Die Funde aus Olympia, 1980, πίν. 102, II, 13.

- Πάτρα: Ιφ. Δεικουλάκου, ΑΔ 31(1976): Β1. Χρονικά, σ. 102, πίν. 180 β .
- Περαχώρα: J. Coulton, BSA 59 (1964), σ. 122 κεξ., εικ. 13, πίν. Α, Β α (τελευταίο τρίτο 4^{ου} αι.), R. Tomlinson, BSA 64 (1969), σ. 214, πίν. 57 β .
- Ρόδος: Γρ. Κωνσταντινόπουλος, ΑΔ 21(1966): Β2. Χρονικά, σ. 447, πίν. 483 γ .
- Φλειούς: W. Biers, Hesperia 40 (1971), σ. 435, πίν. 100(8) (4^{ου} αι.).
28. Για τις ηθελημένες ασυμμετρίες, δηλ. τη "λανθάνουσα κίνηση" στις ακροκεράμους βλ. Ρωμαίος, Κέραμοι, σ. 101 κεξ. Ο Μιχελής (Χρονικά Αισθητικής 13/14, 1974/75, σ. 9) τις χαρακτηρίζει ως "λανθάνουσα γραφικότητα".
29. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 167, αρ. 4.
30. Ο Le Roy υιοθετεί τον όρο "styl negligé" για μια παρόμοια ομάδα ακροκεράμων από τους Δελφούς. Le Roy, σ. 154, 166.
- βλ. παραπάνω σ. 21, σημ. 61.
31. Le Roy, σ. 155
32. Α. Γιαλούρη, ΑΕ 1972, σ. 114-115.
33. Le Roy, σ. 166.
34. Ο. Broneer, AJA 37 (1933), σ. 558, Broneer, σ. 85-87, πίν. 19(1,2,3), 20(1-4), 21(1), Samothrace 4, II, σ. 89, πίν. 87, J.K. Anderson, Hesperia 36 (1967), σ. 11, πίν. 5 f, J. Wiseman, Hesperia 38 (1969), σ. 101, πίν. 23 h . Για τη χρονολόγηση της Ν. Στοάς στο 320 βλ. τα νεότερα στοιχεία που προέκυψαν από τις πρόσφατες ανασκαφές (Ch. Williams, Hesperia 49, 1980, σ. 107). Πρβ. τη χρονολόγηση ανάμεσα στα έτη 337 (σύσταση της Κορινθιακής Συμμαχίας) ως 323 (θάνατος Μ. Αλεξάνδρου). Broneer, σ. 156.
35. Le Roy, σ. 154 κεξ., πίν. 59-62, 65-69, 104, 113, 117,

129. Ας σημειωθεί ότι ο Le Roy χρονολογεί τις στέγες 80-82 από τους Δελφούς στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. (Le Roy, σ. 168), με βάση τη συγκριτική αντιπαράθεση προς την κεράμωση της Ν. Στοάς που είχε χρονολογηθεί από τον Broneer στα 337-323. Οι νεότερες όμως ανασκαφικές έρευνες στη Ν. Στοά (βλ. παραπάνω, σημ. 34) έχουν μεταθέσει τη χρονολόγηση κατασκευής της Στοάς τουλάχιστον δέκα χρόνια αργότερα. Επομένως θα πρέπει να μετατεθεί και η χρονολόγηση των στεγών 80-82 στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι.

36. Καλτσάς, σ. 103-104, 120, πίν. XI-XIPI, 1.
37. Ο στρωτήρας αρ. 1 προέρχεται με βεβαιότητα από το Ε1. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1930, σ. 54.
38. Το θραύσμα αρ. 2 προέρχεται με βεβαιότητα από το Ε1 (Ευαγγελίδης-Δάκκαρης, σ. 171). Σχετικά με το θραύσμα αρ. 3 δε σώζονται στοιχεία ανασκαφής· το ταυτίζουμε με τη σίμα που εικονίζεται στο ΠΑΕ 1930, σ. 53, εικ. 2 (αριστερά). Επίσης για το θραύσμα αρ. 4 δε σώζονται στοιχεία ανασκαφής· πρέπει να είναι το απότμημα σίμας που έχει δημοσιευθεί χωρίς φωτογραφία και που χαρακτηρίζεται από τους ανασκαφείς ως "παρόμοιον προς το 20 τεμάχιον σίμας, αλλά πολύ μικρότερον". Ευαγγελίδης-Δάκκαρης, σ. 172, αρ. 20 α.
39. Σχετικές ανασκαφικές ενδείξεις έχουν διασωθεί μόνο για τα θραύσματα αρ. 5, 6, 7, που προέρχονται με βεβαιότητα από το Ε1 (Ευαγγελίδης-Δάκκαρης, πίν. 10 α, β, Δάκκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 31, πίν. 17, 2). Θεωρούμε όμως ότι και τα υπόλοιπα θραύσματα (αρ. 8-16) προέρχονται από το Ε1, επειδή είναι εντελώς όμοια ως προς την ποιότητα του πηλού, την τεχνική και τη διακόσμηση.
40. Εκτός από το θραύσμα αρ. 17 που έχει βρεθεί κοντά στο Ε1 και το θραύσμα αρ. 18 που προέρχεται από τη στοά 1 του Ε2, τα υπόλοιπα (αρ. 19, 20, 22) προέρχονται ασφαλώς από το Ε1, επειδή έχουν βρεθεί στην τάφο T-T1-T2.

- (Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 66 -70, πίν. 2 , T-T1-T2).
Σχετικά με το θραύσμα αρ. 21 δεν έχουν διασωθεί ανασκαφικές ενδείξεις. Θεωρούμε ότι όλα προέρχονται από το E1, επειδή είναι όμοια ως προς την ποιότητα του πηλού, την τεχνική και τη διακόσμηση με τα θραύσματα αρ. 17,19,20 και 22.
41. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, πίν. 2 (A1-A4), 6.
 42. Η παράλληλη ύπαρξη ηγεμόνων στρωτήρων και σιμών φανερώνει κεράμωση ανάλογη με την κεράμωση στη Ν. Στοά της Κορίνθου και στο Ιερό του Μαλεάτου Απόλλωνος στην Επίδαυρο. Bronner, σ. 86, Β. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1975, σ. 167, πίν. 143 α-β .
 43. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 47-48, 170.
 44. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 33, 47.
 45. Εκτός από τα θραύσματα αρ. 1,5,6 της σειράς Δ1κ (Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 166-168, αρ. 3,8-9, πίν. 11 α,δ) και το θραύσμα αρ. 5 της σειράς Δ2στ (Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 169, αρ. 18, πίν. 12 α) που έχουμε χρονολογήσει στο α' μισό του 4^{ου} αι. (βλ. παραπάνω σ. 60 κεξ., 76 κεξ.)
 46. Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 34.
 47. Για τη χρονολόγηση του περιβόλου στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. με βάση τις πηγές της αρχαίας γραμματείας του 4^{ου} αι. βλ. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 117-118, 147.
 48. Τα δυο τμήματα του περιβόλου δυτικά και ανατολικά του ναού δεν είναι στην ίδια γραμμή, αλλά το τμήμα ανατολικά του ναού είναι βορειότερα από το δυτικό και ο δυτικός περίβολος δεν εφάπτεται με τον τοίχο του ναού. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , πίν. 7 (A2-A8).
 49. Ευαγγελίδης-Δάκαρης , σ. 25.
 50. βλ. παραπάνω σ. 65 κεξ., 82.
 51. Επισκευές της στέγης είναι εύλογες εξαιτίας των δυσμενών

κλιματολογικών συνθηκών στη Δωδώνη "... Δωδώνης ... δυσχειμέρου" (Ιλ. Π. 233 κεξ.). Επισκευές στέγης έχουν διαπιστωθεί και αλλού, όπως π.χ. στο ναό του Προφήτη Ηλία Υμηττού, όπου οι άνεμοι είναι πολύ συχνοί. Ν.Χ. Κοτζιάς, ΠΑΕ 1950, σ.153.

52. Hammond, Epirus, σ. 557, S. Dakaris, Cassopala and the Elean Colonies, Ancient Greek Cities 4, Athens 1971, σ. 141.
53. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 147.
54. Μετά το θάνατο του αδελφού της Αλεξάνδρου Α' κατά την εκστρατεία του στην Ιταλία (334-331) (Hammond, Epirus, σ. 557-558) η Ολυμπιάς ασκεί την εξουσία στην Ήπειρο με την Κλεοπάτρα, κόρη της με τον Φίλιππο και σύζυγο του Αλεξάνδρου Α' που ήταν επίτροπος του ανήλικου γιού της Νεοπτολέμου. Κατά τον Πλούταρχο (Πλούτ. Αλέξ. 68-4) η Ολυμπιάς και η Κλεοπάτρα το 325 "διείλοντο την αρχήν, Ήπειρος μεν Κλεοπάτρα δε Μακεδονίαν παραλαβοῦσα". Ο Klotzsch (Epirotische Geschichte bis zum J. 280, Berlin 1911, σ. 89) θεωρεί ότι η Κλεοπάτρα το 325 φεύγει για τη Μακεδονία και ο Franke (Franke, Alt-Epirus, σ.42, αρ.189) υποθέτει ότι η Κλεοπάτρα παραιτείται από τα δικαιώματά της στην Ήπειρο. Ο Hammond όμως (Hammond, Epirus, σ. 559, σημ. 2) πιστεύει ότι η Κλεοπάτρα έμεινε ως συμβασίλισσα κοντά στην Ολυμπιάδα στην Ήπειρο, απ'όπου μητέρα και κόρη ενεργούσαν με ασφάλεια, έξω από τη δικαιοδοσία του Αντιπάτρου, με τον οποίο η Ολυμπιάς βρισκόταν σε συνεχή διένεξη.
55. Η Ολυμπιάς έχει καταφύγει στην Ήπειρο δυο φορές: α) Το 337, μετά τη διάσταση Φιλίππου-Αλεξάνδρου, εξαιτίας της παρεξήγησης του Αλεξάνδρου με τον Άτταλο, κατά τη διάρκεια της γαμήλιας τελετής του Φιλίππου με την Κλεοπάτρα, ανεψιά του Αττάλου. (Πλούτ., Αλέξ. IX, 6-12, Justinus IX, 7,4, Hammond, Macedonia II, σ. 677-678). β) Το 331, όταν ο Αλέξανδρος αναγκάστηκε να δώσει εντολή στη μητέρα του να επιστρέψει στην Ήπειρο, για να ικανοποιήσει τον Αντίπατρο που δεν

- ανεχόταν τις παρεμβάσεις της Ολυμπιάδος στο έργο του.
(Διόδ. XVIII, 49, 4, Παυσ. I, 11, 3, Liv. VIII, 24).
56. Το 343/2 οι ηλειακές αποικίες στα παράλια της Ηπείρου περιέρχονται στους Ηπειρώτες μετά από επέμβαση του Φιλίππου.
Hammond, Epirus, σ. 557, S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Ancient Greek Cities 4, Athens 1971, σ. 83.
57. Justinus VII, 6, 5, VIII, 6, 7.
58. Hammond, Epirus, σ. 560.
59. Η Ολυμπιάς χαρακτήρισε την αποστολή θεωρίας με πλούσια δώρα στο Ιερό και την κόσμηση του έδους της θεάς, σύμφωνα με χρησμό του Διός της Δωδώνης, ως επέμβαση των Αθηναίων στα εσωτερικά της Μολοσσίας και τους επέκρινε δριμύτατα για τη συμπεριφορά αυτή, με τον ισχυρισμό "ὡς ἡ χώρα εἴη ἡ Μολοσσία αὐτῆς ἐν ἧ τὸ ἱερόν ἐστιν" και γι'αυτό "οὐκουν προσήκει ὑμᾶς τῶν ἐκεῖ οὐδέ ἔν κινεῖν" Υπερείδ., ὑπέρ Ευξενίππου 14-25, Πλούτ. Αλέξ. 68, Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959, σ. 94-95, σημ. 1, Hammond, Epirus, σ. 558.
60. Ο Πausανίας ονομάζει τον Μ. Αλέξανδρο "Ἡπειρώτην καὶ τῶν Αἰακιδῶν", εξαιτίας της καταγωγῆς του και του συνεχούς ενδιαφέροντός του προς την πατρίδα της μητέρας του. Παυσ. I, 9, 8.
61. "ναούς τε κατασκευάσαι πολυτελεῖς ἕξ, ἀπό ταλάντων χιλίων καὶ πεντακοσίων ἕκαστον ... τούς δε προειρημένους ναούς ἕδει κατασκευασθῆναι ἐν Δήλῳ καὶ Δελφοῖς καὶ Δωδώνῃ ... "
Διόδ. Σικ. XVIII 4.5.
62. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 48, 90-91, 94-95, 147. 1.500 τάλαντα αντιστοιχοῦν με 9.000.000 αρχαίες δραχμές ή ένα δισεκατομμύριο περίπου σημερινές δραχμές. Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 35.
63. "ἀναγνωσθέντων δε τῶν ὑπομνημάτων οἱ Μακεδόνες, καίπερ ἀποδεδεγμένοι καλῶς τόν Ἀλέξανδρον, ὅμως ὑπερόγκους καὶ εὐσεφίλκτους τας ἐπιβολάς ὀρώντες ἔκριναν μηδέν τῶν εἰρημένων συντελεῖν". Διόδ. Σικ. XVIII, 5-5.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Η παρούσα απόφαση αφορά στην προκήρυξη των θέσεων για την κάλυψη των θέσεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Α' άρθρο της προκήρυξης αρ. 1-87.

Το α' άρθρο της προκήρυξης αφορά στην προκήρυξη των θέσεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η προκήρυξη αφορά στην κάλυψη των θέσεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Οι δικαιούχοι του 3ου άρθρου της προκήρυξης είναι οι εκπαιδευτικοί που έχουν αποκτήσει το πτυχίο της Παιδαγωγικής ή της Παιδαγωγικής Τεχνολογίας ή της Παιδαγωγικής Τεχνολογίας με ειδίκευση στην Πρωτοβάθμια ή Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Α' άρθρο της προκήρυξης αρ. 9-11.

Η προκήρυξη αφορά στην κάλυψη των θέσεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η προκήρυξη αφορά στην κάλυψη των θέσεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Α' άρθρο της προκήρυξης αρ. 11-13.

Η προκήρυξη αφορά στην κάλυψη των θέσεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η προκήρυξη αφορά στην κάλυψη των θέσεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

1. Α Μ Β Ρ Α Κ Ι Α

Στέγη Α3

Σειρά Α3η

Η σειρά Α3η αποτελείται από είκοσι ένα θραύσματα ανθεμι-
τών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Προέρχονται από τέσσερις δια-
φορετικές μήτρες και διακρίνονται σε αντίστοιχες ομάδες:

Α' ομάδα: θραύσματα αρ. 1-8.

Το ανθέμιο έχει ένδεκα πέταλα που φυτρώνουν γύρο από μυκητό-
σχημο πυρήνα, ο οποίος καταλήγει σε καρδιάσχημη σταγόνα. Κάτω
από το ανθέμιο ελίσσονται δυο κατακόρυφες σιγμοειδείς αντωπές
έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώ-
νει παραπληρωματική έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα με φυλλάριο
στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες αναστραμμένο τρί-
φυλλο άνθος λωτού με πεντάφυλλο ημιανθέμιο δεξιά και αριστερά
του. Το περίγραμμα του μετώπου είναι ευθύγραμμο μέχρι το ύψος
των παραπληρωματικών σπειρών· συνεχίζει προς τα επάνω ακολου-
θώντας το περίγραμμα των υπόλοιπων διακοσμητικών στοιχείων.

Β' ομάδα: θραύσματα αρ. 9-11.

Ίδια διακόσμηση με της προηγούμενης ομάδας, αλλά με ελαφρά
μικρότερες διαστάσεις. Μέγιστο πλάτος της βάσης του μετώπου αρ.
9: 0,173 μ., ενώ των μετώπων αρ. 2 και 4: 0,186 μ. Το περίγραμ-
μα του μετώπου είναι ευθύγραμμο μέχρι το ύψος του χαμηλότερου
πλευρικού πετάλου.

Γ' ομάδα: θραύσματα αρ. 12-21.

Τα διακοσμητικά στοιχεία των μετώπων (κυρίως οι σπείρες) εί-
ναι ελαφρά μικρότερων διαστάσεων από των δυο προηγούμενων ομά-
δων. Το περίγραμμα του μετώπου είναι όμοιο με της α' ομάδας.

Δ' ομάδα: θραύσμα αρ. 22.

Το περίγραμμα του μετώπου δεν ακολουθεί τις κορυφές των πε-
τάλων του ανθεμίου, αλλά είναι ευθύγραμμο μέχρι το ύψος περι-

που του τέταρτου πλευρικού πετάλου προς τα επάνω: συνεχίζει ακολουθώντας την καμπύλη των άκρων των υπόλοιπων πετάλων.

1. Αρ.Μ.Α.: 2840¹.

Ύψ. 0,102 μ. Πλ. 0,103 μ.

Πηλός ρόδινος (5 ΥR/7/4).

Ανατολική πάροδος θεάτρου (χώρος 4). Κάτω από την καλυπτήρια πλάκα του αγωγού.

Σώζονται οι μίσχοι έξι πετάλων και δυο πέταλα προς τα αριστερά.

2. Το κάτω μέρος του ανθεωτού μετώπου με τμήμα του συμφυούς κορινθιακού καλυπτήρα² (πίν. 12 β).

Αρ.Μ.Α.: 2841.

Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,185 μ.

Πηλός ρόδινος (5 ΥR/7/4).

Ορχήστρα θεάτρου (χώρος 4).

Σώζονται το άνθος λωτού με τα ημιανθέμια, οι έλικες με τμήματα των επάνω σπειρών και οι παραπληρωματικές έλικες με τα φυλλάρια. Στη βάση σώζεται στενή οριζόντια εσοχή.

3. Αρ.Μ.Α.: 2842 (πίν. 13 α, σχέδ. 16 β).

Ύψ. 0,15 μ. Πλ. 0,15 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/8/4)

Ορχήστρα θεάτρου (χώρος 3).

Σώζονται τμήματα τριών πετάλων προς τα αριστερά, ο πυρήνας, η αριστερή έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το φυλλάριο, τμήμα της δεξιάς έλικας, το άνθος λωτού και τα ημιανθέμια. Στη βάση σώζεται τμήμα στενής οριζόντιας εσοχής.

4. Τμήμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα, συγκολλημένο από τέσσερα κομμάτια.

Αρ.Μ.Α.: 2843.

Ύψ. 0,106 μ. Πλ. 0,186 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Ανατολική πάροδος θεάτρου (χώρος 4).

Σώζονται τμήμα του πυρήνα, οι δυο έλικες με τις παραπληρωματικές σπείρες και τα φυλλάρια, τα ημιανθέμια, τα σέπαλα και τα άκρα των πετάλων του άνθους λωτού. Στη βάση σώζεται στενή οριζόντια εσοχή.

5. Αρ.Μ.Α: 2844.

Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,073 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Χώρος 3 θεάτρου.

Σώζονται η καρδιάσχημη απόληξη της σταγόνας του πυρήνα και τμήματα του άνθους λωτού, του δεξιού ημιανθεμίου και της δεξιάς έλικας.

6. Αρ.Μ.Α: 2845.

Ύψ. 0,047 μ. Πλ. 0,068 μ.

Πηλός ρόδινος (5 YR/8/4).

Τομή Α'. Θέση Ο Α/5-7 μ. θεάτρου.

Σώζονται τμήματα του στελέχους της αριστερής έλικας, της επάνω και κάτω σπείρας και το αριστερό ημιανθέμιο.

7. Αρ.Μ.Α: 2846.

Ύψ. 0,056 μ. Πλ. 0,069 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

θέατρο.

Σώζονται τμήματα του στελέχους της αριστερής έλικας, της επάνω αριστερής σπείρας, του ημιανθεμίου και του άνθους λωτού.

8. Αρ.Μ.Α: 2847.

Ύψ. 0,058 μ. Πλ. 0,057 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4)

θέατρο.

Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα και το αριστερό πέταλο του άνθους λωτού.

9. Αρ.Μ.Α: 2848 (πίν. 13 β).
Ύψ. 0,092 μ. Πλ. 0,173 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4).
Χώρος 4 θεάτρου.
Σώζονται τμήματα του πυρήνα και του χαμηλότερου πλευρικού αριστερού πετάλου, οι έλικες, οι παραπληρωματικές σπείρες με τα φυλλάρια, τα ημιανθέμια και το άνθος λωτού.
10. Αρ.Μ.Α: 2849.
Ύψ. 0,075 μ. Πλ. 0,108 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4).
Θέατρο.
Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα, τέσσερα πέταλα του αριστερού ημιανθεμίλου και τμήμα του άνθους λωτού.
11. Θραύσμα συγκολλημένο από δυο κομμάτια.
Αρ.Μ.Α: 2850,
Ύψ. 0,092 μ. Πλ. 0,055 μ.
Πηλός ωχρός καστανός (10 ΥR/8/3).
Ορχήστρα θεάτρου (χώρος 4).
Σώζονται τμήματα του δεξιού χαμηλότερου πλευρικού πετάλου, της δεξιάς έλικας και της παραπληρωματικής σπείρας με το φυλλάριο.
12. Αρ.Μ.Α: 2851³ (πίν. 12 γ , σχέδ. 16 α).
Ύψ. 0,153 μ. Πλ. 0,15 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/8/4).
Στον αγωγό, νότια του χώρου 4 του θεάτρου.
Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, ο πυρήνας, τμήμα της επάνω αριστερής σπείρας, η επάνω δεξιά σπείρα και η παραπληρωματική με το φυλλάριο.
13. Αρ.Μ.Α: 2852.
Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,125 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Θέατρο.

Σώζονται το κορυφαίο πέταλο με το μίσχο ενός πετάλου δεξιά και πέντε πέταλα αριστερά του.

14. Αρ.Μ.Α: 2853.

Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,122 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Χώρος 3 θεάτρου.

Σώζονται το κορυφαίο πέταλο με πέντε πέταλα αριστερά και δυο πέταλα δεξιά του.

15. Αρ.Μ.Α: 2854.

Ύψ. 0,051 μ. Πλ. 0,113 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Χώρος 3 θεάτρου.

Σώζονται ένα πέταλο προς τα αριστερά, οι μίσχοι έξι πετάλων και ένα πέταλο προς τα δεξιά.

16. Αρ.Μ.Α: 2855.

Ύψ. 0,085 μ. Πλ. 0,074 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Χώρος 3 θεάτρου.

Σώζονται τμήματα του κορυφαίου πετάλου και ενός πετάλου προς τα αριστερά.

17. Αρ.Μ.Α: 2856.

Ύψ. 0,081 μ. Πλ. 0,062 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Τομή Α. Θέση Ο-Α/5-7 μ. θεάτρου.

Σώζονται οι μίσχοι έξι πετάλων.

18. Αρ.Μ.Α: 2857.

Ύψ. 0,096 μ. Πλ. 0,044 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Χώρος 3 θεάτρου.

Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τους μίσχους δυο πετάλων αριστερά και ενός πετάλου δεξιά του.

19. Αρ.Μ.Α: 2858.

Ύψ. 0,058 μ. Πλ. 0,044 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Χώρος 3 θεάτρου.

Σώζονται ο πυρήνας με την καρδιοσχημη απόληξη της σταγόνας, τμήματα των μίσχων των δυο χαμηλότερων πλευρικών πετάλων προς τα αριστερά και η επάνω αριστερή σπείρα.

20. Αρ.Μ.Α: 2859.

Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,081 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Τομή Α. θέση Ο-Α/5-7 μ. θεάτρου.

Σώζονται τμήμα του πυρήνα με την καρδιοσχημη απόληξη της σταγόνας, η επάνω αριστερή σπείρα και τμήματα της επάνω δεξιάς σπείρας και του αριστερού σεφάλου του άνθους λωτού.

21. Αρ.Μ.Α: 2860.

Ύψ. 0,066 μ. Πλ. 0,086 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Τομή Α. θέση Ο-Α/5-7 μ. θεάτρου.

Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων και τρία πέταλα προς τα δεξιά.

22. Αρ.Μ.Α: 2861⁴ (πίν. 12 δ).

Ύψ. 0,134 μ. Πλ. 0,088 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Χώρος 4 θεάτρου.

Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων, τέσσερα πέταλα προς τα αριστερά και τμήματα του πυρήνα και της επάνω αριστερής σπείρας.

Και οι τέσσερις ομάδες της σειράς Α3η, με ελάχιστες διαφορές μεταξύ τους κυρίως ως προς τις διαστάσεις και το περίγραμμα, ανήκουν στη μεγάλη ομάδα των ακροκεράμων της "ατημέλητης" τεχνοτροπίας⁵. Βρίσκονται πολύ κοντά στο βασικό αρχέτυπο, δηλ. τη γνωστή σειρά της Νότιας Στοάς της Κορίνθου (πίν.2 α), που αναπαράγουν με τις παρακάτω μικρές αποκλίσεις: Τα πέταλα του ανθεμίου είναι πιο λεπτόμισχα και έχουν ισχυρότερη κάμψη. Ο πυρήνας του ανθεμίου απολήγει σε καρδιόσχημη σταγόνα που χρησιμοποιεί και ως διακοσμητικός πυρήνας του αναστραμμένου άνθους λωτού. Η διαμόρφωση των ελίκων είναι σχεδόν επίπεδη, αλλά στερείται εσωτερικής αυλακιάς. Σημαντική είναι η ομοιότητα του περιγράμματος στη Β' ομάδα με το περίγραμμα των μετώπων στη σειρά της Νότιας Στοάς. Έτσι, και στα μέτωπα της ομάδας αυτής το περίγραμμα δεν ακολουθεί την καμπύλη της παραπληρωματικής σπείρας, αλλά συνεχίζεται ευθύγραμμο, μέχρι το ύψος του χαμηλότερου πλευρικού πετάλου του ανθεμίου⁶. Εύλογο είναι να θεωρήσουμε την Κόρινθο ως το πρωτοποριακό καλλιτεχνικό κέντρο που παρακολουθεί η Αμβρακία. Εξάλλου, η διαμόρφωση του ανθεμίου με πέταλα πιο λεπτόμισχα και με ισχυρότερη κλίση μας οδηγεί να τοποθετήσουμε τη σειρά Α3η λίγα χρόνια μετά την αντίστοιχη σειρά της Νότιας Στοάς της Κορίνθου⁷, δηλ. στις αρχές του 3^{ου} αι.⁸

Η σειρά Α3η προέρχεται από τη στέγη της σκηνής του "μικρού"⁹ θεάτρου στην Αμβρακία, που χαρακτηρίζουμε ως στέγη Α3' δυστυχώς η ανασκαφή της σκηνής δεν έχει ολοκληρωθεί¹⁰ στα συνεχόμενα οικόπεδα, ώστε να έχουμε σαφείς πληροφορίες για την αρχιτεκτονική της μορφή¹¹. Ωστόσο, η χρονολόγηση του "μικρού" θεάτρου που έγινε με βάση τη γενική αρχιτεκτονική του μορφή, το σύστημα τοιχοδομίας των αναλημάτων των παρόδων, τα κινητά ευρήματα¹² και την κατασκευή του προσκηνίου¹³ δεν απέχει πολύ¹⁴ από τη χρονολόγηση της σειράς Α3η στις αρχές του 3^{ου} αι.

Οι χρόνοι αυτοί συμπίπτουν με τη νέα μεγάλη σχετικά περίοδο της βασιλείας του Πύρρου (297-272)¹⁵ που χαρακτηρίζεται από σημαντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις και από μια εξαιρετι-

κή πολιτιστική¹⁶ και οικοδομική δραστηριότητα. Είναι γνωστό ότι το 295 ο Πύρρος ανακήρυξε πρωτεύουσα του κράτους του την Αμβρακία που κόσμησε με σημαντικά οικοδομήματα¹⁷. Από τον Διόνυσο Αλικαρνασέα¹⁸ μνημονεύονται, εκτός από τα άλλα οικοδομήματα, και δυο θέατρα. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι η απόδοση της στέγης Α3, σειράς Α3η και συνεπώς της κατασκευής του "μικρού" θεάτρου στην περίοδο της βασιλείας του Πύρρου (295-272) είναι πολύ πιθανή.

... ο Πύρρος ανακήρυξε πρωτεύουσα του κράτους του την Αμβρακία που κόσμησε με σημαντικά οικοδομήματα. Από τον Διόνυσο Αλικαρνασέα μνημονεύονται, εκτός από τα άλλα οικοδομήματα, και δυο θέατρα. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι η απόδοση της στέγης Α3, σειράς Α3η και συνεπώς της κατασκευής του "μικρού" θεάτρου στην περίοδο της βασιλείας του Πύρρου (295-272) είναι πολύ πιθανή.

... ο Πύρρος ανακήρυξε πρωτεύουσα του κράτους του την Αμβρακία που κόσμησε με σημαντικά οικοδομήματα. Από τον Διόνυσο Αλικαρνασέα μνημονεύονται, εκτός από τα άλλα οικοδομήματα, και δυο θέατρα. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι η απόδοση της στέγης Α3, σειράς Α3η και συνεπώς της κατασκευής του "μικρού" θεάτρου στην περίοδο της βασιλείας του Πύρρου (295-272) είναι πολύ πιθανή.

... ο Πύρρος ανακήρυξε πρωτεύουσα του κράτους του την Αμβρακία που κόσμησε με σημαντικά οικοδομήματα. Από τον Διόνυσο Αλικαρνασέα μνημονεύονται, εκτός από τα άλλα οικοδομήματα, και δυο θέατρα. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι η απόδοση της στέγης Α3, σειράς Α3η και συνεπώς της κατασκευής του "μικρού" θεάτρου στην περίοδο της βασιλείας του Πύρρου (295-272) είναι πολύ πιθανή.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 1.

1. Ανδρέου, πίν. 6 α.
2. Ανδρέου, πίν. 8 α.
3. Ηλ. Ανδρέου, ΑΔ 31 (1976): Β2. Χρονικά, πίν. 148, Ανδρέου, πίν. 7.
4. Ανδρέου, πίν. 6 β.
5. Βλ. παραπάνω σ. 98.
6. Από τις σύγχρονες με τη Ν. Στοά της Κορίνθου γνωστές σειρές ακροκεράμων είναι το μοναδικό δείγμα μετώπων, που το περίγραμμα της βάσης τους μοιάζει απόλυτα με το περίγραμμα της βάσης των μετώπων από τη Ν. Στοά. Βλ. πίν. 2 α.
7. Βλ. παραπάνω σ. 108, σημ. 33.
8. Στην πρώτη ανακοίνωση της ανασκαφής του "μικρού" θεάτρου ο ανασκαφέας Ανδρέου τη θεωρεί "κλασικών χρόνων"
(ΑΔ 31, 1976 : Β2. Χρονικά, σ. 201). Αργότερα, (Ανδρέου, σ. 20-21) τη χρονολογεί, με βάση τη συγκριτική αντιπαραθέση προς την κεράμωση της Ν. Στοάς της Κορίνθου, στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. Εφόσον όμως έχει αναθεωρηθεί η χρονολόγηση της ίδρυσης της Ν. Στοάς (βλ. παραπάνω σ. 27, σημ. 53) και έχει μετατεθεί η χρονολόγηση της κεράμωσής της στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι., μπορούμε να μεταθέσουμε και τη χρονολόγηση της στέγης Α3 λίγο αργότερα, δηλ. στις αρχές του 3^{ου} αι.
9. Ο χαρακτηρισμός από τον Ανδρέου (Ανδρέου, σ. 22-23) του θεάτρου στην Άρτα ως "μικρού" βασίζεται στη μαρτυρία του Διονυσίου Αλικαρνασσεά (I, 50, 4) ("έν δέ Άμβρακία ιερόν τε της θεοῦ και ἡρώων Αίνειου πλησίον τοῦ μικροῦ θεάτρου")

και στο γεγονός ότι είναι ένα από τα μικρότερα γνωστά θέατρα (διάμ. ορχήστρας 6,70 μ.). Σε αντιδιαστολή προς το θέατρο αυτό θα πρέπει να υπήρχε και ένα μεγάλο θέατρο που ο Hammond (Hammond, Epirus, σ. 142, 147, 584, 664) δέχεται ότι ήταν έργο της εποχής του Πύρρου' το τοποθετεί σε φυσική κοιλάδα του λόφου της Περάνθης και αναφέρει ότι ορισμένα μέρη του είναι ακόμη ορατά. Πρόσφατες όμως ανασκαφές της Εφορείας αποκάλυψαν τμήμα μεγάλου θεάτρου κοντά στον "υστεροαρχαϊκό" ναό του Απόλλωνος. Ανδρέου, σ.23.

10. Η έρευνα του θεάτρου και κατά συνέπεια η τελική δημοσίευση δεν έχει ολοκληρωθεί για τεχνικούς λόγους. (Ηλ. Ανδρέου, ΑΔ 31, 1976 : Β2. Χρονικά, σ. 199 και Ανδρέου, σ. 9-23). Η σειρά Α3η έχει βρεθεί στο στρώμα "καταστροφής", κατά μήκος του προσκηνίου. Κατά τις πληροφορίες του ανασκαφέα, τα θραύσματα με αρ. 3,5,14-16,18,19 έχουν βρεθεί μαζί, στο στρώμα "καταστροφής" του χώρου 3 της ορχήστρας, τα θραύσματα με αρ. 17,20,21 στο στρώμα "καταστροφής" της τομής Α, στη θέση Ο-Α.
11. Στην ανασκαφή του 1976 αποκαλύφθηκε ο στυλοβάτης του προσκηνίου σε μήκ. 7,50 μ., που πρέπει να είχε ιωνικό επιστύλιο, όπως συμπεραίνει ο ανασκαφέας από έναν ακέραιο ιωνικό ημικίονα, τμήματα δυο άλλων, καθώς και από τμήμα ιωνικού επιστυλίου που βρέθηκε στη δυτική πάροδο. Ανδρέου, σ. 17-19.
12. Σε μια μικρή τομή που έγινε στη βόρειο-δυτική εσωτερική γωνία του προσκηνίου, βρέθηκαν όστρακα μελαμβαφών σκύφων με στιλπνό γάνωμα, που χρονολογούνται από τα μέσα ως τα τέλη του 4^{ου} αι. και χάλκινο νόμισμα από το θύρρειο (350-300) (SNG.COP αρ. 415). Ανδρέου, σ. 21.
13. Ο χρόνος εμφάνισης του προσκηνίου έχει απασχολήσει την

- έρευνα. Μια από τις σημαντικότερες μαρτυρίες για χρονολόγηση του προσκήνιου στα τελευταία χρόνια του 4^{ου} αι. είναι το προσκήνιο του θεάτρου της Ισθμίας, του οποίου η ανασκαφή έχει ολοκληρωθεί. E. Gebhard, The Theater of Isthmia, Chicago 1973.
14. Ο ανασκαφέας έχει χρονολογήσει το λίθινο προσκήνιο του "μικρού" θεάτρου στα τελευταία χρόνια του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι. (Ανδρέου, σ. 22)
15. Ο Πύρρος επανέρχεται στο μολοσσικό θρόνο της Ηπείρου το 297, μετά από μια περίοδο ανωμαλιών και εσωτερικών ταραχών. Τα κυριότερα γεγονότα της ταραγμένης αυτής περιόδου είναι ο θάνατος του Αλεξάνδρου Α' στην Ιταλία (το 331), η εκδίωξη του βασιλιά Αιακίδου (το 317) και η επάνοδος του γιού του Αιακίδου Πύρρου, με τη βοήθεια του Ιλλυριού βασιλιά Γλαυκίου, κοντά στον οποίο ο Πύρρος είχε ζητήσει καταφύγιο. Ακόλουθελ η νέα έξωση του Πύρρου (το 302) από το θείο του και συμβασιλέα Νεοπτόλεμο Β'. Hammond, Epirus, σ. 557 κεξ.
16. Το μεγάλο ενδιαφέρον του Πύρρου για την ελληνική παιδεία αποδεικνύεται από τη συγγραφή των "Υπομνημάτων" του και ενός βιβλίου για τη θεωρία του πολέμου, όπως και από την κατασκευή του θεάτρου στη Δωδώνη (Δάκαρης, Δωδώνη, σ.18 κεξ., Hammond, Epirus, σ. 587). Για την πνευματική προσωπικότητα του Πύρρου βλ. P. Lénéque, Pyrrhos, Paris 1957, σ. 641-644.
17. Κατά την περίοδο της βασιλείας του Πύρρου χτίσθηκε στη δυτική πλευρά της πόλης το Πυρρείο (ανάκτορα), ορισμένα μέρη του οποίου ήταν ορατά κατά την εποχή της επίσκεψης του Leake (Hammond, Epirus, σ. 584 . Κατά τον Δάκαρη, Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 125, σημ. 4 , το Πυρρείο δεν ήταν ανάκτορο, αλλά κενοτάφιο του ήρωα, όπως το Ελέναιο του Ακτίου και το Ηρώο του Αινείου στην Αμβρακία). Χτίσθηκαν επίσης πολλά Ιερά, όπως του Ασκληπιού, στο ανατολικό άκρο

της πόλης, της Αθηνάς, της Αρτέμιδος Ηγεμόνης, της Αφροδίτης, το Ηρώον του Αινείου και πιθανόν Ιερό του Ηρακλέους (Πολύβ., XXI 27, 2, Λίν. XXXVIII, Πολύαιν. Στρατηγήματα VIII. 52, Plin. HN XXXV. 66, Στράβ. VII 7,6). Κατά τον Δάκκαρη ίσως μερικά από τα μνημεία αυτά προϋπήρχαν του Πύρρου (Δάκκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 115 κεξ.). Η πόλη ήταν γεμάτη από επιγραφές και αγάλματα που ο M. Fulvius Nobilior μετέφερε στη Ρώμη το 189, μετά την κατάκτηση της Αμβρακίας (Πολύβ. XXI 27,2,30,9, Καλλ. 29, Πολύαιν. Στρατηγήματα VIII 52, Λίν. XXXVIII 5,2).

18. Διον. Αλικ. I 50. Το μεγάλο λίθινο θέατρο (βλ. παραπάνω σημ. 9) είναι περίπου σαν το θέατρο της Δωδώνης. Δυο θέατρα είχε επίσης και η γειτονική Κασσώπη που φαίνεται ότι είχε ως πρότυπο την Αμβρακία.

2. Κ Α Σ Σ Ω Π Η

α. Στέγη Κ1¹

Σειρά Κ1κ¹

Η σειρά Κ1κ¹ αποτελείται από επτά θραύσματα αμφίπλευρων ανθεματών κορυφαίων καλυπτήρων. Χωρίζονται σε δυο βασικές κατηγορίες:

Α' κατηγορία: Τα θραύσματα αρ. 1-5 που φέρουν την ίδια ανθεματική διακόσμηση του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων" και στα δυο μέτωπα.

Β' κατηγορία: Τα θραύσματα αρ. 6-7 (βλ. παραπάνω σ.48 κεξ., στέγη Κ1, σειρά Κ1κ¹, αρ. 1-2) που φέρουν διαφορετική ανθεματική διακόσμηση σε κάθε μέτωπο. Στο α' μέτωπο φέρουν την ίδια διακόσμηση του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων", ενώ στο β' μέτωπο φέρουν μιιά παραλλαγή του τύπου που συμβατικά έχουμε ονομάσει τύπο "ελικομόρφου άνθους λωτού-ελίκων"².

Ο τύπος "άνθους λωτού-ελίκων" προέρχεται από δυο διαφορετικές μήτρες και χωρίζεται σε δυο αντίστοιχες ομάδες:

Α' ομάδα: Μέτωπα αρ. 1α, 2α, 3α, 6α, 7α. Το ανθέμιο έχει ένδεκα πέταλα που φυτρώνουν γύρο από μυκητόσχημο πυρήνα. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα, με φυλλάριο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού με πεντάφυλλο ημιανθέμιο δεξιά και αριστερά του.

Β' ομάδα: Μέτωπα 1β, 2β, 3β³.

Ίδια διακόσμηση με της προηγούμενης ομάδας, αλλά με μεγαλύτερο πυρήνα ανθεμίου και πλατύτερες έλικες.

Στην Α' κατηγορία το περίγραμμα των μετώπων δεν ακολουθεί το περίγραμμα των διακοσμητικών στοιχείων. Στη Β' κατηγορία, παρόλο που δεν ακολουθεί το περίγραμμα των διακοσμητικών στοιχείων, ωστόσο κάμπτεται ισχυρά προς το εσωτερικό, στο ύψος των χαμηλότερων πλευρικών πετάλων του ανθεμίου.

1. Αρ.Μ.: 3406.

Ύψ. 0,21 μ. Πλ. 0,15 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Ανασκαφή 1954.

Μέτωπο α' (πίν.10 α ,σχεδ.17): Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, καταστραμμένο στο κάτω μέρος της βάσης και συμπληρωμένο.

Μέτωπο β': Ακέραιο μέτωπο, πολύ φθαρμένο στο ανθέμιο και στη βάση.

2. Θραύσμα αμφίπλευρου κορυφαίου καλυπτήρα, συγκολλημένο από δυο κομμάτια.

Ύψ. 0,18 μ. Πλ. 0,14 μ.

Πηλός ρόδινος (5 YR/7/4).

Μέτωπο α' (πίν.10 β): Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, ο πυρήνας και τμήματα των επάνω σπειρών.

Μέτωπο β' (πίν.10 γ): Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, ο πυρήνας, οι επάνω σπείρες και ο κάλυκας του άνθους λωτού.

3. Αρ.Μ.: 392⁴.

Ύψ. 0,15 μ. Πλ. 0,14 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Καταγώγιον.

Μέτωπο α' (πίν.10 δ): Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στο επάνω δεξιό μέρος, ο πυρήνας, η αριστερή σπείρα με την παραπληρωματική, δυο πέταλα του ημιανθεμίου και τμήμα της δεξιάς επάνω σπείρας.

Μέτωπο β' (πίν.11 α): Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στο επάνω μέρος, ο πυρήνας, η επάνω αριστερή σπείρα, η επάνω δεξιά σπείρα με ίχνη της παραπληρωματικής, ο πυρήνας του δεξιού ημιανθεμίου και ίχνος του κάλυκα του άνθους λωτού.

4. Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,14 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/6).

Δρόμος 7, νοτιοδυτική γωνία Καταγωγίου (1980)

Μέτωπο α': Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στην κορυφή και ο πυρήνας.

Μέτωπο β': Σώζονται σε χαμηλό φθαρμένο ανάγλυφο το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στην κορυφή και ο πυρήνας.

5. Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,10 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/6).

Δρόμος 7 (1980).

Μέτωπο α': Σώζονται τέσσερα πλευρικά πέταλα προς τα αριστερά και οι μίσχοι τεσσάρων πετάλων.

Μέτωπο β': Σώζονται τέσσερα πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά και οι μίσχοι τεσσάρων πετάλων.

6. Ύψ. 0,17 μ. Πλ. 0,15 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6)

Μέτωπο α': Σώζονται σε πολύ χαμηλό φθαρμένο ανάγλυφο το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στην άκρη του κορυφαίου πετάλου, ο πυρήνας, οι δυο σπείρες με τις παραπληρωματικές και το άνθος λωτού.

Μέτωπο β'⁵: Σχεδόν ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο στο άκρο του κορυφαίου πετάλου και στην κάτω δεξιά σπείρα.

7. Αρ.Μ.: 392 β⁶.

Ύψ. 0,193 μ. Πλ. 0,183 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Καταγώγιον (1952).

Μέτωπο α' (πλν.11 β): Σχεδόν ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στη βάση. Λείπουν οι κάτω σπείρες των ελίκων και οι παραπληρωματικές έλικες.

Μέτωπο β'⁷: Ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στο κάτω αριστερό μέρος της βάσης. Λείπει η κάτω αριστερή σπείρα.

Η τεχνοτροπία των διακοσμητικών στοιχείων στα μέτωπα της Α' και Βα' κατηγορίας, με τον εμφανή εκφυλισμό και τη νοθεία των διακοσμητικών θεμάτων, εντάσσει αναμφίβολα τη σειρά Κ1κ' στη μεγάλη ομάδα ακροκεράμων της "ατημέλητης" τεχνοτροπίας⁸. Η αναπαραγωγή του βασικού αρχετύπου, δηλ. της σειράς από τη Νότια Στοά της Κορίνθου, συνεχίζεται. Ωστόσο, ορισμένες αποκλίσεις, που διαπιστώνουμε, μας δίνουν τη δυνατότητα να τοποθετήσουμε τη σειρά Κ1κ' σε ένα επόμενο στάδιο εξέλιξης.

Οι αποκλίσεις αυτές είναι αισθητές τόσο στο ανθέμιο όσο και στα διακοσμητικά στοιχεία της βάσης. Τα πέταλα του ανθεμίου είναι εύκαμπτα και χυμώδη, αλλά δεν έχουν το σφιχτό δέσιμο των ανθεμίων των σειρών Δ3η, Δ3κ⁹ και της σειράς από τη Νότια Στοά της Κορίνθου. Εκτείνονται με περισσότερη αμέλεια, χωρίς να διατηρούν την άμεση σχέση με τον πυρήνα του ανθεμίου - φυτρώνουν από το βάθος του μετώπου γύρω από αυτόν - και χωρίς να συνδέονται οργανικά με τη διακόσμηση της βάσης, καθώς δεν παρουσιάζουν την τάση να ακολουθούν τις καμπύλες κινήσεις των ελίκων. Το κορυφαίο πέταλο δε διατηρεί τη σχεδόν γεωμετρική λογχόσχημη μορφή που έχουν τα αντίστοιχα πέταλα στα μέτωπα από τη Νότια Στοά' συνεχίζει όμως να ξεπερνά σε ύψος τα πλευρικά πέταλα.

Η μορφή των ελίκων αποτελεί το επόμενο στάδιο στη μορφολογική εξέλιξη των επίπεδων ελίκων των σειρών Δ3η, Δ3κ και της σειράς από τη Νότια Στοά της Κορίνθου, στις οποίες έχει ήδη αρχίσει να πραγματώνεται η τάση για εσωτερική αυλακιά. Οι έλικες στα μέτωπα της σειράς Κ1κ' είναι σχεδόν επίπεδες με πολύ χαμηλό ανάγλυφο και με τόσο έντονη εσωτερική αυλακιά, ώστε η μορφή τους ουσιαστικά να διαμορφώνεται από δυο παράλληλες στενές αναγλυφικές εξάρσεις στο περίγραμμά τους. Η μορφή των επάνω σπειρών γίνεται λιτότερη, καθώς λείπουν εντελώς οι πλαστικοί οφθαλμοί.

Δεν είναι δυνατό να ολοκληρώσουμε τις μορφολογικές παρατηρήσεις στο σύνολο της βάσης, που θα ήταν απαραίτη-

τες για την ακριβή χρονολογική τοποθέτηση της σειράς K1κ' επειδή σε όλα τα μέτωπα το χαμηλότερο τμήμα είναι καταστραμμένο. Ωστόσο, είναι δυνατό να διαπιστωθεί ο εκφυλισμός του τύπου σε σχέση με το αρχέτυπο, που αργότερα θα οδηγήσει σε μια ανόργανη σχηματοποίηση. Η αρχόμενη διάλυση της ενότητας των διακοσμητικών στοιχείων επιβεβαιώνεται από την έλλειψη σχέσης ανθεμίου και διακοσμητικών στοιχείων της βάσης, καθώς ο πυρήνας δε σώζει καμιά απόληξη που να τον συνδέει με το αναστραμμένο άνθος λωτού και τα πέταλα του ανθεμίου κινούνται ανεξάρτητα και σχεδόν αντιθετικά προς τις έλικες. Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις η σειρά K1κ' μπορεί να τοποθετηθεί στις αρχές του 3^{ου} αι.¹⁰

Η διαφορετική διακόσμηση στα μέτωπα της Ββ κατηγορίας, που έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 5^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι.¹¹, δεν αποτελεί ανασταλτικό στοιχείο για την παραπάνω χρονολόγηση. Η χρησιμοποίηση παλαιότερου τύπου μπορεί να ερμηνευθεί με δυο πιθανότητες: α) ότι ο τύπος διατηρήθηκε, καθώς η Ήπειρος είναι ένας ιδιαίτερα συντηρητικός χώρος β) ότι χρησιμοποιήθηκαν παλαιότερες μήτρες που διατηρήθηκαν μέχρι τις αρχές του 3^{ου} αι.

Για τα ευρήματα των πρόσφατων ανασκαφών (1977-1983) από την Κασσώπη υπάρχει η ευχέρεια να μη στηρίζουμε τη χρονολόγηση των ακροκεράμων μόνο στη μελέτη της τυπολογικής και μορφολογικής εξέλιξής τους, στον εντοπισμό καλά χρονολογημένων παραλλήλων και σε ιστορικά δεδομένα, αλλά ενίοτε να επιβεβαιώνουμε με στρωματογραφικά δεδομένα τις πληροφορίες που μας δίνουν οι παραπάνω μέθοδοι έρευνας. Στην περίπτωση όμως της σειράς K1κ',¹² μόνο τα θραύσματα με αρ. 4 και 5 προέρχονται από τις νεότερες ανασκαφές. Ωστόσο, και τα θραύσματα αυτά δεν μας προσφέρουν ασφαλή χρονολογικά στοιχεία, επειδή έχουν βρεθεί στο δρόμο 7¹³, όπου η ανασκαφή του 1980 έχει περιοριστεί στην επίχωση επάνω από το πλακόστρωτο¹⁴.

Η σειρά K1κ' πρέπει να προέρχεται από τη στέγη του αρχαιότερου κτηρίου¹⁵ κάτω από το ελληνιστικό Καταγώγιον, που χαρακτηρίζουμε ως στέγη K1.

Οι ανασκαφές των ετών 1979-1981¹⁶ σε βάθος 1.00-1.50 μ. κάτω από το δάπεδο του ελληνιστικού Καταγωγίου αποκάλυψαν θεμέλια τοίχων και δάπεδα δωματίων στην ανατολική πλευρά, στρωμένα με θαλάσσια βότσαλα. Στη νότια πλευρά, προς το μέρος της αυλής βρέθηκαν 6 λίθινες βάσεις ξύλινης κιονοστοιχίας με 6 ή 8 κίονες¹⁷. Τα σωζόμενα λείψανα, που χρονολογούνται από τον Δάκαρη στον 4^ο ή στις αρχές του 3^{ου} αι., δεν είναι αρκετά¹⁸ για να δώσουν σαφή εικόνα του οικοδομήματος. Δίνουν την εντύπωση ότι στη βόρεια πλευρά θα υπήρχαν δυο σπίτια και στη νότια ένα δημόσιο οικοδόμημα, πιθανόν στοά, με ξύλινη κιονοστοιχία στο εσωτερικό, στη βόρεια πλευρά¹⁹. Κατά την άποψη του Δάκαρη²⁰ φαίνεται πιθανότερο ότι πρόκειται για ένα ενιαίο δημόσιο οικοδόμημα που είχε περίπου τη μορφή και τις διαστάσεις του ελληνιστικού Καταγωγίου, βόρεια από την κεντρική οδό και την αγορά.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 2α

1. Βλ. παραπάνω σ. 48 κεξ., στέγη K1, σειρά K1,κ.
2. Βλ. παραπάνω σ. 50 κεξ.
3. Στα μέτωπα αρ. 4 α-β και 5 α-β διασώζεται μόνο το ανθέμιο, με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτή η ταξινόμησή τους σε μια από τις δυο ομάδες.
4. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 349, εικ. 27(1), 28(1), Ηπειρωτική Εστία 4(1955), σ. 754, εικ. 4, Mitsopoulou-Leon, σ. 129.
5. Βλ. παραπάνω σ. 48, αρ. 1.
6. Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22, Dakariz, Palast und Hütte, σ. 367, εικ. 14, Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 349, εικ. 27(3), 28(2), Ηπειρωτική Εστία 4(1955), σ. 754, εικ. 4, Mitsopoulou-Leon, σ. 129.
7. Βλ. παραπάνω σ. 48, αρ. 2.
8. Βλ. παραπάνω σ. 21, σημ. 61, σ. 98 κεξ.
9. Βλ. παραπάνω σ. 90 κεξ.
10. Ο Δάκαρης είχε χρονολογήσει με τα τότε δεδομένα τη σειρά K1κ' στο β'μισό του 5^{ου} αι., θεωρώντας ότι για την κεράμωση του ελληνιστικού καταγωγίου χρησιμοποιήθηκαν παλιές μήτρες. (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 348 κεξ., εικ. 28, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35, πίν. 15 α,αριστερά). Στην περίπτωση της σειράς K1κ' η χρήση παλιών μητρών είναι αυταπόδεικτη.
11. Βλ. παραπάνω σ. 49 κεξ. Πρβ. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35, πίν. 15 α, αριστερά.
12. Τα θραύσματα αρ. 1,3,7 και 8 προέρχονται από τις ανασκαφές

που έγιναν στο Καταγώγιον κατά τα έτη 1952, 1954. (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 326-362, ΠΑΕ 1954, σ. 201-209). Τα θραύσματα αρ. 4-5 έχουν βρεθεί στο δρόμο 7, στη νοτιοδυτική γωνία του Καταγώγιου. Άρα είναι σχεδόν βέβαιο ότι προέρχονται από το οικοδόμημα αυτό. Σχετικά με τα θραύσματα αρ. 2 και 6 δε διασώθηκαν ανασκαφικές ενδείξεις. Θεωρούμε όμως ότι και τα θραύσματα αυτά προέρχονται από το Καταγώγιον, επειδή είναι εντελώς όμοια με τα προηγούμενα στην ποιότητα του πηλού, την τεχνική και τη διακόσμηση.

13. Ας σημειωθεί ότι στο τοπογραφικό σχεδιάγραμμα Δάκαρης, Κασσώπη, εικ. 4 και 7, οι δρόμοι αριθμούνται ως 8 και 9, με αρχή αρίθμησης από ανατολικά προς δυτικά.
14. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1980, σ. 21. Οί επιχώσεις του δρόμου 7 δεν έχουν στρωματογραφική αξία, επειδή περιέχουν ευρήματα ανάμικτα.
15. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 34-35.
16. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1979, σ. 118, 1980, σ. 21 κεξ., 1981, σ. 72 κεξ.
17. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 34, πίν. 9 γ.
18. Ας σημειωθεί ότι η στρωματογραφία της Κασσώπης προσφέρει μικρή βοήθεια για τη μελέτη των ευρημάτων του 4^{ου} αι. Όπως απέδειξαν οι περισσότερες τομές, τα κατώτερα στρώματα έχουν σοβαρά διαταραχθεί από τις βαθιές θεμελιώσεις των μεταγενέστερων οικοδομών που συνήθως φθάνουν ως το "στερεό", πιθανότατα για μεγαλύτερη σταθερότητα, εξαιτίας των συχνών κατολισθήσεων και σεισμών. Αυτή η τακτική είχε ως αποτέλεσμα στα περισσότερα οικοδομήματα να απαντούν ύστερα ευρήματα σε βάθος, επάνω στο βράχο και μόνο σε ένα μικρό ποσοστό έχουν διαπιστωθεί αδιατάρακτα στρώματα του 4^{ου} αι., κυρίως στο σπίτι 5 και στο Καταγώγιο, κάτω από το ψηφιδωτό δάπεδο. Gravani, Die Keramik (υπό εκτύπωση).

19. Hoepfner-Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση).

20. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1980, σ. 24, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 34.

Την άποψη αυτή ενισχύει το γεγονός ότι σε όλη την έκταση της ανασκαφής στη βάση του πολυγωνικού τοίχου του Καταγωγίου δεν βρέθηκε κανένα ίχνος εισόδου. Δηλ. τα οικοδομικά λείψανα του αρχαιότερου οικοδομήματος δεν ανήκουν σε ιδιωτικά σπίτια, αλλά σε δημόσιο οικοδόμημα που θα είχε την είσοδό του στο μέσον περίπου του τετραγώνου, όπου και η είσοδος του ελληνιστικού Καταγωγίου. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1981, σ. 74-75.

β. Στέγη Κ2

Σειρά Κ2η

Η σειρά Κ2η αποτελείται από τέσσερα θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο έχει ένδεκα πέταλα που φυτρώνουν γύρω από μυκητόσχημο πυρήνα. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα, με φυλλάριο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού με πεντάφυλλο ημιανθέμιο δεξιά και αριστερά του. Το περίγραμμα του μετώπου ακολουθεί το περίγραμμά των διακοσμητικών στοιχείων.

1. Ύψ. 0,14 μ. Πλ. 0,12 μ. (πίν. 12 α , σχέδ. 18 α).

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Σπίτι 14, δωμάτιο δ (1982).

Σώζονται ο πυρήνας και το ενδεκάφυλλο ανθέμιο που είναι καταστραμμένο στο επάνω δεξιό μέρος.

2. Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,17 μ. (πίν. 11 γ , σχέδ. 18 β).

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Σπίτι 14, δωμάτιο δ (1982).

Βάση μετώπου. Σώζονται οι δυο έλικες, η αριστερή παραπληρωματική, τα φυλλάρια στο σημείο βλάστησης, τα δυο ημιανθέμια και τμήμα του άνθους λωτού.

3. Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,06 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

Σπίτι 14, δωμάτιο δ (1982).

Σώζονται δυο πλευρικά πέταλα και ο μίσχος ενός πετάλου προς τα αριστερά.

4. Ύψ. 0,03 μ. Πλ. 0,04 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/7/6).

Σπίτι 3, βόρεια του περιστυλίου (1978).

Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων.

Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της σειράς K2η είναι τα ίδια με τα χαρακτηριστικά της σειράς K1κ², τόσο ως προς τη μορφή του ανθεμίου όσο και ως προς τη διακόσμηση της βάσης, που στο θραύσμα αρ. 2 σώζεται σχεδόν ακέραια. Και οι δυο σειρές κοσμούνται με ενδεκάφυλλο ανθέμιο από πλατιά χυμώδη και εύκαμπτα πέταλα που φυτρώνουν από το βάθος του μετώπου, γύρο σπό το μυκητόσχημο πυρήνα. Το κοινό χαρακτηριστικό στη διακόσμηση της βάσης είναι το χαμηλό ανάγλυφο των ελίκων που διαμορφώνονται με τόσο έντονη εσωτερική αυλακιά, ώστε να ορίζονται από δυο παράλληλα χαμηλά ανάγλυφα περιγράμματα. Τα στελέχη των ελίκων κινούνται πλάγια και όχι κατακόρυφα. Η κίνηση αυτή, που την ακολουθεί το κορυφαίο πέταλο του ημιανθεμίου, είναι χαρακτηριστική για όλες τις σειρές του τέλους του 4^{ου} και των αρχών του 3^{ου} αι. Στις σειρές αυτές επίσης διαπιστώνεται ότι τα άκρα των σεπάλων του ατροφικού άνθους λωτού καταλήγουν ανάμεσα από το δεύτερο και τρίτο πέταλο του ημιανθεμίου.

Η σειρά K2η διαφέρει από την προηγούμενη μόνο ως προς το περίγραμμα των μετώπων, που στη σειρά K1κ' δεν ακολουθεί τις κορυφές των πετάλων, όπως συμβαίνει στη σειρά K2η. Η απόκλιση αυτή της σειράς K1κ' από τα συνήθη περιγράμματα των σύγχρονων ακροκεράμων έχει επιβληθεί από την ύπαρξη διαφορετικής διακόσμησης στο β' μέτωπο των κορυφαίων καλυπτήρων. Τέτοιος περιορισμός δεν υφίσταται όμως στη σειρά K2η, όπου το περίγραμμα του μετώπου ακολουθεί πιστά την καμπύλη της παραπληρωματικής έλικας και τις κορυφές των πετάλων. Με βάση τις παραπάνω ομοιότητες θεωρούμε και τις δυο σειρές σύγχρονες, δηλ. των αρχών του 3^{ου} αι.

Τα θραύσματα αρ. 1-2 της σειράς K2η προέρχονται από την ανασκαφή του 1982, στο στρώμα "πηλού", στο δωμάτιο D του σπι-

τιού 14³. Η στρωματογραφία του σπιτιού 14 δείχνει ότι το στρώμα "πηλού"- που βρίσκεται κάτω από τα επιφανειακά χώματα, είναι το στρώμα ξωής του σπιτιού, με ευρήματα του Κοινού των Ηπειρωτών (234/3 - 168) ως το 31. Τα νομίσματα που έχουν βρεθεί στο ίδιο ανασκαφικό στρώμα με τα θραύσματα αρ. 1-2 είναι κυρίως του 4^{ου} και του 3^{ου} αι. Η κεραμική του στρώματος "πηλού" μαρτυρεί ότι το σπίτι 14 λειτουργεί από τα χρόνια του Κοινού των Ηπειρωτών ως το 31, ώστε να είναι προβληματική η ύπαρξη ακροκεράμων πρωιμότερων από το κτίσιμό του.

Ο Δάκαρης⁴ διατύπωσε την άποψη ότι το σπίτι 14 προϋπήρχε των χρόνων του Κοινού. Καταστράφηκε όμως από ισχυρό σεισμό, όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει από τα βαθιά ρήγματα στο βράχο και τις καθιζήσεις του εδάφους, και ανοικοδομήθηκε ριζικά στον 3^ο αι. Την ύπαρξη αρχαιότερου σπιτιού μαρτυρούν κυρίως τα νομίσματα του 4^{ου} αι. Κατά την ανοικοδόμηση, η πολυγωνική λίθινη κρηπίδα της ανατολικής και βορειοανατολικής πλευράς αντικαταστάθηκε με ψηλούς ορθοστάτες από κάποιο δημόσιο κτήριο. Στο εσωτερικό χρησιμοποιήθηκαν σε δεύτερη χρήση λίθινες βάσεις ποικίλης προέλευσης και ιωνικά επίκρανα για τις παραστάδες της θύρας.

Με βάση λοιπόν τις παραπάνω παρατηρήσεις, η παρουσία ακροκεράμων των αρχών του 3^{ου} αι. σε ανασκαφικό στρώμα που έχει ευρήματα κυρίως της εποχής του Κοινού και μεταγενέστερα, δικαιολογείται αν αποδεχθούμε ότι η σειρά Κ2η προέρχεται από αρχαιότερο δημόσιο κτήριο⁵. Χρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη χρήση για τη στέγη του σπιτιού 14, κατά την ανοικοδόμησή του στα χρόνια του Κοινού, όπως έγινε με τους ορθοστάτες, τις λίθινες βάσεις και τα ιωνικά επίκρανα για τις παραστάδες της θύρας.

Η πιθανότητα να προέρχεται η σειρά Κ2η από το δημόσιο κτήριο κάτω από το Ελληνιστικό Καταγώγιον δεν αποκλείεται. Την υπόθεση αυτή υποστηρίζει η μεγάλη ομοιότητα που έχουμε διαπιστώσει στις σειρές Κ2η και Κ1η⁶. Είναι δηλ. δυνατό να είχαν χρησιμοποιήσει για τη στέγη του κτηρίου αυτού τον ίδιο διακοσμητικό τύπο στους αμφίπλευρους κορυφαίους καλυπτήρες και στα μέτωπα των ηγεμόνων καλυπτήρων.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

B. III. 2β

1. Στο θραύσμα αρ. 2 σώζεται ένα έξαρμα στο επάνω μέρος της βάσης, ενώ στο θραύσμα αρ. 1 μια αντίστοιχη εγκάθιση στην κάτω επιφάνεια, που ωστόσο δεν εφάπτεται με το έξαρμα του θραύσματος αρ. 2, ώστε να είναι δυνατή η συγκόλλησή τους σε ένα μέτωπο.
2. Βλ. παραπάνω σ. 126 κεξ.
3. Τα θραύσματα αρ. 1-3 προέρχονται με βεβαιότητα από το σπίτι 14. Η ένταξη του θραύσματος αρ. 4 είναι αμφίβολη εξαιτίας της κακής διατήρησής του. Η κατάταξή του στη σειρά Κ2η γίνεται με βάση την ομοιότητά του πηλού.
4. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 46.
5. Δημόσιο χαρακτήρα αποκτά και το σπίτι 14, μετά την ανοικοδόμησή του και τη σύνδεσή του με το αμέσως δυτικά συνεχόμενο οικοδόμημα, όπως πιστοποιούν το πλήθος των νομισμάτων και τέσσερα χάλκινα σταθμά που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές.

3. Δ Ω Δ Ω Ν Η

Στέγη Δ4

Σειρά Δ4η

Η σειρά Δ4η αποτελείται από τρία λίθινα ανθεμωτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων. Έχουν σχήμα τριγωνικό¹ και βάση επίπεδη και λεία, με τομή ορθογωνίου (διαστ. 0,165 x 0,08 μ.) και με δυο μικρούς ορθογώνιους τόρμους (διαστ. 0,09 x 0,025 μ.)² για τη σύνδεση με την υποκείμενη σίμα.

Η διακόσμηση του μετώπου αποτελείται από ένα εννιάφυλλο ανθέμιο που φυτρώνει από πυρήνα με μορφή ιωνικού ωού. Το περίγραμμά του μετώπου ακολουθεί με συνέπεια τις κορυφές των πετάλων του ανθεμίου.

1. Ολόκληρο μέτωπο.³

Αρ. Μ.: 3697.

Ύψ. 0,178 μ. Πλ. 0,165 μ.

Ημιμάρμαρο υπόλευκο χοντρόκοκκο.

Κοντά στο ρωμαϊκό τάφο I και στη βορειοδυτική γωνία του E1, βόρεια του ναΐσκου 2 (1932).

2. Μέτωπο συγκολλημένο από δυο κομμάτια, καταστραμμένο στις γωνίες της βάσης.

Αρ. Μ.: 3697 (πίν. 14 α, σχέδ. 19).

Ύψ. 0,17 μ. Πλ. 0,125 μ.

Ημιμάρμαρο υπόλευκο χοντρόκοκκο.

Τομέας I, έξω από τη νοτιοανατολική γωνία του E2 (1965).

3. Αρ. Μ.: 3680⁴ (πίν. 14 β).

Ύψ. 0,135 μ. Πλ. 0,118 μ.

Ημιμάρμαρο υπόλευκο χοντρόκοκκο.

Στο E1.

Σώζονται ο πυρήνας, τέσσερα πέταλα προς τα αριστερά, ο μίσχος του κορυφαίου πετάλου και τέσσερις μίσχοι πετάλων προς τα δεξιά.

Στη σειρά Δ4η η διακόσμηση του μετώπου έχει περιοριστεί σε ένα τριγωνικό υπερτροφικό πυρήνα, με μορφή ιωνικού ωού, και σε ένα ανθέμιο που φυτρώνει άμεσα, αλλά ανόργανα από το περίγραμμα του πυρήνα⁵. Τα μέτωπα δεν έχουν τη χαρακτηριστική για τον τύπο "άνθους λωτού-ελίκων" διακόσμηση της βάσης. Ωστόσο, εντάσσουμε τη σειρά Δ4η στο Ηπειρωτικό υλικό του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων", επειδή είναι βέβαιο ότι το κύριο διακοσμητικό στοιχείο της βάσης του μετώπου των ακροκεράμων, δηλ. οι έλικες, έχει μεταφερθεί στη διακόσμηση της σίμας· τα υπόλοιπα στοιχεία των ακροκεράμων - ανθέμιο, πυρήνας - συμπληρώνουν τη διακόσμηση της σίμας. Συνεπώς, τα μέτωπα των ακροκεράμων και η σίμα έχουν άμεση διακοσμητική σχέση, συνδέονται οργανικά μεταξύ τους και λειτουργούν ως ενιαίος οργανισμός.

Από την υποκείμενη σίμα δεν έχει διασωθεί κανένα δείγμα, εκτός από δυο λίθινα λεοντόκρανα⁶. Ισχυρό τεκμήριο ότι τα λεοντόκρανα είναι μέρος της σίμας της στέγης Δ4 αποτελεί η χρήση λίθου ίδιας ποιότητας με το λίθο της σειράς Δ4η - υπόλευκο ημιμάραρο με κοκκώδη σύσταση - η συσχέτισή τους με την Ιερά Οικία, από όπου προέρχεται και η σειρά Δ4η και η χρονολογική τοποθέτησή τους στους ίδιους χρόνους με τη σειρά Δ4η⁷.

Κατά το β' μισό του 5^{ου} αι. η χρήση του μαρμάρου έχει επικρατήσει στις οροφές των μνημειακών κτηρίων και έχει παραμερίσει τη χρήση του πηλού⁸. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την περιορισμένη χρήση των πήλινων γραπτών σιμών κατά τον 4^ο αι. Ταυτόχρονα, έχει υποχωρήσει η κυριαρχία των φυτικών διακοσμητικών στοιχείων που είχαν επικρατήσει στον 5^ο αι. Κατά το β' μισό του 4^{ου} αι. είναι εμφανής η ξήρανση και το πάγωμα του φυτικού κόσμου. Στην περίπτωση της σειράς Δ4η η διακόσμηση του μετώπου έχει περιοριστεί σημαντικά, καθώς μέρος των διακοσμητικών του στοιχείων έχει μεταφερθεί στη σίμα⁹.

Παράλληλες λίθινες σειρές¹⁰, με άμεση οργανική σχέση ανάμεσα στη διακόσμηση των μετώπων των ακροκεράμων και της σίμας και περιορισμό των διακοσμητικών στοιχείων των ακροκεράμων, δια-

πιστώνουμε στη διακόσμηση των παρακάτω οικοδομημάτων που ανήκουν κυρίως στον 4^ο αι.¹¹: του ναού του Ασκληπιού, της θόλου, του ναού της Αρτέμιδος και του Βόρειου Προπύλου στην Επίδαυρο¹², του ναού της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα¹³, του ναού του Απόλλωνος και της θόλου στους Δελφούς¹⁴, του ναού του Ποσειδώνος στην Ισθμία¹⁵, του ναού του Διός στη Νεμέα¹⁶, του Λεωνιδαίου και της Νότιας Στοάς στην Ολυμπία¹⁷.

Το ανθέμιο της σειράς Δ4η έχει αποβάλει τη φυσική ευκαμψία που συναντούμε στα πέταλα των ανθεμίων του 4^{ου} αι. Η φυσικοκρατική αντίληψη που επικρατεί στη διαμόρφωση των ανθεμίων κατά την περίοδο αυτή, καθώς τα πέταλα αποδίδονται με λεπτούς μίσχους και με ήρεμη κάμψη των λυγερών κορυφών τους, έχει εξαφανισθεί. Στο ανθέμιο της σειράς Δ4η τα πέταλα είναι επιπεδόγλυφα (ορθογώνιας τομής) και μοιάζουν με διακοσμητικά ραβδιά με τον πλατύ σχετικά μίσχο τους. Παρόμοια διαμόρφωση πετάλων απαντά στη γραπτή σίμα S 114 από την Κόρινθο¹⁸.

Τα περισσότερα μέτωπα της ομάδας των ακροκεράμων του 4^{ου} αι., που χαρακτηρίζεται από τη μετάβαση των διακοσμητικών στοιχείων της βάσης στη σίμα, κοσμούνται με φλογοειδή ανθέμια. Μόνο τα ανθέμια από το ναό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο (β' τέταρτο 4^{ου} αι.) και του Διός στη Νεμέα (δ' τέταρτο 4^{ου} αι.)¹⁹ διατηρούν την κανονική κίνηση των πετάλων προς τα πλάγια και κάτω. Σε αντίθεση προς τα ανθέμια της σειράς Δ4η έχουν πέταλα εύχυμα και λυγερά, με λεπτούς μίσχους και ευλύγιστο κύριο σώμα, χωρίς την ξηρότητα και τη δυσκαμψία που διακρίνει τα πέταλα της σειράς Δ4η²⁰. Η συγκριτική αυτή αντιπαράθεση τοποθετεί χρονικά τη σειρά Δ4η σε ένα επόμενο από το ναό του Διός στη Νεμέα στάδιο εξέλιξης, δηλ. στα τέλη του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι.²¹ Στην ίδια χρονολόγηση οδηγεί και η σύγκριση του ανθεμίου της σειράς Δ4η με το ανθέμιο της πήλινης σειράς ακροκεράμων που προέρχεται από το κτήριο 0-01 της Δωδώνης²². Εξάλλου, διαπιστώνουμε σοβαρές ομοιότητες της σειράς Δ4η με τις λίθινες ακροκεράμους του Ιερού (τέλη 4^{ου} αι.) και του Αρσινο-

είου (αρχές 3^{ου} αι.) από τη Σαμοθράκη²³, οι οποίες κοσμούνται με ανθέμια που φυτρώνουν από το περίγραμμα τριγωνικού πυρήνα με κατακόρυφη νεύρωση. Μεγαλύτερη είναι η ομοιότητα με τις ακροκεράμους του Ιερού, παρόλο που η επιφάνεια των πετάλων είναι κοίλη και τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα είναι φλογόσχημα.

Η χρονολόγηση στα τέλη του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι., που έχει ήδη υποστηριχθεί από τον ανασκαφέα Δάκαρη²⁴, μπορεί να οριστεί ακριβέστερα, αν συγκρίνουμε το ανθέμιο της σειράς Δ4η με το ανθέμιο των ακροκεράμων από το Διδυμείον της Μιλήτου που χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι.²⁵ Στο ανθέμιο αυτό διατηρούνται τα φυτικά χαρακτηριστικά και μια αξιοσημείωτη λυγεράδα στα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα. Τα χαρακτηριστικά αυτά δε συναντώνται στην απόδοση του ανθεμίου της σειράς Δ4η που πρέπει να τοποθετηθεί στις αρχές του 3^{ου} αι. Τη χρονολόγηση αυτή επικυρώνει η συγκριτική αντιπαράθεση με το ανθέμιο που κοσμεί την κάτω ορατή επιφάνεια του στρωτήρα Z 240 από τον Κεραμεικό²⁶. Κατά την Hübner η διακόσμηση του στρωτήρα ανταποκρίνεται στη διακόσμηση των πήλινων γραπτών στρωτήρων από το Δίπυλο που χρονολογούνται στα 306²⁷. Έτσι, παρά τις μικρές διαφορές ανάμεσα στη σειρά Δ4η και στο στρωτήρα Z 240 από τον Κεραμεικό ως προς την απόδοση του πυρήνα και τον τρόπο βλάστησης του ανθεμίου από αυτόν, η όμοια διαμόρφωση των ανθεμίων τους αποτελεί σοβαρό χρονολογικό στοιχείο για τη σειρά Δ4η.

Ο πληθωρικός πυρήνας του ανθεμίου στα μέτωπα της σειράς Δ4η έχει μεταμορφωθεί σε γεωμετρικό κόσμημα. Στις δυο πλάγιες πλευρές περιγράφεται από αναγλυφική έξαρση, ενώ μια κατακόρυφη νεύρωση, στον άξονα του κορυφαίου πετάλου, τον διαιρεί σε δυο ημίτομα. Σχετικά μ'αυτή την ιδιότητα²⁸ για Ηπειρωτικό υλικό μορφή πυρήνα ανθεμίου υπάρχουν αρκετά παράλληλα²⁹. Μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. η απόδοση του πυρήνα με κεντρική νεύρωση και αναγλυφική έξαρση απαντά πολύ συχνά, όπως στις ακροκεράμους από τη Νότια Στοά στην Ολυμπία³⁰, το ναό της Αθηνάς στην Πρι -

ήνη³¹ και το Πρόπυλο, το Ιερό και το Αρσινόειο στη Σαμοθράκη³². Το σχήμα του πυρήνα γίνεται τριγωνικό, ενώ η κατακόρυφη νεύρωση ξεπερνά τον πυρήνα και προεκτείνεται σχεδόν μέχρι τη βάση της ακροκεράμου. Χαρακτηριστικό δείγμα του β' μισού του 4^{ου} αι. είναι ο πυρήνας του ανθεμίου που κοσμεί επιτύμβια στήλη από το Κλαράκι Σπάρτης³³. Η μορφή αυτή του πυρήνα συνεχίζει να επιζεί κατά τη διάρκεια του 3^{ου} αι., όπως μαρτυρεί η σειρά Δ4η και σε όλο το 2^ο αι., όπως στις ακροκεράμους από το ναό της Αρτέμιδος Λευκοφρυηνής στη Μαγνησία³⁴, της Βόρειας Στοάς στην Πριήνη³⁵ και του Σμινθέως Απόλλωνος στην Τρωάδα³⁶. Η σειρά Δ4η προέρχεται από την Ιερά Οικία³⁷. Πρέπει να ανήκει στην γ' οικοδομική της φάση που κατά τους ανασκαφείς τοποθετείται στην περίοδο της βασιλείας του Πύρρου (297-272), όταν η Ιερά Οικία απόκτησε μνημειακό χαρακτήρα με την αντικατάσταση του ισοδομικού περιβόλου με άλλον πιο ευρύχωρο με εσωτερικές κλινοστοιχίες από ιωνικούς κίονες και με μικρή πρόσταση στη νότια πλευρά της πρόσοψης³⁸. Η περίοδος της βασιλείας του Πύρρου χαρακτηρίζεται από μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα στη Δωδώνη³⁹.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 3.

1. Για τριγωνικά μέτωπα ακροκεράμων από τον 4^ο αι. και μετά στην Ήλιδα βλ. Mitsopoulou-Leon, σ. 124 κεξ., εικ. 50-51.
2. Ορθογώνιοι τόρμοι σώζονται στη βάση των ακροκεράμων αρ. 1 και 2. Στον ένα τόρμο της ακροκεράμου αρ. 1 σώζονται ίχνη μολύβδου από τη μολυβοχόηση για τη στερέωση και μόνωση του σιδερένιου εμπολίου που συνέδεε το ανθεμωτό μέτωπο με την υποκείμενη σίμα. Η χρήση δυο συνδέσμων υποθέτει την τοποθέτηση του μετώπου στη συνένωση δυο κομματιών σίμας, με τον κατακόρυφο άξονά του ακριβώς επάνω από το σημείο συνένωσης. Για παράλληλους τρόπους σύνδεσης βλ. τις ακροκεράμους από το ναό της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα και του Διός στη Νεμέα. Roux, Argolide, πίν. 89 c ; Hill, εικ. 22.
3. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1932, σ. 48, εικ. 2, Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 172, αρ. 23, πίν. 13 δ, δεξιά.
4. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 172, αρ. 24, πίν. 13 β.
5. Στην Ιταλία, κατά τη διάρκεια της αρχαϊκής περιόδου, είναι άφθονα τα δείγματα μετώπων ακροκεράμων με μοναδική διακόσμηση ένα ανθέμιο. Ενδεικτικά βλ. P. Mingazzini, MonAnt. 37 (1938), στ. 726-729, πίν. V (5,7-9).
6. Το α' λεοντόκρανο προέρχεται από ανασκαφές του Ευαγγελίδη και είναι άγνωστης προέλευσης. Το β' λεοντόκρανο βρέθηκε κοντά στο βορειοανατολικό τοίχο της Ιεράς Οικίας, ανατολικά από το άδυτο του τετράστυλου ναού. Επειδή έχει χρησιμοποιηθεί λίθος ίδιας ποιότητας - υπόλευκο ημιμάραρο με λεπτή κοκκώδη σύσταση - και διαπιστώθηκε το χέρι του ίδιου τεχνίτη, ο ανασκαφέας Δάκαρης θεώρησε πολύ πιθανή τη συσχέτιση και των δυο λεοντοκράνων με την Ιερά Οικία.

Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 173, αρ. 25, 26, πίν. 13 γ, δεξιά και 14 α .

7. Ο Δάκαρης έχει χρονολογήσει τα λεοντόκρανα, με βάση την τυπολογία τους, στις αρχές του 3^{ου} αι., δηλ. στην οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας κατά την εποχή του Πύρρου. Στην ίδια οικοδομική φάση θεωρεί ότι ανήκει και η σειρά Δ4η. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 174.
8. Βλ. παραπάνω σ. 20.
9. Για τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της σίμας βλ. Schede, Traufleisten-Ornament, σ. 36 κεξ.
10. Βλ. σχετικά Mitsopoulou-Leon, σ. 129.
11. Η τάση κατά τον 4^ο αι. της οργανικής σύνδεσης ανάμεσα στη διακόσμηση του μετώπου των ακροκεράμων και της σίμας δεν αποτελεί τον κανόνα. Στο β'μισό του 4^{ου} αι., εξίσου συχνά διατηρείται η αυτοδυναμία της διακόσμησης των ακροκεράμων και σιμών, όπως τη συναντήσαμε στις Ηπειρωτικές στέγες Δ1 και Δ3 και στη Νότια Στοά της Κορίνθου, στην Περαχώρα, στους Δελφούς κ.ά. Βλ. παραπάνω σ. 10 κεξ, 90 κεξ, 106, σημ. 27.
12. Roux, Argolide, πίν. 34, 43, 59, 76.
13. Ch. Dugas-J. Berchmans-M. Clemmensen, Le sanctuaire d'Aléa Athéna a Tégée, Paris 1924, σ. 25, εικ. 9, πίν. 47 και Roux, Argolide, πίν. 89 σ .
14. Roux, Argolide, πίν. 89 β ; Schede, Traufleisten-Ornament, πίν. V, αρ. 30.
15. Roux, Argolide, πίν. 89 α .
16. Hill, εικ. 22.
17. Olympia II, σ. 198, πίν. CXXIII.
18. Τα πέταλα έχουν ισχυρότερη κλίση, ώστε τα άκρα τους να είναι σχεδόν οριζόντια διευθετημένα. Φυτρώνουν όμως με τον ίδιο ανόργανο τρόπο από τις δυο πλευρές του ρομβόσχημου πυ-

ρήνα. Η ομάδα των σιμών στην οποία ανήκει η S 114 χρονολογείται από τον 5^ο αι. και μετά. Corinth IV, 1, σ. 26, 77, εικ. 27.

19. Hill, σ. 44-46.
20. Οι ίδιες διαφορές διαπιστώνονται αν συγκρίνει κανείς το ανθέμιο της σειράς Δ4η με το ανθέμιο που κοσμεί το κορινθιακό κιονόκρανο του μνημείου του Λυσικράτους, που χρονολογείται στα 335/334. Travlos, σ. 348, εικ. 452.
21. Δε χρησιμοποιούμε για συγκριτική αντιπαράθεση με τη σειρά Δ4η τις ακροκεράμους του ναού της Αρτέμιδος και του βόρειου Προπύλου της Επιδαύρου, παρόλο που χρονολογούνται στα 300-270, επειδή φέρουν διαφορετικό τύπο ανθεμίου με φλογόσχημα πέταλα.
22. Πρόκειται για μια σειρά από 42 θραύσματα πήλινων ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων (Αρ.Μ. 4092, 4094, 5755, 5763, 5764 (1-9), 5772, 5773, 5790, 6085* τα υπόλοιπα θραύσματα δεν έχουν Αρ.Μ.).
(Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ. 218, πίν. 25 α, 4, Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1981, σ. 70, πίν. 73 β, Το Έργον 1981, σ. 31, εικ. 49). Τα περισσότερα από τα θραύσματα αυτά προέρχονται από τις νεότερες ανασκαφές στο Ο-Ο1. (Παρόμοια μέτωπα προέρχονται από τον Τομέα Ι, νοτιοανατολικά Ε2. Βλ. ημερολόγιο ανασκαφής 1965, σ. 120.58, 126.65, 67). Δεν συμπεριλαμβάνουμε τη σειρά αυτή στο Ηπειρωτικό υλικό που μελετούμε, επειδή δεν ανήκει στον τύπο "άνθους λωτού-ελίκων". Επιφυλασσόμεθα να την παρουσιάσουμε με μερικές άλλες σειρές από τη Δωδώνη και την Αμβρακία. Η σειρά αυτή είναι κατασκευασμένη από πηλό και τα ανθέμια έχουν πέταλα με εσωτερική αυλακιά. Ωστόσο, η γενικότερη μορφή του ανθεμίου και ο τρόπος που τα πέταλα φυτρώνουν από τον πυρήνα θυμίζουν αρκετά τη σειρά Δ4η.
23. Samothrace 4. II, σ. 97, εικ. 95.
24. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 172.
25. T. Wiegand, Didyma I, πίν. 202, 203.

26. Hübner, Kerameikos, σ. 141, Kat. E 23, πίν. 73(6).
27. Hübner, Kerameikos, σ. 106, πίν. 65 (4-7).
28. Η έρευνα σε όλο το Ηπειρωτικό υλικό των ακροκεράμων για τον εντοπισμό πυρήνα με παρόμοια διαμόρφωση έχει αποβεί άκαρπη.
29. Στις δημοσιεύσεις των ανασκαφών της Σαμοθράκης (Samothrace 4. II, σ. 92 κεξ.) μπορούμε να παρακολουθήσουμε την εξελικτική πορεία αυτής της ιδιότυπης μορφής πυρήνα από την αρχαϊκή περίοδο ως τους ελληνιστικούς χρόνους. Βλ. τις ακροκεράμους αρ. 52.206 και 49.851 του β' μισού του 6^{ου} αι. (ό.π., εικ. 89, 90), την ακροκέραμο αρ. 61.186 των μέσων του 5^{ου} αι. με σαφή δήλωση της κατακόρυφης νεύρωσης (ό.π., εικ. 91). Πρβ. τον πυρήνα σε θραύσμα διμέτρωπης κορυφαίας (Ch. Dugas-J. Berchmans-M. Clemmensen, ό.π., (σημ.13), σ.26, εικ.9) και ακρωτηρίου από την Τεγέα (Gropengiesser, Pflanzlichen Akrotere, πίν. XXXV) και σε θραύσμα αρχιτεκτονικού μέλους από την Αθήνα (I. Παπαποστόλου, ΑΔ 22, 1967 : Β1. Χρονικά, σ. 36, πίν. 63 β). Για τα τέλη του 5^{ου} αι. βλ. τον πυρήνα της ακροκεράμου αρ. 39.657 (Samothrace 4, II, εικ. 93) με ένα απροσδιόριστο εξογκωμένο σχήμα τοπικής παραλλαγής. Στις ακροκεράμους του Ηραίου του Άργους (Schede, Traufleisten-Ornament, πίν. 9, εικ. 56) και του Παρθενώνος (Ορλάνδος, Παρθενών, εικ. 432-443), καθώς και στο μεσαίο ακρωτήριο του ναού του Ποσειδώνος στο Σούνιο (ό.π., εικ. 407) ο κατακόρυφος άξονας του ανθεμίου δηλώνεται από την εξέχουσα ακμή που διατρέχει το κορυφαίο πέταλο και που συνεχίζεται στον καρδιόσχημο πυρήνα, χωρίζοντάς τον σε δυο ημίτομα.
30. Olympia II, πίν. CXXIII.
31. Schede, Traufleisten-Ornament, πίν. 9, εικ. 56 και JdI 49 (1934), εικ. 6-8, 11, 13.
32. Samothrace 4, II, εικ. 94-96 και Gschwantler, Ephesos und Samothrake, σ. 127, εικ. 108, αρ. 215, σ. 140, εικ. 131, αρ. 260, σ. 141, εικ. 132, αρ. 265, 267. Πρβ. τις ακροκεράμους που προέρχο-

νται από μια πρόιμη ρωμαϊκή ανακαίνιση στο Ιερό. Ph. W. Lehmann, The Hieron, Samothrace 3, II, σ. 81, εικ. 389-391.

33. (Αρ. Μ. Σπάρτης 839). Βλ. Χρ. Χρήστου, Αρχαία Σπάρτη 1960, σ. 78, εικ. 14. Πρβ. Μπακαλάκης, Μαρώνεια, σ. 54, πίν. 3β.
34. Schede, Traufleisten-Ornament, πίν. X, εικ. 66.
35. Schede, Traufleisten-Ornament, πίν. X, εικ. 63.
36. Schede, Traufleisten-Ornament, πίν. X, εικ. 64.
37. Τα μέτωπα αρ. 1 και 3 προέρχονται από το Ε1. Το μέτωπο αρ. 2 προέρχεται από ανασκαφή του 1965, μπροστά από τα αναθηματικά βάθρα του Ε2. Στο ημερολόγιο ανασκαφής 1965, σ.148, ο Δάκαρης το χρονολογεί στις αρχές του 3^{ου} αι. και εκφράζει την πιθανότητα ότι προέρχεται από το Ε1.
38. Για τα αρχαιολογικά δεδομένα που τεκμηριώνουν την άποψη ότι η οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας με στωϊκό περίβολο και πρόσταση στη νότια πλευρά χρονολογείται στην εποχή του Πύρρου βλ. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 86 κεξ. και Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 6 κεξ.
39. Οι λίθινοι κέραμοι υποθέτουν σοβαρή δαπάνη που δεν μπορεί να δικαιολογηθεί σε περίοδο κρίσης, όπως ήταν οι χρόνοι πριν και μετά τη βασιλεία του Πύρρου. Εκτός από την Ιερά Οικία ανοικοδομούνται το μνημειακό θέατρο, το Βουλευτήριο, το Πρυτανείο, ο δωρικός πρόστυλος τετράστυλος ναός του Ηρακλέους και οι ιωνικοί πρόστυλοι τετράστυλοι ναοί της Διώνης (Γ) και της Θέμιδος (Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ.147).

4. Κ Α Σ Σ Ω Π Η

α. Στέγη Κ3

Σειρά Κ3η

Η σειρά Κ3η αποτελείται από σαράντα εννιά θραύσματα ανθεμωτών ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο έχει ένδεκα πέταλα που φυτρώνουν από ρομβόσχημο πυρήνα. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα με φυλλάριο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες φέρεται αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού με σταγονόμορφο κάλυκα. Δεξιά και αριστερά του τετράφυλλο ημιανθέμιο με πυρήνα. Το περίγραμμα του μετώπου του καλυπτήρα ακολουθεί το περίγραμμα των σπειρών και του ανθεμίου. Ο πηλός σε όλα τα ευρήματα είναι ο ίδιος: ωχρός καστανός (10 YR/8/3), καλά ψημένος. Διαστάσεις μετώπου: Ύψ. 0,19 μ. Πλ. 0,16 μ.

1. Ακέραιο μέτωπο, σύγκολλημένο από δυο κομμάτια¹.
Αρ.Μ.: 393α.
Καταγώγιον.
2. Ακέραιο μέτωπο² (σχέδ. 20).
Αρ.Μ.: 3705.
Καταγώγιον.
3. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στην κάτω αριστερή γωνία της βάσης³.
Αρ.Μ.: 393 β.
Καταγώγιον.
4. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στο επάνω αριστερό μέρος του ανθεμίου⁴.
Καταγώγιον.

5. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, συγκολλημένο από δυο κομμάτια, καταστραμμένο μόνο στο κάτω αριστερό μέρος του ανθεμίου (πίν. 14 δ).
Ύψ. 0,19 μ. Πλ. 0,163 μ.
Διάδρομος μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιού 2 (1978).
6. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, συγκολλημένο από τέσσερα κομμάτια, καταστραμμένο μόνο στην κάτω αριστερή γωνία της βάσης.
Ύψ. 0,192 μ. Πλ. 0,142 μ.
Διάδρομος μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιού 2 (1977).
7. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στην κορυφή του ανθεμίου (πίν. 15 α).
Ύψ. 0,15 μ. Πλ. 0,165 μ.
Ανασκαφή 1978.
8. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στη δεξιά γωνία της βάσης και στο αριστερό μέρος του ανθεμίου (πίν. 14[γ]).
Ύψ. 0,195 μ. Πλ. 0,125 μ.
Δρόμος 7 (1980).
9. Ύψ. 0,123 μ. Πλ. 0,137 μ. (πίν. 15 β).
Ανασκαφή 1978.
Το μέτωπο είναι καταστραμμένο στην αριστερή γωνία της βάσης και στο επάνω μέρος του ανθεμίου.
10. Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,175 μ. (πίν. 15 γ).
Άνω μισό δρόμου 6 (1980).
Το μέτωπο είναι καταστραμμένο στο επάνω μέρος του ανθεμίου.
11. Ύψ. 0,127 μ. Πλ. 0,178 μ.⁵
Καταγώγιον.
Σώζονται τρία πέταλα προς τα αριστερά, η αριστερή έλικα με την παραπληρωματική σπείρα, το φυλλάριο, το ημιανθέμιο και το αριστερό πέταλο του άνθους λωτού.

12. Βάση μετώπου.

Ύψ. 0,094 μ. Πλ. 0,165 μ.

Ανασκαφή 1954.

Σώζονται τα δυο χαμηλότερα πλευρικά πέταλα δεξιά και αριστερά από τον πυρήνα, οι δυο έλικες με τις παραπληρωματικές σπείρες και τα φυλλάρια, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

13. Βάση μετώπου.

Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,175 μ.

Ανασκαφή 1954.

Σώζονται το χαμηλότερο πλευρικό πέταλο δεξιά και αριστερά από τον πυρήνα, οι δυο έλικες με τις παραπληρωματικές σπείρες και τα φυλλάρια, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

14. Βάση μετώπου.

Ύψ. 0,103 μ. Πλ. 0,162 μ.

Διάδρομος μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιού 2 (1978).

Σώζονται τα δυο χαμηλότερα πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά, οι δυο έλικες με τις παραπληρωματικές σπείρες και τα φυλλάρια, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

15. Βάση μετώπου.

Ύψ. 0,113 μ. Πλ. 0,145 μ.

Δρόμος 6 (1978).

Σώζονται τα δυο χαμηλότερα πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά, οι δυο έλικες με τις παραπληρωματικές σπείρες και τα φυλλάρια, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

16. Βάση μετώπου.

Ύψ. 0,094 μ. Πλ. 0,15 μ.

Ανασκαφή 1954.

Σώζονται το χαμηλότερο πλευρικό πέταλο προς τα αριστερά, οι δυο έλικες με τα φυλλάρια, η παραπληρωματική αριστερή έλικα, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

17. Βάση μετώπου.

Ύψ. 0,082 μ. Πλ. 0,163 μ.

Ανασκαφή 1978.

Σώζονται το χαμηλότερο πλευρικό πέταλο προς τα δεξιά, οι δυο έλικες με τις παραπληρωματικές σπείρες και τα φυλλάρια, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

18. Βάση μετώπου.

Ύψ. 0,068 μ. Πλ. 0,163 μ.

Διάδρομος μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιού 2 (1978).

Σώζονται οι δυο έλικες με τις παραπληρωματικές σπείρες και τα φυλλάρια, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

19. Ύψ. 0,066 μ. Πλ. 0,155 μ.

Ανασκαφή 1978.

Σώζονται τμήμα της αριστερής έλικας, η δεξιά έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το φυλλάριο, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

20. Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,106 μ.⁶

Καταγώγιον.

Σώζονται η επάνω αριστερή σπείρα και τμήμα του ημιανθεμί-ου, η δεξιά έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το φυλλάριο, το ημιανθέμιο και το άνθος λωτού.

21. Ύψ. 0,071 μ. Πλ. 0,072 μ.

Σπίτι 2. Ανατολικό τμήμα (1978).

Σώζονται τμήμα της επάνω αριστερής σπείρας, η δεξιά έλικα με το φυλλάριο, το ημιανθέμιο και το άνθος λωτού.

22. Ύψ. 0,065 μ. Πλ. 0,044 μ.

Δρόμος 7 (δυτικά σπιτιού 1) (1978).

Σώζονται το στέλεχος και η κάτω σπείρα της δεξιάς έλικας με την παραπληρωματική σπείρα και το φυλλάριο.

23. Ύψ. 0,077 μ. Πλ. 0,044 μ.
Δρόμος 7 (δυτικά σπιτιού 1) (1978).
Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα με την παραπληρωματική έλικα και το φυλλάριο.
24. Ύψ. 0,077 μ. Πλ. 0,05 μ.
Άνω μισό δρόμου 6 (1980).
Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα με την παραπληρωματική έλικα.
25. Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,09 μ.
Αρχαία αγορά (1978).
Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα με την παραπληρωματική έλικα και το φυλλάριο.
26. Ύψ. 0,045 μ. Πλ. 0,113 μ.
Σπίτι 1, δωμάτιο f1 (1977).
Σώζονται μέρος του άνθους λωτού, τρία πέταλα του δεξιού και του αριστερού ημιανθέμιου και το στέλεχος της δεξιάς έλικας.
27. Ύψ. 0,042 μ. Πλ. 0,028 μ.
Σπίτι 2 (1978).
Σώζονται τμήματα της επάνω δεξιάς σπείρας, του στελέχους της έλικας και το δεξιό ημιανθέμιο.
28. Ύψ. 0,0054 μ. Πλ. 0,047 μ.
Δρόμος μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιού 2 (1977).
Σώζεται τμήμα σπείρας.
29. Ύψ. 0,065 μ. Πλ. 0,055 μ.
Δρόμος 6 (1981).
Σώζονται τμήμα του στελέχους της αριστερής έλικας, η παραπληρωματική σπείρα και το φυλλάριο.

30. Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,11 μ.⁷
Καταγώγιον.
Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, ο πυρήνας και οι επάνω σπείρες.
31. Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,11 μ.
Ανασκαφή 1954.
Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στην κορυφή, ο πυρήνας και τμήμα των επάνω σπειρών.
32. Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,11 μ.
Ανασκαφή 1978.
Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στο επάνω αριστερό μέρος, ο πυρήνας και τμήμα των επάνω σπειρών.
33. Ύψ. 0,13 μ. Πλ. 0,13 μ.
Δρόμος 7 (νοτιοδυτική γωνία σπιτιού 1) (1981).
Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στο επάνω αριστερό μέρος, ο πυρήνας και τμήμα των επάνω σπειρών.
34. Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,11 μ.
Δρόμος 7 (δυτικά σπιτιού 1). Αγωγός (1978).
Σώζονται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο, καταστραμμένο στο δεξιό μέρος, ο πυρήνας και τμήμα των επάνω σπειρών.
35. Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,09 μ.
Σπίτι 2 (1978).
Σώζονται πέντε πέταλα προς τα δεξιά και οι μίσχοι τεσσάρων πετάλων προς τα αριστερά, ο πυρήνας και η επάνω δεξιά σπείρα.
36. Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,11 μ.
Σπίτι 5, δωμάτιο 1 (1980).
Σώζονται το κορυφαίο πέταλο με πέντε πέταλα αριστερά και τρία δεξιά του, ο μίσχος του τέταρτου δεξιού πετάλου, ο πυρήνας και τμήμα της επάνω αριστερής σπείρας.

37. Ύψ. 0,10 μ. πλ. 0,12 μ.⁸
Καταγώγιον.
Σώζονται το κορυφαίο πέταλο με πέντε πέταλα αριστερά και τέσσερα δεξιά του, ο πυρήνας και ίχνη της επάνω αριστερής σπείρας.
38. Ύψ. 0,08 μ. πλ. 0,08 μ.
Σπίτι 1, δωμάτιο f2 (1978).
Σώζονται ο πυρήνας, οι μίσχοι τριών πετάλων και τρία πέταλα προς τα δεξιά.
39. Ύψ. 0,07 μ. πλ. 0,10 μ.
Σπίτι 5, επάνω στο "μωσαϊκό" (1979).
Σώζονται οκτώ πέταλα του ανθεμίου και τμήμα του πυρήνα.
40. Ύψ. 0,10 μ. πλ. 0,11 μ.
Ανασκαφή 1954.
Σώζονται το κορυφαίο πέταλο, τρία πέταλα αριστερά και δυο δεξιά του.
41. Ύψ. 0,08 μ. πλ. 0,09 μ.
Ανασκαφή 1978.
Σώζονται τμήμα του κορυφαίου πετάλου και δυο πέταλα αριστερά του.
42. Ύψ. 0,07 μ. πλ. 0,11 μ.
Σπίτι 2. Ανατολικό τμήμα (1978).
Σώζονται το κορυφαίο πέταλο, δυο πέταλα δεξιά και δυο πέταλα αριστερά του.
43. Ύψ. 0,07 μ. πλ. 0,10 μ.
Σπίτι 5, δωμάτιο α (1980).
Σώζονται το κορυφαίο πέταλο, τρία πέταλα δεξιά και τρία πέταλα αριστερά του.

44. Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,09 μ.
Δρόμος 7 (Νοτιοδυτική γωνία Καταγωγίου) (1980).
Σώζονται τμήμα του κορυφαίου πετάλου, ένα πέταλο και οι
μίσχοι δυο πετάλων αριστερά του.
45. Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,05 μ.
Σπίτι 2. Ανατολικό τμήμα (1978).
Σώζονται τρία πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά.
46. Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,05 μ.
Διάδρομος μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιού 2 (1978).
Σώζονται τρία πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά.
47. Ύψ. 0,004 μ. Πλ. 0,07 μ.
Δρόμος 6 (1981).
Σώζονται δυο πέταλα προς τα αριστερά.
48. Ύψ. 0,083 μ. Πλ. 0,074 μ.
Ανασκαφή 1982.
Σώζονται η κάτω δεξιά σπείρα, τμήμα του χαμηλότερου πετά-
λου του δεξιού ημιανθεμίου και ίχνη του δεξιού πετάλου του
άνθους λωτού.
49. Ύψ. 0,079 μ. Πλ. 0,068 μ.
Βόρεια Στοά (1982)
Σώζονται η κάτω δεξιά σπείρα με την παραπληρωματική και το
φυλλάριο.

Η σειρά Κ3η συνεχίζει με επιμονή την κορινθιακή παράδοση του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων" της "ατημέλητης" τεχνοτροπίας⁹ με τις παρακάτω αποκλίσεις και διαφορές: Τα πέταλα του ανθεμίου είναι επιπεδόγλυφα (ορθογώνιας τομής)¹⁰, σε αντίθεση προς τα πέταλα στα ανθέμια της "ατημέλητης" τεχνοτροπίας που είναι ημικυκλικής τομής. Το κορυφαίο πέταλο εξέχει σε σχέση προς τα γειτονικά του, αλλά όχι τόσο ισχυρά, όπως στη σειρά από τη Νότια Στοά της Κορίνθου¹¹ και στη σειρά Δ3η¹². Τα πλευρικά πέταλα εί-

ναι βαριά και λιγότερο χυμώδη, εκτός από τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα που κάμπτονται ισχυρά προς τα κάτω και ακολουθούν τη ροή των ελίκων. Ο ρομβόσχημος πυρήνας φέρει στο περίγραμμά του στενή αναγλυφική έξαρση που απαντά συχνά στον πυρήνα ακροκεράμων¹³.

Οι σημαντικότερες όμως διαφορές εντοπίζονται στη διαμόρφωση των διακοσμητικών στοιχείων της βάσης. Οι έλικες δεν είναι πλατιές και επίπεδες με εσωτερική αυλακιά, αλλά στενές, ημικυκλικής τομής¹⁴ και χωρίς οφθαλμούς στις σπείρες. Διατηρούν όμως μια ελαφρά πλάγια τοποθέτηση, σύμφωνα με την κορινθιακή παράδοση. Το φυλλάριο, στο σημείο βλάστησης της παραπληρωματικής έλικας, δε συνδέεται οργανικά με τις κινήσεις των δυο σπειρών, αλλά συμβατικά κινείται προς τα επάνω. Το αναστραμμένο άνθος λωτού αποδίδεται χωρίς οργανικές λεπτομέρειες (όπως τα σέπαλα). Ο ύπερος παραμένει μετωπικός, αλλά είναι σχετικά στενός. Τα ημιανθέμια έχουν συρρικνωθεί. Είναι τετράφυλλα με πέταλα δύσκαμπτα και χωρίς οργανική συνάφεια. Διατηρούν όμως ακόμη τη φυτική τους καταγωγή. Η διακόσμηση των μετώπων δεν φθάνει ως την κάτω οριζόντια επιφάνεια της βάσης, αλλά αφήνει ένα μικρό ακόσμητο κενό¹⁵. Το περίγραμμα των μετώπων, στο ύψος της παραπληρωματικής έλικας, διατηρεί την εσωτερική εγκοπή κάτω από την παραπληρωματική έλικα¹⁶, αλλά μόνο στην επιφάνεια του μετώπου, ενώ σε δεύτερο επίπεδο το περίγραμμα παραμένει ευθύγραμμο.

Η επίδραση της κορινθιακής παράδοσης παραμένει αισθητή, παρά τις επιμέρους διαφορές που μαρτυρούν λιγότερη δεξιοτεχνία, πιο βιαστική και αμελέστερη εργασία και ίσως επαρχιακό χαρακτήρα. Με κάποια λοιπόν επιφύλαξη και σε συνάρτηση με το γεγονός ότι στα τέλη του 3^{ου} αι. έχει διαπιστωθεί οικοδομικός οργασμός και άνθηση στην Κασώπη¹⁷, είναι πιθανή η χρονολογική τοποθέτηση της σειράς Κ3η στο β' μισό και ίσως στα τέλη του 3^{ου} αι. Ωστόσο, δεν είναι δυνατό να αποκλεισθεί η πιθανή χρονολόγηση της σειράς στο α' μισό του 3^{ου} αι.¹⁸,

επειδή η προσπάθεια αναγνώρισης ακριβών παράλληλων από άλλες περιοχές της Ελλάδας έχει αποβεί άκαρπη. Σχετικά συγγενικά μέτωπα, που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 3^{ου} αι., έχουν βρεθεί στους Δελφούς¹⁹. Τα ανθέμια όμως στα μέτωπα αυτά παραμένουν λυγερά και χυμώδη.

Η σειρά Κ3η προέρχεται από τη στέγη του Καταγωγίου²⁰ και αποτελεί την πιο αντιπροσωπευτική κεράμωση της Κασσώπης. Τα περισσότερα θραύσματα της στέγης Κ3 (36 θραύσματα)²¹ προέρχονται από τις νεότερες ανασκαφές της Κασσώπης (1977-1982), ενώ τα υπόλοιπα (13 θραύσματα)²² από τις παλαιές ανασκαφές (1952-1954), χωρίς στρωματογραφικά δεδομένα. Για ορισμένα θραύσματα (7 θραύσματα)²³ από τα ευρήματα των νεότερων ανασκαφών δεν έχουν διασωθεί σχετικές ανασκαφικές ενδείξεις. Ένα μεγάλο μέρος από τα υπόλοιπα (20 θραύσματα)²⁴ προέρχεται από τα στρώματα "πηλού" και "κεραμιδιών" επάνω από το λιθόστρωτο των δρόμων, που χρονολογούνται στη φάση της εγκατάλειψης της Κασσώπης (το 31.), ή από επιφανειακά στρώματα και επιχώσεις²⁵ χωρίς στρωματογραφική αξία. Υπολείπονται λοιπόν εννιά θραύσματα από τα οποία τα επτά²⁶ προέρχονται από το στρώμα της "εγκατάλειψης" της πόλης και δυο²⁷ από ανασκαφικό στρώμα που χρονολογείται μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση (167)²⁸. Συνοπτικά, τα θραύσματα για τα οποία έχουμε σαφείς ανασκαφικές πληροφορίες και στρωματογραφικά δεδομένα, προέρχονται από ανασκαφικά στρώματα που χρονολογούνται μετά το 167, γεγονός που αποδεικνύει ότι ήταν σε χρήση στο κτήριο που προϋπήρχε της ρωμαϊκής κατάκτησης, δηλ. προέρχονται από τη στέγη του ελληνιστικού Καταγωγίου.

Η ομοιότητα του πηλού των περισσότερων πλίνθων από την ανωδομία του ελληνιστικού Καταγωγίου με τον πηλό της σειράς Κ3η²⁹ και οι μετρήσεις των αγελαίων καλυπτήρων³⁰ του οικοδομήματος επιβεβαιώνουν την απόδοση της στέγης Κ3 στο ελληνιστικό Καταγώγιον που έχει χρονολογηθεί στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/3-168/7)³¹.

Αν θεωρηθεί ως πιθανότερη η χρονολόγηση της σειράς Κ3η στο α΄ μισό του 3^{ου} αι., τότε η ύπαρξη στη στέγη του ελληνιστι-

κού Καταγώγιου ακροκεράμων αρχαιότερης τεχνοτροπίας μπορεί να δικαιολογηθεί είτε με την υπόθεση ότι χρησιμοποιήθηκαν παλαιότερες μήτρες³² είτε με τη λιγότερο πιθανή άποψη ότι η σειρά Κ3η ανήκε στη στέγη του αρχαιότερου κτηρίου, κάτω από το ελληνιστικό Καταγώγιον, παράλληλα με τη σειρά Κ1κ,³³ και ότι επιβίωσε και χρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη χρήση στη στέγη του ελληνιστικού Καταγώγιου³⁴.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β. ΙΙΙ. 4α

1. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 207, εικ. 8(2), Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22.
2. Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22, Dakarís, Palast und Hütte, σ. 367, εικ. 14, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35, πίν. 15 α, δεξιά .
3. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 349, εικ. 27(2), Ηπειρωτική Εστία 4 (1955), σ. 754, εικ. 4, Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ.22.
4. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 207, εικ. 8(1).
5. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 349, εικ. 26 (1).
6. Σ.Ι. Δάκαρης, ό.π. (σημ.5), σ. 348, εικ. 26(4).
7. Σ.Ι. Δάκαρης, ό.π. (σημ.5), εικ. 26(2).
8. Σ.Ι. Δάκαρης, ό.π. (σημ.5), εικ. 26(3).
9. Βλ. παραπάνω σ.21.
10. Για παρόμοια διαμόρφωση πετάλων βλ. παρακάτω σ.165 κεξ., σειρά Κ4η.
11. Broneer, πίν. 19,20 (1-2), 2 (1, αριστερά).
12. Βλ. παραπάνω σ.92 , αρ. 6. (πίν. 9 β).
13. Ενδεικτικά βλ. L.M. Ugolini, Albania Antica III (1942), σ. 188, εικ. 193, Buschor TdAII, σ. 58-61, εικ.82 (XXVIII), H. Robinson, Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora V (1959), πίν. 49.
14. Έλικες ημικυκλικής τομής συναντούμε σε ακροκεράμους από το Πομπηΐο, που χρονολογούνται στα τέλη του 3^{ου} και στις αρχές του 2^{ου} αι. Hübner, Pompeion, σ. 236, εικ. 260 Β .

15. Παρόμοιο ακόσμητο κενό υπάρχει στη σειρά Κ4η και μεγαλύτερο αργότερα, στις σειρές Κ6η και Κ6κ. Βλ. παρακάτω σ. 165 κεξ., 192 κεξ.
16. Γνωστή ήδη από τη σειρά Δ3η. Βλ. παραπάνω σ. 90.
17. Hoerpfner-Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση). Βλ. επίσης παρακάτω σ. 209, σημ. 41.
18. Η μέχρι σήμερα αποδεικτική άποψη ήταν ότι η σειρά Κ3η χρονολογείται στον 4^ο ή στις αρχές του 3^{ου} αι. Δάκωρης, Κασσώπη, σ. 35. Πρβ. Σ.Ι. Δάκωρης, ΠΑΕ 1952, σ. 348 κεξ., εικ. 26-8, ΠΑΕ 1954, σ. 207, εικ. 8, Dakarlis, Palast und Hütte, σ. 367, εικ. 14.
19. Le Roy, σ. 175-178, πίν. 72 (A76), 73 (A87, A77, A86).
20. Από τα 49 θραύσματα της σειράς Κ3η 13 θραύσματα προέρχονται από ανασκαφές στο Καταγώγιον (αρ. 1-4, 11-13, 16, 20, 30-31, 37, 40) που αποτελεί το κέντρο των ευρημάτων και 17 θραύσματα προέρχονται από τους δρόμους γύρο από το Καταγώγιον (αρ. 5-6, 14, 18, 28, 46: από το διάδρομο μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιού 2, αρ. 10, 15, 24, 29, 47: από το δρόμο 6 και αρ. 8, 22-23, 33-34, 44: από το δρόμο 7.) 7 θραύσματα δεν έχουν ανασκαφικές ενδείξεις (αρ. 7, 9, 17, 19, 32, 41, 48), 2 θραύσματα προέρχονται από την Αγορά (αρ. 25, 49) και τα υπόλοιπα 10 θραύσματα προέρχονται από σπίτια γύρο από το Καταγώγιον (αρ. 26, 38: από το σπίτι 1, αρ. 21, 27, 35, 42, 45: από το σπίτι 2 και αρ. 36, 39, 43: από το σπίτι 5) (όπου ή θα παράπεσαν μετά την καταστροφή του κτηρίου στο οποίο ανήκαν ή θα χρησιμοποιήθηκαν αργότερα σε β' χρήση). Η προέλευση λοιπόν του συνόλου σχεδόν της σειράς Κ3η από ανασκαφές στο Καταγώγιον ή στους γειτονικούς δρόμους και σπίτια αποδεικνύει ότι η σειρά Κ3η ανήκει στη στέγη του Καταγωγίου. Έτσι, μπορεί να εξηγηθεί και ο μεγάλος αριθμός ευρημάτων που ανταποκρίνεται στο μέγεθος του εκατόμπεδου οικοδομήματος. Το γεγονός ότι όλα τα θραύσματα προέρχονται είτε από τις παλαιότερες ανασκαφές (1952-1954) που ήταν στην ουσία ανασκαφές στο

ύψος του ελληνιστικού Καταγωγίου είτε από τις νεότερες ανασκαφές (1977-1983), αλλά σε στρώματα που χρονολογούνται μετά το 167 (βλ. παρακάτω σημ. 26, 28), χωρίς να έχει βρεθεί ούτε ένα θραύσμα στο ύψος του αρχαιότερου οικοδομήματος, κάτω από το ελληνιστικό Καταγώγιο, αποδεικνύει ότι η σειρά Κ3η ανήκει στη στέγη του ελληνιστικού Καταγωγίου που χρονολογείται στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/3-168/7). Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 32. Βλ. παρακάτω σ. 164, σημ. 31.

21. Τα θραύσματα αρ. 5-10, 14-15, 17-19, 21-29, 32-36, 38-39, 41-49.
22. Τα θραύσματα αρ. 1-4, 11-13, 16, 20, 30-31, 37, 40.
23. Τα θραύσματα αρ. 7, 9, 17, 19, 32, 41, 48.
24. Τα θραύσματα αρ. 5-6, 8, 10, 14-15, 18, 22-24, 27-29, 33-35, 44, 46-47.
25. Τα θραύσματα αρ. 6, 15, 22-23, 27-28, 35, 49.
26. Τα θραύσματα αρ. 21, 42, 45 προέρχονται από το στρώμα "πηλού" επάνω από το στρώμα "καταστροφής" του σπιτιού 2, τα θραύσματα αρ. 39 και 36, 43 επάνω από το "μωσαϊκό" (αρ. 39) και το στρώμα Α1 (αρ. 36, 43) του σπιτιού 5, που χρονολογούνται στη φάση της εγκατάλειψης των σπιτιών (το 31) και το θραύσμα αρ. 25 από το στρώμα "εγκατάλειψης" της Αγοράς.
27. Τα θραύσματα αρ. 26, 38.
28. Το θραύσμα αρ. 26 βρέθηκε στο ύψος της καύσης που σκέπαζε την εστία f1, στο δωμάτιο f του σπιτιού 1 (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1977, σ. 144 κεξ., εικ. 2). Σύμφωνα με τα συνευρήματα το στρώμα της καύσης χρονολογείται μετά από το 148. Το θραύσμα αρ. 38 βρέθηκε στο στρώμα "πηλού" επάνω από την εστία f2, στο δωμάτιο f2 του σπιτιού 1 (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1978, σ. 102, εικ. 2). Η εστία f2, σύμφωνα με τα στρωματογραφικά συνευρήματα, χρονολογείται πριν από τη ρωμαϊκή

- κατάκτηση (167) ή πριν από το 148. Για την κατάκτηση της Κασσώπης από τους Ρωμαίους και τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν βλ. Δάκαρης-Κασσώπη, σ. 14. Πρβ. Hoerfner-Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση).
29. Έχει διαπιστωθεί χρήση του ίδιου ωχρού πηλού με όμοιο ψήσιμο. Σ.Ι. Δάκαρης, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 152, σημ. 15.
30. Οι καλυπτήρες του Καταγωγίου έχουν πλάτος 0,162-0,165 μ. (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, εικ. 25), αντίστοιχο με το πλάτος των μετώπων της σειράς Κ3η.
31. Η χρονολόγηση αυτή έχει στηριχθεί στα ευρήματα των επιχώσεων που απαιτήθηκαν κατά την κατασκευή του Καταγωγίου για να ισοπεδωθεί η νότια πλευρά ως την κύρια αρτηρία που βρισκόταν 1.50 μ. περίπου χαμηλότερα. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 32. Βλ. παρακάτω σ. 182, σημ. 62. Πρβ. τη χρονολόγηση στο τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αι. που προτείνουν οι Hoerfner-Schwandner (Hoerfner-Schwandner, Kassope, υπό εκτύπωση). Βλ. επίσης παρακάτω, σ. 182, σημ. 61.
32. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35.
33. Βλ. παρακάτω σ. 126 κεξ. Πρβ. σειρά Κ2η, σ. 135 κεξ.
34. Dakarıs, Palast und Hütte, σ. 367.

β. Στέγη Κ4

Σειρά Κ4η

Η σειρά Κ4η αποτελείται από επτά θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο έχει εννιά φλογόσχημα πέταλα που φυτρώνουν απευθείας από μυκητόσχημο πυρήνα. Κάτω από το ανθέμιο δυο λεπτά έλυτρα, δεξιά και αριστερά από τον πυρήνα, κινούνται προς τα κάτω και, αφού διαγράψουν ολόκληρο κύκλο, επιστρέφουν με ελικοειδή κυματισμό προς τα επάνω για να καταλήξουν σε εξάκτινο άνθος με κεντρικό οφθαλμό. Στη βάση, ανάμεσα σε δυο κατακόρυφες σιγμοειδείς αντωπές έλικες, απεικονίζεται η απαγωγή του Γανυμήδους από τον αετό. Το περίγραμμα του μετώπου είναι κατακόρυφο μέχρι το ύψος των κάτω σπειρών των ελίκων· μετά από ισχυρή κάμψη προς το εσωτερικό κάτω από τον κύκλο του ελύτρου, συνεχίζει ημικυκλικό, χωρίς να ακολουθεί τις κορυφές των πετάλων.

1. Σχεδόν ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο στο επάνω μέρος του ανθεμίου και συμπληρωμένο¹ (πίν. 17 α , σχέδ.21).

Αρ.Μ.: 395 α.

Ύψ. 0,313 μ. Πλ. 0,184 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4)

Βόρεια Στοά.

2. Σχεδόν ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο στο κάτω μέρος της βάσης και συμπληρωμένο² (πίν. 17 β).

Αρ.Μ. 395 β.

Ύψ. 0,313 μ. Πλ. 0,184 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/8/4).

Βόρεια Στοά.

3. Ύψ. 0,15 μ. Πλ. 0,17 μ. (πίν. 17 γ).

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/6/6).

Σώζονται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με τέσσερα πέταλα αριστερά και τμήματα τεσσάρων πετάλων δεξιά του, ο πυρήνας και τμήμα του δεξιού ελύτρου.

4. Ύψ. 0,082 μ. Πλ. 0,13 μ.

Πηλός ελαφρά τεφρός (10 YR/7/2)

Σπίτι 5, δωμάτιο C (1979).

Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με τμήματα δυο πετάλων δεξιά και αριστερά του.

5. Ύψ. 0,065 μ. Πλ. 0,072 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινώπος (5 YR/6/8).

Σώζονται η κορυφή του κεντρικού πετάλου και τμήμα ενός πετάλου δεξιά και αριστερά του.

6. Ύψ. 0,045 μ. Πλ. 0,06 μ.

Πηλός ωχρός καστανός (10 YR/8/4).

Ανασκαφή 1981.

Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με τμήματα δυο πετάλων δεξιά του.

7. Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,06 μ.

Πηλός ωχρός καστανός (10 YR/8/4).

Ανασκαφή 1981.

Σώζονται η επάνω σπείρα με τμήμα του στελέχους της έλικας και τμήμα του αριστερού ελύτρου.

Το ανθέμιο στα μέτωπα της σειράς K4η έχει τέσσερα επιπεδόγλυφα (ορθογώνιας τομής) φλογόσχημα πέταλα, δεξιά και αριστερά από το λογχόσχημο κορυφαίο πέταλο. Είναι "φλογοειδές", σύμφωνα με το χαρακτηρισμό που δίνουν ο Mallwitz³ και ο Le Roy⁴ σε ανθέμια που έχουν λεκτόμισχα πέταλα τα οποία πλατύνουν έντονα στα 2/3 του ύψους τους και καταλήγουν σε ισχυρή αγκύλη που στρέφεται είτε κανονικά προς τα κάτω είτε αντί-

θετα προς τα επάνω. Το "φλογοειδές" ανθέμιο εμφανίζεται ήδη από τον 5^ο αι. στα ακρωτήρια του Παρθενώνος⁵ και απαντά πολύ συχνά σε επιστέφεις επιτύμβιων στηλών⁶. Στις λίθινες ή μαρμαρινές ακροκεράμους⁷ και στις γραπτές σίμες του 4^{ου} αι.⁸ αποτελεί σχεδόν τον κανόνα⁹. Αντίθετα, όπως έχει διαπιστώσει ο Le Roy¹⁰; στις πήλινες ακροκεράμους εμφανίζεται κατά την ελληνιστική περίοδο, δηλ. από τον 3^ο αι. και μετά.

Το χαρακτηριστικό του ανθεμίου στα μέτωπα της σειράς K4η είναι η ισχυρή κίνηση των χαμηλότερων πλευρικών πετάλων προς τα επάνω, ώστε να έχουν διαγώνια τοποθέτηση σε σχέση με τον κατακόρυφο άξονα του μετώπου, σε αντίθεση προς τα πρωιμότερα παραδείγματα "φλογοειδών" ανθεμίων¹¹, των οποίων τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα έχουν σχεδόν οριζόντια τοποθέτηση. Διαγώνια τοποθέτηση διαπιστώνουμε στα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα του "φλογοειδούς" ανθεμίου σε σίμα από το Αρσινόειον της Σαμοθράκης (289-281)¹² και σε θραύσμα ανθεμωτού μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα από την Άσσο¹³. Ωστόσο, η σίμα είναι αρχαιότερη¹⁴ από τη σειρά K4η, όπως δείχνει το σφιχτό δέσιμο των πετάλων του ανθεμίου της και η έλλειψη καμπυλώσεων στα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα, ενώ το μέτωπο από την Άσσο είναι νεότερο, σύμφωνα με την αραιότερη διάταξη των πετάλων του ανθεμίου του.

Ακριβή παράλληλα με το ανθέμιο της σειράς K4η, τόσο ως προς τη διαγώνια τοποθέτηση των χαμηλότερων πλευρικών πετάλων όσο και ως προς την επιπεδόγλυφη διαμόρφωση όλων των πετάλων του ανθεμίου, είναι τα φλογόσχημα πέταλα που διασώζονται στο τεμάχιο σίμας S81 + S123 και στο θραύσμα ακροκεράμου A123 από τους Δελφούς, που χρονολογούνται από τον Le Roy στο β'μισό του 3^{ου} αι.¹⁵ Εξαιτίας όμως της σημαντικής φθοράς τους δεν επιβεβαιώνουν απόλυτα μια αντίστοιχη χρονολόγηση της σειράς K4η β'μισό του 3^{ου} αι. Αποτελούν όμως μια σημαντική ένδειξη. Εξάλλου, ο μυκητόσχημος πυρήνας¹⁶ παριστάνεται εκφυλισμένος σε σχέση με τους γνωστούς μυκητόσχημους πυρήνες του τέλους του 4^{ου} και του α'μισού του 3^{ου} αι.¹⁷

Είναι ημισφαιρικός, σχεδόν σα μηνίσκος¹⁸, με μικρή σταγονόμορφη απόληξη στο κέντρο του.

Στις έλικες επίσης διαπιστώνονται οι τάσεις που έχουν αρχίσει να επιβάλλονται από τα μέσα του 3^{ου} αι., δηλ. κατακόρυφη τοποθέτηση και νηματοειδής απόδοση σε χαμηλό ανάγλυφο, με εσωτερική αυλακιά. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι ότι δεν ορίζουν τις πλευρές της βάσης σε όλο της το ύψος, αλλά απέχουν από το κάτω οριζόντιο περίγραμμα, αφήνοντας ένα ακόσμητο κενό¹⁹. Η χρήση τους είναι σχεδόν παραπληρωματική, χωρίς ουσιαστική οργανική σχέση με τα υπόλοιπα διακοσμητικά στοιχεία, εκτός βέβαια από την παράσταση της αρπαγής του Γανυμήδους, που απλά πλαισιώνουν. Νηματοειδή είναι επίσης τα στελέχη των ελύτρων που γλιστρούν προς τα κάτω και αφού διαγράψουν ολόκληρο κύκλο κινούνται προς τα επάνω με ελικοειδή κυματισμό και καταλήγουν σε εξάκτινα άνθη που συμβολίζουν τον έναστρο ουρανό²⁰

Τα πρωιμότερα παραδείγματα ελύτρων που καταλήγουν σε άνθη απαντούν σε μερικά δείγματα μεταλλοτεχνίας του α' μισού του 4^{ου} αι.²¹ Στην αρχιτεκτονική συναντώνται για πρώτη φορά²² στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. στη διακόσμηση της σίμας από τη θόλο της Επιδαύρου²³ που αποτελεί και το πρωιμότερο δείγμα στη μητροπολιτική Ελλάδα²⁴. Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου είναι προσφιλές κόσμημα²⁵, ενώ κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους²⁶ απαντά πολύ συχνά, κυρίως σε νεκρικά μνημεία της Κάτω Ιταλίας και της Ρώμης²⁷.

Το γεγονός ότι τα έλυτρα που καταλήγουν σε άνθη είναι κόσμημα αποκλειστικό της ελληνιστικής περιόδου, σε αντίθεση προς τον 4^ο αι.,²⁸ αποτελεί σοβαρό χρονολογικό τεκμήριο για τη σειρά Κ4η²⁹. Το άνθος, στο οποίο καταλήγουν τα έλυτρα, έχει τη μορφή εξάκτινου αστεροειδούς ρόδακα και χρησιμοποιείται ως αστρικό σύμβολο³⁰. Τα αστρικά σύμβολα είναι προσφιλή θέματα, ιδιαίτερα στη Μακεδονία³¹, όπου ο ρόδακας έγινε σύμβολο στα όπλα όλων των βασιλέων της ελληνιστικής περιόδου, μέχρι τους χρόνους του Ιουλίου Καίσαρος και του Αυγούστου. Στην Ήπειρο συναντούμε αστε-

αστεροειδείς ρόδακες σε νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών, ως σύμβολα των Διοσκούρων³².

Το βασικότερο όμως χαρακτηριστικό της σειράς Κ4η είναι η αντικατάσταση όλων των άλλων διακοσμητικών στοιχείων της βάσης, εκτός από τις έλικες - δηλ. του αναστραμμένου άνθους λωτού, των ημιανθεμίων, των παραπληρωματικών ελίκων και των φυλλαρίων στο σημείο βλάστησης των παραπληρωματικών ελίκων - από την παράσταση της απαγωγής του Γανυμήδους από τον αετό. Στον ελλαδικό χώρο έχουμε παραστάσεις με ανθρώπινες ή δαιμονικές μορφές στη βάση των μετώπων των ακροκεράμων ήδη από την αρχαϊκή περίοδο³³. Είναι όμως σχετικά σπάνιες, σε αντίθεση προς την Ιταλία, όπου απαντούν πολύ συχνά³⁴.

Στην παράσταση των μετώπων της σειράς Κ4η ο Γανυμήδης εικονίζεται γυμνός. Ένα μικρό τμήμα του ιματίου, που έχει παρασυρθεί από τον άνεμο, διακρίνεται κάτω από τη δεξιά πτέρυγα του αετού. Το κεφάλι φέρει φρυγικό πύλο³⁵ και αποδίδεται μετωπικά, με ελαφρά στροφή προς τα δεξιά και επάνω, ο κορμός κατά τρία τέταρτα και τα σκέλη χιαστί. Το αριστερό σκέλος είναι κατακόρυφο, ενώ το δεξί λυγίζει στο γόνατο και κινείται προς τα πίσω. Το δεξί χέρι υψώνεται προς τα επάνω, λυγίζει στον αγκώνα και φθάνει μέχρι το ύψος του κεφαλιού, ενώ με το αριστερό χέρι πιάνει το αντίστοιχο πόδι του αετού. Όλη η μορφή αποδίδεται διαγώνια σε σχέση με τον κατακόρυφο άξονα του μετώπου. Ο αετός παριστάνεται πίσω από τον Γανυμήδη, με το κεφάλι σε κατατομή, το ράμφος κλειστό, τις πτέρυγες μισόκλειστες και κατακόρυφες. Διακρίνεται το αριστερό του πόδι με το οποίο γράπώνει τον Γανυμήδη από τον αριστερό γλουτό.

Σχετικά με το εικονογραφικό θέμα του έρωτα του Διός προς τον Γανυμήδη και της αρπαγής και μεταφοράς του νεαρού στον Όλυμπο υπάρχουν πάρα πολλές φιλολογικές μαρτυρίες³⁶. Ο μύθος του Γανυμήδους είναι γνωστός στην εικονογραφία της αρχαίας τέχνης όλων των εποχών από τα αρχαϊκά χρόνια ως τα ύστερα ρωμαϊκά³⁷.

Εξάλλου, το θέμα της μετέωρης μορφής που κινείται στον αέρα είναι γνωστό και αγαπητό ήδη από τον ύστερο 5^ο αι. και αντιπροσωπεύεται κυρίως από Νίκες³⁸. Η εξέλιξη στην απόδοση των μορφών αυτών κατά τον 4^ο αι. αποτέλεσε το πρότυπο για την απόδοση παρόμοιων μορφών στις ύστερες εποχές. Τα χαρακτηριστικά των μετέωρων μορφών, που συναντώνται και στην παράσταση των μετώπων της σειράς Κ4η, είναι η χιαστί τοποθέτηση των σκελών, η μετακίνηση των ιματίων από τον άνεμο και η συνήθως μετωπική απόδοσή τους. Στη σειρά Κ4η η κίνηση της παράστασης προς τα επάνω επιτείνεται από τη μορφή του ανθεμίου με τα φλογόσχημα πέταλα, που κινούνται προς τα επάνω και τα εξάκτινα άνθη στις απολήξεις των διακοσμητικών ελύτρων, που συμβολίζουν τον έναστρο ουρανό.

Ο Δάκαρης³⁹ έχει ήδη επισημάνει⁴⁰ την ομοιότητα της παράστασης των ακροκεράμων με την επίθετη ανάγλυφη παράσταση στον πήλινο αμφορέα του Βερολίνου⁴¹ που προέρχεται από την Ιταλία. Την ομοιότητα αυτή αποδέχεται ο BrunEAU⁴² που επιπλέον επισημαίνει την ύπαρξη όμοιας επίθετης ανάγλυφης παράστασης σε μικρό θραύσμα κοτύλης (αρ. 289) στο Μουσείο της Μυκόνου.

Η αναζήτηση κοινού προτύπου για τις παραστάσεις των αγγείων και της σειράς Κ4η οδηγεί στην άποψη του BrunEAU ότι οι παραστάσεις αυτές αποδίδουν αρκετά πιστά το γνωστό χάλκινο έργο του Λεωχάρους⁴³.

Η παράσταση όμως των ακροκεράμων φαίνεται μεταγενέστερη από τις επίθετες ανάγλυφες παραστάσεις των αγγείων που χρονολογούνται στα τέλη του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι.⁴⁴, όπως δείχνουν οι παρακάτω διαφορές:

Στις ακροκεράμους το κεφάλι του Γανυμήδους αποδίδεται σχεδόν μετωπικά, αμέτοχο από κάθε συναισθηματική έκφραση και η κίνηση του δεξιού χεριού του έχει χάσει τη λειτουργική της σκοπιμότητα, καθώς ο αετός, που αρπάζει τον Γανυμήδη από τους γλουτούς, παριστάνεται στο ίδιο ύψος με αυτόν. Αντίθετα, στα αγγεία ο Γανυμήδης αποδίδεται με το κεφάλι στραμμένο κατά τρία τέταρτα για να ανταποκριθεί στο ερωτικό βλέμμα του αετού

που βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο, ώστε να τον αρπάζει από το ύψος της μέσης. Εξάλλου το δεξί του χέρι κινείται σε απόσταση από το κεφάλι του, καθώς προσπαθεί να στηριχθεί στη δεξιά πτέρυγα του αετού. Εκτός όμως από τα παραπάνω, ο Γανυμήδης στη σειρά K4η παριστάνεται παθητικός, ψυχρός και χωρίς την ερωτική ανταπόκριση που διακρίνει τις παραστάσεις στα αγγεία, όπου ο Γανυμήδης και ο αετός συνδέονται με συναισθηματικό τόνο. Οι διαφορές αυτές οφείλονται μάλλον στην τυποποίηση και ατονία της παράστασης, εξαιτίας της μηχανικής επανάληψης και λιγότερο στην αδεξιότητα του κεραμοουργού των ακροκεράμων. Εξάλλου ο Γανυμήδης φορά φρυγικό πέπλο, που δε μαρτυρείται σε παραστάσεις πριν από τον 3^ο αι.⁴⁵ Η πιθανή χρονολόγηση των υπόλοιπων διακοσμητικών στοιχείων στο β' μισό του 3^{ου} αι. αποτελεί ένα *terminus ante quem* για την παράσταση του Γανυμήδους.

Η παράσταση της απαγωγής του Γανυμήδους από τον αετό στη σειρά K4η έχει κοινό κατωιταλιωτικό τορευτικό πρότυπο⁴⁶ με τις επίθετες ανάγλυφες παραστάσεις των παραπάνω αγγείων που προέρχονται από την Κ. Ιταλία⁴⁷. Η προέλευση του προτύπου των ακροκεράμων από την Κ. Ιταλία ενισχύεται επίσης από την ύπαρξη συμπλέγματος ανθρώπινης μορφής και πτηνού που στην Ελλάδα είναι σχετικά σπάνιο, ενώ στην Κ. Ιταλία είναι υπεράφθονο και από την παρουσία, ως διακοσμητικών στοιχείων, των ελύτρων που καταλήγουν σε άνθη⁴⁸. Τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία προέρχονται από την Ιταλία και έχουν μεταφερθεί στον ελλαδικό χώρο κατά την πρώιμη ελληνιστική περίοδο⁴⁹. Η αντικατάσταση εξάλλου των διακοσμητικών στοιχείων της βάσης με ανθρώπινες ή δαιμονικές μορφές ή συμπλέγματα ανθρώπινων μορφών και ζώων, που είναι σε πολύ μεγάλη χρήση στη Μ. Ελλάδα από τους αρχαϊκούς χρόνους, αντίθετα από την κεντρική Ελλάδα, όπου συναντώνται σχετικά σπάνια⁵⁰, μπορεί να αποτελέσει ένα ακόμη επιχείρημα ότι οι κεραμοουργοί της σειράς K4η έχουν υπόψη τους κατωιταλιωτικά πρότυπα⁵¹. Είναι άλλωστε γνωστές οι πολιτικές, εμπορικές και πολιτιστικές σχέσεις της Ηπείρου με την Κ. Ιτα-

λία⁵², που έγιναν ιδιαίτερα έντονες κυρίως κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Πύρρου στις Συρακούσες και στη Σικελία (278-276)⁵³.

Η τεκμηρίωση της ασφαλούς απόδοσης της σειράς Κ4η σε συγκεκριμένο κτήριο, πιθανόν στη Βόρεια Στοά⁵⁴ και της χρονολόγησής της με στρωματογραφικά δεδομένα δεν είναι δυνατή, επειδή οι ανασκαφικές πληροφορίες είναι ανεπαρκείς και τα ευρήματα δεν προέρχονται από χρονολογημένα στρώματα. Μόνο το θραύσμα αρ. 4 έχει βρεθεί σε καθαρό ανασκαφικό στρώμα⁵⁵ που μπορεί να χρονολογηθεί στη φάση της εγκατάλειψης του σπιτιού 1 (το 31), όπως δείχνουν τα στρωματογραφικά συνευρήματα⁵⁶.

Στη σειρά Κ4η διαπιστώνουμε ορισμένες ομοιότητες προς τη σειρά Κ3η⁵⁷, παρά τη διαφορετική απόδοση των ελίκων και τη γενικότερη τυπολογική διαφορά, εξαιτίας των διαφορετικών προτύπων⁵⁸. Οι ομοιότητες αυτές περιορίζονται στην ποιότητα του πηλού⁵⁹, στην επιπεδόγλυφη απόδοση των πετάλων με λεπτούς μίσχους μέχρι τα 2/3 του ύψους τους και στο ακόσμητο κενό της βάσης των μετώπων, κάτω από τα διακοσμητικά στοιχεία. Ας σημειωθεί ότι η Βόρεια Στοά είναι σύγχρονη κατασκευή με το ελληνιστικό Καταγώγιον, στο οποίο ανήκει η σειρά Κ3η⁶⁰.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 4β.

1. Σ.Ι. Δάκιαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 207, εικ. 9, Το Έργον 1954, σ. 29, ΠΑΕ 1955, σ. 184-6, Το Έργον 1955, σ. 61, Ηπειρωτική Εστία 4(1955), σ. 754, Franke AME, σ. 64-65, πίν. 58(2), BCH 79 (1955), σ. 263, εικ. 5, Δάκιαρης, Κασσώπη, σ. 35, πίν. 15 β .
2. Σ.Ι. Δάκιαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 207, εικ. 9, Το Έργον 1954, σ. 29, εικ. 34, ΠΑΕ 1955, σ. 184-5, Το Έργον 1955, σ. 61, Ηπειρωτική Εστία 4(1955), σ. 754, BCH 79 (1955), σ. 263, εικ. 5.
3. Ol. Forsch. V, σ. 122, 124.
4. Le Roy, σ. 165.
5. Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 570-571, εικ. 402, 403.
6. Βλ. ενδεικτικά Fraser-Rönne , πίν. 7(6), 13(68), 26, 28, H. Diepolder, Die attischen Grabreliefs, Darmstadt 1965, πίν. 6, 38(1), D. Ohly, AA 1965 (2), στ. 359-360, εικ. 41, 45-46, Möbius, Stelen-Ornamente, σποραδικά.
7. Le Roy , σ. 165, σημ. 2, όπου σχετική βιβλιογραφία, κυρίως για πελοποννησιακά και θασιακά "φλογοειδή" ανθέμια. Δεν θα μελετήσουμε το ανθέμιο της σειράς K4η συγκριτικά με αντίστοιχα "φλογοειδή" ανθέμια σε λίθινες ή μαρμαρίνες ακροκεράμους, επειδή οι τεχνίτες ήταν πιο συντηρητικοί στη διαμόρφωση των ανθεμίων των πήλινων ακροκεράμων, ίσως για τεχνικούς λόγους.
8. Βλ. παραπάνω σ. 80 , σειρά Δ2στ .
9. Le Roy, σ. 165, σημ. 4, με σχετικά παραδείγματα από όλη την Ελλάδα.

10. Le Roy, σ. 165.
11. Ενδεικτικά βλ. M. Natan Valmin, *The Swedish Messenia Expedition*, Lund 1938, σ. 431, εικ. 84(2) και Olympia II, σ. 198-199, πίν. CXXIII (4).
12. Gschwantler, *Ephesos und Samothrake*, σ. 139-140, εικ. 131.
13. Των ύστερων ελληνιστικών χρόνων (Åkerström, σ. 20, πίν. 8.3). Διαγώνια επίσης τοποθέτηση των χαμηλότερων πλευρικών πετάλων διαπιστώνουμε στα πόρινα ανθεμωτά ακρωτήρια του μακεδονικού τάφου στη Νάουσα κοντά στα Λευκάδια και σε ελεφαντοστέινο ανθεμωτό θραύσμα που βρέθηκε στον ίδιο τάφο (250-140) (K. Rhomiopoulou, *AAA* 6, 1973, σ. 89, 92, εικ. 2, 5), στα ανθέμια επίστεψης στήλης από τη Μαρόνεια (β' μισό 2^{ου} αι.) (G. Touchais, *BCH* 102, 1978, σ. 726, εικ. 178), επικράνου απο προφυρίτη στο Μουσείο Ρόδου (Γρ. Κωνσταντινόπουλος, *ΑΔ* 24, 1969 : Β2. Χρονικά, σ. 483, πίν. 481 γ) και θραύσματος ακρωτηρίου (αρ.Μ. 140) στο Μουσείο Σπάρτης (ύστερος 2^{ος} αι.) (H. Lauter-Bufé, *AM* 89, 1974, σ. 208-209, πίν. 81.2).
14. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από την ύπαρξη αδαμαντόσχημου πυρήνα που αποτελεί τον πρόδρομο του μυκητόσχημου πυρήνα των ανθεμίων στα μέτωπα της σειράς K4η . Για τον αδαμαντόσχημο πυρήνα, που απαντά σε μέτωπα ακροκεράμων ήδη από το β' μισό του 6^{ου} αι., βλ. Samothrace 4, II, σ. 92, εικ. 89-90.
15. Le Roy, σ. 180, πίν. 74(4).
16. Πρβ. τον μυκητόσχημο πυρήνα των ανθεμίων που κοσμούν το κοιλόκυρτο μέτωπο (τύπου ορθού λέσβιου κυματίου) δυο σχεδόν ολόκληρων κομματιών σίμας από την Κασσώπη, την οποία ο Δάκαρης, με τα τότε αρχαιολογικά δεδομένα, έχει χρονολογήσει στο β' μισό του 5^{ου} αι. (ΠΑΕ 1952, σ. 351, εικ. 30. Πρβ. ΠΑΕ 1955, σ. 186: α' μισό 4^{ου} αι). Η διαμόρφωση

όμως των "φλογοειδών" ανθεμίων με πέταλα πολύ ανοιχτά, που δε συνάπτονται στα άκρα, όπως π.χ. στο ανθέμιο της σειράς K4η, δείχνει ότι η σίμα είναι πολύ νεότερη. Εξάλλου οι έλικες, που στις σίμες του 5^{ου} και 4^{ου} αι. συνέδεαν, υποστήριζαν και χάριζαν ύψος στα υπερκείμενα ανθέμια, έχδυν τελείως εκφυλιστεί και μεταβληθεί σε δυο αδιάφορα παραπληρωματικά κοσμήματα· είναι εξαιρετικά μικρές σε σχέση με τον όγκο των ανθεμίων και πλαισιώνουν ανόργανα τον πυρήνα, χωρίς να συνδέουν λειτουργικά την εναλλαγή των ανθεμίων.

17. Βλ. παραπάνω σειρές K1κ', K1κ, A3η, K3η.
18. Πρβ. τον πυρήνα των γραπτών ανθεμίων που κοσμούν την επατία σίμα του τάφου των Λευκαδίων (Φ.Μ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων, εν Αθήναις 1966, σ. 112, πίν. Β 1). Συνύπαρξη μηνίσκου και αστρικών συμβόλων συναντούμε στον οπισθότυπο νομισμάτων. Βλ. ενδεικτικά Grose, Coins I, σ. 67, πίν. 19.13, II, σ. 16, πίν. 115.3, σ. 147, πίν. 153.11, III, σ. 11, πίν. 25.10, σ. 343, πίν. 342.1-4), από τη Νικόπολιν (Οικονομίδου, σ. 86, αρ. 41, σ. 87, αρ. 47 α, 48β, 49-50, πίν. 17) και σε ρωμαϊκό σφραγιδόλιθο από την Έφεσο (Gschwantler, Ephesos und Samothrake, σ. 57, αρ. 24, εικ. 37).
19. Βλ. παραπάνω, σ.158, σειρά K3η.
20. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 208.
21. Fraser-Röhne, σ. 55, σημ. 15-19. Στην αγγειογραφία χρησιμοποιούνται πολύ ενωρίτερα, όπως σε πυξίδα του ύστερου 6^{ου} ή των αρχών του 5^{ου} αι. από την Τανάγρα. Payne NC, σ. 333, αρ. 1513, εικ. 178.

22. Έλυτρα, που ωστόσο δεν καταλήγουν σε άνθη, συναντώνται στα ακρωτήρια του Παρθενώνας. (Gropengiesser, Pflanzlichen Akrotete, πίν. VI, X) και στη διακόσμηση του Ερεχθείου (Pfrommer, σ. 124, σημ. 9).
23. Roux, Argolide, πίν. 45.
24. Στην περιφέρεια είναι δεδομένη η ύπαρξη παρόμοιων φυτικών κοσμημάτων και άνθινων θεμάτων σε όλη τη διάρκεια του 4^{ου} αι., όπως σε αγγεία της Κάτω Ιταλίας και της Αλεξάνδρειας, σε ανάγλυφη διακόσμηση αρχιτεκτονικών στοιχείων, σε σαρκοφάγους, σε γραπτές κοσμοφόρους, σε ψηφιδωτά, σε μικροτεχνήματα και σε πίνακες όπως π.χ. του Απελλού. Βλ. σχετικά Φ.Μ. Πέτσας, ό.π., σ. 110, σημ. 5-6, σ. 111, σημ. 1-9, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Pröb. R. Bianchi Bandinelli, D Arch I (3) (1967), σ. 338-339.
25. Απαντά σε ψηφιδωτά δάπεδα των αρχών του 3^{ου} αι. (Pfrommer, σ. 134) στο ανάκτορο της Βεργίνας (Eug. Vanderpool, AJA 61, 1957, σ. 285, πίν. 86.14, 15, Ανδρόνικος-Μακαρόνας, πίν. XVI), στην Πέλλα (Ph. Petsas, Pella. Alexander the Great's Capital, Thessaloniki 1978, εικ. 12) και στη Σικυώνα (C.M. Robertson, JHS 87, 1967, σ. 133-134, πίν. XXIV), στις γραπτές κοσμοφόρους μακεδονικών τάφων από τη Βεργίνα (T. Webster, Hellenistic Art, London 1967, σ. 24, εικ. 2, Κ.Α. Ρωμαίος, Ο μακεδονικός τάφος της Βεργίνας, Αθήναι 1951, σ. 31 κεξ., πίν Β) και τα Λευκάδια (Φ.Μ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων, εν Αθήναις 1966, σ. 107 κεξ. πίν. Β.3 και σ. 110, σημ. 1-2, όπου βιβλιογραφία σχετική με τα ψηφιδωτά Πέλλας και Βεργίνας), σε επιστέφεις επιτύμβιων στηλών (Fraser-Rönne, σποραδικά, J. Bingen, BCH 78. 1954, σ. 399-400, εικ. 6), σε μαρμάρινους θρόνους από την κεντρική Ελλάδα και τη Μ. Ασία (G.M.A. Richter, The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans, London 1966, σ. 31, εικ. 148-149, 152), σε αρχιτεκτονικά θραύσματα μνη-

μείων από την Πέργαμο (Fraser-Rönne , σ. 56, σημ. 26-30, όπου και σχετική βιβλιογραφία, Chr. Börker, JdI 88 1973 , σ. 283 κεξ., εικ. 2, 6-14), σε μέτωπα ακροκεράμων από το Ιερό της Αθηνάς Κραναίας στην Ελάτεια της Φωκίδας (Paris, Élatée , σ. 57 κεξ., πίν. VI κάτω αριστερά) και από τη Θάσο (ΑΔ 19, 1964 : Β3. Χρονικά, σ. 380, πίν. 444 α). βλ. επίσης Φ.Μ. Πέτσας, ό.π., σ. 110, σημ. 3, όπου βιβλιογραφία σχετική με κρινοειδή άνθη που κοσμούν τις απολήξεις μικρών ελύτρων σε ανθεματούς ηγεμόνες καλυπτήρες και σίμες από τη Βεργίνα και την Πέλλα και στο ακρωτήριο από το Ιερό της Σαμοθράκης.

26. G.M.A. Richter, ό.π. (σημ. 25), σ. 113, πίν. 579. Στο ρωμαϊκό μαρμάρινο θρόνο από το θέατρο της Εφέσου (G.M.A. Richter, ό.π., σημ. 25, σ. 100, πίν. 490) και στη μαρμάρινη κύλινκα των αρχών του 1^{ου} αι. από το Museo Nuovo Capitolino στη Ρώμη (Ch. Börker, JdI 88, 1973 , σ. 283-284, σημ. 5-14, εικ. 1) απαντούν έλυτρα με την ίδια σχεδόν κίνηση με τα έλυτρα της σειράς Κ4η . Επίσης στο μαρμάρινο θρόνο από το Νυμφαίο του ρωμαϊκού θεάτρου στη Σπάρτη απαντά "φλογοειδές" ανθέμιο με έλυτρο στη βάση του που, αφού διαγράψει κύκλο, καταλήγει προς τα κάτω σε άνθος λωτού. G.M.A. Richter, ό.π., (σημ. 25), σ. 100, πίν. 491.
27. Fraser-Rönne, σ. 56, σημ. 34-35.
28. Κατά τον Pfrommer (Pfrommer 1982, σ. 128) δεν απαντούν στη διακοσμητική τέχνη της κεντρικής Ελλάδας κατά τον 4^ο αι.
29. Ο Δάκαρης (ΠΑΕ 1955, σ. 184-186) δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της χρονολόγησης της σειράς Κ4η στον 3^ο αι. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35, 38.
30. Για τη συμβολική σημασία των αστεροειδών ροδάκων βλ. Fr. Salviat, RA 1966 (1), σ. 33 κεξ. και Möbius, Stelen-Ornamente, σ. 26-27, 108. Πρβ. Κ. Braun-A. Furtwängler, Θεοί Ορατοί. Zur Sternsymbolik hellenistischer Herrscherbildnisse, Studien zur klassischen Archäologie, Saarbrücken

1986, σ. 55 κεξ., όπου άφθονα παραδείγματα αστεροειδών ροδάκων κατά την ελληνιστική περίοδο και παλαιότερη βιβλιογραφία.

31. Είναι γνωστά από μακεδονικές ασπίδες (Δάκωρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 38, εικ. 14), από νομίσματα και από τις δυο χρυσές λάρνακες του βασιλικού τάφου στη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας. Το ίδιο σύμβολο κοσμούσε πολυάριθμα χρυσά δισκάρια που υπήρχαν σκορπισμένα εμπρός από τη μαρμαρίνη σαρκοφάγο του προθαλάμου (350-325). Μ. Ανδρόνικος, ΑΑΑ Χ (1977), σ. 27, εικ. 21, σ. 31-32.
32. Βλ. την ομάδα XII των νομισμάτων του Κοινού των Ηπειρωτών με τα σύμβολα των Διοσκουρών, δηλ. τους δυο πύλους του Κάστορος και του Πολυδεύκου και επάνω τα δυο αστρικά σύμβολα (Franke, ΑΜΕ, σ. 154-155, σημ. 75, 76). Βλ. επίσης τους οκτάκτινους ρόδακες σε δυο πλευρές πήλινης κυβικής σφραγίδας από τον Ωρωπό Πρέβεζας (Ηλ. Ανδρέου, ΑΔ 30, 1975 : Β2. Χρονικά, σ. 219, πίν. 131 α) και σε πήλινη κυλινδρική σφραγίδα από τη Δωδώνη (Σ.Ι. Δάκωρης, ΠΑΕ 1953, σ. 171).
33. Εκτός από τις πρώιμες αιτωλικές ακροκεράμους (Åkerström, σ. 258, σημ. 5-6, όπου και σχετική βιβλιογραφία, N.A. Winter, RM 85, 1978 , σ. 44-46) ενδεικτικά αναφέρουμε τη γυναικεία προτομή των αρχών του 6^{ου} αι. από το Ιερό της Ήρας στην Κέρκυρα (Π. Καλλιγιάς, ΑΔ 23, 1962 : Β2. Χρονικά, σ. 303, πίν. 246 γ,δ , Γ. Δονιάς, ΑΔ 19, 1964 : Β3. Χρονικά, σ. 320, πίν. 357-358, J.P. Michaud, BCH 94, 1970 , σ. 1011, εικ. 258), την προτομή Σιληνού του β' μισού του 6^{ου} αι. από την Τήνο (N.M. Κοντολέων, ΠΑΕ 1949, σ. 133, εικ. 18), τη σφίγγα από τις Βάσσεις (Κ. Κουρουγιώτης, ΑΕ 1903, σ. 164, εικ. 4, ΑΑΑ 1971, σ. 52, εικ. 14-15) και τη Νεμέα (G. Touchais, BCH 108, 1984 , σ. 756), το σύμπλεγμα ζώων από το Καλοπέδι (Åkerström , σ. 28 κεξ. εικ.

- 34), τα γοργόνεια από την Ολυμπία (A. Mallwitz, Olympia, München 1972, σ. 238, εικ. 191, BCH 79, 1955, σ. 257, εικ. 9), την Αντίκυρα (J.P. Michaud, BCH 94 1970, σ. 1011, εικ. 257), την Ήλιδα (Mitsopoulou-Leon, σ. 128, εικ. 51), τη Σάμο (G. Touchais, BCH 100 1977 2, σ. 640, εικ. 295), τη Ρόδο (Akerström, πίν. 60 1-3) και τα Άβδηρα (Δ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 30, 1975 : Β2. Χρονικά, σ. 298, πίν. 20 γ, αριστερά), καθώς και τις θεϊκές μορφές σε ακροκεράμους από την Αθήνα και την Ολυμπία (J.P. Michaud, BCH 94 1970, σ. 894, εικ. 26, BCH 96, 1972, σ. 395, εικ. 6, 8, Hübner ADA, σ. 175-183, πίν. 63-64, Billot, σ. 128 κεξ., πίν. 32-33). Προβ. Buren GFR, εικ. 119-120, 124-137.
34. Ενδεικτικά βλ. Koch, Campanien, πίν. V, VII-XXIV, XXI, XXIII, XXXV, E.D. Van Buren, Archaic Fictile Revetments in Sicily and Magna Graecia, Washington 1973, πίν. XIV-XVI, P. Mingazzini, MonAnt 37 (1938), πίν. V-VII, E. Stefani, MonAnt 40 (1945), σ. 234, εικ. 36, Ch. Picard, R A 1963, εικ. 7, 12-22, RendLinc 24 (1970), II Supplémento, πίν. III, εικ. 61-63, 65-68, 125-133, 238, 240-278, 322-323, J. Neils, RM 83 (1976), σ. 1-31, πίν. 1-10, N.A. Winter, RM 85 (1978), σ. 26-58, πίν. 7-22, Andrén, σποραδικά, E.D. Van Buren, Figurative Terra-cotta Revetments in Etruria and Latium, London 1921, πίν. II-XVI, L. Anselmino, Terrecotte architettoniche 1 - Antefisse, Roma 1977, σχέδ. III-X, XII-XVI, XIX-XXIII, πίν. I-XXVII.
35. Ο φρυγικός πύλος διακρίνεται μόνο στο μέτωπο αρ. 1. Έτσι, η διαπίστωση ότι ο Γανυμήδης φέρει φρυγικό πύλο γίνεται με κάποια επιφύλαξη
36. Roscher. M.L., λ. Ganymede.

37. Η. Ζερβουδάκη, ΑΔ 33(1978): Α' Μελέτες, σ. 36. Για τη μελέτη των παραστάσεων αυτών βασικό έργο είναι η διατριβή του H. Sichtermann, *Ganymed. Mythos und Gestalt in der antiken Kunst*, Berlin 1948.
Πρβ. M.J. Milne, AJA 59(1955), σ.68-71, Ph. Bruneau, BCH 86 (1962), σ. 193-228 και R.L. Scheurleer, BABesch 58 (1983), σ. 85 κεξ., όπου και νεότερη βιβλιογραφία.
38. A. Borbein, JdI 88(1973), σ. 165.
39. Η άποψη του Δάκαρη (ΠΑΕ 1955, σ. 184-186) ότι η σκηνή της αρπαγής του Γανυμήδους "παρουσιάζει σαφή εξάρτησιν εκ του χαλκού συμπλέγματος του Λεωχάρους το οποίον πιστότερον αποδίδει το χαλκούν κάτοπτρον του Βερολίνου εξ Αμφίσεως" αναθεωρείται από τη νεότερη έρευνα που έχει αποδείξει ότι ο καθρέπτης του Βερολίνου είναι πρωιμότερος του χάλκινου συμπλέγματος του Λεωχάρους (M. Weber, AM 91, 1976, σ. 164-166).
40. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1955, σ. 184-186.
41. K.A. Neugebauer, Staatliche Museen zu Berlin, Führer durch das Antiquarium, 2, Vasen, Berlin 1932, σ. 170, πίν. 91 και Sichtermann, *Ganymed*, σ. 51, πίν. 5 (1).
42. Ph. Bruneau, BCH 86 (1962), σ. 200.
43. Ph. Bruneau, ό.π. (σημ. 42)
44. W. Züchner, JdI 65-66 (1950-51), σ. 184, J. Schäfer, Hellenistische Keramik aus Pergamon, Berlin 1968, σ. 76.
45. Sichtermann, *Ganymed*, σ. 50, 69, σημ. 219, 239.
46. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1955, σ. 184-186.

47. Ας σημειωθεί ότι οι πήλινοι αμφορείς με ανάγλυφα μετάλλια προέρχονται από εργαστήριο στην Κ. Ιταλία που εντοπίζεται κυρίως στην περιοχή του Τάραντα. W. Züchner, JdI 65-66 (1950-51), σ. 192.
48. Βλ. Andréu, σ. 184, πίν. 70 (232), σ. 296 (14), πίν. 95(14).
49. Βλ. σχετικά Pfrommer, σ. 119 κεξ.
50. Βλ. παραπάνω σ. 178, σημ. 34.
51. Πρβ. την άποψη του R. Lunsingh Scheurleer (BaBesch 58, 1983, σ. 86) για την προέλευση από τη Μύρινα ή από το σημαντικό πολιτιστικό κέντρο του Τάραντα ορισμένων ειδωλίων.
52. Ήδη κατά τον 4^ο αι. ο Μολοσσός βασιλιάς Αλέξανδρος Α' (342-331/330) είχε εκστρατεύσει στην Κάτω Ιταλία (Hammond, Epirus, σ. 435, 445, 534, 549, 570, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 59-60). Είναι βέβαιο ότι οι Κασσωπαίοι έλαβαν μέρος τόσο στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου Α' όσο και στην εκστρατεία του Πύρρου (Hoepfner-Schwandner, Kassope, υπό εκτύπωση). Εξάλλου, οι σχέσεις της Κασσώπης με την Ιταλία έγιναν ιδιαίτερα στενές την εποχή της ανεξαρτησίας της από το Κοινό των Ηπειρωτών στα 229-185 (Gravani, Die Keramik, (υπό εκτύπωση).
53. Δείγμα των πολιτιστικών επιρροών κατά τη διάρκεια της εκστρατείας αυτής αποτελεί η υιοθέτηση από τους Συρακουσούς της λατρείας του Ελλανίου Διός και η κοπή νομισμάτων που φέρουν στον εμπροσθότυπο το κεφάλι του Διός Ελλανίου και στον οπισθότυπο αετό που πατάει σε κεραυνό (Franke AME, σ. 265 κεξ., πίν. 56). Αντίστροφα, από τη Σικελία πρέπει να προέρχεται η λατρεία της Αινειάδος Αφροδίτης που μεταφέρθηκε στην Ήπειρο από τον Πύρρο (Δάκαρης, Γενεαλογικοί μύθοι, σ. 127).

54. Τα θραύσματα αρ. 1,2 προέρχονται από τη Βόρεια Στοά, το θραύσμα αρ. 4 από το δωμάτιο c του σπιτιού 5 και τα θραύσματα αρ. 5, 6, 7 από τον καθαρισμό των επιχώσεων του δρόμου 6 και του διαδρόμου ανάμεσα στα σπίτια 5 και 7. Σ. Ι. Δάκωνης, ΠΑΕ 1955, σ. 184. Για την απόδοση της σειράς K4η στη στέγη της Βόρειας Στοάς πρβ. την άποψη των Hoerpfner και Schwandner για πλήρη μεταφορά της στέγης στη Νικόπολιν (Hoerpfner-Schwandner, Kassope, υπό εκτύπωση).
55. Το θραύσμα αρ. 4 προέρχεται από το στρώμα "πηλού" κάτω από την επίχωση και ανάμεσα στα πεσμένα κεραμίδια, στο δωμάτιο c του σπιτιού 5.
56. Κεραμεική της ύστερης ελληνιστικής περιόδου και των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.
57. Βλ. παραπάνω σ. 150 κεξ.
58. Η σειρά K3η έχει άμεση εξάρτηση από τον τύπο "άνθους λωτού-ελίκων" της "ατημέλητης" τεχνοτροπίας, όπως έχει επιζηήσει στην Ήπειρο χάρη στην κορινθιακή παράδοση, ενώ η σειρά K4η έχει τορευτικά και κεραμικά πρότυπα από την Κάτω Ιταλία.
59. Ωχρός πηλός που στη σειρά K3η είναι καθαρότερος από τον πηλό της σειράς K4η.
60. Σύμφωνα με τη στρωματογραφία της κεντρικής αρτηρίας το κατάστρωμα της οποίας ανυψώθηκε με επιχώσεις κατά την κατασκευή του Καταγωγίου και της Βόρειας Στοάς (Δάκωνης, Κασσώπη, σ. 21). Ο Hammond ήδη από το 1967 δέχεται ότι το Καταγώγιον και η Βόρεια Στοά κτίσθηκαν το 230, ως μέρος της αγοράς της Κασσώπης (Hammond, Epirus, σ. 666). Η χρονολογική τοποθέτηση της Βόρειας Στοάς στα τέλη του 3^{ου} ή ίσως στον 2^ο αι. έχει ήδη προταθεί από τον Ορλάνδο, με βάση το σχήμα των επάνω απολήξεων των γλύφων στα τρί-

γλωσσα του θριγκού της. Ορλάνδος, Υλικά δομής Α', σ. 85,
σημ. 4. Πρβ. Σ.Ι. Δάκαρης, ΑΔ (1963): Χρονικά, σ. 152,
σημ. 15 και Hoerpfner-Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση).

5. Α Μ Β Ρ Α Κ Ι Α

Στέγη Α4

Σειρά Α4μ

Η σειρά Α4μ αποτελείται από ένα θραύσμα μήτρας ανθεμωτού μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα. Σώζεται τμήμα της βάσης που είναι δυνατό να συμπληρωθεί. Το επάνω τμήμα της μήτρας λείπει, ώστε είναι αδύνατη η ακριβής συμπλήρωση. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε, σύμφωνα με τις συνήθειες της εποχής, ότι το ανθέμιο ήταν ενδεκάφυλλο¹. Στη βάση ελίσσονται δυο κατακόρυφες αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες με μικρό οφθαλμό στο κέντρο τους. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα με φυλλάριο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού με εξάφυλλο ημιανθέμιο δεξιά και αριστερά του.

1. Θραύσμα μήτρας (πίν. 16 γ , σχέδ. 22).

Αρ.Μ.Α.: 2839.

Ύψ. 0,136 μ. Πλ. 0,134 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥΡ/7/6).

Θέση Α/10 μ. θεάτρου². Λωρίδα δρόμου κατά μήκος ανατολικής οικοδομικής γραμμής (Επιχώσεις)³.

Σώζονται η καρδιόσχημη απόληξη της σταγόνας του πυρήνα, η αριστερή έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το φυλλάριο, η δεξιά επάνω σπείρα, τα εξάφυλλα ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

Στο θραύσμα της μήτρας Α4μ επιζούν όλα τα διακοσμητικά στοιχεία της βάσης, που συναντώνται στην " ατημέλητη " τεχντροπία⁴, αλλά σχηματοποιημένα. Η σχηματοποίηση αυτή των διακοσμητικών στοιχείων, που θα επικρατήσει ολοκληρωτικά στις με -

ταγενέστερες σειρές, είναι ιδιαίτερα εμφανής στη διαμόρφωση των ελίκων που στα τέλη του 4^{ου} και στο α' μισό του 3^{ου} αι. ήταν πλατιές και επίπεδες, συνήθως με εσωτερική αυλακιά. Στη μήτρα Α4μ οι έλικες είναι λεπτές, τριγωνικής σχεδόν τομής και σχηματοποιημένες· αποτελούν το μεταβατικό στάδιο εξέλιξης ανάμεσα στις έλικες των προγενέστερων σειρών (τέλη 4^{ου} - α' μισό 3^{ου} αι.) και των επόμενων (τέλη 3^{ου} - 2^{ου} αι.) που έχουν σχεδόν γραμμική νηματοειδή διαμόρφωση⁵.

Αλλά και τα λοιπά διακοσμητικά στοιχεία αποδίδονται επίσης κατά τον ίδιο τρόπο χωρίς, ωστόσο, να έχουν φθάσει σε πλήρη εκφυλισμό και ολοκληρωτικά γραμμική απόδοση. Στο άνθος λωτού, ενώ ο ύπερος συνεχίζει να παριστάνεται σχετικά πλατύς και "κατ' ενώπιον", όπως και στις προηγούμενες σειρές, τα σέπαλα έχουν ήδη χάσει την οργανικότητα τους και αποδίδονται σχεδόν γραμμικά. Καθώς όλα τα βασικά διακοσμητικά στοιχεία έχουν συρρικνωθεί, ο τεχνίτης προσπαθεί να καλύψει τα κενά με μια καλλιγραφική διάθεση, χρησιμοποιώντας συμπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία, σα να μη τον ικανοποιεί το αισθητικό αποτέλεσμα της αφαίρεσης που επέβαλλε η εποχή του. Έτσι, τα ημιανθέμια πλούτιζονται με ένα ακόμη πέταλο - ενώ μέχρι τότε ήταν πεντάφυλλα, στη μήτρα έχουν έξι πέταλα - οι σπείρες κοσμούνται με μικρό οφθαλμό, το φυλλάριο στο σημείο που φυτρώνει η παραπληρωματική έλικα γίνεται γραμμικό και ρομβόσχημο και η σταγονόμορφη απόληξη του πυρήνα του ανθεμίου κοσμείται με καρδιόσχημο που συμβατικά αποτελεί και τον πυρήνα του άνθους λωτού, χωρίς όμως να συνδέεται οργανικά μ' αυτόν.

Οι παραπάνω μορφολογικές παρατηρήσεις μας δίνουν τη δυνατότητα να θεωρήσουμε τη διακόσμηση της μήτρας ως το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη της "ατημέλητης" τεχνοτροπίας και το πρώιμο στάδιο των ελληνιστικών σειρών του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων", όπου η σχεδιαστική απόδοση αρχίζει να επικρατεί ολοκληρωτικά. Ακριβή παράλληλα με τη διακόσμηση της μήτρας από την Αμβρακία δεν έχουμε εντοπίσει στα μέχρι τώρα δημοσιευμένα μέτωπα ακροκεράμων. Ωστόσο, οι σειρές από τους Δελφούς 85-86, που χρονο-

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β' . ΙΙΙ . 5

1. Βλ. τα αντίστοιχα μέτωπα από Δελφούς, παρακάτω σημ. 6.
2. Πρόκειται για το "μικρό" θέατρο της Αμβρακίας. Βλ. παραπάνω σ. 120.
3. Την πληροφορία οφείλω στον ανασκαφέα Ηλ. Ανδρέου.
4. Βλ. παραπάνω σ. 98.
5. Βλ. παρακάτω σ. 196 κεξ.
6. Le Roy, σ. 175, 176, 178, 183, πίν. 72 (A76), 73 (A86, A77, A87) και πίν. 77 (A101).
7. Τα παράλληλα κατά τον Le Roy μέτωπα από την Κόρινθο (Corinth IV, 1, σ. 17, εικ. 12, αρ. 10, A22 και 13, A34) πρέπει να είναι προιμότερα του β' μισού του 3^{ου} αι.

6. Κ Α Σ Σ Ω Π Η

α. Στέγη Κ5

Σειρά Κ5η

Η σειρά Κ5η αποτελείται από τέσσερα θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο αποτελείται από ένδεκα πέταλα που φυτρώνουν από μυκητόσχημο πυρήνα με σταγονόμορφη απόληξη και ανάγλυφη παράσταση ανθεμίου. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο κατακόρυφες αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα με φυλλάριο στο σημείο βλάστησης και πεντάφυλλο ημιανθέμιο. Δεν είναι δυνατή η ολοκληρωμένη περιγραφή του μετώπου, επειδή δε σώζεται ακέραια η βάση. Είναι όμως βέβαιο ότι ανάμεσα από τις έλικες θα υπήρχε αναστραμμένο άνθος λωτού.

1. Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,127 μ. (πίν. 16 α).

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/6/6).

Επίτι 1, δωμάτιο ε'' (1978).

Εώζονται ο πυρήνας, τρία πλευρικά πέταλα και οι μίσχοι δυο πετάλων προς τα αριστερά, τρία πλευρικά πέταλα και οι μίσχοι δυο πετάλων προς τα δεξιά και ο μίσχος του κορυφαίου.

2. Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,074 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/6/6).

Δρόμος ανατολικά Πρυτανείου (1978).

Εώζονται οι μίσχοι πέντε πετάλων προς τα αριστερά και τμήμα του πυρήνα.

3. Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,094 μ. (πίν. 16 β).

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/6/6).

Επίτι 3, δωμάτιο κ (1979).

Εώζονται οι μίσχοι δυο πετάλων και δυο πέταλα προς τα δεξιά, ο πυρήνας και τμήμα της επάνω δεξιάς σπείρας.

4. Ύψ. 0,077 μ. Πλ. 0,10 μ.¹

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).

Δρόμος 6 (1980).

Σώζονται προς τα δεξιά η σπείρα με το στέλεχος της έλικας, η παράπληρωματική έλικα, το φυλλάριο και το πεντάφυλλο ημι-ανθέμιο.

Η τεχνοτροπική μελέτη της σειράς K5η και η χρονολογική της κατάταξη βασίζεται κυρίως στα θραύσματα αρ. 1-3, που διασώζουν τμήματα των ανθεμίων και των πυρήνων. Το θραύσμα αρ. 4, παρόλο που διασώζει τμήμα της βάσης, αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη, επειδή η ενσωμάτωσή του στη σειρά δεν είναι βέβαιη.

Τα πέταλα των ανθεμίων είναι λεπτόμισχα και αραιά μεταξύ τους. Το ιδιαίτερα χαμηλό ανάγλυφο και η αραιή τους διάταξη, καθώς και η διακόσμηση του πυρήνα με ανθέμιο που τείνει να μοιάσει με φτερό ή κλαδί φυτού - τάση γνωστή από τα τέλη του 3^{ου} αι.² - επιβάλλουν τη χρονολόγηση της σειράς στα τέλη του 3^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αι. Τα τρία θραύσματα αρ. 1-3 προέρχονται από τις νεότερες ανασκαφές στην Κασσώπη. Το θραύσμα αρ. 1 έχει βρεθεί στο δωμάτιο F'' του σπιτιού 1, στο στρώμα "κόκκινης αργίλου" κάτω από το τρίτο δάπεδο ως το φυσικό³, που χρονολογείται στον 4^ο αι., με βάση τα κεραμεικά ευρήματα και τα νομίσματά⁴. Στο σημείο όμως που έχει βρεθεί το θραύσμα αρ. 1 υπάρχει σημαντική διαταραχή⁵ που οφείλεται είτε στην αναγκαστική μεταφορά του νότιου τοίχου του σπιτιού 1 βορειότερα, κατά την εποχή που κατασκευάστηκε το Καταγώγιον⁶ είτε στην προσπάθεια ανοικοδόμησης του σπιτιού μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση⁷. Το θραύσμα αρ. 2 προέρχεται από επίχωση με αποτέλεσμα να είναι επισηφλής η στρωματογραφία, ενώ το θραύσμα αρ. 3 προέρχεται από το στρώμα "εγκατάλειψης" (του 31) (επάνω και ανάμεσα σε στρώση κεραμιδιών), στο δωμάτιο κ του σπιτιού 3, όπου έχουν βρεθεί μελανόβαφα όστρακα και πολλά με εξίτηλο κοκκινωπό γάνωμα των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Επειδή λοιπόν τα θραύσματα της σειράς K5η προέρχονται από διαφορετικούς ανασκαφικούς χώρους δεν είναι δυνατή η απόδοσή τους σε συγκεκριμένη στέγη.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β' ΙΙΙ. 6α.

1. Τα θραύσματα αρ. 1-3 της σειράς Κ5η διασώζουν το επάνω μέρος των μετώπων με τμήματα των ανθεμίων, ενώ το θραύσμα αρ. 4 διασώζει μόνο τμήμα της βάσης. Η ένταξη του θραύσματος αρ. 4 στη σειρά Κ5η γίνεται με επιφύλαξη, επειδή τα προηγούμενα θραύσματα αρ. 1-3 δε διασώζουν τμήμα της βάσης, ώστε να είναι δυνατή η ταύτιση με βάση τη μορφολογία των διακοσμητικών στοιχείων. Η ένταξη επιχειρείται με βάση την ομοιότητα του πηλού και το ίδιο πάχος των μετώπων.
2. Βλ. παρακάτω σ. 255, 259, σημ. 3,4.
3. Στο κέντρο περίπου του δωματίου f'', που στην παλαιότερη φάση ήταν ενωμένο με το f' και αποτελούσε τον οίκο του σπιτιού, βρέθηκε κάτω από το νεότερο δάπεδο μια παλαιότερη εστία κατασκευασμένη από οπτοπλίνθους και αμμολιθικές πλάκες, που χρονολογείται από τα ευρήματα στους χρόνους του Κοινού των Ηπειρωτών. Στο βαθύτερο όμως στρώμα από κόκκινη άργιλο, στο οποίο είναι θεμελιωμένοι οι τοίχοι του σπιτιού, κάτω από το λεπτό στρώμα της λατύπης, τα ευρήματα είναι του 4^{ου} αι., όπως και στη βαθύτερη επίχωση της αυλής.
Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1978, σ. 102.
4. Στις επιχώσεις των σπιτιών, κάτω από τα δάπεδα, τα ευρήματα, νομίσματα και ιδίως όστρακα, φτάνουν ως το α' μισό του 4^{ου} αι. Στις βαθύτερες επιχώσεις, στο κοκκινόχωμα, μαζί με μελανόβαφα όστρακα του 4^{ου} ή και του 5^{ου} αι., απαντούν συχνά και όστρακα της τοπικής χειροποίητης κεραμεικής. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1977, σ. 146, 1979, σ. 117.

5. Η διαταραχή αυτή οφείλεται στην προσπάθεια υποστήλωσης του ανατολικού τοίχου του δωματίου f'' προς τη στενωπό, ανάμεσα στα σπίτια 1 και 2.
6. Μια βαθιά τομή, που έγινε το 1979 στους χώρους i και h του σπιτιού 1 ως το στερεό (κοκκινόχωμα), αποκάλυψε τοίχο παλαιότερου σπιτιού του 4^{ου} αι. Διαπιστώθηκε ότι η νότια εξωτερική πλευρά ανακατασκευάσθηκε στον 3^ο αι., όπως μαρτυρούν μερικά λιθάρια σε δεύτερη χρήση, όταν κατασκευάσθηκε η πλακόστρωτη δίοδος (διάδρομος) που χωρίζει το Καταγώγιον από τα σπίτια 1 και 2. Ενισχύθηκε έτσι η άποψη ότι η νότια οικοδομική γραμμή του σπιτιού 1 και 2 βρισκόταν νοτιότερα, στην προέκταση της νότιας πλευράς του σπιτιού 5. Όπως φαίνεται από άλλους λόγους, το πολεοδομικό σχέδιο της Κασσώπης προέβλεπε οικόπεδα ίσου εμβαδού (230 μ²), διαστάσεων 14.50 x 16 μ. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1979, σ. 114, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
7. Οι κάτοικοι της πόλης επισκεύασαν πρόχειρα ένα μέρος από τα ερειπωμένα σπίτια. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 14. Πρβ. Horfner-Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση).

β. Στέγη Κ6.

Σειρές Κ6η, Κ6κ

Στη στέγη Κ6 ανήκουν οι σειρές Κ6η και Κ6κ . Η σειρά Κ6η αποτελείται από έξι θραύσματα ανθεωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων (αρ. 1-6). Το ανθέμιο έχει δεκατρία πέταλα, με φλογόσχημα τα χαμηλότερα πλευρικά, που φυτρώνουν γύρο από το μυκητόσχημο πυρήνα. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο σχεδόν κατακόρυφες αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα που κορυφώνεται σε σπείρα με φυλλάριο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες απεικονίζεται αετός που πατάει στο κέντρο σχηματοποιημένου οριζόντιου διπλού κεραυνού. Στο χαμηλότερο μέρος της βάσης του μετώπου, ανάμεσα από δυο οριζόντιες πλαστικές ταινίες, από τις οποίες η χαμηλότερη είναι πλατύτερη, φέρεται αστράγαλος από οκτώ ωά και εννέα κατακόρυφα διπλά δισκάρια. Το περίγραμμα του μετώπου είναι ευθύγραμμο μέχρι το ύψος της χαμηλότερης σπείρας των ελίκων και συνεχίζει κυματιστό, με ισχυρή κάμψη προς το εσωτερικό στο ύψος της επάνω σπείρας των ελίκων. Το περίγραμμα στο ύψος του ανθεμίου δεν ακολουθεί με συνέπεια τις κορυφές των πετάλων. Εκτός από το ανώτερο και κατώτερο πλευρικό πέταλο, τα ενδιάμεσα πέταλα εγγράφονται ανά ζεύγη.

Η σειρά Κ6κ αποτελείται από οκτώ θραύσματα αμφίπλευρων ανθεωτών κορυφαίων καλυπτήρων (αρ. 7-14). Η διακόσμηση στα μέτωπα της σειράς Κ6κ είναι απολύτως όμοια με τη διακόσμηση της σειράς Κ6η . Θεωρούμε ότι έχει χρησιμοποιηθεί η ίδια μήτρα.

1. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, συμπληρωμένο μόνο στην επάνω αριστερή γωνία του ανθεμίου (πίν. 18 α), σχέδ. 23)¹.

Αρ.Μ.: 394.

Ύψ. 0,275. Πλ. 0,168 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4).

Βόρεια Στοά

2. Ύψ. 0,176 μ. Πλ. 0,150 μ. (πίν. 18 β.)².
Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).
Καταγώγιον.
Μέτωπο καταστραμμένο στην κορυφή και στη βάση.
3. Ύψ: 0,132 μ. Πλ. 0,16 μ. (πίν. 18 γ).
Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).
Επίτι 2 (1978).
Μέτωπο καταστραμμένο στο επάνω ανθεμωτό μέρος.
4. Δεν έγινε δυνατό να εντοπίσουμε το θραύσμα αρ.4³, παρά την επισταμένη έρευνα στις αποθήκες του Μουσείου Ιωαννίνων.
5. Ύψ. 0,115 μ. Πλ. 0,08 μ.
Πηλός κίτρινος (10 YR/7/6).
Βόρεια Στοά (1981).
Σώζονται πέντε πέταλα προς τα αριστερά.
6. Ύψ. 0,033 μ. Πλ. 0,037 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/6/6).
Βόρεια Στοά (1982).
Σώζεται τμήμα σπείρας.
7. Ύψ. 0,197 μ. Πλ. 0,144 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5 Y /7/4).
Μέτωπο α' (πιν. 19 γ): Σώζονται οι μίσχοι των πετάλων του ανθεμίου, ο πύρηνας, ο αετός και οι επάνω σπείρες των ελίκων.
Μέτωπο β' (πιν. 19 δ): Σώζονται εννιά μίσχοι πετάλων και ίχνη του αετού.
8. Ύψ. 0,134 μ. Πλ. 0,138 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).
Πρότυλο Καταγωγίου (1981).
Μέτωπο α': Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με έξι πέταλα προς τα δεξιά και τρία πέταλα προς τα αριστερά.

Μέτωπο β': Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με τρία πέταλα προς τα δεξιά και έξι πέταλα προς τα αριστερά.

9. Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,135 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Δρόμος 7 (1980).

Μέτωπο α': Σώζονται ο πυρήνας και οι μίσχοι δεκατριών πετάλων.

Μέτωπο β': Σώζονται ο πυρήνας και οι μίσχοι δέκα πετάλων.

10. Ύψ. 0,092 μ. Πλ. 0,08 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Δρόμος 7 (1980).

Μέτωπο α': Σώζονται πέντε πέταλα προς τα αριστερά.

Μέτωπο β': Σώζονται πέντε πέταλα προς τα δεξιά.

11. Ύψ. 0,04 μ. Πλ. 0,07 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Βόρεια Στοά.

Σώζονται οι μίσχοι έξι πετάλων.

12. Ύψ. 0,124 μ. Πλ. 0,145 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Δρόμος 7 (1980).

Μέτωπο α': Σώζονται τμήμα του αετού, ο κεραυνός και τμήμα της αστραγαλωτής ταινίας της βάσης.

Μέτωπο β': Σώζονται τμήμα του αετού, ο κεραυνός και ίχνη της αστραγαλωτής ταινίας της βάσης.

13. Ύψ. 0,134 μ. Πλ. 0,068 μ.⁴

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4).

Καταγώγιον (1952).

Μέτωπο α': Σώζεται τμήμα του αετού.

Μέτωπο β': Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα της έλικας, το φυλλάριο και τμήμα της παραπληρωματικής έλικας.

14. Ύψ. 0,17 μ. Πλ. 0,10 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/6/6).

Βόρεια Στοά (1982).

Μέτωπο α' (πίν. 19 α), συγκολλημένο από δυο κομμάτια: Σώζονται τμήματα των μίσχων έξι πετάλων και τα τρία χαμηλότερα πέταλα προς τα δεξιά, ο πυρήνας, οι επάνω σπείρες των ελίκων και ο αετός.

Μέτωπο β' (πίν. 19 β), συγκολλημένο από δυο κομμάτια: Σώζονται τμήματα των μίσχων δέκα πετάλων και τρία χαμηλότερα πέταλα προς τα αριστερά, ο πυρήνας, οι επάνω σπείρες των ελίκων και ο αετός.

Τα ανθέμια των σειρών K5η και K6κ αποτελούνται από δεκατρία πέταλα ημικυκλικής τομής, με ιδιαίτερα μακρούς και λεπτούς μίσχους και κύριο σώμα που πλαταίνει απότομα και κάμπτεται τόσο ισχυρά, ώστε τα άκρα τους να είναι σχεδόν σε οριζόντια διάταξη. Ο αριθμός των πετάλων έχει αυξηθεί - δεκατρία πέταλα αντί για τα συνήθη ένδεκα - με την προσθήκη των χαμηλότερων φλογόσχημων⁵. Τα πέταλα απλώνονται σχετικά σφιχτά μεταξύ τους, κινούνται παράλληλα προς τα επάνω και κάμπτονται απότομα μόνο στα άκρα τους. Οι ψηλόλιγνοι μίσχοι τους, που εκτείνονται σχεδόν κατακόρυφα, υποβάλλουν μια αίσθηση ανυψωτικής πορείας που επιτείνεται από τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα του ανθεμίου και από το φυλλάριο στο σημείο βλάστησης της παραπληρωματικής έλικας που είναι φλογόσχημα και κινούνται προς τα επάνω.

Η Ξηρή μορφή του ανθεμίου με πέταλα δύσκαμπτα και χωρίς χυμό⁶, που εκτείνονται ανόργανα σε σχέση προς την υπόλοιπη διακόσμηση, επιβάλλει τη χρονολόγηση των ακροκεράμων στον ύστερο 3^ο αι. Παρόμοια διαμόρφωση ανθεμίου συναντούμε στα θραύσματα των δελφικών ακροκεράμων A113 και A114 που χρονολογούνται από τον Le Roy στο β' μισό του 3^{ου} αι.⁷

Τη χρονολόγηση στα τέλη του 3^{ου} αι. επιβεβαιώνουν τα

διακοσμητικά στοιχεία της βάσης και το περίγραμμα των μετώπων. Οι έλικες αποδίδονται με το χαρακτηριστικό για τα τέλη του 3^{ου} αι. νηματοειδή τρόπο, σε ιδιαίτερα χαμηλό ανάγλυφο, με λεπτή εσωτερική αυλακιά. Η ζωτική σημασία, που είχαν οι έλικες για τη διακόσμηση της βάσης, έχει χαθεί εντελώς· έτσι, είναι δυνατό να τις χαρακτηρίσουμε ως παραπληρωματικά κοσμήματα. Σε σχέση με το συνολικό ύψος της βάσης είναι πολύ κοντές και την πλαισιώνουν μόνο στο μισό σχεδόν ύψος της, με αποτέλεσμα να επιβάλλεται η χρησιμοποίηση του διακοσμητικού αστραγάλου που καλείται να γεμίσει το κενό. Κατά την Hübner⁸ ο πλαστικός αστράγαλος, ως διακοσμητικό στοιχείο των ακροκεράμων, εμφανίζεται κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Ωστόσο, σε ανθεμωτό μέτωπο ακροκεράμου από την Άσσο⁹, που χρονολογείται από τον Åkerström στο β' μισό του 5^{ου} αι., συναντάται πλαστικός αστράγαλος στο οριζόντιο περίγραμμα της βάσης.

Το περίγραμμα των μετώπων δημιουργεί την εντύπωση ότι ο τεχνίτης έχει προσπαθήσει να είναι συνεπής προς τις κινήσεις των διακοσμητικών στοιχείων, όπως στο ύψος των παραπληρωματικών ελίκων, χωρίς όμως να το κατορθώνει. Ενώ στο κορυφαίο πέταλο, στα δυο γειτονικά και στα χαμηλότερα φλογόσχημα αντιστοιχεί σε κάθε τόξο από ένα πέταλο, στα ενδιάμεσα δυο τόξα αντιστοιχούν από δυο πέταλα. Η διαμόρφωση αυτή επιβάλλεται επειδή τα πέταλα έχουν λεπτύνει πολύ.

Το βασικότερο όμως χαρακτηριστικό των σειρών K6η και K6κ είναι η ολική αντικατάσταση¹⁰ του αναστραμμένου άνθους λωτού και των ημιανθεμίων από την παράσταση αετού που πατάει σε σχηματοποιημένο κεραυνό. Παράλληλο φαινόμενο έχουμε συναντήσει στη σειρά K4η¹¹.

Ο αετός στην παράσταση των ακροκεράμων είναι ψηλόλιγνος, με άπτερο λαιμό που μοιάζει με λαιμό κύκνου, κεφάλι σε κατατομή προς τα αριστερά, σώμα κατά τρία τέταρτα, μισάνοιχτες πτέρυγες και ψηλόλιγνα σκέλη σε διαστολή με πλαστικά αποδοσμένες κλειδώσεις. Ο κεραυνός αποτελείται από δυο αντικόρυφα

άνθη λωτού με τρεις γλωχίνες που διασταυρώνονται χιαστί στο μέσον. Ένα λεπτότερο στέλεχος με ελικοειδή κίνηση φυτρώνει δεξιά και αριστερά από την κεντρική γλωχίνα.

Για τις σχέσεις του Διός με τον αετό και τον κεραυνό πληροφορούμαστε από τις αρχαίες γραπτές πηγές που αναφέρουν τους σχετικούς μύθους και από τις πολυάριθμες παραστάσεις σε όλες τις μορφές της αρχαίας ελληνικής τέχνης, πολλές από τις οποίες εικονογραφούν μόνο τα σύμβολα του Διός, δηλ. έναν αετό, συνήθως επάνω στον κεραυνό, χωρίς να παριστάνεται και η θεότητα¹². Στην Ήπειρο η παράσταση αετού που πατάει σε κεραυνό είναι πάρα πολύ συχνή¹³. Ο αετός και ο κεραυνός συνδέονται άμεσα με τη λατρεία του Δωδωναίου Διός και ιδιαίτερα ο κεραυνός αποτελεί το έμβλημα των Μολοσσικών φύλων¹⁴.

Η ταξινόμηση σε σαφείς ξεχωριστούς τύπους απόδοσης του αετού δεν είναι δυνατή¹⁵. Αντίθετα, για την παράσταση του κεραυνού στην αρχαία ελληνική τέχνη¹⁶ έχουν διαπιστωθεί τρεις ευδιάκριτες παραλλαγές του λωτόμορφου σχήματος, που στη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων χρησιμοποιούνται σχεδόν με την ίδια συχνότητα¹⁷. Ο τύπος του κεραυνού που εικονίζεται στις σειρές Κ6η και Κ6κι ανήκει κυρίως στην πρώτη παραλλαγή που χαρακτηρίζεται από την αντικόρυφη συμμετρική τοποθέτηση δυο ανθέων λωτού, με στοιχεία όμως και της τρίτης παραλλαγής, καθώς διακρίνουμε μια τάση για ελικοειδή κίνηση στα δυο εσωτερικά στελέχη που φυτρώνουν από την κεντρική γλωχίνα. Ο ίδιος τύπος κεραυνού απαντά στον οπισθότυπο πολλών Ηπειρωτικών νομισμάτων του τέλους του 3^{ου} και των αρχών του 2^{ου} αι., καθώς και σε σφραγίσματα κεραμίδων από τη Δωδώνη¹⁸.

Γενικά, η παράσταση αετού που πατάει σε σχηματοποιημένο κεραυνό είναι πολύ διαδεδομένο σύμβολο στην Ήπειρο και υιοθετήθηκε ως έμβλημα νομισμάτων¹⁹. Η τοποθέτηση του αετού και του κεραυνού ως εμβλήματος στον οπισθότυπο των Ηπειρωτικών νομισμάτων δεν υποδηλώνει μόνο το σύμβολο της δύναμης του Δωδωναίου και Ναΐου Διός, αλλά, όπως προκύπτει από την αρχαία

παράδοση, ήταν και το έμβλημα της γενναιότητας των Μολοσσών και κατεπέκταση της Ηπειρωτικής Συμμαχίας και του Κοινού των Ηπειρωτών²⁰. Η Κασσώπη και μερικές άλλες γειτονικές πόλεις προς το Ιερό της Δωδώνης χρησιμοποίησαν τα ίδια σύμβολα στα νομίσματά τους. Ιδιαίτερα η Κασσώπη, που αποτέλεσε μέλος του Κοινού των Ηπειρωτών, εξακολούθησε και μετά την αναχώρησή της από αυτό να χρησιμοποιεί στη νομισματοκοπία της τους τύπους των νομισμάτων του Κοινού²¹.

Ο τύπος του αετού στα Ηπειρωτικά νομίσματα έχει κλειστές πτέρυγες και το σώμα σε κατατομή. Αντίθετα, ο αετός των ακροκεράμων βρίσκεται σε κίνηση, σα να ναι έτοιμος να πετάξει ή σα μόλις να έχει καθίσει, πριν ακόμη συμπτύξει τις πτέρυγές του· αποδίδεται με κύριο σώμα κατά τρία τέταρτα, πολύ ψηλά και ραδινά σκέλη σαν πελαργού, με πλαστικά αποδοσμένες κλειδώσεις. Τις ίδιες διαφορές διαπιστώνουμε αν συγκρίνουμε τον αετό των ακροκεράμων με τον αετό που παριστάνεται στα σφραγίσματα των κεραμίδων από τη Δωδώνη²², που χρονολογούνται πριν από το 219 και που πρέπει να έχουν ως πρότυπο τις παραστάσεις των Ηπειρωτικών νομισμάτων. Οι παραπάνω τυπολογικές διαφορές δεν επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι η παράσταση αετού σε κεραυνό, όπως εικονίζεται στα Ηπειρωτικά νομίσματα και στα σφραγίσματα των κεραμίδων από τη Δωδώνη, αποτέλεσε το άμεσο πρότυπο της παράστασης των ακροκεράμων.

Εκτός όμως από τις παραστάσεις των Ηπειρωτικών νομισμάτων ο τύπος του αετού σε κεραυνό απαντά στα νομίσματα των Πτολεμαίων²³, που σε όλη τη διάρκεια του 4^{ου} αι. αποτέλεσαν το πρότυπο της Ηπειρωτικής νομισματοκοπίας²⁴. Με το βασίλειο των Πτολεμαίων η Ήπειρος είχε στενές σχέσεις από τις αρχές ακόμη του 3^{ου} αι.²⁵ Είναι αναμφισβήτητο ότι τα νομίσματα των Πτολεμαίων ήταν γνωστά στην Κασσώπη²⁶. Σε αρκετές παραστάσεις αετού στα νομίσματα αυτά έχουμε διαπιστώσει μια αντιστοιχία προς την απόδοση του αετού στα μέτωπα των ακροκεράμων, δηλαδή κίνηση προς τα αριστερά και μισάνοιχτες πτέρυγες. Γενικά

όμως, ο τύπος είναι διαφορετικός και σε καμιά περίπτωση δεν διαπιστώσαμε την ψηλόλιγνη απόδοση που χαρακτηρίζει τον αετό των ακροκεράμων.

Ο Franke²⁷ έχει εκφράσει την άποψη ότι πρότυπο της παράστασης των ακροκεράμων αποτέλεσε η παράσταση αετού που πατά σε κεραυνό στον οπισθότυπο των ασημένιων τετράδραχμων που έχουν κοπεί από τον βασιλιά Περσέα της Μακεδονίας (179-168)²⁸. Στην παράσταση αυτή εικονίζεται ένας αετός προς τα δεξιά, με μετωπικό σχεδόν σώμα, κεφάλι σε κατατομή και μισάνοιχτες πτέρυγες. Η τάση για ψηλόλιγνη απόδοση, που χαρακτηρίζει τον αετό των ακροκεράμων, είναι και εδώ αισθητή²⁹.

Η άποψη του Franke θα αποτελούσε σοβαρή χρονολογική ένδειξη για τις σειρές Κ6η και Κ6κ, αν κατά τη διάρκεια των ιστορικών γεγονότων της περιόδου μετά το 168/7, όταν τελειώνουν και οι κοπές των νομισμάτων του Περσέως θα ήταν επιτρεπτή η διακόσμηση ακροκεράμων δημόσιου κτηρίου με την παράσταση αετού σε κεραυνό. Είναι γνωστό ότι στη διάρκεια του Γ' Μακεδονικού πολέμου (το 171) ένα μεγάλο μέρος του Κοινού συμάχησε με τον Περσέα εναντίον των Ρωμαίων, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ολοσχερή καταστροφή της Ηπείρου μετά την ήττα του Περσέως στην Πύδνα³⁰. Το γεγονός ότι οι Κασσωπαίοι, μετά τη διάσπαση του Κοινού των Ηπειρωτών (στα 170) είχαν δημιουργήσει κάποια μορφή συμμαχίας με τους Μολοσσούς, κύριους εκπροσώπους της φιλομακεδονικής πολιτικής και αντιπάλους των Ρωμαίων³¹, είναι ένα σοβαρό επιχείρημα ότι και η Κασσώπη δεν είχε διαφορετική τύχη από τις υπόλοιπες Ηπειρωτικές πόλεις. Μετά την κατάκτηση της Ηπείρου οι Ρωμαίοι είχαν παραχωρήσει περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα, όπως κοπή νομίσματος και ανοικοδόμηση τειχών, μόνο σε ορισμένα φύλα της Ηπείρου, που τήρησαν φιλορωμαϊκή στάση, και στις ηλειακές αποικίες, που ήταν πάντοτε εχθρικές απέναντι στους εντόπιους³². Στην Κασσώπη οι Ρωμαίοι επέτρεψαν τη δημιουργία ενός Ηπειρωτικού Κοινού με δικαίωμα κοπής χάλκινου νομίσματος μόνο μετά το 148³³. Επο-

μένως, φαίνεται απίθανο να ήταν επιτρεπτή κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής κατοχής η διακόσμηση ακροκεράμων δημόσιου κτηρίου με παράσταση αετού σε κεραυνό που αποτελούσε το σημαντικότερο σύμβολο του Ηπειρωτικού Κοινού. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι η παράσταση αυτή δε χρησιμοποιείται στον οπισθότυπο των νομισμάτων ακόμη και μετά το 148 που αποκτούν τα Ηπειρωτικά φύλα περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα³⁴. Οι παραπάνω συλλογισμοί³⁵ επιβάλλουν να θεωρήσουμε ότι η ρωμαϊκή κατάκτηση της Ηπείρου αποτελεί ένα *terminus ante quem* για τις σειρές Κ6η και Κ6κ .

Σχετικά με τα τετράδραχμα του Περσέως η χρήση στον οπισθότυπο συμβόλων καθαρά Ηπειρωτικών - αετός σε κεραυνό μέσα σε στεφάνι βαλανιδιάς³⁶ - που έχει υιοθετηθεί από τον πατέρα του Φίλιππο Ε³⁷, μπορεί να ερμηνευθεί με βάση τους συγγενικούς και πολιτικούς δεσμούς που συνέδεαν τον Περσέα με την Ήπειρο. Ίσως ο Περσεύς, με τη διατήρηση των Ηπειρωτικών συμβόλων στα τετράδραχμα, να επισφράγισε την κοινή με τους Ηπειρώτες αντιρωμαϊκή πολιτική και συμμαχία.

Για τους λόγους αυτούς πιστεύουμε ότι η παράσταση του αετού σε κεραυνό στα τετράδραχμα του Περσέως και στις σειρές Κ6η και Κ6κ έχουν κοινό πρότυπο που πρέπει να είναι κάποια Ηπειρωτική παράσταση αετού σε κεραυνό, άγνωστη ως σήμερα. Ωστόσο, δεν αποκλείουμε περισσότερες πηγές έμπνευσης που μπορούν να φθάσουν ως τα νομίσματα των Πτολεμαίων. Σημειώνουμε τέλος ότι η προχειρότητα στην επισκευή της πόλης μετά το 167³⁸ δε δικαιολογεί τη χρήση ακροκεράμων με την ποιότητα και το μέγεθος των σειρών Κ6η και Κ6κ, σε μια περίοδο μάλιστα που η πόλη και οι θεσμοί της βρίσκονται σε παρακμή και διάλυση. Τούτο θα ήταν ίσως δυνατό στο β' μισό του 2^{ου} αι.³⁹, αν και ο Στράβων⁴⁰ ομιλεί για τελείως ερειπωμένες και εγκαταλειμμένες πόλεις. Την πιθανότητα όμως αυτή αντικρούει η τεχνοτροπία των διακοσμητικών στοιχείων των μετώπων - ανθέμιο, πυρήνας, έλικες - που τοποθετεί τις σειρές στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/3 - 168/7), εποχή κατά την οποία έχει διαπιστωθεί οικοδομικός οργασμός στην Κασσώπη⁴¹.

Σύμφωνα με τις ανασκαφικές πληροφορίες οι σειρές Κ6η⁴² και Κ6κ⁴³ προέρχονται από το ελληνιστικό Καταγώγιον⁴⁴ ή τη Βόρεια Στοά. Όμως τα σχετικά στρωματογραφικά δεδομένα δε μας προσφέρουν καμιά πρόσθετη πληροφορία που θα τεκμηρίωνε τη χρονολόγηση των ακροκεράμων και την απόδοσή τους σε συγκεκριμένο κτήριο, επειδή τα θραύσματα προέρχονται είτε από παλιές ανασκαφές (1952-1955), χωρίς σχετικές στρωματογραφικές ενδείξεις, είτε από τις πρόσφατες ανασκαφές (1977-1983), αλλά από επιχώσεις ή διαταραγμένα στρώματα⁴⁵.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 6β.

1. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 207, ΠΑΕ 1955, σ. 184, 186, Ηπειρωτική Εστία 4(1955), σ. 754, εικ. 4 (επάνω), Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 168, πίν. 11 γ, Franke AME, πίν. 58(2), σ. 64-65, Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22, Δάκαρης, Ωκύπτερα, σ. 29, πίν. 4(1), Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 35, πίν. 16 α .
2. Σ.Ι. Δάκαρης, Ηπειρωτική Εστία 4(1955), σ. 754, εικ. 4 (επάνω δεξιά).
3. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 350-51, εικ. 29.
4. 'Ο.π. (σημ. 3).
5. Για τη χρήση φλογόσχημων πετάλων στη θέση των χαμηλότερων πλευρικών πετάλων, που ερμηνεύεται ως προσπάθεια οργανικής σύνδεσης των ανθεμίων με τις έλικες, βλ. ακροκεράμους του 4^{ου} αι. από τη Σαμοθράκη (Samothrace 4.II, σ. 97-98, εικ. 95-96) και τις ρωμαϊκές παραγωγές του τύπου (Ph.W. Lehmann, The Hieron, Samothrace 3, II, σ. 81, εικ. 389-391). Πρβ. τα ανθέμια που κοσμούν τον κίονα από το Πρόπυλο του Τεμένους (K. Lehmann, Samothrace, New York 1966, σ. 87, εικ. 43). Βλ. επίσης τα ανθέμια ακροκεράμων από την Ολυμπία, από τα μέσα του 5^{ου} αι. (Olympia II, σ. 196, πίν. CXXI.2), από την Ακρόπολη των Αθηνών, των αρχών του 4^{ου} αι. (H.Thiersch, Die Antike 9, 1933, σ. 214, πίν. 14), από το ναό της Αθηνάς Κραναίας στην Ελάτεια της Φωκίδας (Paris, Élatée, σ. 57 κεξ., πίν. II, VI. κάτω), από τη Δήλο (G.Daux, BCH 89, 1965, σ. 995, εικ. 5) από την Αμαντία (L.M. Ugolini, Albania Antica I, 1927, σ. 113, εικ. 85), από την Απολλωνία (S. Anamali, Studime Historike 18, 1964, 1, σ. 133, εικ. 8) και από την Καπύη (Koch, Campanien, σ. 85, εικ.

- 102), καθώς και το ανθέμιο χάλκινης πλάκας του 4^{ου} αι. από τη Δωδώνη (P. Aupert, BCH 99, 1975, σ. 631, εικ. 90). Πρβ. επίσης τα ανθέμια χρυσού κοσμήματος του β' μισού του 4^{ου} αι. από κιβωτιόσχημο τάφο στη Σταυρούπολη Θεσσαλονίκης (θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, Αθήναι 1979, σ. 75, αρ. 294, πίν. 42).
6. Βλ. παρόμοια σχεδόν μορφή ανθεμίου, με ισχυρότερη όμως κλίση των πετάλων προς τα κάτω, σε ανθεμωτό μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα από την Ολυμπία των ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Olympia II, σ. 188-189, 199(7), πίν. CXXIV(7).
7. Le Roy, σ. 182-183, πίν. 76.
8. Hübner ADA, σ. 177, σημ. 19. Διάκριση της βάσης με απλή οριζόντια ταινία ήταν γνωστή από τις αρχές του 5^{ου} αι. Πρβ. την οριζόντια γραπτή ταινία της βάσης στην ακροέραμο XVII του αυστηρού ρυθμού από την Ακρόπολη των Αθηνών (Buschor TdAII, σ. 51, εικ. 68) και στην ακροέραμο Z178 από το Πομπήιον (Hübner, ADA, πίν. 63.1).
9. Åkerström, σ. 13 κεξ., πίν. 6.
10. Ολική ή μερική αντικατάσταση του άνθους λωτού και των ημιανθεμίων, συνήθως από ανθρώπινη μορφή, απαντά και αλλού. Ενδεικτικά βλ. Corinth IV, 1, σ. 17, εικ. 12(3,4), Billot, πίν. 32, 33, Hübner ADA, σ. 175-183, πίν. 63-64.
Βλ. επίσης παραπάνω σ.178, σημ. 33.
11. Βλ. παραπάνω σ. 165 κεξ.
12. Βλ. A.B. Cook, Zeus. A Study in Ancient Religion, New York 1965, τόμ. I, σ. 164, σημ., 4, τόμ. II, σ. 751, σημ. 2, όπου και σχετική βιβλιογραφία, σ. 752, σημ. 4, όπου και οι σχετικές αρχαίες πηγές. Πρβ. J. Pollard, Birds in Greek Life and Myth, Plymouth 1977, σ. 123-125, 141-143.
13. Ενδεικτικά αναφέρουμε ένα χάλκινο αετό από τη Β. Ήπειρο

(Hammond, Epirus, σ. 40, σημ. 7, σ. 432, σημ. 1), έναν όρθιο αντωπό αετό με ανοιχτές πτέρυγες σε θραύσμα ζωφόρου βωμού μακεδονικών ή ρωμαϊκών χρόνων, πιθανόν από τη Φοινίκη (Φρ. Βερσάκης, ΑΔ 1, 1915, σ. 43, Hammond, Epirus, σ. 117) και την παράσταση αετού σε κεραυνό στα έντυπα στρογγυλά σφραγίσματα κεραμίδων από τη Δωδώνη (Δάκαρης, Ωκύπτε-ρα, σ. 30, πίν. 4.2). Πρόκειται για δεκατρία θραύσματα κεραμίδων (αρ. Μ. 3502, 3504, 3548, 5724, 5727, 5729· τα υπόλοιπα χωρίς αρ.Μ.) με έντυπο σφράγισμα που παριστάνει αετό προς τα δεξιά να πατάει στον κεντρικό δεσμό διπλού οριζόντιου κεραυνού. Κάτω από το δεσμό ωκύπτερο, δεξιά και αριστερά τα γράμματα I-A-P-A. Όλη η παράσταση περιβάλλεται από στεφάνι βαλανιδιάς με δεσμό στο κάτω μέρος. Σύμφωνα με τον Δάκαρη, μερικά από τα θραύσματα αυτά προέρχονται από την αιτωλική επίχωση που σχηματίστηκε μεταξύ του Ε2 και του θεάτρου, με την απόθεση χωμάτων μετά την αιτωλική καταστροφή (το 219). Από τη θέση που βρέθηκαν και από τη μορφή των γραμμάτων ο Δάκαρης τα χρονολογεί πριν από το 219. Βλ. επίσης τις πολύ συχνές παραστάσεις στον οπισθότυπο των Ηπειρωτικών νομισμάτων (Μολοσσών: πριν το 342, B.Head, Historia Numorum, London 1963, σ. 321, BMC, πίν. XVIII. 8, 13, Ηπειρωτών: περίπου στα 238-168, BMC, πίν. XVII. 6-8, Grose, Coins II, αρ. 5181-5, πίν. 189 (3-6), Κασσώπης: περίπου στα 238-168, B. Head, ό.π., σ. 320-321, Grose, Coins II, αρ. 5132, 3, σ. 265, πίν. 186 .14, 15 κ.ά.) Βλ. επίσης παρακάτω σ. 206, σημ. 19.

14. Ενδεικτικά βλ. το έμβλημα σε θραύσματα χάλκινων ανδριάντων από τη Δωδώνη, όπως σε παραγναθίδα και εξάρτημα θώρακα (επωμίδα) (Carapanos, Dodone II, σ. 101, πίν. LV.3, σ. 103, πίν. LIX. 1-2, πίν. LX.3, Hammond, Epirus, σ. 575), σε πόρπη στο μέσον του άκρου του δερμάτινου - υποτίθεται - τελαμώννα και στη βάση λαβής ξίφους που απολήγει σε κεφάλι θηλυκού πάνθηρα (Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 96,

πίν. 34.2 , 33.3-4 , Δάκαρης, Ωκύπτερα, πίν. 2.1-3).

15. Στην πλειονότητα των νομισμάτων του Ηπειρωτικού Κοινού ο αετός αποδίδεται με το κεφάλι σε κατατομή προς τα δεξιά. (Franke, AME, σ. 279, σημ. 24, αρ. 143-145, 148-162, πίν. 24-25).
16. Για τις πρώτες παραστάσεις κεραυνού στην τέχνη των Βαβυλωνίων και των Ασσυρίων και για την υιοθέτηση στον 7^ο αι. των ανατολικών τύπων κεραυνού από τους Έλληνες βλ. Jacobsthal, Der Blitz, σ. 49-50.
17. Σχετικά με την τυπολογία του κεραυνού στην αρχαία ανατολική και ελληνική τέχνη βλ. Jacobstahl, Der Blitz, σ. 39 κεξ. Στην πρώτη παραλλαγή ο κεραυνός παριστάνεται με δυο αντίκρουφα συμμετρικά (ό.π., σ. 23) άνθη λωτού (ό.π. σ. 10-11) με φλογωτά πέταλα (A.B. Cook, ό.π., σημ. 12, II, σ. 776, πιν. 741). Ο τύπος αυτός είναι ιδιαίτερα συχνός στα ηλειακά νομίσματα (H. Schrader, AE 1937, σ. 213, πίν. 7). Στη δεύτερη παραλλαγή ο παραπάνω τύπος είναι φτερωτός με ωκύπτερα διαφόρων μορφών που συμβολίζουν τις πτέρυγες του αετού. (A.B. Cook, ό.π., σημ. 12, σ. 777, όπου και σχετική βιβλιογραφία). Τα ωκύπτερα είναι μια βραχυγραφία του αετού σε κεραυνό (Δάκαρης, Ωκύπτερα, σ. 30). Ο φτερωτός κεραυνός, που συχνά μνημονεύεται στην ποίηση, είναι πολύ γνωστός στην Ήπειρο (Δάκαρης, Ωκύπτερα, σ. 27-34, πίν. 2-4). Στην τρίτη παραλλαγή το κεντρικό συνήθως στέλεχος του άνθους λωτού έχει σπειροειδή μορφή (J. Marcadé, BCH 100, 1976, σ. 392, εικ. 8). Ήδη από το 300 και μετά το άνθος λωτού έχει χάσει το χαρακτήρα του. Αντί για τα τρία πέταλα, έχουν διαμορφωθεί τρεις οξυκόρυφες ακτίνες (H. Kyrieleis, JdI 88, 1973, εικ. 5, 6, 8-32). Σχετικά με τη σπειροειδή μορφή του κεραυνού έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες. (A.B. Cook, ό.π., σημ. 12, σ. 779, όπου και σχετική βιβλιογραφία).

18. Franke AME, σποραδικά και ιδιαίτερα στις ομάδες III και IV, σ. 147-148, πίν. 32-34. Στα σφραγίσματα των κεραμίδων (βλ. παραπάνω σ. 204, σημ. 13) είναι του ίδιου τύπου, χωρίς όμως την ελικοειδή κίνηση των εσωτερικών στελεχών που φυτρώνουν δεξιά και αριστερά από το κεντρικό στέλεχος.
19. Η παράσταση αετού σε κεραυνό έγινε γνωστή στην Ήπειρο κυρίως από τις ηλειακές αποικίες, επειδή αποτελούσε το συχνότερο έμβλημα στα νομίσματα των Ηλείων (H. Schrader, AE 1937, σ. 213-214, Franke AME, σ. 94). Από τα τέλη ήδη του 5^{ου} αι., επί Θαρύπα και από το α' μισό του 4^{ου} αι., επί Αλκέτα, οι Μολοσσοί υιοθετούν τον αετό και τον κεραυνό μαζί με το κεφάλι του Διός ως εθνικά τους σύμβολα. Τα δυο τελευταία χρησιμοποιούν συχνά ως εμβλήματα στον οπισθότυπο των νομισμάτων τους (Franke AME, σ. 89, πίν. 8 R3-R12, 9, 11). Στα τέλη του 4^{ου} αι. ο Μολοσσός βασιλιάς Αλέξανδρος Α' (342-331/330) κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του στην Κάτω Ιταλία, έκοψε μια σειρά χρυσών, ασημένιων και χάλκινων νομισμάτων (Franke AME, σ. 89-90, πίν. 55 12) με παράσταση αετού και κεραυνού που αντιγράφουν τα σύμβολα των μολοσσικών νομισμάτων. Το παράδειγμά του ακολούθησε η Ηπειρωτική Συμμαχία 329/325-232) (Franke AME, πίν. 12-16), ο Πύρρος (297-272) και το Κοινό των Ηπειρωτών (233/232-168/167) (Franke AME, πίν. 20-31).
20. Σ.Ι. Δάκωρης, Ηπειρωτικά Χρονικά 22 (1980), σ. 26.
21. Franke AME, σ. 64, ομάδες V-VIII.
22. Βλ. παραπάνω σ. 204, σημ. 13.
23. Για τον αετό που πατάει σε κεραυνό ως έμβλημα σε όλα σχεδόν τα νομίσματα των Πτολεμαίων της Αιγύπτου βλ. Σβορώνος, Νομίσματα Πτολεμαίων, Ειρ. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, AE 1953-54, μέρος 3^ο, σ. 324 (1), 325 (2-50), 326 (1-3), 327 (4-16) (1-5), N. Davis, Greek Coins and Cities, London 1967, σ. 196 (107), C. Forrer, Portraits of Royal Ladies

- on Greek Coins, Chicago 1969, σ. 26 (80, 81), W. Schwabacher, Griechische Münzkunst, Mainz am Rhein 1974, σ. 47, A. Baldwin Brett, A Catalogue of Greek Coins, Museum of Fine Arts, Boston, New York 1974, σ. 305 (2294), κ.ά.
24. Franke AME, σ. 157, 260, 261 κεξ., σημ. 83, σ. 265, 266, σημ. 10, σ. 279, 309.
25. Για τις σχέσεις του Πύρρου με τον Πτολεμαίο Α' βλ. P. Levêque, Pyrrhos, Paris 1957, σ. 107-110 και 641-644, Ευαγγελίδης-Δάκωνης, σ. 93, σημ. 2, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Γενικά για τις σχέσεις των Πτολεμαίων με τον ελλαδικό χώρο βλ. RE ΧΧΙΙΙ2(1959), στήλη 1672 κεξ. και ειδικότερα για τις σχέσεις του Πτολεμαίου Ε' του Επιφανούς με την κεντρική Ελλάδα βλ. H. Kyrieleis, JdI 88(1973), σ. 213-246 κεξ.
26. Για ένα χρυσό τριώβολο του Πτολεμαίου Α' Σωτήρος που βρέθηκε στην Κασσώπη βλ. Σ.Ι. Δάκωνης, ΠΑΕ 1980, σ. 32, πίν. 39 δ-ε, Δάκωνης, Ωκύπτερα, πίν. 19 α.
27. Franke AME, σ. 64-65, πίν. 58(1). Την άποψη αυτή δεν αποδέχεται ο Δάκωνης. Δάκωνης, Ωκύπτερα, σ. 29, σημ. 6.
28. Τα νομίσματα του βασιλιά Περσέως φέρουν στον εμπροσθότυπο το κεφάλι του Περσέως με διάδημα και στον οπισθότυπο έναν αετό σε κεραυνό, προς τα δεξιά, μέσα σε στεφάνι (τετράδραχμα) ή μια άρπα (δίδραχμα) ή ένα ρόπαλο (δραχμές), τον τίτλο ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΕΡΣΕΩΣ και μονογραφήματα αρχόντων. (Ch. Boehringer, Zur Chronologie mittelhellenistischer Münzserie 220-160 v. Chr., Berlin 1972, σ. 100-102). Νομίσματα του Περσέως έχουν βρεθεί πολλά στην Ήπειρο (P.R. Franke, JNG 8, 1957, σ. 34 κεξ.) και είναι αναμφισβήτητο ότι οι Κασσωπαίοι γνώριζαν τον τύπο του αετού σε κεραυνό, όπως παριστάνονταν στα νομίσματα αυτά. Εξάλλου είναι δεδομένες οι σχέσεις ανάμεσα στη μακεδονική και την Ηπειρωτική νομισματοκοπία (P.R. Franke, ό.π., σ. 43).

29. Τάση για ψηλόλιγνη απόδοση αετού συναντούμε σε νομίσματα των Ακραγαντίων (279-241) (SNG., 5. Heft, Sikelia, Berlin 1977, αρ. 173, πίν. 5) και των Βρεττίων (282-203) (Grose, Coins I, σ. 185, πίν. 49 2). Δεν τα χρησιμοποιούμε όμως για συγκριτική αντιπαράθεση, επειδή τα νομίσματα με παράσταση του αετού σε κεραυνό από την Κάτω Ιταλία και Σικελία έχουν ως πρότυπο τις αντίστοιχες παραστάσεις των Ηπειρωτικών νομισμάτων που γνώρισαν με την εκστρατεία του Πύρρου (Franke AME, σ. 272).
30. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 148, σημ. 4, όπου και οι σχετικές αρχαίες μαρτυρίες. Franke, AME, σ. 87.
31. Την άποψη αυτή υποστηρίζει η κοινή έκδοση Μολοσσών-Κασσωπαίων μιας ομάδας χάλκινου νομίσματος που ο Franke χρονολογεί στα 168-148 (Franke AME, σ. 81 κεξ., πίν. 8 V1/R1-V2/R2). Τη χρονολόγηση στα 170-168 υποστηρίζει ο Hammond (Hammond, Epirus, σ. 641 κεξ.), τον οποίο ακολουθεί ο Δάκαρης (Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 59, σημ. 78).
32. S. Dakaris, Cassopaiia and the Elean Colonies, Ancient Greek Cities 4, Athens 1971, σ. 92.
33. Franke AME, σ. 218-219.
34. Στον οπισθότυπο 71 νομισμάτων του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 φέρεται κεραυνός σε στεφάνι βαλανιδιάς και ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ (Franke, AME, σ. 323 κεξ.). Τα νομίσματα Α, Β, C (Franke AME, σ. 333, πίν. 52) που φέρουν στον οπισθότυπο αετό σε κεραυνό, είναι δραχμές του Κοινού των Ηπειρωτών, πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση (234/33-168).
35. Έχουν διατυπωθεί σε προφορική συζήτηση από τον καθηγητή Δάκαρη.
36. Νομίσματα του Φιλίππου Ε' φέρουν στον οπισθότυπο στεφάνι βαλανιδιάς γύρο από ένα ρόπαλο ή κεραυνό ή άρπα και κυρίως αετό σε κεραυνό. H. Gaebler, Die antiken Münzen Nordgriechenlands, III, Makedonia und Paionia, 2. Teil 1935, πίν. 34(17.18.29), 35(6.7.11.23-27).

37. Για τις σχέσεις του Φιλίππου Ε' με τον μολοσσικό οίκο βλ. G. Mann-A. Heuz, Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte, II, 1962, σ. 438. Σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του είχε προσεταιρισθεί τους Ηπειρώτες ως συμμάχους εναντίον της αιτωλικής συμμαχίας. Κατά την άποψη του Marmorth (Zeitschrift für Numismatik, 42, 1935, σ. 226-227, πίν. VI.4, πρβ. Ευαγγελίδης - Δάκαρης, σ. 111) νόμισμα του Φιλίππου Ε', που χρονολογείται μετά το 219, συνδέεται με τη νικηφόρα εκστρατεία του Φιλίππου και των συμμάχων του Ηπειρωτών εναντίον των Αιτωλών και την ανοικοδόμηση του Ιερού της Δωδώνης με τα λάφυρα του θέρμου. Για τα ιστορικά γεγονότα κατά την περίοδο της βασιλείας του Φιλίππου Ε' και Περσέως βλ. M.B. Σακελλαρίου, Μακεδονία, Αθήνα, 1982, σ. 148 κεξ.
38. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 30-31.
39. Για την οικοδομική δραστηριότητα στην Κασσώπη μετά το 148 βλ. Hoepfner-Schwandner, Kassope (υπό εκτύπωση) και Gravani, Die Keramik (υπό εκτύπωση). Εξάλλου, υπάρχουν και άλλα στοιχεία, όπως η σημαντική επιγραφή λίθινης στήλης, αφιέρωμα των τριών στρατιωτικών Φιλώτα Φρύωνος, Ιππάρχου Φιλοξένου και Κυλίσου Πολυξένου που χρονολογείται με βεβαιότητα γύρο στο 130. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 25 κεξ.
40. Στράβ. VII 7.10 (C 327).
41. Πιθανόν στην οικοδομική δραστηριότητα του τέλους του 3^{ου} αι. που συμπίπτει με την οικονομική άνθηση της Κασσώπης, συνετέλεσαν και οι σεισμοί που προκάλεσαν κατάπτωση βράχων, βαθιά ρήγματα και καθιζήσεις του βραχώδους εδάφους. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 41, 53, σημ. 57. Βλ. επίσης παραπάνω σ. 162, σημ. 17.

42. Τα θραύσματα αρ. 1,5,6 προέρχονται από τη Βόρεια Στοά, το αρ. 2 από το Καταγώγιον και το αρ. 3 από το σπίτι 2. Κατά τον Δάκιερη (Δάκιερης, Κασσώπη, σ. 35) "στο ελληνιστικό Καταγώγιο και στη Β. Στοά ανήκουν τα ανθεμωτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων με τον αετό επάνω σε κεραυνό".
43. Τα θραύσματα αρ. 11, 14 προέρχονται από τη Βόρεια Στοά, τα αρ. 8,13 από το Καταγώγιον και τα αρ. 9, 10, 12 από το δρόμο 7. Σχετικά με το αρ. 7 δε διασώζονται ανασκαφικές ενδείξεις.
44. Ας σημειωθεί ότι τα μέτωπα της σειράς Κ3η που προέρχεται από το ελληνιστικό Καταγώγιον (βλ. παραπάνω σ.150 κεξ.) έχουν το ίδιο πλάτος στη βάση τους με τα μέτωπα των σειρών Κ6η και Κ6κ (0,16 μ).
45. Τα θραύσματα αρ. 1,2,4 της σειράς Κ6η και τα αρ. 7,13 της σειράς Κ6κ προέρχονται από παλιές ανασκαφές, χωρίς σχετικές στρωματογραφικές ενδείξεις· τα αρ. 3,4,6 της σειράς Κ6η από τις επιχώσεις επάνω από το πλακόστρωτο του δρόμου 7· το αρ. 3 της αυτής σειράς από το στρώμα "πηλού" της νεότερης φάσης του σπιτιού 2, που χρονολογείται μετά την κατάληψη του 168/7· τα αρ. 5,6 της αυτής σειράς και τα αρ. 11,14 της σειράς Κ6κ από καθαρισμούς επιχώσεων ανάμεσα στα βάθρα της Βόρειας Στοάς. Το αρ. 8 της σειράς Κ6κ βρέθηκε στο πρότυλο του Καταγωγίου, όπου όμως το στρώμα Γ είναι διαταραγμένο από την κατασκευή κλιβάνου για τη χώνευση χαλκού.

7. Δ Ω Δ Ω Ν Η

Στέγη Δ5

Σειρά Δ5η

Η σειρά Δ5η αποτελείται από ένα ανθεμωτό μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα. Το ανθέμιο είναι ενδεκάφυλλο με πλευρικά πέταλα που φυτρώνουν γύρο από τον ημικυκλικό πυρήνα, ενώ το κορυφαίο πέταλο φυτρώνει απευθείας από αυτόν. Στο κάτω μέρος της βάσης ελίσσονται δυο σιγμοειδείς ελίκες με κίνηση των επάνω σπειρών προς τα έξω. Κάτω από τις σπείρες φυτρώνει από ένα φυλλάριο, ενώ ένα τρίφυλλο άνθος λωτού γεμίζει το χώρο ανάμεσα στα στελέχη των ελίκων. Οι επάνω σπείρες συνδέονται με ταινία-δεσμό από την οποία φυτρώνει ζεύγος αντωπών σπειρών με κίνηση προς τα μέσα και με αναστραμμένο πεντάφυλλο ανθέμιο στο χώρο ανάμεσα από τα στελέχη τους. Ο χώρος, ανάμεσα από τις επάνω σπείρες των σιγμοειδών ελίκων και τις αντωπές σπείρες κάτω από το ανθέμιο, γεμίζει με ένα πεντάφυλλο γωνιώδες ανθέμιο με διαγώνια κίνηση¹. Το περίγραμμα του μετώπου είναι ευθύγραμμο μέχρι το ύψος των επάνω σπειρών των ελίκων. Κατόπιν, μετά από μια ισχυρή τριγωνική προέκταση στο ύψος των γωνιωδών ανθεμίων, συνεχίζει οδοντωτό, χωρίς να ακολουθεί με συνέπεια τις κορυφές των πετάλων, όπως διαπιστώνεται στην αριστερή πλευρά του ανθεμίου που σώζεται καλύτερα.

1. Ολόκληρο μέτωπο, συμπληρωμένο στην κορυφή και στο επάνω δεξιό μέρος του ανθεμίου.

Αρ.Μ.: 276 Γ² (πίν. 20 γ, σχέδ. 25).

Ύψ. 0,23 μ., πλ. 0,168 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/6/6).

Στο μέτωπο της σειράς Δ5η διαπιστώνουμε μια τριμερή διάταξη των διακοσμητικών στοιχείων: δυο αντίρροπες σιγμοειδείς

έλικες με μορφή λυρόσχημου κοσμήματος κοσμούν το κάτω μέρος της βάσης, δυο αντωπές έλικες το επάνω μέρος της βάσης, ενώ ένα ανθέμιο επιστέφει το σύνολο. Η συνολική διακόσμηση καθορίζεται από τρεις άξονες: α) τον κυρίαρχο κατακόρυφο άξονα του μετώπου, που ορίζεται από το κορυφαίο πέταλο του ανθεμίου, τον πυρήνα, το κορυφαίο πέταλο του αναστραμμένου ανθεμίου και τον ύπερο του άνθους λωτού, β) τον οριζόντιο άξονα, στον οποίο εντάσσονται τα τρία ζεύγη των σπειρών, τα δυο φυλλάρια των κάτω σπειρών και ο δεσμός των επάνω σπειρών των σιγμοειδών ελίκων και γ) τους διαγώνιους άξονες που καθορίζονται από τα γωνιώδη ανθέμια και τα φυλλάρια των επάνω σπειρών των σιγμοειδών ελίκων. Στην επιβλητική διακόσμηση της βάσης τα ζεύγη των σπειρών, με το παρεμβαλλόμενο άνθος λωτού και τα ανθέμια, αναπτύσσονται σε τρία επίπεδα, αντίστοιχα προς τη διακόσμηση ακρωτηρίων που με επιτυχία έχει ονομασθεί "δένδρο ανθεμίων"³. Στη γενική εικόνα της βάσης, με ομοιόμορφη κατανομή των διακοσμητικών στοιχείων, κυριαρχούν οι σιγμοειδείς έλικες, τα ζεύγη των σπειρών που έχουν συνδυασθεί γεωμετρικά και τα γωνιώδη ανθέμια που παρεμβάλλονται.

Μακρινός πρόδρομος της διακόσμησης της σειράς Δ5η είναι η διακόσμηση των ακρωτηρίων⁴ που από τον 5^ο αι. και μετά ήταν συνήθως μαρμάρινα, ανάγλυφα και μερικές φορές διάτρητα, με ρυτικές διακοσμήσεις (Αφαίας, Παρθενώνος, Σουνίου, Τεγέας). Ο ρυτικός αυτός τύπος επικράτησε αποκλειστικά κατά τον 4^ο αι. (νεότερου Ηραίου Άργους, Τεγέας), ενώ κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους⁵ χρησιμοποιήθηκε εξίσου συχνά με άλλες τολύπλοκες συνθέσεις, όπως ολόκληρα τέθριππα. Η αρχαιότερη μαρτυρία φυτικής διακόσμησης σε ακρωτήρια προέρχεται από το ναό της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα (στα 485)⁶ και φθάνει στο υψηλότερο σημείο εξέλιξης στα ακρωτήρια Α και Β του Παρθενώνος⁷ του αποτελούν ένα σημαντικό ορόσημο για την παραπέρα πορεία της.

Από την κλασική ήδη εποχή οι τεχνίτες των ακροκεράμων χρη-

σιμοποιούν πολλές φορές ως πρότυπο την πολύπλοκη φυτική διακόσμηση των ακρωτηρίων⁸. Είναι όμως υποχρεωμένοι από τον περιορισμένο χώρο της βάσης των ακροκεράμων να απλοποιήσουν και να αφαιρέσουν πολλά από τα διακοσμητικά στοιχεία των ακρωτηρίων. Η αφαίρεση αυτή γίνεται συνεχώς εντονότερη κατά τον 4^ο αι. και κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Τα αρχαιότερα δείγματα του τύπου ακροκεράμων, που μιμούνται τη διακόσμηση των ακρωτηρίων, είναι οι γραπτές ακροκέραμοι αρ. XII-XIII, XV-XVIII και XXI από την Ακρόπολη των Αθηνών⁹. Στον αυστηρό ρυθμό τοποθετούνται οι ακροκέραμοι Α4-7 από τον Κεραμεικό¹⁰ και από τη θόλο της αθηναϊκής Αγοράς¹¹. Γενικά, κατά τον 5^ο αι. τα δείγματα του τύπου αφρονούν¹². Από τις αρχές του 4^{ου} αι. και μετά συνήθως οι κάτω σπείρες των σιγμοειδών ελίκων εξαφανίζονται και στο κάτω τμήμα των ακροκεράμων επιβάλλεται μια άκανθα με τρία φύλλα που συνεχίζει να επιζεί σε όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου¹³. Το μέτωπο της σειράς Δ5η δεν εντάσσεται στην παραπάνω παραλλαγή, αλλά διατηρεί με ακρίβεια τη βασική σύνθεση των διακοσμητικών στοιχείων των κλασικών ακροκεράμων¹⁴. Ορισμένες αποκλίσεις στη διαμόρφωσή τους είναι αποτέλεσμα της μεγάλης χρονικής απόστασης που το χωρίζει από τα κλασικά αρχέτυπα.

Παρόλο που η σειρά Δ5η δεν ανήκει ουσιαστικά στον τύπο "άνθος λωτού-ελίκων", την συμπεριλαμβάνουμε στο υλικό που μελετούμε, επειδή στη βάση, ανάμεσα στις δυο σιγμοειδείς έλικες, φέρεται αναστραμμένο άνθος λωτού. Συναντούμε δηλ. μια ανάμειξη ιωνικών-αττικών διακοσμητικών στοιχείων¹⁵ (μίμηση διακόσμησης ακρωτηρίων-λυρόσχημη σύνθεση ελίκων) και κορινθιακών διακοσμητικών στοιχείων (άνθος λωτού) που μαρτυρεί αντίστοιχες επιδράσεις¹⁶. Η λυρόσχημη¹⁷ διακόσμηση στη βάση του μετώπου χαρακτηρίζεται από τη διάταξη των σιγμοειδών ελίκων που είναι εντελώς διαφορετική από τη διάταξη των ελίκων στον τύπο "άνθος λωτού-ελίκων"· δηλαδή τα σκέλη των ελίκων είναι ανοιχτά προς τα κάτω με σχεδόν οριζόντια κίνηση, οι κάτω σπείρες ελίσσονται προς τα μέσα, ενώ οι επάνω σπείρες προς τα έξω¹⁸.

Η ιωνική προέλευση του κοσμήματος της λύρας είναι γνωστή¹⁹. Στην αγγειογραφία συναντάται ήδη από τον 7^ο αι. στην Κόρινθο, τη Μήλο και την Αττική²⁰. Στις ακροκεράμους εμφανίζεται για πρώτη φορά στα τέλη του 6^{ου} αι. και πρέπει να προέρχεται από την αντίστοιχη διακόσμηση των ακρωτηρίων²¹, πρόδρομος της οποίας είναι η διακόσμηση στις επιτύμβιες στήλες.

Την εξέλιξη του λυρόσχημου κοσμήματος στις ακροκεράμους²² δεν είναι δυνατό να παρακολουθήσουμε βήμα προς βήμα· το υλικό είναι σχετικά φτωχό και κατανέμεται σε μεγάλο χρονικό διάστημα από τις αρχές του 5^{ου} αι. ως τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Τα πρωϊμότερα παραδείγματα ακροκεράμων με λυρόσχημη διακόσμηση είναι οι ακροκέραμοι του τέλους του 6^{ου} αι. από την Ακρόπολη των Αθηνών²³ και των αρχών του 5^{ου} αι. από το ναό της Αφαίας στην Αίγινα²⁴. Στου 5^{ου} αι. χρονολογούνται οι ακροκέραμοι A39, A42 και A58 από τους Δελφούς²⁵, ένα θραύσμα ακροκέραμου από το Λάφριο της Καλυδώνος²⁶ και η ακροκέραμος P4141 από την Άσσο²⁷. Η γραπτή διακόσμηση στη μαρμάρινη ακροκέραμο από το ναό της Αθηνάς Νίκης²⁸ είναι χαρακτηριστική για τη λυρόσχημη διακόσμηση των ελίκων στα τέλη του 5^{ου} αι. Την εποχή αυτή στο κεντρικό ακρωτήριο της σαρκοφάγου των "Trabanten"²⁹ από τη Σιδώνα η λυρόσχημη διακόσμηση αποδίδεται κανονικά και δεν φέρει ανθέμιο ανάμεσα στα σκέλη της λύρας που εκτείνονται σχεδόν οριζόντια. Οι επάνω σπείρες, σύμφωνα με την ιωνική παράδοση στις επιτύμβιες στήλες, είναι μεγαλύτερες από τις κάτω. Το χαρακτηριστικό αυτό δε συναντάται στις ακροκεράμους, με εξαίρεση το μέτωπο ακροκέραμου από το μνημείο των Ταύρων στη Δήλο (τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι.)³⁰. Ανάμεσα στα σκέλη των ελίκων ο χώρος συνήθως γεμίζει με ένα ανθέμιο ή με ημιανθέμια³¹ που φυτρώνουν από τις γωνίες των σπειρών των ελίκων³². Στις γραπτές ακροκεράμους από το ναό του Ποσειδώνος στο Σούνιο³³ και το Πομπήιο³⁴, στο ανάγλυφο θραύσμα 2147 από τον Κεραμεικό³⁵ και στην ανάγλυφη ακροκέραμο από το ναό του Ασκληπιάδη στη Γόρτυνα³⁶, ένα αναστραμμένο άνθος λωτού στη θέση του ανθεμίου³⁷ μαρτυρεί

κορινθιακή επίδραση. Κατά την ελληνιστική περίοδο η λυρόσχημη διακόσμησή απαντά σε ελάχιστες ακροκεράμους³⁸.

Η χρονολόγηση της σειράς Δ5η βασίζεται στην παρακάτω μορφολογική ανάλυση των επί μέρους διακοσμητικών στοιχείων. Το ανθέμιο αποτελείται από ένδεκα λεπτόμισχα, οξυκόρυφα πέταλα³⁹ που απέχουν μεταξύ τους και εκτείνονται προς τα πλάγια σχεδόν οριζόντια. Τη φυτική εντύπωση των παλαιότερων αντικατέστησε η γραμμική εικόνα του φυτού που στερείται οργανικότητας και ευκαμψίας. Τα πέταλα δε διατηρούν οργανική σχέση με τον πυρήνα του ανθεμίου, εκτός από το κορυφαίο πέταλο που φυτρώνει άμεσα από αυτόν, ενώ τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα δεν κινούνται αρμονικά προς την ημικυκλική ροή των αντωπών σπειρών. Το ανθέμιο ανήκει σε ένα στάδιο προγενέστερο από τη διαμόρφωση των ανθεμίων που μοιάζει με φτερό ή κλαδί φυτού⁴⁰. Τη διαμόρφωση αυτή πλησιάζουν περισσότερο τα γωνιώδη ανθέμια και το αναστραμμένο ανθέμιο που γεμίζει το χώρο ανάμεσα από τις αντωπές έλικες. Αποτελούνται από ένα λογχόσχημο κορυφαίο πέταλο με λεπτό επιμήκη μίσχο. Τα πέταλα του αναστραμμένου ανθεμίου φυτρώνουν δεξιά και αριστερά από το κορυφαίο πέταλο. Στα γωνιώδη ανθέμια τα δυο χαμηλότερα πλευρικά πέταλα διατηρούν κάποια σχέση με τον πυρήνα, ενώ τα αμέσως επόμενα φυτρώνουν δεξιά και αριστερά από το κορυφαίο πέταλο.

Παρόμοια διαμόρφωση ανθεμίων, που είναι χαρακτηριστική στα τέλη του 3^{ου} και τις αρχές του 2^{ου} αι., συναντούμε στα λίθινα ανθεμωτά μέτωπα από τη σκηνή του θεάτρου στη Δωδώνη που χρονολογούνται από τον ανασκαφέα στα τέλη του 3^{ου} αι.⁴¹. Επίσης, στα ανθέμια διακοσμητικής ζώνης σε επιτύμβια στήλη άγνωστης προέλευσης⁴² που χρονολογείται από τη μορφή των γραμμών στον πρώιμο 2^ο αι. και στο φλογοειδές ανθέμιο που κοσμεί το εσωτερικό της ασπίδας του Ήτου, στην ανατολική ζωφόρο του βωμού της Περγάμου (182-165)⁴³. Τα ανθέμια αυτά χαρακτηρίζονται από την ισχυρή κάμψη των πλευρικών φύλλων, την ύπαρξη πυρήνα και τη διατήρηση της λογχόσχημης μορφής του κορυφαίου

φύλλου. Τα ίδια χαρακτηριστικά συναντώνται και στη διαμόρφωση του αναστραμμένου και των γωνιωδών ανθεμίων της σειράς Δ5η, ώστε η χρονολόγησή της στα τέλη του 3^{ου} αι. να είναι εφικτή. Τη χρονολόγηση αυτή επιβεβαιώνει η γραμμική νηματοειδής διαμόρφωση των ελίκων που είναι ημικυκλικής τομής και αποδίδονται σε χαμηλό ανάγλυφο.

Η οριζόντια ταινία-δεσμός που συνδέει τις επάνω σπείρες των σιγμοειδών ελίκων και συγκεντρώνει τη ροή των ελίκων, των σπειρών και των γωνιωδών ανθεμίων, είναι ένα στοιχείο αρχαιότροπο, γνωστό στον τύπο "άνθος λωτού-ελίκων" ήδη από τον 7^ο και 6^ο αι. ("μεγαρικός" τύπος)⁴⁴. Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου είναι σχετικά σπάνιο⁴⁵. Γνωστά επίσης από την κλασική περίοδο είναι τα φυλλάρια που φυτρώνουν από τις κάτω και επάνω σπείρες των σιγμοειδών ελίκων⁴⁶. Αξιοσημείωτη είναι η ευλυγισία τους. Τα φυλλάρια των επάνω σπειρών κάμπτονται προς τα κάτω, αντίστοιχα προς την κίνηση των σπειρών, ενώ τα φυλλάρια των κάτω σπειρών κάμπτονται αντιθετικά προς αυτές. Το άνθος λωτού έχει χάσει τη φυτική του υπόσταση που απαντά κατά τον 4^ο και το α' μισό του 3^{ου} αι. και αποδίδεται γραμμικά, με λεπτοφυή πέταλα και λεπτό ύπερο "κατ'ενώπιον" που φέρει αναγλυφική δήλωση των σεπάλων. Γενικά, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όλων των διακοσμητικών στοιχείων της βάσης είναι η νηματοειδής απόδοσή τους με ιδιαίτερα χαμηλό ανάγλυφο που είναι γνωστή από τα μέσα του 3^{ου} αι. και μετά. Το περίγραμμα του μετώπου στη βάση είναι ευθύγραμμο με γωνιώδεις εξάρσεις στο ύψος των γωνιωδών ανθεμίων, γνωστό από όλα τα μέτωπα ακροκεράμων που μιμούνται τη διακόσμηση των ακρωτηρίων. Στο ύψος του ανθεμίου είναι οδοντωτό, χωρίς όμως να ακολουθεί με συνέπεια τις κορυφές των πετάλων, όπως διαπιστώνει κανείς στην αριστερή πλευρά του ανθεμίου, όπου περιλαμβάνονται δυο πέταλα σε μια οδόντωση, στο ύψος του δεύτερου και τρίτου από κάτω πλευρικού πετάλου.

Οι παραπάνω τυπολογικές και τεχνοτροπικές παρατηρήσεις επιβάλλουν τη χρονολογική τοποθέτηση της σειράς Δ5η στα τέλη

του 3^{ου} αι.⁴⁷, περίοδο που συμπίπτει με την ανακαίνιση του Ιερού της Δωδώνης από τον Φίλιππο Ε', μετά την αιτωλική καταστροφή (στα 219)⁴⁸. Η απόδοση όμως της σειράς Δ5η σε συγκεκριμένο οικοδόμημα της Δωδώνης δεν είναι δυνατή, επειδή δε διασώζονται σχετικές ανασκαφικές ενδείξεις.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 7.

1. Τα ανθέμια που παρεμβάλλονται στις γωνίες ("Zwickelpalmetten") ονομάζονται από τον Ορλάνδο "γωνιώδη". Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 577.
2. Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22.
3. Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 577.
4. Τα ακρωτήρια κατά τον 7^ο και 6^ο αι. κατασκευάζονταν ως μεγάλοι έγχρωμοι πήλινοι δίσκοι (Ηραίου Ολυμπίας, αρχαιότερου ναού της Φιγάλειας κλπ.), ενώ κατά τον 6^ο και 5^ο αι. ως πήλινες ή μαρμάρινες ολόγλυφες μορφές ανθρώπων ή ζώων, τρίποδες ή και αγγεία. Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 559-560, σημ. 1-3.
5. Βλ. το ελληνιστικό (150-125) κεντρικό ακρωτήριο από το Ιερό της Σαμοθράκης. K. Lehmann, Samothrace, New York 1966, εικ. 42.
6. D. Ohly, Die Aegineten, I, Die Ostgiebelgruppe, München 1976, Beilage B, C, E.
7. Ορλάνδος, Παρθενών, σ. 558 κεξ., όπου και σχετική βιβλιογραφία.
8. Όπως στη στέγη του "Εργαστηρίου του Φειδίου" στην Ολυμπία Ol. Forsch. V., σ. 134.
9. Από αυτές η αρχαιότερη είναι η ακροκέραμος αρ. XII* ο Buschor τοποθετεί την ακροκέραμο αρ. XII στις αρχές του 5^{ου} αι., τις ακροκεράμους αρ. XV-XVI στο α' μισό και τις υπόλοιπες στο β' μισό του 5^{ου} αι. Buschor TdAII, σ. 45 κεξ., εικ. 59, 64, 68-69, 74.
10. Hübner, Kerameikos, σ. 72 κεξ., εικ. 1-2, πίν. 57(1).

1. H. A. Thompson, The Tholos of Athens and its Predecessors, Hesperia: Supplement IV (1940), σ. 71 κεξ., πίν. 1, εικ.54.
2. Όπως οι δελφικές ακροκέραμοι A94 και A182 (Le Roy, σ. 39, πίν. 52, 125. Πρβ. Heilmeyer, Gnomon 42, 1970 σ.177), οι ακροκέραμοι από το Πομπήιο (Hübner, Keramikos, σ. 77 κεξ., πίν. 58 .1 , 61.1 , 61.3 , 62.3), την Ελευσίνα (ό.π., πίν. 61.2'), τη Στοά της Βραυρώνος (Μπούρας, Βραυρών, σχέδ. 84), το ναό του Ποσειδώνος στο Σούνιο (Α.Κ. Ορλάνδος, ΑΕ 1953-54, σ. 6, εικ. 5-6) και την Αθήνα (Ρ. Σταυρόπουλλος, ΑΔ 20, 1965 : Β1. Χρονικά, σ. 47, πίν. 41 α , σχέδ. 3).
3. Άφθονα δείγματα της παραλλαγής αυτής έχουμε από την Ακρόπολη των Αθηνών (Buschor TdAII, σ. 58, εικ. 80, 81), το Ίδρυμα του Κοινού των Ποσειδωνιαστών της Βηρυτού στη Δήλο (Délos VI, σ. 108, εικ. 92), στο Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών Billot, πίν. 26-28, 32), τον Κεραμεικό (μέτωπα με το κεφάλι της Αθηνάς ανάμεσα από τις έλικες: Hübner ADA, πίν. 63, Billot, πίν. 32), από ανασκαφή κοντά στη θέση των "Ηρώων Πυλών" στην Αθήνα (Δ. Ουμ. Σκιλάροντι, ΑΕ 1968, σ. 25 κεξ., πίν. 1B α), από τους Δελφούς (Le Roy, πίν. 77, A129, A130, 83, A141, A152) και το Πομπήιο. Ας σημειωθεί ότι τα μέτωπα Z283, Z14 και Z440 ανήκουν στη στέγη του κλασικού Πομπηίου και χρονολογούνται περίπου στο 400 (Hoerpfner, Pompeion, σ. 75, εικ. 99, 100, 104). Κατά την Hübner (Hübner, Pompeion, σ. 232, εικ. 256 α,β) οι ακροκέραμοι Z113 και Z274 χρονολογούνται στα μέσα του 4^{ου} αι. Ωστόσο, η Billot (Billot, σ. 114) θεωρεί ότι οι ακροκέραμοι αυτοί είναι μεταγενέστεροι και πρέπει να τοποθετηθούν στο 2^ο αι.
4. Όπως και το ελληνιστικό μέτωπο από την Ελάτεια της Φωκίδας (Paris, Élatée, πίν. VI επάνω δεξιά).
5. Buschor TdAII, σ. 46, Ol. Forsch V, σ. 134.

16. Παρόμοια συγχώνευση στοιχείων με διαφορετική προέλευση διαπιστώνεται στις δελφικές ακροκεράμους A42 και A39, όταν το ανθέμιο είναι του γνωστού κορινθιακού τύπου του 5^{ου} αι, ενώ η διακόσμηση της βάσης έχει λυρόσχημη διαμόρφωση των ελίκων που υποδηλώνει αττική-ιωνική προέλευση. Le Roy, σ. 122-123, στέγη 50, πίν. 43-44.
17. G. Richter, *The Archaic Gravestones of Attica*, London 1961, σ. 27, 37. Ας σημειωθεί ότι η ομοιότητα του κοσμήματος με μια λύρα είναι πολύ μικρή. Βλ. επίσης την περιγραφή της επιτύμβιας στήλης από τη Μαρώνεια της Θράκης. Μπακαλάκης, Μαρώνεια, σ. 46 κεξ.
18. Πρβ. τις ακροκεράμους του 5^{ου} αι. από την Όλυθο, στις οποίες οι επάνω σπείρες κινούνται προς τα έξω και οι κάτω σπείρες προς τα μέσα, αλλά τα στελέχη τους είναι σχεδόν κατακόρυφα, χωρίς να ανοίγουν στο χαμηλότερο μέρος τους. Ο τριγωνικός όμως χώρος ανάμεσα από τις έλικες κοσμείται με τρίφυλλο ανθέμιο. Olynthus XII, πίν. 81.
19. G. Richter, ό.π. (σημ. 17), σ. 37.
20. Åkerström, σ. 19, σημ. 59, σ. 20, σημ. 62, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Στην αττική αγγειογραφία επιβάλλεται οριστικά περίπου στα 450.
21. Ενδεικτικά βλ. το κεντρικό ακρωτήριο του ανατολικού αετώματος της Αφαίας (D. Ohly, *Die Aegineten, I, Die Ostgiebelgruppe*, München 1976, Beilage B, C, E) και το γωνιακό και κεντρικό ακρωτήριο από την Καυλωνία (P. Orsi, *MonAnt.* 29, 1923, πίν. IX-X).
22. Στη διακόσμηση των σιμών το λυρόσχημο κόσμημα συναντάται σπανιότερα απ'ό,τι στη διακόσμηση των ηγεμόνων καλυπτήρων. Βλ. ενδεικτικά το απότμημα σίμας από την Καπύη (Koch, Campanien, σ. 85, εικ. 102) και τη γραπτή σίμα από τη Λάρισα επί του Έρμου (Åkerström, πίν. 19. 3, αριστερά).

3. Buschor TdAII, σ. 45 κεξ., εικ. 59 (K413, K414).
4. A. Furtwängler, Ägina, 1906, πίν. 47.
5. Le Roy, σ. 122-123, στέγη 50, πίν. 43 (A42), πίν. 44, 125 (A39), σ. 136, σειρά 63 (A58), πίν. 51 (2). Η ακροκέραμος A58 έχει καταστραμμένο το μεγαλύτερο τμήμα της βάσης. Ωστόσο, η διακόσμησή της πρέπει να είναι λυρόσχημη.
6. Dyggvé-Poulsen, Laphrion, σ. 193, πίν. XXIV (E), εικ. 200.
7. Åkerström, σ. 15, 20, πίν. 6.
8. W. Züchner, JdI 51 (1936), σ. 316, εικ. 10, 11. Η απόδοση της ακροκεράμου στο ναό της Νίκης ανασκευάζεται από τον Ορλάνδο, BCH 71/72 (1947/48), σ. 37 κεξ.
9. Kleemann, Satrapen-Sarkophag, πίν. 21 β .
0. G. Daux, BCH 89 (1965), σ. 996, εικ. 5.
1. Όπως στην επίστεψη της Θεσσαλικής επιτύμβιας στήλης K19 των μέσων του 5^{ου} αι. Biesantz, σ. 13, πίν. 10 (K19).
2. Σε απότμημα ακροκεράμου από τη Χίο το χώρο καταλαμβάνει γενειοφόρα μάσκα. Åkerström, πίν. 12 (4).
3. A.K. Ορλάνδος, AE 1953-54, σ. 7, εικ. 5-6, W. Dinsmoor, AJA 78 (1974), εικ. 8-9, πίν. 42 (11).
4. Hübner, Kerameikos, Beilage 5(2).
5. Hübner, Kerameikos, πίν. 66(6), (Kat. E2).
6. R. Martin-H. Metzger, BCH 66/67 (1942/43), σ. 338, εικ. 16.
7. Βλ. επίσης την επίστεψη επιτύμβιας στήλης από τις Σάρδεις. Möbius, Stelen-Ornamente, πίν. 9 α .
8. Βλ. τις ακροκεράμους από την Κόρινθο (Corinth IV, 1, εικ. 12. 9, 11, 14), τη Χίο (Åkerström, σ. 35, πίν. 12. 4), τη Λάρισα επί του Έρμου (Åkerström, σ. 50, πίν. 17.1 και από άγνωστη περιοχή: πίν. 17. 2, 3), το Αγγελόκαστρο

της Αιτωλίας (Dyggve-Poulsen, Laphrion, σ. 197, εικ. 206), την Ελάτεια της Φωκίδας (Paris, Élatée, πίν. VI κάτω αριστερά), και τις ακροκεράμους Α131 (2^{ος} αι.), Α124 και Α134 (β'μισό 1^{ου} αι.) από τους Δελφούς (Le Roy, σ. 186, Σειρά 98, Α131, πίν. 78, σ. 190, Σειρά 104, Α124, Α134, πίν. 80).

39. Ας σημειωθεί ότι η άκρη του κορυφαίου πετάλου είναι καταστραμμένη και συμπληρωμένη. Έτσι, δεν είναι δυνατή η διαπίστωση της μορφής της.

40. Βλ. παρακάτω σ. 255, 259, σημ. 3,4.

41. Πρόκειται για πέντε λίθινα μέτωπα ανθεμωτών ηγεμόνων καλυπτήρων που βρίσκονται στην αποθήκη του Μουσείου Ιωαννίνων (Αρ.Μ. 3659, 3660, 3721 + 3722, 3686 και ένα μέτωπο χωρίς αρ.Μ.) (Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 172, εικ. 13 δ, αριστερά, Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 32, 37, πίν. 12 ε, κάτω δεξιά). Εκτός όμως από τα παραπάνω, σε μια άλλη σειρά μετώπων πήλινων ακροκεράμων, που προέρχονται από το Ε2, συναντούμε παρόμοια διαμόρφωση ανθεμίου με φύλλα που φυτρώνουν από τον επιμήκη λεπτό μίσχο του κορυφαίου φύλλου (Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρον., σ. 218, πίν. 25 α, β, Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1966, σ. 82, πίν. 81 α, Βοκοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22). Η σειρά αποτελείται από είκοσι τρία θραύσματα (Αρ.Μ. 3495-3497, 3499, 3508, 3511-3512, 3575, 4093, 4096-4098, 5759-5761, 5770 και επτά θραύσματα χωρίς αρ.Μ.). Κατά τον Δάκαρη πρέπει να είναι αρχαιότερα της αιτωλικής καταστροφής, επειδή έχουν βρεθεί στην "αιτωλική" επίχωση, ανάμεσα από το θέατρο και το βουλευτήριο (Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1966, σ. 82). Τις παραπάνω σειρές δεν τις συμπεριλαμβάνουμε εδώ, επειδή δεν ανήκουν στον τύπο "άνθους λωτού-ελίκων".

42. Fraser-Röhne, σ. 173, πίν. 28 (U.P.1).

43. H. Kähler, Der grosse Fries von Pergamon, Berlin 1948, πίν. 7, 30.
44. Ενδεικτικά βλ. Le Roy , σποραδικά, Buschor TdA I, εικ. 11, II, εικ. 6, 49, 54-56 και 61, Corinth IV, 1, εικ. 2-4, 6-8, 14-15, P. Mingazzini, MonAnt. 37 (1938), πίν. IV(5), VII(M,3) και σε επιστέφεις επιτύμβιων στηλών βλ. G. Richter, ό.π. (σημ.17), σ.27(αρ.37), εικ.103 (α,β), σ.31 (αρ.43) εικ. 125. Πρβ. την ακροκέραμο από τη θόλο της αθηναϊκής Αγοράς (H.A. Thompson - R.E. Wycherley, The Agora of Athens, The Athenian Agora XIV, 1972, σ. 43, πίν. 35) και την ακροκέραμο Z229 από τον Κεραμεικό (Hübner, Kerameikos, σ.136, εικ. 12).
45. Βλ. τις ακροκεράμους από την Ελάτεια της Φωκίδας (Paris, Élatée, πίν. VI επάνω δεξιά) και τη Χίο (Åkerström , σ. 35, πίν. 12 . 4).
46. Βλ. παραπάνω σ.64,71, σημ.23 (Σειρά Δικ) και το γωνιακό ακρωτήριο από την Ολυμπία. (Ol. Forsch. V, πίν. 50-51).
47. Βοικοτοπούλου, Οδηγός, σ. 22.
48. Βλ. παρακάτω σ. 230-231.

8. Μ Ε Μ Ο Ν Ω Μ Ε Ν Α Ε Υ Ρ Η Μ Α Τ Α

Τα παρακάτω ανθεμωτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων και κορυφαίων από τη Δωδώνη (αρ. 1,2,5-14), την Αμβρακία (αρ. 3,15) και την Κασσώπη (αρ. 4) σώζονται σε θραυσματική μορφή και δεν αποτελούν σειρές.

1. Δ.μ.ε.1,κ

Θραύσμα αμφίπλευρου μετώπου κορυφαίου καλυπτήρα.

Ύψ. 0,073 μ. Πλ. 0,079 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4). Ίχνη καστανόμαυρου χρώματος. Στο εσωτερικό των πλακών εντομές για την πρόσφυση των δυο ημιτόμων.

Μέτωπο α' (πίν. 21[γ]): Σώζονται δυο πλευρικά πέταλα προς τα αριστερά και οι μίσχοι δυο πετάλων.

Μέτωπο β': Σώζονται δυο πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά και ο μίσχος ενός πετάλου.

2. Δ.μ.ε.2,η (πίν. 20 δ).

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 5762.

Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,06 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

Βορειοδυτική πλευρά Ε2 (1973).

Σώζονται το στέλεχος και η κάτω σπείρα της δεξιάς έλικας με τμήμα του στελέχους της παραπληρωματικής σπείρας και το φυλλάριο, τρία πέταλα και ο πυρήνας του δεξιού ημιανθεμίου.

3. Α.μ.ε.1,η (πίν. 21 α).

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.Α.: 2901.

Ύψ. 0,082 μ. Πλ. 0,055 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Οικόπεδο Κολιοπάνου (1978).

Σώζονται τμήμα του στελέχους της δεξιάς έλικας, η κάτω δεξιά σπείρα, τμήμα της παραπληρωματικής έλικας και το φυλλάριο.

4. Κ.μ.ε.1,η (πίν. 21 β).

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,122 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).

Πάροδος μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιών 1,2 (1978)¹.

Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τρία πέταλα δεξιά και αριστερά του.

5. Δ.μ.ε.3,η (πίν. 22 α).

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 3589.

Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,11 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/7/6).

Κιτρινέρυθρο επίχρισμα και ίχνη καστανόμαυρου χρώματος στο βάθος. Ανασκαφή στοάς Ε2 (κοντά στο ναό Δ). (1967).

Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τέσσερα πέταλα αριστερά και δυο δεξιά του.

6. Δ.μ.ε.4,η (πίν. 22 β)².

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 5794.

Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,07 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

Ίχνη ερυθρού χρώματος στο περίγραμμα του μετώπου. Βάθος καστανόμαυρο. Βόρεια ή βορειοανατολική πλευρά του Ε1.

Σώζονται ο πυρήνας, οι μίσχοι τριών πετάλων και τέσσερα πέταλα προς τα αριστερά.

7. Δ.μ.ε.5,η (πίν. 23 α).

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 5768.

Ύψ. 0,095 μ. Πλ. 0,068 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5YR/7/6).
αχνρό επίχρισμα και ίχνη μαύρου χρώματος στο βάθος.
Σώζονται τμήμα του πυρήνα του ανθεμίου και τα δυο χαμηλότε-
ρα πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά, η δεξιά έλικα με την πα-
ραπληρωματική σπείρα και το ημιανθέμιό.

8. Δ.μ.ε.6,η

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 5785.

Ύψ. 0,04 μ. Πλ. 0,03 μ.

Σώζονται η κάτω αριστερή σπείρα και τμήμα του στελέχους
της παραπληρωματικής έλικας.

9. Δ.μ.ε.7,η

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Ύψ. 0,03 μ. Πλ. 0,03 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Στο Ε2 (1970).

Σώζεται η κάτω αριστερή σπείρα.

10. Δ.μ.ε.8,η³

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 3515.

Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,05 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).

Μεταξύ σηκού και αδύτου του ελληνιστικού ναού (Ε1).

Σώζονται δυο πλευρικά πέταλα προς τα αριστερά.

11. Δ.μ.ε.9,η⁴

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 3514.

Ύψ. 0,04 μ. Πλ. 0,07 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).

Μεταξύ σηκού και αδύτου του ελληνιστικού ναού (Ε1).

Σώζονται δυο πλευρικά πέταλα προς τα δεξιά.

12. Δ.μ.ε.10,η (πίν. 23 β).

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 3498.

Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,09 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 YR/7/4), καθαρός, καλοψημένος. Βάθος κα-
στανόμαυρο.

Στοά Ε2 (1965).

Σώζονται το στέλεχος και η κάτω σπείρα της αριστερής έλικας
με την παραπληρωματική σπείρα, ο τετράκτινος ρόδακας, τμή-
μα του αριστερού πετάλου του άνθους λωτού και τμήμα οριζό-
ντιας αυλακιάς στη βάση.

13. Δ.μ.ε.11,η (πίν. 22 γ)⁵.

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 276 Β.

Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,17 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

Τάφος T-T1-T2 στην αυλή του Ε1 (1954).

Σώζεται ο μίσχος του κορυφαίου πετάλου με πέντε πέταλα αρι-
στερά και δυο δεξιά του.

14. Δ.μ.ε.12,κ

Θραύσμα αμφίπλευρου μετώπου κορυφαίου καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 3560.

Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,133 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Μέτωπο α' (πίν. 22 δ): Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τέσσερα
πέταλα αριστερά και τρία πέταλα δεξιά του.

Μέτωπο β': Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τρία πέταλα δεξιά
και αριστερά του.

15. Α.μ.ε.2,η (πίν. 23 γ).

Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Αρ.Μ.: 2900.

Ύψ. 0,17 μ. Πλ. 0,13 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥΡ/8/4).

Οικόπεδο Κούρτη (1976).

Σώζεται το ενδεκάφυλλο ανθέμιο με καταστραμμένο το επάνω δεξιό του τμήμα, ο πυρήνας και τμήμα της επάνω δεξιάς σπείρας.

Για τα παραπάνω μεμονωμένα ευρήματα δεν είναι δυνατή μια ολοκληρωμένη μορφολογική ανάλυση, εξαιτίας της θραυσματικής τους μορφής. Ωστόσο, η προσπάθεια χρονολογικής τους κατάταξης, με βάση τη διαμόρφωση των διακοσμητικών στοιχείων που διασώζουν, είναι εφικτή.

Η χρονολόγηση του θραύσματος Δ.μ.ε.1,κ (αρ. 1) στις αρχές του 3^{ου} αι. είναι δυνατή με βάση την πλατιά, εύκαμπτη και χυμώδη μορφή των πετάλων του ανθεμίου και τη μορφή του περιγράμματος του μετώπου που ακολουθεί πιστά τις πλατιές ημικυκλικές απολήξεις των πετάλων⁶.

Στο θραύσμα Δ.μ.ε.2,η (αρ. 2) το στέλεχος της έλικας είναι σχετικά πλατύ, σε χαμηλό ανάγλυφο και με εσωτερική αυλακιά, η σπείρα με ισχυρή συστροφή και το ημιανθέμιο σφιχτό, με χωριστό πυρήνα και κίνηση του κορυφαίου πετάλου παράλληλη προς τη ροή της έλικας. Τα χαρακτηριστικά αυτά και η διατήρηση του φυλλαρίου στο σημείο που φυτρώνει η παραπληρωματική έλικα είναι στοιχεία γνωστά από τις σειρές Κ1κ' και Κ2η⁷, που επιβάλλουν την τοποθέτηση του θραύσματος στις αρχές του 3^{ου} αι.

Στο θραύσμα Α.μ.ε.1,η (αρ. 3) το σωζόμενο μικρό κομμάτι δυσχεραίνει τη χρονολόγηση. Ωστόσο, η αρχόμενη νηματοειδής διαμόρφωση των διακοσμητικών στοιχείων, που σώζονται, επιτρέπει μια απόπειρα χρονολόγησης στο β' μισό του 3^{ου} αι.

Το μεμονωμένο θραύσμα Κ.μ.ε.1,η (αρ. 4) διασώζει τμήμα του ανθεμίου με τρία πέταλα δεξιά και αριστερά από το κορυφαίο. Διαπιστώνουμε σημαντική ομοιότητα στη μορφή των πετάλων και στη διευθέτησή τους με τα πέταλα των ανθεμίων της σειράς Κ5η⁸. Αλλά η ένταξη του μεμονωμένου θραύσματος στην ίδια σειρά δεν

είναι δυνατή, επειδή το ύψος του μετώπου θα ήταν αισθητά μεγαλύτερο αν το ανθέμιο ήταν ενδεκάφυλλο, όπως τα ανθέμια της σειράς K5η . Χωρίς όμως αμφιβολία και το θραύσμα αυτό πρέπει να είναι ταυτόχρονο με τη σειρά K5η , δηλ. να χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αι.

Τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των μεμονωμένων ευρημάτων Δ.μ.ε.3,η - Δ.μ.ε.9,η (αρ. 5-11) είναι τα πολύ λεπτά και αραιά πέταλα των ανθεμίων, που, όπως διαπιστώνεται από το θραύσμα Δ.μ.ε.4,η (αρ. 6), δε διατηρούν καμιά σχέση με τον πυρήνα. Επίσης, διαπιστώνεται έλλειψη οργανικότητας, χυμού και ευκαμψίας των πετάλων και έλλειψη αρμονίας στις κινήσεις τους, όπως στο θραύσμα Δ.μ.ε.5,η (αρ. 7), όπου το χαμηλότερο πλευρικό πέταλο κινείται ανεξάρτητα από την ημικυκλική ροή της σπείρας, σε αντίθεση προς το κορυφαίο πέταλο του ημιανθεμίου, που ακολουθεί τη ροή του στελέχους της έλικας. Γενικά, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των ευρημάτων αυτών -εκτός από το περίγραμμα των μετώπων που, όπου διασώζεται, ακολουθεί αρμονικά τις κορυφές των πετάλων των ανθεμίων -επιβάλλουν τη χρονολόγηση των ευρημάτων στα τέλη του 3^{ου} αι.

Το μεμονωμένο θραύσμα Δ.μ.ε.10,η (αρ. 12), που είναι εξαιρετικής ποιότητας και τεχνικής, προέρχεται από τη Στοά του Ε2. Χαρακτηριστικό των διακοσμητικών στοιχείων που σώζονται είναι η νηματοειδής μορφή με ιδιαίτερα χαμηλό ανάγλυφο. Οι έλικες διατηρούν τη σταθερή κίνηση και την ισχυρή συστροφή των σπειρών, με διακοσμητικό οφθαλμό στις κάτω σπείρες. Ένας τετράκτινος στημονοειδής ρόδακας, γνωστό παραπληρωματικό κόσμημα από την αγγειογραφία⁹, χρησιμοποιείται αντί του φύλλου που κοσμούσε και τόνιζε το σημείο βλάστησης της παραπληρωματικής έλικας. Η εξαφάνιση των ημιανθεμίων είναι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του θραύσματος, καθώς και η οριζόντια αυλακία της βάσης, που απομονώνει το κόσμημα του μετώπου ως αυτοδύναμο στοιχείο. Τα δυο αυτά χαρακτηριστικά εμφανίζονται ορμητικά κυρίως στο 2^ο αι.¹⁰ Με βάση την καλή τεχνική στη διακόσμηση,

τις ισχυρές συστροφές των σπειρών και το περίγραμμα του μετώπου, που ακολουθεί με αυστηρότητα και συνέπεια τις καμπύλες των ελίκων, θεωρούμε δυνατή τη χρονολόγηση του θραύσματος στα τέλη του 3^{ου} αι.

Το μεμονωμένο εύρημα Δ.μ.ε.11,η (αρ. 13), διασώζει μόνο τμήμα του ανθεμίου που χαρακτηρίζεται από πέταλα με ιδιαίτερα λεπτούς μίσχους που εκτείνονται σχεδόν κατακόρυφα. Το κύριο σώμα των πετάλων πλαταίνει απότομα και κάμπτεται ισχυρά, ώστε τα πέταλα στα άκρα να έχουν σχεδόν οριζόντια διευθέτηση. Το περίγραμμα του μετώπου, όπως σώζεται στην αριστερή πλευρά, περικλείνει σε ένα τόξο τις κορυφές δυο πλευρικών πετάλων. Στο ανθέμιο αυτό διαπιστώνονται σημαντικές ομοιότητες με το ανθέμιο στα μέτωπα της στέγης Κ6¹¹. Επομένως, πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 3^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αι.

Τα πέταλα του ανθεμίου στο μεμονωμένο θραύσμα Δ.μ.ε.12,κ (αρ. 14) έχουν χάσει τη γνωστή μέχρι τα μέσα του 3^{ου} αι. πλατιά και εύρωστη μορφή. Είναι ημικυκλικής τομής, με μακρύτερους μίσχους και κύριο σώμα που πλαταίνει απότομα και κάμπτεται μόνο στα άκρα. Η "σκελετοειδής" διάρθρωση που θα συναντήσουμε σε ακροκεράμους κυρίως του 2^{ου} αι.¹² δεν έχει εμφανισθεί ακόμη. Δυστυχώς δε σώζεται η βάση και γι' αυτό εντάσσουμε τη σειρά στα τέλη του 3^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αι., με βάση την ομοιότητά τους με τα πέταλα των ανθεμίων στις σειρές Κ6η, Κ6κ και Δ.μ.ε.11,η¹³. Η χρονολόγηση της σειράς Δ5η¹⁴ και των μεμονωμένων ευρημάτων Δ.μ.ε.3,η - Δ.μ.ε.11,η και Δ.μ.ε.12,κ στα τέλη του 3^{ου} αι. μας δίνει τη δυνατότητα να τις συσχετίσουμε με την έντονη ανοικοδόμηση που έγινε κατά την περίοδο αυτή στο Ιερό της Δωδώνης, μετά την αιτωλική καταστροφή του 219. Κατά τον Πολύβιο (4.67.3)¹⁵ οι Αιτωλοί με το στρατηγό Δωρίμαχο κατέλαβαν αιφνίδια το Ιερό και προέβησαν σε λεηλασίες και καταστροφές. Έκαψαν στοές, κατεδάφισαν την Ιερά Οικία και κατάστρεψαν πολλά αναθήματα, μεταξύ των οποίων οι χάλκινοι ανδριάντες μπροστά από την ανατολική πλευρά του Βουλευτηρίου.

Το επόμενο έτος ο Φίλιππος Ε' εισέβαλε με μακεδονικό και Ηπειρωτικό σῆρατό στην Αιτωλία και κατέλαβε το θέρμο, που ήταν γεμάτο από εφόδια, επειδή πλησίαζαν οι γιορτές των θερμίων¹⁶. Από τα λάφυρα του θέρμου ο Φίλιππος¹⁷ και το Κοινό των Ηπειρωτών ανοικοδόμησαν τα καταστραμμένα από τους Αιτωλούς Ιερά της Δωδώνης και του Δίου της Μακεδονίας. Όπως αποδεικνύεται από τις ανασκαφές, η περίοδος της Δημοκρατίας και του Ηπειρωτικού Κοινού (233/2-168/7) είναι η λαμπρότερη για το Ιερό της Δωδώνης. Η Ιερά Οικία, που είχε κατεδαφισθεί από τους Αιτωλούς, αποκτά μνημειακή μορφή. Οι ναοί της Διώνης (Θ), της Θέμιδος (Ζ), του Ηρακλή (Α), της Αφροδίτης (Α) και το Βουλευτήριο (Ε2) ανοικοδομούνται. Το θέατρο επισκευάζεται και συμπληρώνεται με ένα λίθινο προσκήνιο, δυο ιωνικά πρόπυλα και δυο μικρά παρασκήνια. Ένα μεγάλο λίθινο στάδιο κατασκευάζεται μπροστά από τα δυτικά πυργοειδή αναλήμματα του θεάτρου¹⁸, ενώ το οικοδόμημα Ο επισκευάζεται και επεκτείνεται¹⁹.

Στο θραύσμα Α.μ.ε.2,η (αρ. 15) η λεπτόμισχη και σε αραιή διάταξη μορφή των πετάλων του ανθεμίου²⁰, η έλλειψη οργανικής σύνδεσής τους με τον πυρήνα και αρμονικής σχέσης στις κινήσεις του χαμηλότερου πλευρικού πετάλου και της έλικας, καθώς και η νηματοειδής μορφή των ελίκων επιβάλλουν τη χρονολογική τοποθέτηση στο α' μισό του 2^{ου} αι. Επειδή όμως το περίγραμμα του μετώπου συνεχίζει να ακολουθεί αρμονικά τις κορυφές των πετάλων μπορούμε ίσως να χρονολογήσουμε το θραύσμα λίγο ενωρίτερα, δηλ. στα τέλη του 3^{ου} αι.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β.ΙΙΙ. 8. Μεμονωμένα ευρήματα

1. Έχει βρεθεί στον καθαρισμό της παρόδου, μεταξύ Καταγωγίου και σπιτιών 1,2. Πιθανόν προέρχεται από κάποιο κτήριο, βόρεια του Καταγωγίου.
2. Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ. 218, πίν. 25 α(5), Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 168, σημ. 5.
3. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 168, αρ. 11, πίν. 11 β (επάνω δεξιά). Στη φωτογραφία είναι τοποθετημένο ανάποδα με αποτέλεσμα τα πέταλα να φαίνονται φλογόσχημα, ενώ στην πραγματικότητα έχουν κανονική κλίση προς τα κάτω.
4. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 168, αρ. 10, πίν. 11 β (επάνω αριστερά). Στη δημοσίευση των θραυσμάτων Δ.μ.ε.8,η και Δ.μ.ε.9,η από τους ανασκαφείς της Ιεράς Οικίας, υπάρχει μια αντίφαση ως προς τον χαρακτηρισμό τους. Ενώ το θραύσμα Δ.μ.ε.8,η χαρακτηρίζεται ως "τεμάχιον ανθεμωτού ηγεμόνα καλυπτήρα", το θραύσμα Δ.μ.ε.9,η "ως το προηγούμενον. Πιθανόν εκ της αυτής κορυφαίας". Από το πάχος των θραυσμάτων, που είναι ιδιαίτερα μεγάλο, θεωρούμε και τα δυο θραύσματα ως αποτμήματα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα και όχι κορυφαίου.
5. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ.168, αρ. 14, πίν. 11 ζ .
6. Βλ. παραπάνω σειρές Α3η, Κ1κ', Κ2η, σ. 114 κεΞ, 126 κεΞ.
7. Βλ. παραπάνω σ.126 κεΞ.
8. Βλ. παραπάνω σ.188 κεΞ.
9. Ο ρόδακας, ως παραπληρωματικό κόσμημα στα μέτωπα των ηγεμόνων καλυπτήρων, συναντάται στο 2^ο αι. Βλ. παρακάτω σ. 273. Για τη χρήση του στην αγγειογραφία βλ. ενδεικτικά J. Boardman - J. Dörig, κ.ά., Die griechische Kunst, München 1966, σ. 79, εικ. 127, σ. 86, εικ. 134, πίν. 62 κ.ά.

10. Βλ. παρακάτω σ. 241 κεξ.
11. Ο ανασκαφέας έχει διαπιστώσει την ομοιότητα αυτή και έχει προτείνει παρόμοια χρονολόγηση. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 168. Βλ. παραπάνω σ. 192 κεξ.
12. Βλ. παρακάτω σ. 241 κεξ.
13. Βλ. παραπάνω σ. 192 κεξ., 227.
14. Βλ. παραπάνω σ. 216-217.
15. "τάς τε στοάς ἐνέπρησε καί πολλά τῶν ἀναθημάτων διέφθειρε, κατέσκαψε δε καί τήν ἱερὰν οἰκίαν".
16. Πολύβ. 5.9.1-4
17. Για την ανοικοδόμηση του Ιερού από τον Φίλιππο Ε' που υπο-τηρίχθηκε με βάση τα χάλκινα νομίσματα που έκοψε ο βασιλιάς της Μακεδονίας γύρο στο τέλος του 3^{ου} αι. βλ. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 111-112.
18. Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 12-13.
19. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1981, σ. 67 κεξ., 1982, σ. 85 κεξ.
20. Βλ. παρόμοιο ανθεμωτό μέτωπο πήλινου ηγεμόνα καλυπτήρα στην Πάτρα. Ιφ. Δεκουλάκου, ΑΔ 31(1976): Β1. Χρονικά, σ. 102, πίν. 80 β .

- 10. BA. ...
 - 11. O ...
 - 12. BA. ...
 - 13. BA. ...
 - 14. BA. ...
 - 15. ...
 - 16. ...
 - 17. ...
 - 18. ...
 - 19. ...
 - 20. ...
- Οι ακροατές του 2^{ου} ατ.
- 1. ...
 - 2. ...
 - 3. ...
 - 4. ...
 - 5. ...
 - 6. ...
 - 7. ...
 - 8. ...
 - 9. ...
 - 10. ...
 - 11. ...
 - 12. ...
 - 13. ...
 - 14. ...
 - 15. ...
 - 16. ...
 - 17. ...
 - 18. ...
 - 19. ...
 - 20. ...

9. Δ Ω Δ Ω Ν Η

α. Στέγη Δ6

Σειρά Δ6η

Η σειρά Δ6η αποτελείται από δεκατέσσερα θραύσματα ανθεμω-
τών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο έχει ένδεκα πέτα-
λα που φυτρώνουν γύρο από ρομβόσχημο πυρήνα με σταγονόμορ-
φη απόληξη. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο αντωπές σιγμο-
ειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες
φυτρώνει παραπληρωματική έλικα με τρία έλυτρα στην κορυφή της
σπείρας. Ανάμεσα από τις έλικες φέρεται αναστραμμένο τρίφυλλο
άνθος λωτού με υποδήλωση των σεπάλων και δεξιά και αριστερά
του πεντάφυλλο ημιανθέμιο με πυρήνα. Το περίγραμμα του μετώ-
που του καλυπτήρα ακολουθεί το περίγραμμα των σπειρών και του
ανθεμίου. Ο πηλός σε όλα τα ευρήματα είναι ίδιος: υπέρυθρος
κιτρινωπός (5 YR/6/8).

1. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στην κορυφή του
ανθεμίου.

Ύψ. 0,16 μ. Πλ. 0,17 μ. (πίν. 24 α, σχέδ. 26).

Βόρεια του ρωμαϊκού τοίχου και των όρθιων πλακών προς βορ-
ρά, στο στρώμα από λιθάρια που φτάνει μέχρι το E2 (1965).

2. Αρ.Μ.: 5793.

Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,05 μ.

Σώζονται πέντε πέταλα προς τα αριστερά και ίχνη της επάνω
αριστερής σπείρας και της παραπληρωματικής έλικας.

3. Αρ.Μ.: 276 Β¹.

Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,11 μ.

Μεταξύ E1 και ναΐσκου Θ.

Σώζεται τό κορυφαίο πέταλο με δυο πέταλα αριστερά και τέσ-
σερα πέταλα δεξιά του.

4. Αρ.Μ.: 5791 (πίν. 23 δ).
Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,10 μ.
Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τέσσερα πέταλα αριστερά και τους μίσχους τριών πετάλων δεξιά του.
5. Αρ.Μ.: 5792.
Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,08 μ.
Σώζονται ο πυρήνας, οι μίσχοι πέντε πετάλων και τρία πέταλα προς τα δεξιά.
6. Αρ.Μ.: 3574.
Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,10 μ.
Σώζονται οι μίσχοι πέντε πετάλων και τρία πέταλα προς τα αριστερά.
7. Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,09 μ.
Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων.
8. Αρ.Μ.: 5766 (πίν. 24 β).
Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,18 μ.
Σώζονται ίχνη από τους μίσχους ένδεκα πετάλων, ο πυρήνας, οι δυο έλικες, ίχνη των δυο παραπληρωματικών ελίκων, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.
9. Αρ.Μ.: 5765.
Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,15 μ.
Στο Ε2 (1970).
Σώζονται οι δυο έλικες, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.
10. Αρ.Μ.: 276 Γ (πίν. 24 γ)².
Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,12 μ.
Σώζονται ίχνη από τους μίσχους πέντε πετάλων, ο πυρήνας, η επάνω δεξιά σπείρα, η αριστερή έλικα με την παραπληρωματική σπείρα, το αριστερό ημιανθέμιο και το άνθος λωτού.

11. Αρ.Μ.: 3500.

Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,10 μ.

Στο Ε1 (1954).

Σώζονται ίχνη απο τους μίσχους τριών πετάλων, ο πυρήνας, οι επάνω σπείρες, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

12. Αρ.Μ.: 3507.

Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,10 μ.

Ανατολικά του Ε2 (1968).

Σώζονται η δεξιά έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το ημιανθέμιο, ο ύπερος και το δεξιό πέταλο του άνθους λωτού.

13. Αρ.Μ.: 5771.

Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,08 μ.

Σώζονται το κάτω τμήμα της δεξιάς έλικας με τμήμα της σπείρας και του στελέχους της παραπληρωματικής έλικας, τρία πέταλα του ημιανθεμίου και τμήμα του υπέρου και του δεξιού πετάλου του άνθους λωτού.

14. Αρ.Μ.: 5767.

Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,07 μ.

Σώζεται η αριστερή έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το ημιανθέμιο.

Στη σειρά Δ6η είναι εμφανής η επικράτηση των διακοσμητικών τάσεων που αρχίζουν να υιοθετούνται από τα μέσα του 3^{ου} αι., όπως έχει διαπιστωθεί στη μήτρα Α4μ από το "μικρό"θέατρο της Αμβρακίας³. Συγκεκριμένα, τα βασικά διακοσμητικά στοιχεία του μετώπου, παρόλο που επιζούν σχεδόν σε όλες τις λεπτομέρειες, τώρα αποδίδονται τελείως γραμμικά και σχεδιαστικά, με χαμηλότατο ανάγλυφο. Τα στελέχη των ελίκων και τα πέταλα των ημιανθεμίων συνεχίζουν τη φθίνουσα πορεία τους, με αποτέλεσμα να αποικτούν νηματοειδή μορφή. Ο ύπερος του άνθους λωτού έχει χάσει τη σχετικά πλατιά και "κατ'ενώπιον" μορφή του και αποδίδεται τελείως σχεδιαστικά, ως κατακόρυφη λεπτή σταγόνα.

Τα σέπαλα του κάλυκα του άνθους λωτού υποδηλώνονται ως μικρά έλυτρα. Η παραπληρωματική έλικα κοσμεύται επίσης με τρία έλυτρα και αποτελεί μια προδρομική μορφή του οκτάκτινου ρόδακα που θα συναντήσουμε σε μεταγενέστερα μέτωπα⁴, όταν πια η παραπληρωματική έλικα έχει εκπέσει ως διακοσμητικό στοιχείο. Ήδη έχει εξαφανισθεί το φυλλάριο στο σημείο βλάστησης της παραπληρωματικής έλικας, που τόνιζε τη σύνδεση των δυο στοιχείων.

Εκτός όμως από τη διακόσμηση της βάσης, η μορφή του ανθεμί-ου είναι ενδεικτική για την εξέλιξη του τύπου. Τα πέταλα έχουν χάσει κάθε κίνηση και οργανικότητα. Πολύ λεπτά, σε χαμηλό ανά-γλυφο και αραιά μεταξύ τους, δε διατηρούν καμιά οργανική σύν-δεση με τον πυρήνα του ανθεμίου, καθώς εκτείνονται σε απόστα-ση περίπου 0,007 μ. από αυτόν. Η ευκαμψία που είχε διαπιστωθεί στα πέταλα των ανθεμίων του τέλους του 4^{ου} και του α΄μισού του 3^{ου} αι., καθώς και η χυμώδης μορφή τους, έχουν εξαφανισθεί. Φέρονται ακτινωτά, γύρω από τον πυρήνα, με λεπτό ευθύγραμμο μίσχο και με μικρή κάμψη των άκρων τους, που αδιαφορεί, ωστό-σο, για τις κινήσεις των υπόλοιπων διακοσμητικών στοιχείων. Έτσι, τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα, παρόλο που κάμπτονται προς τα κάτω, δεν έχουν καμιά σχέση με την ημικυκλική κίνηση των ελίκων.

Το μόνο διακοσμητικό στοιχείο που συνεχίζει να υπακούει στις προγενέστερες τάσεις για οργανική σύνδεση και συμμετρική κίνηση, είναι το κορυφαίο πέταλο του ημιανθεμίου που κινείται παράλληλα προς το στέλεχος της γειτονικής έλικας. Ακόμη και το περίγραμμα του μετώπου, παρόλο που συνεχίζει να είναι οδον-τωτό, δεν ακολουθεί με αυστηρότητα τις απολήξεις των πε-τάλων. Ειδικά στο ύψος του κορυφαίου πετάλου η προσπάθεια του τεχνίτη να του χαρίσει ύψος έχει ως αποτέλεσμα ένα περίγραμμα σχεδόν οριζόντιο επάνω από το υψηλότερο πλευρικό πέταλο, όπως διαπιστώνεται κυρίως στο θραύσμα αρ. 3.

Οι παραπάνω μορφολογικές παρατηρήσεις οδηγούν στη χρονολό-γηση της σειράς Δβη στο α΄μισό του 2^{ου} αι.⁵, ίσως κατά τη

διάρκεια των επισκευών και ανοικοδομήσεων στο Ιερό, που ακολούθησαν τη ρωμαϊκή καταστροφή του 168/7.⁶ Σχετικά παράλληλο προς τη σειρά Δ6η είναι το θραύσμα Α101 του τέλους του 3^{ου} αι. από τους Δελφούς⁷, όπως υποδηλώνει η ομοιότητα στη νηματοειδή μορφή των ελίκων και ημιανθεμίων και η ομοιότητα στο άνθος λωτού. Ωστόσο, το θραύσμα Α101 πρέπει να είναι πρωιμότερο από τη σειρά Δ6η, όπως δείχνει το χαμηλότερο πλευρικό πέταλο του ανθεμίου που συνεχίζει να ακολουθεί την καμπύλη της έλικας, η επιβίωση του φυλλαρίου στο σημείο βλάστησης της παραπληρωματικής έλικας, ο πυρήνας του άνθους λωτού που είναι πλατύτερος και κυρίως τα πέταλα του ανθεμίου που αποδίδονται πλατύτερα και πιο χυμώδη.

Από τα δεκατεύσερα θραύσματα της σειράς Δ6η τρία θραύσματα (αρ. 1,9,12) προέρχονται από ανασκαφές στο Ε2, δυο θραύσματα (αρ. 3,11) έχουν βρεθεί στο Ε1 και για τα υπόλοιπα δεν έχουν διασωθεί σχετικές ανασκαφικές ενδείξεις. Η απόδοση λοιπόν της σειράς Δ6η στη στέγη του Ε2 ή στη στέγη του Ε1⁸ είναι εξίσου πιθανή.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 9α.

1. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 163-169, αρ.15, πίν. 11 ε, αριστερά .
2. Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ.218, πίν. 25 α(6).
3. Βλ. παραπάνω σ. 184 κεξ.
4. Βλ. παρακάτω σ. 273.
5. Περίπου την ίδια χρονολόγηση, δηλ. στους προχωρημένους ελληνιστικούς χρόνους (τέλος 3^{ου} - αρχές 2^{ου} αι.) έχουν ήδη προτείνει οι ανασκαφείς της Ιεράς Οικίας. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 86.
6. Βλ. παρακάτω σ. 247-248.
7. Le Roy, σ. 183, σειρά 94, πίν. 77.
8. Οι ανασκαφείς έχουν αποδώσει το θραύσμα αρ. 3 στην Ιερά Οικία. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ.86.

β. Στέγη Δ7

Σειρά Δ7η

Η σειρά Δ7η αποτελείται από δέκα θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο έχει δεκατρία πέταλα, με φλογόσχημο το χαμηλότερο πλευρικό. Τα πέταλα φυτρώνουν από ρομβόσχημο πυρήνα με σταγονόμορφη απόληξη που, καθώς προεκτείνεται, αποτελεί τον ύπερο του άνθους λωτού. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο κατακόρυφες αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Οι επάνω σπείρες κοσμούνται με οφθαλμό. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα. Ανάμεσα από τις έλικες φέρεται αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού. Το περίγραμμα του μετώπου είναι οδοντωτό, χωρίς να ακολουθεί με ακρίβεια τις κορυφές των πετάλων του ανθεμίου.

1. Αρ.Μ.: 3668 (πίν. 25 α, σχέδ. 27j).

Ύψ. 0,19 μ. Πλ. 0,17 μ.

Πηλός ωχρός καστανός (10 YR/7/4).

Ίχνη καστανόμαυρου χρώματος στο βάθος και ερυθρού στο περίγραμμα του μετώπου.

Νοτιοδυτικός πύργος θεάτρου

Σώζονται το ανθέμιο με δεκατρία πέταλα, ο πυρήνας, οι επάνω σπείρες και τμήμα του αριστερού πετάλου του άνθους λωτού.

2. θραύσμα μετώπου συγκολλημένο από δυο κομμάτια.

Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,12 μ. (πίν. 25 γ, αριστερά).

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 YR/7/6).

Ίχνη ερυθρού χρώματος στο περίγραμμα του μετώπου.

Βόρεια ρωμαϊκού τοίχου μέχρι το οικοδόμημα Ε2 (1965).

Σώζονται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με επτά πέταλα αριστερά και πέντε πέταλα δεξιά του, ο πυρήνας με τμήμα της σταγόνας, και τμήμα της επάνω αριστερής σπείρας.

3. Αρ.Μ.: 3559 (πίν. 26 α).
Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,11 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 ΥR/8/6).
Ανασκαφή 1958-59.
Σώζεται τμήμα του κορυφαίου πετάλου με πέντε πέταλα προς τα δεξιά και τέσσερα προς τα αριστερά.
4. Αρ.Μ.: 5796.
Ύψ. 0,04 μ. Πλ. 0,09 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4).
Σώζονται οι μίσχοι τεσσάρων πετάλων και τρία πέταλα προς τα δεξιά.
5. Αρ.Μ.: 276 Β¹.
Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,10 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 ΥR/8/6). Μεταξύ Ε1 και ναΐσκου Θ.
Σώζονται οι μίσχοι έξι πετάλων και τρία πέταλα προς τα δεξιά.
6. Αρ.Μ.: 3510.
Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,12 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4). Επίχρσιμα ωχροκίτρινο. Ίχνη καστανόμαυρου χρώματος στο βάθος και ερυθρού χρώματος στο περίγραμμα του μετώπου.
Τομέας ανατολικά Ε2 (1968).
Σώζονται οι μίσχοι τεσσάρων πετάλων, τρία πέταλα προς τα αριστερά και δυο πέταλα προς τα δεξιά.
7. Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,06 μ. (πίν. 25 γ, δεξιά).
Πηλός κίτρινος (10 ΥR/8/6).
Νοτιοανατολικά πύργου θεάτρου. Χώρος βάσεων αγαλμάτων, στοά νότια Ε2 (1965).
Σώζονται επτά πέταλα προς τα δεξιά, από τα οποία το χαμηλότερο είναι φλογόσχημο.

8. Αρ.Μ.: 3526.

Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,05 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).

Νοτιοανατολικά πύργου θεάτρου (1965).

Σώζονται οι μίσχοι τεσσάρων πετάλων.

9. Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,02 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).

Βόρεια Ο1 (1981).

Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων.

10. Αρ.Μ.: 5774.

Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,05 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 ΥR/8/6).

Σώζονται η σπείρα της παραπληρωματικής έλικας και μέρος του χαμηλότερου πλευρικού πετάλου προς τα αριστερά.

Βασικό χαρακτηριστικό της διακόσμησης της σειράς Δ7η είναι η απώλεια των ημιανθεμίων που κοσμούσαν στις προγενέστερες σειρές το χώρο ανάμεσα από τις έλικες και το άνθος λωτού. Ο συνεχιζόμενος εκφυλισμός του τύπου έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο τη μείωση των διακοσμητικών στοιχείων της βάσης, αλλά και τη σταδιακή εξαφάνισή τους. Τα υπόλοιπα διακοσμητικά στοιχεία επιβιώνουν. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η διαμόρφωση του ανθεμίου που υποβάλλει την αίσθηση ότι βρισκόμαστε σε ένα πρώιμο στάδιο της μεταμόρφωσης του ανθεμίου σε ομοίωμα φτερού ή κλαδιού φυτού, που θα συναντήσουμε σε μεταγενέστερες ακροκεράμους². Την αίσθηση αυτή υποβάλλουν το ψηλόλιγνο σχήμα του ανθεμίου με πέταλα που υψώνονται προς τα επάνω και το γεγονός ότι το κορυφαίο πέταλο και ο μισχοειδής πυρήνας με τη σταγονόμορφη προέκτασή του τέμνουν το ανθέμιο κατακόρυφα. Η καινοτομία της χρησιμοποίησης φλογόσχημων πετάλων στη θέση των χαμηλότερων πλευρικών δεν αποτελεί κριτήριο για τη χρονολόγηση του μετώπου, επειδή η χρήση φλογόσχημων πετάλων έχει επικρα-

τήσει ήδη από τον 4^ο αι. σε σίμες και σε λίθινες ή μαρμάρινες ακροκεράμους και από την ελληνιστική περίοδο σε πήλινες³.

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις η σειρά Δ7η είναι δυνατό να χρονολογηθεί στον 2^ο αι.⁴, όπως υποδεικνύει και το οδοντωτό περίγραμμα των μετώπων που, παρόλο που επιβιώνει, δεν έχει καμιά σχέση ή εξάρτηση από τις κορυφές των πετάλων του ανθεμίου ή τις καμπύλες των ελίκων. Σε σύγκριση με τη σειρά Δ6η η σειρά Δ7η πρέπει να είναι νεότερη. Η χρονολόγηση της σειράς Δ7η στο 2^ο αι. μπορεί να ενισχυθεί από τη συγκριτική αντιπαράθεση με το ρωμαϊκό μέτωπο Α139 από τους Δελφούς⁵ που είναι αντίγραφο μετώπων του 2^{ου} αι. Στο μέτωπο αυτό διαπιστώνουμε σημαντικές ομοιότητες στην απόδοση των πετάλων του ανθεμίου, του άνθους λωτού⁶, των ελίκων και στη χρήση των χαμηλότερων πλευρικών φλογόσχημων πετάλων.

Από τα δέκα θραύσματα της σειράς Δ7η πέντε θραύσματα (αρ. 2, 6-9) προέρχονται από ανασκαφές μέσα ή γύρο από το Ε2. Τα υπόλοιπα θραύσματα προέρχονται από την περιοχή των πύργων του θεάτρου και από το Ε1⁷ ή είναι άγνωστης προέλευσης, καθώς δε διασώζονται σχετικές ανασκαφικές ενδείξεις. Η απόδοση λοιπόν της σειράς Δ7η στη στέγη του Ε2 ή στη στέγη του Ε1 είναι εξίσου πιθανή⁸.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 9β.

1. Ευαγγελίδης-Δάκκας, σ. 169, αρ. 16, πίν. 11 (ε, δεξιά).
2. Βλ. παρακάτω σ. 255, 259, σημ. 3-4, σ. 266 κεξ.
3. Le Roy, σ. 165, σημ. 4, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
Η επικράτηση της καινοτομίας στην αρχή στα γραπτά ανθέμια και κατόπιν στα ανάγλυφα σημαίνει ότι οι τεχνίτες ήταν γενικά πιο συντηρητικοί στην εκτέλεση των ανάγλυφων ακροκεράμων απ'ότι στην εκτέλεση των γραπτών σιμών. Βλ. σχετικά παραπάνω, σειρές Κ6η, Κ6κ, σ. 192 κεξ.
4. Περίπου την ίδια χρονολόγηση, δηλ. στους προχωρημένους ελληνιστικούς χρόνους (τέλος 3^{ου} - αρχές 2^{ου} αι.) έχουν ήδη προτείνει οι ανασκαφείς. Ευαγγελίδης-Δάκκας, σ. 86.
5. Le Roy, σ. 191-2, πίν. 81, σ. 185, σειρά 97.
6. Όσο είναι δυνατό να διαπιστωθεί από το τμήμα του άνθους λωτού που σώζεται μόνο στο θραύσμα αρ. 1.
7. Οι ανασκαφείς έχουν αποδώσει το θραύσμα αρ. 5 στην Ιερά Οικία. Ευαγγελίδης-Δάκκας, σ. 86.
8. Βλ. παρακάτω σ. 247.

Υ. Στέγη Δ8

Σειρά Δ8η

Η σειρά Δ8η αποτελείται από τέσσερα θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Το ανθέμιο έχει δεκατρία πέταλα με φλογόσχημα τα χαμηλότερα πλευρικά. Τα πέταλα φυτρώνουν από ρομβόσχημο πυρήνα με σταγονόμορφη απόληξη που, καθώς προεκτείνεται, αποτελεί τον ύπερο του άνθους λωτού. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο κατακόρυφες αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα, με τρίφυλλο ανθέμιο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες φέρεται αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού, με υποδήλωση των σεπάλων. Το περίγραμμα του μετώπου, στο ύψος του ανθεμίου, είναι οδοντωτό, χωρίς να ακολουθεί με ακρίβεια τις κορυφές των πετάλων.

1. Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,09 μ (πίν. 25 β).
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).
Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων, τέσσερα πέταλα και η άκρη του χαμηλότερου φλογόσχημου πετάλου προς τα αριστερά.
2. Αρ.Μ.: 5777¹ (πίν. 26 γ).
Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,08 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).
Σώζονται οι μίσχοι τριών πετάλων, ένα πέταλο και το χαμηλότερο φλογόσχημο προς τα δεξιά, ο πυρήνας με τη σταγόνα και η επάνω δεξιά σπείρα.
3. Αρ.Μ.: 5758 (πίν. 26 β, σχέδ. 28 α).
Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,14 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/6).
Ίχνη επάλειψης του αναγλύφου με ωχρολευκή βαφή. Βάθος καστανόμαυρο.

Στο Ε2 (1971).

Σώζονται η αριστερή έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το ανθέμιο στο σημείο βλάστησης, το στέλεχος της δεξιάς έλικας με την επάνω σπείρα και το άνθος λωτού.

4. Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,05 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4).

Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τμήμα ενός πετάλου προς τα δεξιά και δυο πέταλα προς τα αριστερά.

Η σειρά Δ8η είναι όμοια με τη σειρά Δ7η², εκτός από τις παρακάτω διαφορές που υποδηλώνουν τη χρησιμοποίηση διαφορετικής μήτρας. Τα πέταλα του ανθεμίου δε φυτρώνουν κατευθείαν από τον πυρήνα αλλά σε μικρή απόσταση από αυτόν. Τα φλογόσχημα πέταλα είναι μικρότερα από τα γειτονικά τους, σε αντίθεση προς τα φλογόσχημα πέταλα στη σειρά Δ7η που είναι μεγαλύτερα. Οι επάνω σπείρες δεν καταλήγουν σε οφθαλμό και τα πέταλα του ανθεμίου είναι σχεδόν επιπεδογλυφα, ενώ της σειράς Δ7η είναι ημικυκλικής τομής. Επίσης, αισθητή διαφορά υπάρχει στο περίγραμμα των μετώπων που στη σειρά Δ8η είναι οδοντωτό με τριγωνικές οδοντώσεις. Παρά τις επί μέρους διαφορές η σειρά Δ8η είναι όμοια με τη σειρά Δ7η κατά τα γενικά τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, ώστε να είναι δυνατή η ταυτόχρονη χρονολόγηση στο 2^ο αι.

Η οριστική απόδοση των στεγών Δ6-Δ8³ στο Ε2 ή στο Ε1 ή σε κάποιο άλλο κτήριο από το Ιερό της Δωδώνης δεν είναι δυνατό να γίνει με απόλυτη βεβαιότητα, επειδή δεν έχουν διασωθεί πλήρεις ανασκαφικές ενδείξεις που θα μας πληροφορούσαν με ακρίβεια για το χώρο προέλευσής τους. Το γεγονός ότι και οι τρεις στέγες χρονολογούνται στο 2^ο αι. τις συνδέει με την ανοικοδόμηση και τις επισκευές που έγιναν στα κτήρια του Ιερού, μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή. Είναι γνωστό ότι το 168 οι Ρωμαίοι υπό τον Αιμίλιο Παύλο εισέβαλαν στην Ήπειρο και μετά από απόφαση της ρωμαϊκής συγκλήτου κατόστρεψαν 70 Ηπει-

ρωτικές πόλεις και φρούρια και πούλησαν ως δούλους 150.000 ανθρώπους⁴. Τη μεγαλύτερη καταστροφή υπέστησαν οι Μολοσσοί που είχαν συμμαχήσει με τον Περσέα της Μακεδονίας εναντίον της Ρώμης. Μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή ακολούθησε παρακμή της χώρας και του Ιερού⁵ που, πολύ αργότερα, μπόρεσε να αναλάβει από τη φοβερή δοκιμασία. Ωστόσο, η λειτουργία του Ιερού δεν πρέπει να έπαψε οριστικά μετά την καταστροφή του 167, όπως αποδεικνύουν η αναβίωση των Ναίων, που μαρτυρείται σε επιγραφή από τη Δήλο⁶ (150-130) που βρέθηκε στην αθηναϊκή Αγορά, και η πρόχειρη ανοικοδόμηση της σκηνής του θεάτρου⁷. Κατά την περίοδο μετά το 167 πρέπει να λειτουργεί νομισματοκοπείο⁸ στη Δωδώνη, όπως απέδειξε ένα χάλκινο κομμάτι από δυο συνεχόμενα ασφράγιστα πέταλα νομίσματος⁹. Η κοπή νομισμάτων για να ανταποκριθεί το Ιερό στις ανάγκες των προσκυνητών που συνέχιζαν να συρρέουν¹⁰ προϋποθέτει ότι έχουν προηγηθεί επισκευές των κτηρίων, ώστε να είναι δυνατή η λειτουργία του Ιερού. Από τις επισκευές αυτές, μετά το 167, πρέπει να προέρχονται οι σειρές Δ6η - Δ8η. Ας σημειωθεί ότι εκτός από το Ε1, Ε2 και Ο1 επιδιορθώσεις μετά το 167 έχουν διαπιστωθεί ανασκαφικά στη σκηνή του θεάτρου. Είναι βέβαιο ότι το Ιερό είχε κάπως αποκατασταθεί, επειδή ο Πausανίας χαρακτηρίζει το Ιερό του Διός και τη βαλανιδικά "θέας άξια"¹¹, ενώ τα Νάια συνεχίζουν να γιορτάζονται ακόμη και το 240 μ.Χ.¹²

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Β'. ΙΙΙ. 9γ

1. Ευαγγελίδης, Ηπειρ. Χρονικά, σ. 218, πίν. 25α(7).
2. βλ. παραπάνω σ. 241 κεξ.
3. βλ. παραπάνω σ. 235 κεξ.
4. Πολύβ. XXX 15, Στράβ. VII, 7, 3, Liv. XLV 34, Πλούτ., Αιμ. Παύλ. 29, Plin HN IV 39. Η ρωμαϊκή καταστροφή έχει επιβεβαιωθεί από την ανασκαφική έρευνα του θεάτρου. Στο δάπεδο της σκηνής και της νότιας στοάς μέχρι τη δυτική πάροδο διαπιστώθηκε συνεχόμενο και ευδιάκριτο στρώμα πυρπόλησης με διασκορπισμένα 22 αμβρακικά χάλκινα νομίσματα των χρόνων του Κοινού των Ηπειρωτών (234-168). Δάμαρης, Δωδώνη, σ. 33, σημ. 70.
5. Ο αντίκτυπος της τρομακτικής καταστροφής στο Ιερό ήταν ακόμη αισθητός κατά την εποχή του Στράβωνος (VII, 7, 9) που περιγράφει ως εξής την κατάσταση του Ιερού: "εκλέλοιπε δέ πως και τό μαντεῖον τό ἐν Δωδώνη, καθάπερ τᾶλλα". Για την Ἡπειρο σημειώνει: "ὄμως εὐάνδρει ἤ τε Ἡπειρος πάσα καί ἡ Ἰλλυρίς νῦν δέ τὰ πολλά μὲν ἐρημία κατέχει, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδόν καί ἐν ἐρειπίοις λείπεται."
6. IGII, 3, 1319, IGV2, 113, 21 κεξ., St. Dow, Hesperia 4 (1935), σ. 89, 2.
7. Δάμαρης, Δωδώνη, σ. 34. βλ. επίσης παρακάτω σ. 273-274.
8. Κατά τον Franke (Franke AME, σ. 31-39, 308-311) η ομάδα χάλκινων νομισμάτων με την προτομή του Ναΐου Διός και αετού ή της Αρτέμιδος και με την επιγραφή ΙΕΡΕΥΣ ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ ΑΡΓΕΑΔΗΣ χρονολογείται στα 168-148. Ωστόσο, ο Δάμαρης (Δάμαρης, Δωδώνη, σ. 34, σημ. 73) αναφέρει ότι αργότερα ο Franke τον έχει πληροφορήσει ότι τα νομίσματα αυτά κόπηκαν

πιθανότερα κατά τους χρόνους του Αυγούστου. Έτσι, η έκδοση αυτών των νομισμάτων πρέπει, κατά τον ανασκαφέα, να συνδεθεί με την ανακαίνιση των Ναίων και τη μετατροπή του θεάτρου σε αρένα κατά τους χρόνους του Αυγούστου (Ευαγγελίδης-Δάκαρης, σ. 149, σημ. 7). Η άποψη αυτή φαίνεται πιθανότερη, επειδή στον οπισθότυπο των νομισμάτων φέρεται παράσταση αετού σε κεραυνό που δε μαρτυρείται στην περίοδο μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή.

9. Βρέθηκε το 1958 στον παλιό ναό της Διώνης (Γ), επάνω από το στρώμα της καταστροφής του 219: Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 34, Σ.Ι. Δάκαρης, Ηπειρ. Χρονικά 22 (1980), σ. 22, σημ. 4, πίν. 1 (7).
10. Franke AME, σ. 31.
11. "Γῆς δε τῆς Θεσπρωτίδος ἔστι μὲν που καὶ ἄλλα θεᾶς ἄξια τερόν τε Διός ἐν Δωδώνῃ καὶ ἱερά τοῦ θεοῦ φηγός" Παυσ. I 17, 5.
12. Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 36.

10. Α Μ Β Ρ Α Κ Ι Α

Στέγη A5

Σειρά A5η

Η σειρά A5η αποτελείται από ένα αέραιο κορινθιακό ηγεμόνα καλυπτήρα, ελλiptή μόνο ως προς το ανθέμιο του μετώπου. Σώζονται τα χαμηλότερα πλευρικά πέταλα του ανθεμίου που είναι φλογόσχημα και η διακόσμηση της βάσης. Ο πυρήνας του ανθεμίου είναι ρομβόσχημος, με σταγονόμορφη απόληξη που, καθώς προεκτείνεται, αποτελεί τον ύπερο του άνθους λωτού. Κάτω από το ανθέμιο ελίσσονται δυο κατακόρυφες αντωπές σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από τις κάτω σπείρες φυτρώνει παραπληρωματική έλικα, με τρίφυλλο ανθέμιο στο σημείο βλάστησης. Ανάμεσα από τις έλικες φέρεται αναστραμμένο τρίφυλλο άνθος λωτού, με υποδήλωση των σεπάλων. Το περίγραμμα του μετώπου είναι ευθύγραμμο μέχρι το ύψος των παραπληρωματικών ελίκων και κατόπιν οδοντωτό.

1. Αρ.Μ.Α.: 2902 (πίν. 27 α , σχέδ. 28 β).

Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,145 μ. Μήκ. καλυπτήρα: 0,45 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

Οικόπεδο Ζήκου (1981).

Σώζονται τα χαμηλότερα πλευρικά φλογόσχημα πέταλα του ανθεμίου, ο πυρήνας, το άνθος λωτού, οι έλικες και οι παραπληρωματικές σπείρες με τα τρίφυλλα ανθέμια στο σημείο βλάστησης των παραπληρωματικών σπειρών.

Στη σωζόμενη διακόσμηση του μετώπου της σειράς A5η διαπιστώνουμε απόλυτη τεχνοτροπική ομοιότητα με τη διακόσμηση της σειράς Δ8η¹. Οι σχετικές μετρήσεις στα διακοσμητικά στοιχεία των βάσεων στις δυο σειρές έδειξαν ότι υπάρχουν ελάχιστες διαφορές ως προς το μέγεθος των επάνω σπειρών των ελίκων, με

αποτέλεσμα να υποθέτουμε τη χρήση διαφορετικής μήτρας. Ωστόσο, η τεχνοτροπία είναι ακριβώς η ίδια και οι μορφολογικές παρατηρήσεις που έχουν γίνει για τη σειρά Δ8η ισχύουν απόλυτα και για τη σειρά Α5η, που είναι ταυτόχρονη, δηλ. ανήκει στο 2^ο αι.

Το γεγονός ότι έχουν βρεθεί μέτωπα στην Αμβρακία και τη Δωδώνη με την ίδια ακριβώς διακόσμηση είναι πολύτιμο για τη μελέτη των τοπικών εργαστηρίων στην Ήπειρο. Από την απόλυτη αυτή ομοιότητα προκύπτει το εύλογο ερώτημα σε ποιόν από τους δυο χώρους οφείλεται η κατασκευή των κεράμων. Οι μέχρι σήμερα ανασκαφές στη Δωδώνη δεν έχουν αποκαλύψει κεραμικά εργαστήρια και φούρνους. Ωστόσο, η ύπαρξη εργαστηρίων στην περιοχή δεν αποκλείεται, παρόλο που συνήθως στα Ιερά δεν έχουμε ιδιαίτερα εργαστήρια². Το γεγονός όμως ότι η Αμβρακία από την αρχαϊκή περίοδο ήταν το σημαντικότερο βιοτεχνικό και εμπορικό κέντρο για τη διάθεση προϊόντων προς το εσωτερικό της Ηπείρου επιβάλλει να θεωρήσουμε ότι είναι πιθανή η κοινή προέλευση των σειρών Δ8η και Α5η από εργαστήριο της Αμβρακίας³.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 10.

1. βλ. παραπάνω σ. 246 κεξ.

2. Karydi 1981, σ. 45.

3. βλ. παραπάνω σ. 33, 43, σημ. 29.

11. Στέγη Κ7

Σειρά Κ7η

Η σειρά Κ7η αποτελείται από ένα κακότεχνο ανθεμιωτό μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα. Το ανθέμιο είναι ενδεκάφυλλο με επιμήκη κατακόρυφο μίσχο που φέρει κατά μήκος και από κάτω προς τα επάνω έκτυπη αντίστροφη επιγραφή με το όνομα: ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΣ. Κάτω από το ανθέμιο φέρεται παράσταση αετού που πατάει σε σχηματοποιημένο οριζόντιο διπλό κεραυνό. Τον αετό πλαισιώνουν δεξιά και αριστερά δυο κατακόρυφες σιγμοειδείς έλικες που καταλήγουν σε σπείρες. Από την κάτω δεξιά σπείρα φυτρώνει παραπληρωματική έλικα με κίνηση προς τα μέσα. Δυο αντιθετικά φυλλάρια φυτρώνουν από την επάνω καμπύλη της παραπληρωματικής έλικας. Λεπτή αναγλυφική έξαρση διατρέχει την κάτω οριζόντια και τις κατακόρυφες πλευρές της βάσης. Το περίγραμμα του μετώπου είναι ευθύγραμμο, περίπου στο μισό ύψος των ελίκων, και κατόπιν συνεχίζεται οδοντωτό προς τα επάνω. Στο ύψος του ανθεμίου το περίγραμμα ακολουθεί τις κορυφές των φύλλων.

1. Ολόκληρο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στην κορυφή του ανθεμίου (πίν. 20 α,β , σχέδ. 24)¹.
Ύψ. 0,24 μ. Πλ. 0,18 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/6/6).
Σπίτι 14, χώρος f (1982).

Στο μέτωπο της σειράς Κ7η είναι φανερό ή άτεχνη και επιπόλαιη αναπαραγωγή του πρωτότυπου που αποτελεί η διακόσμηση των σειρών Κ6η και Κ6κ². Τα στοιχεία του βασικού τύπου έχουν γενικά διατηρηθεί, αλλά με τις παρακάτω σημαντικές αποκλίσεις, τόσο στην απόδοση των λεπτομερειών όσο και στη γενικότερη πνοή της διακόσμησης, που μαρτυρούν την αδεξιότητα του τεχνίτη κατά την ελεύθερη μεταγραφή του θέματος.

Στη σειρά Κ7η η μορφή του ανθεμίου μοιάζει με χονδροειδές φτερό³ ή κλαδί φυτού⁴. τα φύλλα⁵ είναι συμπαγή, αλύγιστα, χωρίς χυμό και δε φυτρώνουν από ένα κεντρικό πυρήνα, αλλά πλαισιώνουν ανόργανα τον κατακόρυφο παχύ μίσχο του κορυφαίου φύλλου που φθάνει μέχρι τη βάση. Παρόμοια διαμόρφωση ανθεμίων συναντούμε στη μακεδονική μεταλλοτεχνία του β' μισού του 4^{ου} αι.⁶ και στους μεγαρικούς σκύφους από την αθηναϊκή Αγορά που αρχίζουν να παράγονται από το τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αι.⁷ Στην αρχιτεκτονική διακόσμηση δεν είναι ιδιαίτερα συχνή. Απαντά κυρίως κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου⁸. Η χαρακτηριστική διαμόρφωση των φύλλων του ανθεμίου στη σειρά Κ7η με την εσωτερική νεύρωση, που διατρέχει τα φύλλα με μορφή αναγλυφικής έξαρσης ανάμεσα σε δυο παράλληλες χαραξείς, δεν έχει εντοπισθεί σε άλλη ακροκέραμο από την Ήπειρο. Ωστόσο, είναι πολύ γνωστή από το β' μισό του 5^{ου} αι. και μετά⁹.

Ο αετός, που είναι έργο βάνουσου τεχνίτη, παριστάνεται προς τα δεξιά, χωρίς την προοπτική απόδοση που συναντούμε στο πρωτότυπο, με κορμό άπλαστο, σκέλη σε διαστολή χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες και με πτέρυγες και επιμήκη ουρά που αποδίδονται γραμμικά με βαθιές παράλληλες χαραξείς¹⁰. Παρόλο που ο αετός των σειρών Κ6η και Κ6κ δεν είναι έργο τέχνης, ωστόσο δεν είναι κακότεχνος ούτε στερείται ζωής και κίνησης, όπως ο αετός στη σειρά Κ7η. Αλλά και η υπόλοιπη διακόσμηση του μετώπου είναι πρόχειρη και ακαλαίσθητη¹¹, όπως η απόληξη του μίσχου του κορυφαίου φύλλου που κρέμεται αδέξια ανάμεσα από τα σκέλη του αετού και μοιάζει σαν τρίτο πόδι. Το αποκορύφωμα της κακοτεχνίας είναι ο κεραυνός που με δυσκολία αναγνωρίζεται. Δυο χοντροειδή συμπαγή στελέχη φέρονται αντιθετικά σε κάποια απόσταση από έναν οφθαλμό¹² που έχει αντικαταστήσει το γνωστό από παλαιότερες εποχές οργανικό δεσμό του κεραυνού.

Το στέλεχος της αριστερής έλικας, που σώζεται καλύτερα, είναι σαφώς παχύτερο από την επάνω σπείρα της. Επίσης από την κάτω αριστερή σπείρα δε φυτρώνει παραπληρωματική έλικα, αντί-

στοιχη προς την παραπληρωματική έλικα της κάτω δεξιάς σπείρας, αλλά το χώρο καταλαμβάνει η υπερβολικά μακριά ουρά του αετού. Φαίνεται ότι ο τεχνίτης έπλασε πρώτα τον αετό και κατόπιν τοποθέτησε στο χώρο που περίσσευε τα υπόλοιπα διακοσμητικά στοιχεία. Το περίγραμμα του μετώπου, παρόλο που είναι κυματιστό, δε διατηρεί οργανική σχέση με την καμπυλότητα των επάνω σπειρών των ελίκων, ενώ η κατακόρυφη ευθύγραμμη αναγλυφική έξαρση, παρόλο που θάπρεπε να διακοπεί, διατηρείται στο εσωτερικό τους.

Στα χαμηλά ανάγλυφα των διακοσμητικών στοιχείων της βάσης οι φθορές είναι ισχυρές· πρέπει να οφείλονται περισσότερο σε κακή κατασκευή της μήτρας, παρά σε ύστερες φθορές της επιφάνειάς του μετώπου. Ακόμη και η επιγραφή που βρίσκεται στο μέσο του κορυφαίου φύλλου μαρτυρεί την προχειρότητα του τεχνίτη που χάραξε στη μήτρα ορθά την επιγραφή, με αποτέλεσμα στο μέτωπο να είναι αντίστροφη¹³.

Πρόκειται λοιπόν για αδέξια μίμηση των σειρών Κ6η και Κ6κ, που έχουν χρονολογηθεί στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (233/32 - 168/7), και θάπρεπε να τοποθετηθεί πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Κασσώπης (168/7) που αποτελεί ένα *terminus antequem* για τις παραστάσεις του αετού σε κεραυνό¹⁴.

Ωστόσο, θεωρούμε πιθανότερο να κατασκευάστηκε το μέτωπο της σειράς Κ7η στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και συγκεκριμένα στο β' μισό του 2^{ου} αι., όταν η ρωμαϊκή διοίκηση έπαψε να είναι ιδιαίτερα αυστηρή και η Ρώμη παραχώρησε μερική πολιτική ελευθερία στα Ηπειρωτικά φύλα¹⁵.

Η άποψη αυτή θα μπορούσε να στηριχθεί στην τεχνοτροπική ανάλυση του ανθεμίου που έχει μορφή φτερού ή κλαδιού φυτού με χονδροειδή άκαμπτα φύλλα¹⁶, στην ύπαρξη επάνω από το μέτριο πλατιάς και ψηλής βάσης σε σχέση με το ανθέμιο και στην ισχυρή φωτοσκίαση που διαπιστώνουμε στην απόδοση του ανθεμίου.

Σχετικά με την επιγραφή ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΣ είναι βέβαιο ότι πρόκειται για το όνομα του "εργώνου" ή του κεραμοουργού¹⁷ της κατασκευής του μετώπου¹⁸. Σφραγισμένες κέραμοι ή πλίνθοι έχουν

βρεθεί σε πολλά μέρη¹⁹ κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου είναι ιδιαίτερα συχνές²⁰, ενώ κατά τη ρωμαϊκή περίοδο αποτελούν σχεδόν τον κανόνα²¹. Τα σφραγίσματα φέρονται συνήθως στη μη ορατή επιφάνεια των κεραμίδων. Από τις άφθονες Ηπειρωτικές σφραγισμένες κεραμίδες²² το μοναδικό δείγμα ακροκεράμου που φέρει επιγραφή στο ορατό μέτωπο είναι το μέτωπο της σειράς Κ7η²³. Η ύπαρξη επιγραφής στο ορατό μέτωπο είναι ένα ακόμη στίχαιο ότι πρόκειται για ακροκέραμο ύστερων εποχών²⁴, επειδή κατά τη διάρκεια των ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων τα μέτωπα ακροκεράμων με επιγραφές είναι σχετικά άφθονα²⁵.

Το όνομα του τεχνίτη Κασσάνδρου²⁶ απαντά πρώτη φορά στην Κασσώπη²⁷. Η μορφή των γραμμάτων της επιγραφής²⁸ δε μας δίνει βέβαιες χρονολογικές ενδείξεις για τους παρακάτω λόγους : Το Α αποδίδεται με οριζόντια την εσωτερική κεραία, που δεν αποτελεί χρονολογικό τεκμήριο, καθώς κατά τη διάρκεια του 2^{ου} και 1^{ου} αι²⁹ είναι δυνατή η απόδοση του Α με οριζόντια (Α), σπαστή (Α) ή ημικυκλική (Α) την εσωτερική κεραία³⁰. Το Σ αποδίδεται με παράλληλες τις οριζόντιες κεραίες. Στις επιγραφές των επιτύμβιων στηλών από τη Βοιωτία και τη δυτική Ελλάδα η απόδοση του Σ με ισχυρή απόκλιση στις κεραίες του είναι χαρακτηριστική για τον 3^ο αι³¹. Ωστόσο, την ίδια εποχή η χρήση του Σ με παράλληλες τις οριζόντιες κεραίες είναι συχνή σε επιτύμβιες στήλες από τη Βοιωτία, τις Θεσπιές και τη Θήβα³². Στην Ήπειρο απόδοση του Σ με παράλληλες κεραίες έχουμε σε επιγραφές διάφορων εποχών³³. Το Ν εμφανίζεται το ίδιο συχνά με ισούψεις τις παράλληλες κεραίες, όπως στην περίπτωση μας, ή με κοντύτερη τη δεξιά κεραία³⁴. Επίσης, η μικρότερη απόδοση του Ο σε σχέση με τα υπόλοιπα γράμματα απαντά σε όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής και της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου³⁵. Συμπερασματικά λοιπόν η μορφή των γραμμάτων, καθώς και το γεγονός ότι η επιγραφή δεν έχει επίσημο δημόσιο χαρακτήρα³⁶, δεν προσφέρονται για τη χρονολόγηση της ακροκεράμου.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

B. III. 11

1. Δάμαρης, Κασσώπη, σ. 46, πίν. 16 β .
2. Βλ. παραπάνω σ. 192 κεξ.
3. Για τον όρο "stylized frond" στη διακόσμηση ανάγλυφων με-
γαρικών σκύφων βλ. S. Rotroff, Hellenistic Pottery, The
Athenian Agora XXII, Princeton, New Jersey 1982, σ. 4, 18.
4. Για την παρομοίωση "κλάδος φυτού" του ανθεμίου στα λίθινα
μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων από τη στέγη της σκηνής του
θεάτρου στη Δωδώνη βλ. Ευαγγελίδης-Δάμαρης, σ. 172.
βλ. επίσης παραπάνω σ. 215 και παρακάτω σ. 266 κεξ.
5. Χαρακτηρίζουμε τα πέταλα του ανθεμίου ως "φύλλα", επειδή
η μορφή του ανθεμίου μοιάζει περισσότερο με κλαδί φυτού,
παρά με το γνωστό τύπο ανθεμίου, όπου τα πέταλα φυτρώ-
νουν γύρο από έναν κεντρικό πυρήνα. Βλ. παρακάτω σειρά
Δ9η , σ. 266 κεξ.
6. Όπως τα ανθέμια που κοσμούν το επίχρυσο περιλαίμιο και
το χρυσό γυναικείο διάδημα που βρέθηκε σε χρυσή λάρνακα
από τον προθάλαμο του τάφου στην Βεργίνα, που αποδίδεται
στον Φίλιππο. Ανδρόνικος, Βεργίνα, σ. 189, εικ. 151, σ.
197, εικ. 158-159.
7. S. Rotroff, ό.π. (σημ. 3), σ. 4, πίν. 94 (73, 101, 31, 152, 9, 30,
108).
8. Όπως στο ανθέμιο που κοσμεί τα κορινθιακά κιονόκρανα από
το ναό L της Επιδαύρου (Roux, Argolide, σ. 238, 421, πίν.
69 1 , 71), σε ακρωτήρια επιτύμβιας ελληνιστικής στήλης
από την Πάλαιρο με φλογόσχημα φύλλα (Fraser-Rönne ,
σ. 172, πίν. 26, Pl. 34), στη διακόσμηση επιτύμβιου μνη-
μείου από την Τανάγρα (P.M. Fraser, Rhodian Funerary Monu-

ments, Oxford 1977, σ. 40, σημ. 231, εικ. III α), σε ακροκέραμο με υδρορροή από την Καπύη (Koch, Campanien, σ. 79, εικ. 90) και σε σίμες από την Τερμεσό της Μ. Ασίας και το Baalbeck της Συρίας (Schede, Traufleisten - Ornament, σ. 103, 110, πίν. XI. 73 , XII. 81). Βλ. επίσης παραπάνω σ. 215, 222, σημ. 41-42, σ. 223 , σημ. 43.

9. Όπως σε ανθήματα από το Ηραίο του Άργους, το Ερέχθειο, την Ολυμπία, το Μουσολείο, το ναό της Αθηνάς στην Τεγέα, τη Θόλο των Δελφών και της Επιδαύρου, το ναό της Αθηνάς και του Ασκληπιού στην Πριήνη, το βωμό του Αρτεμισίου της Εφέσου, την Αμαντία κ.ά. Schede, Traufleisten-Ornament, σ. 65, πίν. III (18-20), IV (25), V (29-31), VI (34α-36γ), IX (56-57), Olympia II, πίν. CX XIII, σ. 196, εικ. 13, σ. 203, εικ. 29, Gschwantler, Ephesos und Samotrake, σ. 54 (αρ. 8), L.M. Ugolini, Albania Antica I (1927), σ. 113, εικ. 85, Mitsopoulou-Leon , σ. 126, αρ. 3 (A24), σημ.4.
10. Η έρευνα στις άφθονες παραστάσεις της νομισματοκοπίας για εντοπισμό αετού με παρόμοια απόδοση έχει αποβεί άκαρπη.
11. Για αντίστοιχη κακοτεχνία σε αναπαραγωγή πρωτοτύπου βλ. τις ρωμαϊκές ακροκεράμους από το Πομπήιο που αναπαράγουν τον αρχικό τύπο του 4^{ου} αι. Hübner, Pompeion, σ. 233, εικ. 256.
12. Για το στρογγυλό κεντρικό στοιχείο του κερανού βλ. Jacobstahl, Der Blitz, σ. 43.
13. Για αντίστροφη επιγραφή βλ. τις σφραγισμένες κεραμίδες με ανάγλυφο δελφίني από τη Δωδώνη. Σ. Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ. 87, πίν. 62 α .
14. Βλ. παραπάνω σ.199 κεξ.
15. Βλ. παραπάνω σ.200, σημ. 34. Πρβ. την άποψη των Hoepfner-Schwandner (Hoepfner-Schwandner, Kassope, υπό εκτύπωση) ότι μετά το 148 έχει διαπιστωθεί στρωματογραφικά στην Κασώπη μια σημαντική οικοδομική φάση. Βλ. επίσης παραπάνω σ. 209, σημ. 39.

16. Βλ. παρόμοια πέταλα σε ρωμαϊκή ακροκέραμο από τους Δελφούς. Le Roy, σ. 192, (Σειρά 108, A127-A128), πίν. 82(1-2).
17. Τό όνομα του "εργώνου", ενός ή δυο, αποδίδεται σε γενική ή ονομαστική, οπότε υπονοείται το "επόει" που μερικές φορές προσγράφεται. Ορλάνδος, Υλικά δομής, Α', σ. 155, σημ.10 σ. 116, σημ. 1.
18. Το εύρημα ακροκεράμου με το όνομα του "εργώνου" ή του κεραμουργού βεβαιώνει ότι στην Κασσώπη υπήρχαν εργαστήρια κεραμεικής. Βλ. σχετικά: Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1980, σ. 30, E.L. Schwandner - G. Zimmer - U. Zwicker, AA 1983, σ. 57 κεξ., Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 45. , Gravani, Die Keramik (υπό εκτύπωση).
19. Για τη σφράγιση γενικά των κεραμικών ειδών βλ. Ορλάνδος, Υλικά δομής, σ. 113 κεξ., Hübner, Kerameikos, σ.86-87 και Hübner ADA, σ. 180, σημ. 29. Εκτός από τις συγκεντρωμένες στην παραπάνω βιβλιογραφία σφραγισμένες κεραμίδες βλ. ενδεικτικά και τις παρακάτω σχετικές δημοσιεύσεις που δεν είχαν συμπεριληφθεί: C. Watzinger, AM 26(1901), σ. 311, εικ. 4, M. Abramic, ΌJh (1914), στηλ. 113-119, εικ. 90-102, G. Welter, AA 1954(1), στηλ. 45-46, εικ. 7, G. Daux, BCH 82 (1958), σ. 765, εικ. 18-19 και 83 (1959), σ. 628, H. Thompson-R.E. Wycherley, The Agora of Athens, The Athenian Agora XIV, Princeton, New Jersey 1972, σ. 36-37, πίν. 30 c , R.C.S. Felsch, AM 94 (1979), σ. 1 κεξ, πίν. 1-6, εικ. 1-11, St. G. Miller, Hesperia 50 (1981), σ. 52, Z. Andrea, AR 1983-84, σ. 111. Βλ. επίσης στην κεραμική παραδείγματα σφράγισης αγγείων. W. Shiering, Archäologischer Befund, Ol. Forsch. V, σ. 153.
20. K. Lehmann, The Inscription on Ceramics and Minor Objects, Samothrace LX.2.II, New York 1960, σ. 37.
21. Hübner, Kerameikos, σ. 86

22. Έχουν δημοσιευθεί οι παρακάτω σφραγισμένες κεραμίδες από την Ήπειρο:
- Αμβρακίας: ΔΗΜΟΣΙΑ ή ΔΑΜΟΣΙΑ και ο βαΐτυλος του Απόλλωνος
Αγυιέος: Franke AME, σ. 312 (8), 315-16, πίν. 61(5), Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Δωδώνη ΙΓ' (1984), σ. 432, σημ. 1. ΠΟΛΙΟΣ και ο βαΐτυλος του Απόλλωνος Αγυιέος: Franke AME, σ. 312 (7), 315-16, πίν. 61(8), Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 22(1969): Β2. Χρονικά, σ. 342, πίν. 24, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., σ. 432, σημ. 2,4, πίν. 6 β. ΑΜΒΡ και ο βαΐτυλος του Απόλλωνος Αγυιέος σε δάφνινο στεφάνι: Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 22 (1969): Β2. Χρονικά, σ. 342, πίν. 247 α, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., σ. 432, σημ. 3, πίν. 6 α.
- Βουθρωτού: ... VTHRO: L.M. Ugolini, Albania Antica III (1942), σ. 231 (1), εικ. 241, Franke AME, σ. 312 (10), 313 (5), 315. ΕΠΙ ΦΙΔΩΝΙΑΔΑ: L.M. Ugolini, ό.π., σ. 231 (2), εικ. 242, Franke AME, σ. 312 (9), 313 (3), 314. PHILARGIRI-ATIANI: L.M. Ugolini, ό.π., σ. 231-232 (3), εικ. 243, Franke AME, σ. 312 (11), 313 (4). ΑΗΕ: L.M. Ugolini, ό.π., σ. 232 (4), εικ. 244, Franke AME, σ. 313 (6), 314 (12).
- Δωδώνης: ΑΓΕΣΤΡΑΤΟΣ: Ευαγγελίδης, Ήπειρ. Χρονικά, σ. 260(42), εικ. 25β (1), Franke AME, σ. 312 (3), 314, πίν. 61(3), Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1981, σ. 70, πίν. 73(γ), Το Έργον 1982, σ. 31, εικ. 50. Μονογράφημα με γράμματα: Α, Π, Ρ, Τ, Ν: Ευαγγελίδης, Ήπειρ. Χρονικά, σ. 260 (43), πίν. 25β (12), Franke AME, σ. 312 (4), πίν. 61 (4), σ. 315, Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1968, σ. 52, πίν. 38 β. ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ ΛΥΣΑΝΙΑ: Carapanos, Dodone, σ. 111 (6), πίν. 61 (13), Ορλάνδος, Υλικά δομής Α', σ. 115, σημ. 1, Franke AME, σ. 312 (1), πίν. 61(2), Hammond, Epirus, σ. 798. ΔΙΟΣ ΝΑΟΥ: Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 32, πίν. 12 β, γ, ΠΑΕ 1966, σ. 82, πίν. 82 α, 1968, σ. 52, 1969, σ. 26, Το Έργον 1969, σ. 19, ΠΑΕ 1971, σ. 126, 1981, σ. 70. ΕΠΙ ΦΟΡΜΙΣΚΟΥ: Carapanos, Dodone, σ. 112, πίν. 61(10), Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1966, σ. 82, πίν. 82 β, 1968, σ. 52, ...

1969, σ. 26, Το Έργον 1969, σ. 19, ΠΑΕ 1971, σ. 126, 1981, σ. 70, Frankel AME, σ. 312-313, σημ. 2, σ. 314 (2).
ΓΑΡΑ και αετός που πατάει σε κεραυνό, μέσα σε στεφάνι βαλανιδιάς: Δάκωρης, Ωκύπτερα, σ. 30, πίν. 4(2) ΙΕΡΑ: Σ.Ι. Δάκωρης; ΠΑΕ 1969, σ. 26, Το Έργον 1969, σ. 19-20. ΝΙΚΟΜΑΧΟΥ και δελφίνι: Σ.Ι. Δάκωρης, ΠΑΕ 1982, σ. 87, πίν. 62 α .
Βλ. επίσης τις δυο κυλινδρικές πήλινες σφραγίδες, πιθανόν για τη σφράγιση κεράμου, από τη Δωδώνη. Σ.Ι. Δάκωρης, ΠΑΕ 1968, σ. 57, πίν. 41 β, γ, 42 α .

Κασσώπη: ΕΠΙ ΚΕΡΚΙΩΝΟΣ: Σ.Ι. Δάκωρης, ΠΑΕ 1980, σ. 31-32, πίν. 39 β-γ .

Καστρίτσα: ΔΗ[ΜΟΣΙΑ]: Σ.Ι. Δάκωρης, ΠΑΕ 1952, σ. 384, Frankel AME, σ. 312 (6).

Νικόπολις: ΑΥΤ: Φ.Μ. Πέτσας, ΑΕ 1951, σ. 39, αρ. 12, εικ. 16.

Τιτάνη (Γκούμανη): Δ]ΙΩΝΑΣ: Φ.Μ. Πέτσας, ΑΕ 1952, σ. 13, εικ. 24, Σούλη, σ. 78. Πρβ. επίσης πενήντα πέντε σφραγίσματα σε κεραμίδες από την περιοχή ανάμεσα στον Αώο και στον Γενούσο. N. Ceka, Iliria 1 (1982), σ. 103-130, πίν. I-VI. Εκτός από τις παραπάνω ήδη δημοσιευμένες σφραγισμένες κεραμίδες, στις αποθήκες του Μουσείου Ιωαννίνων και Άρτας φυλάσσεται ένας ικανός αριθμός σφραγισμάτων που επιφυλασσόμεθα να παρουσιάσουμε στο άμεσο μέλλον.

23. Στην ανασκαφή του 1981, στο δρόμο 6 της Κασσώπης, έχει βρεθεί ένα μικρό θραύσμα πήλινης μήτρας που φέρει τμήμα σπείρας και αντίστροφη χαρακτή επιγραφή: ΣΩΚΡ[ΑΤΗΣ].
24. Για το αρχαιότερο γνωστό παράδειγμα μετώπου με επιγραφή - το όνομα του τεχνίτη Αιγυπύρου - στην ακροέραμο Ζ180 από την αθηναϊκή Αγορά (α' μισό 3^{ου} αι.) βλ. Hübner ADA, σ. 179-180, Ντ. Πέππα-Δελμούζου, ΑΔ 25(1970): Β1. Χρονικά, σ. 14-15, πίν. 9, Billot, σ. 133, αρ. 80, πίν. 33 β .
25. Βλ. ενδεικτικά: Corinth IV, 1, σ. 16, Billot, σπορα-

- δικά, H. Robinson, Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora V, Princeton, New Jersey 1959, σ. 43-44, πίν.49.
26. Στην Ήπειρο το όνομα Κάσσανδρος είναι γνωστό από το όνομα κυρίως του Μακεδόνα βασιλιά Κασσάνδρου (Franke AME, σ. 260, 303, σημ. 29) και του Κασσάνδρου Μενεσθέως από την Αλεξάνδρεια της Τρωάδος που αναφέρεται σε τιμητική επιγραφή στους Δελφούς (Franke AME, σ. 218, σημ. 52, σ. 295 κεξ., πίν. 60). Πρβ. Οικονομίδου, σ. 15, σημ. 2.
27. Θα ήταν σημαντικό για τη χρονολόγηση της σειράς K7η αν είχαμε και άλλες μαρτυρίες για τη δραστηριότητα του Κασσάνδρου. Πρβ. τη χρονολόγηση της ακροκεράμου Z180 με βάση το όνομα του τεχνίτη Αιγυπύρου. Hübner ADA, σ. 179-180.
28. Η μορφή των γραμμάτων δεν μπορεί να συσχετισθεί και να εξετασθεί παράλληλα με τα κείμενα των επιγραφών, επειδή πιθανόν αποτελούν δημιουργήματα των ίδιων των τεχνιτών ή και των εργατών και όχι λιθοξόνων ή ειδικευμένων στη γραφή. (Καλιτσάς, σ.174. Πρβ. Γ. Μπακαλάκης, ΠΑΕ 1934, σ. 107-108). Για τη μεγάλη δυσκολία στη χρονολόγηση των επιτύμβιων στηλών με βάση τη μορφή των γραμμάτων των επιγραφών βλ. Fraser-Rönne, σ.81.
29. Βλ. επιγραφές στα νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών (Franke AME, σ. 220, 224) και της Αμβρακίας (Franke AME, σ.325, πίν. 67) που έχουν κοπεί μετά το 148 ως το β' μισό του 1^{ου} αι. και σε επιτύμβιες στήλες από την Ήπειρο (Fraser-Rönne, σ. 81 κεξ., όπου και σχετική βιβλιογραφία). Το Α αποδίδεται με οριζόντια και με σπαστή την εσωτερική κεραία μερικές φορές στην ίδια επιγραφή (Franke AME, σ.224, R112, 119 πίν. 50-51 και Fraser-Rönne, σ. 83, σημ.5). Κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους το Α με σπαστή την εσωτερική κεραία (Α) έχει αντικαταστήσει οριστικά το Α με οριζόντια την εσωτερική κεραία (Α). W. Larfeld, Hanbuch der attischen Inschriften, 1902 (II), σ. 483.
30. Το ίδιο συμβαίνει με τη μορφή του Π που μπορεί να αποδίδεται: Π ή π ή π ή π . Franke AME, σ. 220.

31. Fraser-Rönne, σ. 88
32. Fraser Rönne, σημ. 43.
33. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις επιγραφές στις αναθηματικές στήλες από την Αμβρακία του τέλους του 3^{ου} - α' μισού του 2^{ου} αι. (αρ.Μ.Α. 26, 36, 37, 47), στην κτητορική επιγραφή του ναού της Αρτέμιδος Πασικράτας από την Παναγιά, του 1^{ου} αι. (αρ. Μ. 5054) και σε ρωμαϊκό βωμό από τη Νικόπολιν (αρ.Μ. Νικόπολεως 321). Σούλη, σ. 19, εικ. 8 β, σ. 43, εικ. 18 α, σ. 85, εικ. 35 α, σ. 20, εικ. 9 β, σ. 28, εικ. 12 γ, σ. 29, εικ. 13 α, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
34. Fraser-Rönne, σ. 89, σημ. 47, όπου και βιβλιογραφία σχετική με την απόδοση του Ν με κοντύτερη τη δεξιά κεραία σε επιγραφές του 2^{ου} και 1^{ου} αι.
35. Ενδεικτικά βλ. την απόδοση του Ο σε επιγραφή από την Αθήνα του 2^{ου} αι. και σε επιγραφή από την Αμαντία του 1^{ου} αι. (M. Guarducci, *Epigrafia Greca*, I, Roma 1967, σ. 472 κεξ., εικ. 244, σ. 372, εικ. 19). Για την Ήπειρο βλ. ενδεικτικά την απόδοση του Ο στο απελευθερωτικό ψήφισμα από την Τιτάνη (Γκούμανη) του β' μισού του 4^{ου} αι. (αρ.Μ. 6) και στις ενεπίγραφες αναθηματικές στήλες από την Αμβρακία του τέλους του 3^{ου} - αρχών 2^{ου} αι. (αρ.Μ.Α. 37, 36) (Σούλη, σ. 91, εικ. 35 γ, σ. 19, εικ. 8 β, σ. 85, εικ. 35 α). Σε ενεπίγραφη αναθηματική στήλη από την Αμβρακία (αρ.Μ.Α. 47), που χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} - μέσα του 2^{ου} αι., το Ο αποδίδεται και με τους δυο τρόπους, δηλ. ίσο με τα υπόλοιπα γράμματα ή μικρότερο από αυτά. Σούλη, σ. 43, εικ. 18 α.
36. Για σημαντικές διαφορές στη μορφή των γραμμάτων ανάμεσα σε επίσημες και λαϊκές επιγραφές βλ. L.H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1963, σ. 63.
37. Για την ανακατασκευή του σπιτιού 14 στην περίοδο του Κοινοῦ των Ηπειρωτῶν (234/3-168/7) βλ. Σ.Ι. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ. 81 και Δάκαρης, *Κασσώπη*, σ. 41.

12. Δ Ω Δ Ω Ν Η

Στέγη Δ9

Σειρά Δ9η

Η σειρά Δ9η αποτελείται από είκοσι έξι θραύσματα ανθεμωτών μετώπων ηγεμόνων καλυπτήρων. Προέρχονται από τρεις διαφορετικές μήτρες και διακρίνονται σε αντίστοιχες ομάδες.

Α' ομάδα: Θραύσματα αρ. 1-9 (πίν. 27 β , 28 α,β).
Το ανθέμιο είναι εννιάφυλλο με τέσσερα φύλλα¹ δεξιά και αριστερά από επιμήκη λεπτό μίσχο που ξεκινά από τη βάση του μετώπου και καταλήγει σε μικρό κορυφαίο φύλλο. Κάτω από το ανθέμιο ελλίσσονται δυο κατακόρυφες αντωπές σιγμοειδείς έλικες (ύψ. 0,073 μ.) που καταλήγουν σε σπείρες. Οι επάνω σπείρες έχουν κίνηση προς τα έξω. Οκτάκτινος στημονοειδής παραπληρωματικός ρόδακας γεμίζει το κενό εξωτερικά από τις επάνω σπείρες. Το οριζόντιο περίγραμμα της βάσης εξαίρεται με πλαστική οριζόντια ταινία. Το πλευρικό περίγραμμα της βάσης είναι ευθύγραμμο και στο ύψος του ανθεμίου οδοντωτό.

Β' ομάδα: Θραύσματα αρ. 10-22 (πίν. 27 γ,δ , 28 γ , σχέδ. 29).
Το ανθέμιο είναι ενδεκάφυλλο και η τεχνική λεπτότερη σε όλα τα διακοσμητικά στοιχεία, σε σχέση με της Α' ομάδας.

Γ' ομάδα: Θραύσματα αρ. 23-26 (πίν. 29 α,γ).
Το ανθέμιο είναι εννιάφυλλο και οι έλικες ψηλότερες (ύψ. 0,078 μ.) σε σχέση με τις έλικες της Α' και Β' ομάδας. Η κίνηση των σπειρών είναι ίδια. (Οι επάνω σπείρες προς τα δεξιά, οι κάτω σπείρες προς τα αριστερά.) Η πλαστική ταινία στη βάση είναι λεπτότερη από την ταινία της Α' ομάδας και παχύτερη από την ταινία της Β' ομάδας.

1. Αρ.Μ.: 5810.

Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,10 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

θέατρο (1959).

Σώζεται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με τρία φύλλα αριστερά και δυο δεξιά του.

2. Αρ.Μ.: 5811.

Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,10 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με τρία φύλλα αριστερά και δυο δεξιά του και ίχνη των επάνω σπειρών.

3. Αρ.Μ.: 4084 (πίν. 27 β).

Ύψ. 0,14 μ. Πλ. 0,11 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

θέατρο 1959.

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με δυο φύλλα δεξιά και αριστερά του, η αριστερή έλικα και τμήμα του ρόδακα, η επάνω δεξιά σπείρα και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.

4. Αρ.Μ.: 5803.

Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,13 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).

θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με τμήμα ενός φύλλου και ένα ολόκληρο φύλλο δεξιά και αριστερά του, οι επάνω σπείρες και τμήμα του δεξιού ρόδακα.

5. Αρ.Μ.: 5813 (πίν. 28 β).

Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,15 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).

θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με ένα φύλλο δεξιά και αριστερά του, οι δυο έλικες, ο αριστερός ρόδακας και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.

6. Αρ.Μ.: 3561 (πίν. 28 α).
Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,15 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).
Ανασκαφές 1958-59.
Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με τους μίσχους δυο φύλλων αριστερά του και το μίσχο ενός φύλλου και ένα φύλλο δεξιά του, οι δυο έλικες, οι δυο ρόδακες και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.
7. Αρ.Μ.: 5814.
Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,09 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).
Θέατρο (1959).
Σώζονται η έλικα και ο ρόδακας προς τα δεξιά και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.
8. Αρ.Μ.: 4081.
Ύψ. 0,10 μ. Πλ. 0,16 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/8).
Θέατρο (1959).
Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου, η αριστερή έλικα, η δεξιά κάτω σπείρα με το στέλεχος της έλικας, ο δεξίος ρόδακας και η ταινία της βάσης.
9. Αρ.Μ.: 5815.
Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,10 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/6/6).
Θέατρο (1959).
Σώζονται το κάτω άκρο του μίσχου του κορυφαίου φύλλου, η κάτω αριστερή σπείρα και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.
10. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο, καταστραμμένο μόνο στην κάτω δεξιά γωνία (πίν. 27 γ, σχέδ. 29).
Ύψ. 0,26 μ. Πλ. 0,17 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).
Ανασκαφή 1953.

11. Σχεδόν ακέραιο μέτωπο καταστραμμένο μόνο στην κάτω αριστερή γωνία (πίν. 27 δ).

Αρ.Μ.: 3586.

Ύψ. 0,17 μ. Πλ. 0,14 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).

Ανασκαφή 1953.

12. Αρ.Μ.: 4080.

Ύψ. 0,19 μ. Πλ. 0,11 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).

Θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με το μίσχο ενός φύλλου και τρία φύλλα δεξιά και αριστερά του, η κάτω δεξιά έλικα και ο ρόδακας.

13. Αρ.Μ.: 5806.

Ύψ. 0,15μ. Πλ. 0,13 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Θέατρο (1959).

Σώζονται το κορυφαίο φύλλο με τμήμα του μίσχου του, πέντε φύλλα δεξιά και αριστερά του και ίχνος της επάνω αριστερής σπείρας.

14. Αρ.Μ.: 4079.

Ύψ. 0,11 μ. Πλ. 0,12 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/6).

Θέατρο (1959).

Σώζεται ο μίσχος του κορυφαίου φύλλου με τέσσερα φύλλα δεξιά και αριστερά του.

15. Αρ.Μ.: 5808.

Ύψ. 0,7 μ. Πλ. 0,8 μ.

- Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).
Θέατρο (1959).
Σώζονται το κορυφαίο φύλλο με τμήμα του μίσχου του, δυο φύλλα αριστερά τού και τρία δεξιά του.
16. Αρ.Μ.: 5812.
Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,07 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).
Θέατρο (1959).
Σώζεται ο μίσχος του κορυφαίου φύλλου με δυο φύλλα αριστερά και τρία δεξιά του.
17. Αρ.Μ.: 5799 (πίν. 28 γ).
Ύψ. 0,13 μ. Πλ. 0,18 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).
Θέατρο (1959).
Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με δυο φύλλα δεξιά και αριστερά του, οι δυο έλικες, οι ρόδακες και η πλαστική ταινία της βάσης.
18. Αρ.Μ.: 5800.
Ύψ. 0,12 μ. Πλ. 0,18 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/6/8).
Θέατρο (1959).
Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με το μίσχο ενός φύλλου και ένα φύλλο δεξιά και αριστερά του, οι δυο έλικες, οι ρόδακες και η πλαστική ταινία της βάσης.
19. Αρ.Μ.: 5801.
Ύψ. 0,14 μ. Πλ. 0,07 μ.
Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR/7/8).
Σώζονται τα δυο χαμηλότερα πλευρικά φύλλα προς τα δεξιά, η δεξιά έλικα, ο ρόδακας και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.

20. Αρ.Μ.: 5804.

Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,09 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).

Θέατρο (1959).

Σώζονται ο μίσχος ενός φύλλου και δυο φύλλα προς τα δεξιά, η επάνω δεξιά σπείρα και τμήμα του ρόδακα.

21. Αρ.Μ.: 5816.

Ύψ. 0,06 μ. Πλ. 0,07 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5ΥR/7/6).

Θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα της αριστερής έλικας και ο ρόδακας.

22. Αρ.Μ.: 5805.

Ύψ. 0,07 μ. Πλ. 0,10 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).

Θέατρο (1959).

Σώζονται η κάτω σπείρα και το στέλεχος της αριστερής έλικας, τμήμα του ρόδακα και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.

23. Αρ.Μ.: 4083.

Ύψ. 0,135 μ. Πλ. 0,154 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/8).

Θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με τέσσερα φύλλα δεξιά και αριστερά του και τμήμα της επάνω δεξιάς και αριστερής σπείρας.

24. Θραύσμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα, συγκολλημένο από δυο κομμάτια.

Αρ.Μ.: 5807, 4085 (πίν. 29 α).

Ύψ. 0,21 μ. Πλ. 0,102 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/6).

Θέατρο (1959).

Σώζονται το κορυφαίο φύλλο με δυο φύλλα δεξιά του, τέσσερα

αριστερά του, η αριστερή έλικα, ο αριστερός ρόδακας και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης.

25. Αρ.Μ.: 4082 (πίν. 29 γ).

Ύψ. 0,17 μ. Πλ. 0,16 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/6/8).

Θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με δυο φύλλα, την επάνω σπείρα και το ρόδακα προς τα δεξιά και τρία φύλλα, την έλικα, το ρόδακα και τμήμα της πλαστικής ταινίας της βάσης προς τα αριστερά.

26. Αρ.Μ.: 5802.

Ύψ. 0,125 μ. Πλ. 0,10 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 ΥR/7/8).

Θέατρο (1959).

Σώζονται τμήμα του μίσχου του κορυφαίου φύλλου με ίχνη δυο φύλλων προς τα δεξιά και τμήματα δυο φύλλων, την έλικα και το ρόδακα προς τα αριστερά. Στη βάση σώζεται τμήμα της πλαστικής ταινίας.

Και στις τρεις ομάδες της σειράς Δ9η διαπιστώνεται πλήρης εκφυλισμός, διάλυση και νοθεία του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων". Το ανθέμιο έχει μεταβληθεί σε ομοίωμα φτερού ή κλαδιού², με φύλλα χαλαρά και ασύνδετα. Εξαφανίζεται τελείως ο κεντρικός πυρήνας που σε προγενέστερες σειρές συνδεόταν οργανικά με το ανθέμιο. Το άνθος λωτού ολοκληρώνει, με την πλήρη εξαφάνισή του, τη φθίνουσα πορεία που είχε αρχίσει ήδη από τον 4^ο αι. με συνεχείς μειώσεις του όγκου και της αυτοδυναμίας του. Αντί για τον πυρήνα και το άνθος λωτού, ο μίσχος του κορυφαίου φύλλου, που υποδηλώνεται απλά, προεκτείνεται μέχρι τη βάση του μετώπου που διακρίνεται με λεπτή οριζόντια πλαστική ταινία³. Οι σπείρες δεν υποστηρίζουν και δεν εξαίρουν πλέον το ανθέμιο, αλλά ανόργανες και ασύνδετες με τα υπόλοιπα διακοσμητικά στοιχεία

γεμίζουν τον κενό χώρο κάτω από τα φύλλα. Η παρουσία τους στο μέτωπο είναι αδύναμη και αδιάφορη, με το ιδιαίτερα χαμηλό ανάγλυφο και τα πολύ λεπτά στελέχη τους. Οι παραπληρωματικές έλικες έχουν εξαφανισθεί και στη θέση τους στημονοειδείς οκτάκτινοι ρόδακες⁴ κοσμούν το κενό. Γενικά, παρατηρείται αμέλεια, προχειρότητα και κακοτεχνία στην κατασκευή. Η κακοτεχνία είναι ιδιαίτερα εμφανής στη Β' ομάδα, όπου διατηρούνται στο περίγραμμα του μετώπου πλαστικά εξάρματα που είναι περιχέλιωμα του πηλού κατά την κατασκευή.

Η μορφή του ανθεμίου και γενικά η αμελέστατη τεχνική της διακόσμησης χαρακτηρίζουν τους υστεροελληνιστικούς χρόνους και συγκεκριμένα τους χρόνους μετά τα μέσα του 2^{ου} αι. Η χρονολόγηση αυτή επιβεβαιώνεται από τη συγκριτική αντιπαράθεση του ανθεμίου της σειράς Δ9η με τα ανάγλυφα ανθέμια των λίθινων ακροκεράμων από τη στέγη της σκηνης του θεάτρου στη Δωδώνη, μιας επιτύμβιας στήλης άγνωστης προέλευσης (U.P.1) και με τα ανθέμια που κοσμούν την ασπίδα του Ώτου στην ανατολική ζωφόρο του βωμού της Περγάμου⁵. Η επιμελέστερη διάταξη των φύλλων των παραπάνω ανθεμίων, το σταθερό σχήμα τους, η ύπαρξη τριγωνικού πυρήνα απ' όπου φυτρώνει ο μίσχος του κορυφαίου φύλλου, οι στερεές έλικες με τις ισχυρές σπείρες και η φυλλόσχημη μορφή του κορυφαίου φύλλου τους, σε αντίθεση προς το κορυφαίο φύλλο της σειράς Δ9η που απλά υποδηλώνεται, δείχνουν ότι η σειρά Δ9η είναι πολύ νεότερη από τα ανθέμια που προαναφέραμε και που χρονολογούνται στα τέλη του 3^{ου} ή στο α' μισό του 2^{ου} αι.⁶

Η σειρά Δ9η προέρχεται από τη στέγη της διώροφης σκηνης του θεάτρου⁷, που ήταν αμφικλινής, με κλίση προς το κοίλο και τη στοά και με κορυφή στο μέσο της σκηνης⁸. Η χρονολόγησή της μετά τα μέσα του 2^{ου} αι. συμπίπτει με μερικές πρόχειρες επισκευές του προσκηνίου και της σκηνης του θεάτρου που αποδεικνύονται από τα λείψανα τοίχου ρωμαϊκών χρόνων από αργούς λίθους και ασβέστη⁹. Ο τοίχος αυτός αντικατέστησε τους ημικί-

ονες και πεσσούς που είχαν καταστραφεί το 167 από τον Αιμίλιο Παύλο¹⁰. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι την εποχή του Αυγούστου το θέατρο είχε μετατραπεί σε αρένα και το προσκήνιο και η πρόσ-
ψη της σκηνής είχαν αφαιρεθεί, τότε οι πρόχειρες αυτές επι-
σκευές πρέπει να έχουν γίνει πριν από την τέταρτη οικοδομική
περίοδο του θεάτρου¹¹, δηλ. πριν από την εποχή του Αυγούστου.
Ο ανασκαφέας Δάκαρης έχει εκφράσει την άποψη ότι οι επισκευές
αυτές έγιναν περίπου μετά τα μέσα του 2^{ου} αι.¹², με βάση επι-
γραφή¹³ από τη Δήλο που βρέθηκε στην αθηναϊκή Αγορά και που
χρονολογείται στα 150-130, η οποία αναφέρει τέλεση δηλ. αναβί-
ωση των Ναίων, που προϋποθέτει επισκευή του Ιερού και του θε-
άτρου. Επομένως, η προέλευση της σειράς Δ9η από τη στέγη
της σκηνής του θεάτρου, η διαπίστωση της ιδιαίτερης προχειρό-
τητας στην κατασκευή της και η χρονολόγησή της στο β' μισό
του 2^{ου} αι. μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι η σειρά Δ9η προ-
έρχεται από τις πρόχειρες επισκευές της σκηνής που έγιναν με-
τά τη ρωμαϊκή καταστροφή της Δωδώνης και ειδικότερα μετά τα
μέσα του 2^{ου} αι. Ας σημειωθεί ότι η έρευνα για εντοπισμό άλ-
λων ακροεράμων με παρόμοια διακόσμηση δεν απέδωσε αποτελέσμα-
τα. Είναι λοιπόν εύλογο ότι η σειρά Δ9η κατασκευάσθηκε σε
κάποιο τοπικό Ηπειρωτικό εργαστήριο.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Β'. ΙΙΙ. 12

1. Βλ. παραπάνω σ. 255, 259, σημ. 5.
2. Βλ. παραπάνω σ. 215, 255, 259, σημ. 3-4.
3. Για οριζόντια ταινία στη βάση βλ. παραπάνω σ. 203, σημ. 8.
4. Ο ρόδακας είναι ιδιαίτερα αγαπητό παραπληρωματικό κόσμημα σε όλες τις μορφές της αρχαίας τέχνης. Βλ. ενδεικτικά J. Boardman - J. Dörig κ.ά., *Die griechische Kunst*, München 1966, σποραδικά, R.M. Cook, *BSA* 34(1933-34), σ. 69-70, εικ. 9, Payne NC, σ. 157, εικ. 69 A. Ο ρόδακας συναντάται ήδη από τις αρχές του 7^{ου} αι. στα πρωτοκορινθιακά αγγεία. R. Folsom, *Handbook of Greek Pottery*, London 1967, σ. 50 (αρ. 8), 63, 65, εικ. 35, σ. 208 βλ. *Rosettes*, Σ. Παπασπυρίδη-Καρούζου, *Αγγεία του Αναργυρούντος*, εν Αθήναις 1963, σ. 60-63, εικ. 51-52, Χρ. Καρδαρά, *Ροδιακή αγγειογραφία*, εν Αθήναις 1963, σ. 170, εικ. 141(8), σ. 171, εικ. 143(6), E.R. Davidson - D.B. Thompson, *Small Objects from the Pnyx: I, Hesperia: Suppl. VII* (1943), Amsterdam 1975, σ. 81, αρ. 28-30, εικ. 34. Σε νομίσματα του 2^{ου} αι. ως σύμβολο των Διοσκούρων. Franke AME, σ. 154-155, πίν. 44. Σε μέτωπα ακροκεράμων συναντώνται από τον 4^ο αι. Βλ. σχετικά την ακροκέραμο από τη Γόρτυνα. Martin, σ. 99, πίν. X(4). Βλ. επίσης παραπάνω σ. 168, 177, σημ. 30.
5. Βλ. παραπάνω σ. 215, 222, σημ. 41, 42, σ. 223, σημ. 43. Πρβ. το ανθέμιο της σειράς K7η, σ. 254 κεξ.
6. Οι λίθινες ακροκέραμοι από τη Δωδώνη χρονολογούνται στα τέλη του 3^{ου} αι., η επιτύμβια στήλη (U.P.1) στον πρώιμο 2^ο αι. και η ζωφόρος του βωμού της Περγάμου στα 182-165.
7. Η πλειονότητα των μετώπων (αρ. 1-5, 7-9, 12-18 και 20-22) προέρχεται με βεβαιότητα από το θέατρο. Για τα υπόλοιπα δεν έχουν διασωθεί ανασκαφικές ενδείξεις. Θωρούμε όμως

ότι προέρχονται από τη σκηνή του θεάτρου, επειδή είναι απόλυτα όμοια με τα προηγούμενα ως προς την ποιότητα του πηλού, την τεχνική και τη διακόσμηση.

8. Η μορφή της αμφικλινούς στέγης έχει καθορισθεί από τη διάταξη των αρχιτεκτονικών στοιχείων που φέρουν τη στέγη, δηλ. από τον πίσω τοίχο της σκηνής με τους κίονες της πρόσοψης και της στοάς. Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 32.
9. Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 34, πίν. 7, σχέδ. 8.
10. Βλ. παραπάνω σ. 249, σημ. 4.
11. Δάκαρης, Οδηγός Δωδώνης, σ. 16.
12. Δάκαρης, Δωδώνη, σ. 34.
13. IG II 3, 1319, IG V2, 113, 21 κεξ. Βλ. επίσης παραπάνω σ. 248.

13. ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τα παρακάτω ανθεμωτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων από τη Δωδώνη (αρ. 1-5) και την Αμβρακία (αρ. 6) σώζονται σε θραυσματική μορφή και δεν αποτελούν σειρές.

1. Δ.μ.ε.13,η (πίν. 29 β).

Ύψ. 0,09 μ. Πλ. 0,07 μ.

Πηλός ελαφρά υπορόδινος καστανός (5 ΥR/6/4).

Στο ανάλημμα Κ (1955).

Σώζεται το κορυφαίο πέταλο με τέσσερα πέταλα αριστερά του.

2. Δ.μ.ε.14,η (πίν. 30 α).

Αρ.Μ.: 3669.

Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,10 μ.

Πηλός ανοιχτός καστανός (7.5 ΥR/6/6).

Σώζονται η δεξιά έλικα με την παραπληρωματική σπείρα και το φυλλάριο, το στέλεχος και η επάνω σπείρα της αριστερής έλικας, τα δυο ημιανθέμια και το άνθος λωτού.

3. Δ.μ.ε.15,η (πίν. 30 β, αριστερά).

Αρ.Μ.: 5769.

Ύψ. 0,08 μ. Πλ. 0,06 μ.

Στο Ε2 (1972).

Σώζονται τμήμα του πυρήνα και ίχνη πετάλων, η επάνω αριστερή σπείρα και η παραπληρωματική έλικα.

4. Δ.μ.ε.16,η

Αρ.Μ.: 4192.

Ύψ. 0,05 μ. Πλ. 0,04 μ.

Ανασκαφή 1968.

Σώζονται η κάτω δεξιά σπείρα και τμήμα του στελέχους της παραπληρωματικής έλικας.

5. Δ.μ.ε.17,η

Αρ.Μ.: 5784.

Ύψ. 0,031 μ. Πλ. 0,056 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5 ΥR/7/4).

Σώζεται η κάτω αριστερή σπείρα με δυο πέταλα του ημιανθεμίου.

6. Α.μ.ε.3,η (πίν. 30 γ).

Αρ.Μ.Α.: 2899.

Ύψ. 0,099 μ. Πλ. 0,119 μ.

Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7.5 ΥR/8/6).

Οικόπεδο Κοτσαρίδα (1979).

Σώζονται το κορυφαίο πέταλο, ο μίσχος ενός πετάλου, τρία πέταλα προς τα αριστερά και τέσσερα πέταλα προς τα δεξιά.

Για τα παραπάνω μεμονωμένα ευρήματα δεν είναι δυνατή μια ολοκληρωμένη μορφολογική ανάλυση, εξαιτίας της σημαντικής φθοράς τους. Ωστόσο, η προσπάθεια χρονολογικής τους κατάταξης, με βάση τη διαμόρφωση των διακοσμητικών στοιχείων που διασώζουν, είναι εφικτή. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους είναι τα λεπτόμισχα με αραιή διάταξη πέταλα, το χαμηλότατο ανάγλυφο, το περίγραμμα με οδοντώσεις και τα νηματοειδή διακοσμητικά στοιχεία στη βάση των μετώπων. Εδικά στο θραύσμα Δ.μ.ε.14,η (αρ. 2) σώζονται δυο ημιανθέμια που παριστάνονται αμελέστατα ως ομοιώματα κλαδιού φυτού. Στο θραύσμα αυτό λείπει το ανθέμιο. Ωστόσο, η μεταβολή του ημιανθεμίου σε ομοίωμα κλαδιού φυτού είναι αντίστοιχη προς τη μεταβολή του ανθεμίου του μετώπου σε κλαδί φυτού, που εμφανίζεται από τα τέλη του 3^{ου} και συνεχίζει σε όλη τη διάρκεια του 2^{ου} αι. Γενικά, τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των μεμονωμένων ευρημάτων, που αντιστοιχούν στα χαρακτηριστικά των σειρών Δ6η - Δ8η, επιβάλλουν τη χρονολογική τους τοποθέτηση στο 2^ο αι.

ΜΕΡΟΣ Γ'
ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο διακοσμητικός τύπος "άνθους λωτού-ελίκων" στις ηγεμόνες και κορυφαίες κεραμίδες της Ηπείρου συναντάται από τα μέσα του 6^{ου} αι. και επιβιώνει ως το β' μισό του 2^{ου} αι. Η εξέλιξη του τύπου στην Ήπειρο δεν είναι άμοιρη της αντίστοιχης εξέλιξης στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο, εκτός από μερικές παραλλαγές και αποκλίσεις τοπικού χαρακτήρα.

Κατά την αρχαϊκή περίοδο το χαρακτηριστικό των Ηπειρωτικών ακροκεράμων είναι το αυστηρό πενταγωνικό μέτωπο. Στη βάση κυρίαρχο διακοσμητικό στοιχείο είναι ένα πληθωρικό αναστραμμένο άνθος λωτού ανάμεσα σε δυο λεπτές έλικες, ενώ ένα μικρό παραπληρωματικό ανθέμιο επιστέφει το σύνολο.

Κατά την κλασική περίοδο το ανθέμιο επιβάλλεται οριστικά, καθώς αποκτά μέγεθος σε βάρος της διακόσμησης της βάσης, όπου το άνθος λωτού περιορίζεται, σε αντίθεση προς τις έλικες που αυξάνονται σημαντικά. Σε όλα τα διακοσμητικά στοιχεία είναι εμφανής η οργανικότητα και η φυτική απόδοση. Στους ηγεμόνες στρωτήρες και σίμες των αρχών του 4^{ου} αι., που κοσμούνται με την εναλλαγή ανθεμίων και ανθέων λωτού, εμφανίζεται η "φλογοειδής" τεχνοτροπία στην απόδοση των ανθεμίων, που απαντά συχνά στις μεταγενέστερες ελληνιστικές ακροκεράμους. Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι. διαπιστώνεται ένα σημαντικό κενό στην παρουσία πήλινων ακροκεράμων, που οφείλεται στη δευτερεύουσα σημασία του πηλού ως οικοδομικού υλικού.

Από τα τέλη του 4^{ου} αι. και σε όλη τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων η τεχνοτροπία των Ηπειρωτικών ακροκεράμων ακολουθεί και επαναλαμβάνει επίμονα το βασικό κορινθιακό πρότυπο (σειρά ακροκεράμων από τη Νότια Στοά της Κορίνθου). Ωστόσο, ενώ στις αρχές του 3^{ου} αι. οι αποκλίσεις είναι πολύ μικρές, με την πάροδο του χρόνου αυξάνονται. Έτσι, ο τύπος "άνθους λωτού-ελίκων" εκφυλίζεται και τα επί μέρους διακοσμητικά στοιχεία αλλοιώνονται, για να καταλήξουν στο 2^ο αι. σε

τυποποιημένα, γραμμικά, άψυχα και ανόργανα κοσμήματα.

Η μεγάλη επίδραση της κορινθιακής παράδοσης διαπιστώνεται σε όλη την εξελικτική πορεία του τύπου, από την αρχαϊκή δηλ. περίοδο ως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Οφείλεται στο σημαντικό ρόλο της Αμβρακίας, κορινθιακής αποικίας με στενούς δεσμούς προς τη μητρόπολή της, ως βιοτεχνικού και εμπορικού κέντρου για τη διάθεση προϊόντων προς το εσωτερικό της Ηπείρου. Κατά την ελληνιστική περίοδο σημαντική είναι η επίδραση της τέχνης της Κάτω Ιταλίας, όπως διαπιστώνεται από τις διακοσμημένες κεραμίδες της Κασσώπης. Άλλωστε, είναι γνωστές οι σχέσεις της Κασσώπης και γενικότερα της Ηπείρου με την Ιταλία, ιδίως κατά την ελληνιστική περίοδο. Η ιωνική-αττική επίδραση διαπιστώνεται σε ορισμένες Ηπειρωτικές ακροκεράμους, χωρίς ωστόσο να είναι αμιγής, αλλά πάντοτε σε συνάρτηση με διακοσμητικά στοιχεία που έχουν κορινθιακή προέλευση.

Εκτός από ελάχιστες σειρές ηγεμόνων και κορυφαίων κεραμίδων, για τις οποίες είναι πιθανή η κορινθιακή προέλευση ή η κατασκευή από Κορίνθιους τεχνίτες, η πλειονότητα των Ηπειρωτικών ακροκεράμων του τύπου "άνθους λωτού-ελίκων" προέρχεται από τοπικά εργαστήρια που επικεντρώνονται κυρίως στην Αμβρακία, όπου η κληρονομημένη κορινθιακή παράδοση παραμένει ισχυρή. Δεν αποκλείεται όμως και η Κασσώπη που πρέπει να διαθέτει εργαστήρια, όπου η τοπική παράδοση συνδυάζεται αρμονικά με τα επείσακτα στοιχεία που προέρχονται από τις εμπορικές και πολιτιστικές σχέσεις και δραστηριότητες της πόλης.

Η προσπάθεια χρονολογικής κατάταξης των Ηπειρωτικών διακοσμημένων κεραμίδων και απόδοσης σε συγκεκριμένα κτήρια έδωσε μερικά σημαντικά νέα στοιχεία για τη χρονολόγηση των κτηρίων και για τη σύνδεσή τους με ιστορικά γεγονότα που αποτελούν ορόσημα στην αρχαιολογία και ιστορία της Ηπείρου.

Για την Αμβρακία:

α) Η χρονολόγηση στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. της σειράς Α2η, που αποδίδεται στον περίπτερο μνημειακό "υστεροαρχαϊκό" ναό,

θέτει το ερώτημα αν ο ναός έχει κτισθεί την εποχή αυτή ή πρόκειται για μια δεύτερη οικοδομική φάση ή τουλάχιστον επιδιόρθωση της στέγης του ναού.

β) Η χρονολόγηση στις αρχές του 3^{ου} αι. της σειράς Α3η, που αποδίδεται στο "μικρό" θέατρο, συνδέει την κατασκευή του θεάτρου με τη λαμπρή πολιτιστική και οικοδομική δραστηριότητα του Πύρρου (295-272) στην Αμβρακία.

Για τη Δωδώνη:

α) Η χρονολόγηση στο α' μισό του 4^{ου} αι. της σειράς Δ1κ και των σειρών Δ2σ και Δ2στ και η πιθανή απόδοσή τους στην Ιερά Οικία καθορίζουν την α' οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας και τη συνδέουν με την περίοδο της κατάληψης της Δωδώνης από τους Μολοσσούς κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αλκέτα (385-370).

β) Η β' οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας ή τουλάχιστον μια σημαντική επισκευή της στέγης του ναού τεκμηριώνεται από την απόδοση των σειρών Δ3στ, Δ3σ, Δ3η και Δ3κ στην Ιερά Οικία και τη χρονολόγησή τους στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. Η περίοδος αυτή συνδέεται με την έντονη ανάμειξη της Ολυμπιάδος στις Ηπειρωτικές υποθέσεις, κατά τη διάρκεια της παράμονής της στην Ήπειρο.

γ) Στην γ' οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας ανήκει η λίθινη σειρά Δ4η που αποδίδεται στην Ιερά Οικία και χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αι., περίοδο που συνδέεται με τη βασιλεία του Πύρρου (297-272).

δ) Από τις σημαντικές ανακαινίσεις του Ιερού της Δωδώνης από τον Φίλιππο Ε' μετά την αιτωλική καταστροφή (219), προέρχονται η σειρά Δ5η και τα μεμονωμένα θραύσματα Δ.μ.ε.3,η - Δ.μ.ε.12,η, που χρονολογούνται στα τέλη του 3^{ου} αι. Παρόλο που δεν έγινε δυνατό να αποδοθούν οι ακροκέραμοι αυτοί με βεβαιότητα σε συγκεκριμένα οικοδομήματα, εξαιτίας των πενιχρών ανασκαφικών πληροφοριών, ωστόσο αποδεικνύουν την έντονη ανοικοδόμηση του Ιερού κατά την περίοδο αυτή.

ε) Οι επισκευές και ανοικοδομήσεις στο Ιερό, που ακολού-

θήσαν τη ρωμαϊκή καταστροφή (168/7), τεκμηριώνονται από τη χρονολόγηση στο 2^ο αι. των σειρών Δ6η, Δ7η, και Δ8η. Επιβεβαιώνεται λοιπόν ότι η λειτουργία του Ιερού δεν έπαψε οριστικά μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή, παρόλο που ακολούθησε παρακμή της χώρας και του Ιερού.

στ) Η σειρά Δ9η, που αποδίδεται στη στέγη της σκηνής του θεάτρου και χρονολογείται μετά τα μέσα του 2^{ου} αι., προέρχεται από τις πρόχειρες επισκευές του προσκηνίου και της σκηνής, πριν από τη μετατροπή του θεάτρου σε αρένα κατά την εποχή του Αυγούστου.

Για την Κασσώπη:

α) Η χρονολόγηση των σειρών Κ1κ' και Κ2η στις αρχές του 3^{ου} αι. και η πιθανή απόδοσή τους στο αρχαιότερο κτήριο, κάτω από το ελληνιστικό Καταγώγιο, τεκμηριώνουν τη χρονολόγηση του οικοδομήματος αυτού στις αρχές του 3^{ου} αι.

β) Η πιθανή χρονολόγηση της σειράς Κ3η, που αποδίδεται στη στέγη του ελληνιστικού Καταγωγίου, στο β' μισό και ίσως στα τέλη του 3^{ου} αι. συμφωνεί με τη χρονολόγηση του κτηρίου στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών και ειδικότερα στο τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αι.

Αν όμως θεωρηθεί ορθότερη η άποψη ότι η σειρά Κ3η ανήκει στο α' μισό του 3^{ου} αι., τότε δυο υποθέσεις μπορούν να δικαιολογήσουν την ύπαρξη στη στέγη του ελληνιστικού Καταγωγίου ακροκεράμων αρχαιότερης τεχνοτροπίας: ή ότι χρησιμοποιήθηκαν παλαιότερες μήτρες ή η λιγότερο πιθανή υπόθεση ότι η σειρά Κ3η ανήκε στη στέγη του αρχαιότερου κτηρίου, κάτω από το Καταγώγιον, και ότι επιβίωσε και χρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη χρήση στη στέγη του ελληνιστικού Καταγωγίου.

γ) Οι σειρές Κ3η, Κ4η με την παράσταση της αρπαγής του Γανυμήδους από τον αετό, Κ5η και Κ6η, Κ6κ με την παράσταση αετού που πατάει σε κεραυνό, μαρτυρούν έναν οικοδομικό οργανισμό στην Κασσώπη κατά το β' μισό και ειδικότερα τα τέλη του 3^{ου} αι., που συνδέεται με τη γενικότερη άνθηση της πόλης κατά την περίοδο αυτή.

δ) Μετα τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Ηπείρου (168/7) δε διαπιστώνονται ενδείξεις οικοδομικής δραστηριότητας στην Κασώπη, παρά μόνο μετά το 148 με το μοναδικό μέτωπο της σειράς Κ7η. Έτσι, είναι πιθανόν ότι η οικοδομική δραστηριότητα στην πόλη ως την οριστική εγκατάλειψή της (το 31) δεν ήταν έντονη, αλλά πρόχειρη και μόνο για να εξυπηρετηθούν οι στεγαστικές ανάγκες των κατοίκων της.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΤΕΓΩΝ ΚΑΙ ΣΕΙΡΩΝ

ΑΜΒΡΑΚΙΑ

Σελ.

Στέγη Α1 (σειρά Α1μ).....	30
" Α2 (" Α2η).....	39
" Α3 (" Α3η).....	114
" Α4 (" Α4μ).....	184
" Α5 (" Α5η).....	251

ΔΩΔΩΝΗ

Στέγη Δ1 (σειρά Δ1κ).....	60
" Δ2 (" Δ2στ, Δ2σ).....	76
" Δ3 (" Δ3στ, Δ3σ, Δ3η, Δ3κ).....	90
" Δ4 (" Δ4η).....	140
" Δ5 (" Δ5η).....	211
" Δ6 (" Δ6η).....	235
" Δ7 (" Δ7η).....	241
" Δ8 (" Δ8η).....	246
" Δ9 (" Δ9η).....	266

ΚΑΣΣΩΠΗ

Στέγη Κ1 (σειρά Κ1κ, Κ1κ').....	48,126
" Κ2 (" Κ2η).....	135
" Κ3 (" Κ3η).....	150
" Κ4 (" Κ4η).....	165
" Κ5 (" Κ5η).....	188
" Κ6 (" Κ6η, Κ6κ).....	192
" Κ7 (" Κ7η).....	254

ΑΜΒΡΑΚΙΑ

Σελ.

Ηγεμόνες καλυπτήρες

Σειρά Α2η (Στέγη Α2)	39
" Α3η (" Α3)	114
" Α5η (" Α5)	251

Μήτρες

Σειρά Α1μ (Στέγη Α1)	30
" Α4μ (" Α4)	184

ΔΩΔΩΝΗ

Ηγεμόνες καλυπτήρες

Σειρά Δ3η (Στέγη Δ3)	90
" Δ4η (" Δ4)	140
" Δ5η (" Δ5)	211
" Δ6η (" Δ6)	235
" Δ7η (" Δ7)	241
" Δ8η (" Δ8)	246
" Δ9η (" Δ9)	266

Κορυφαίοι καλυπτήρες

Σειρά Δ1κ (Στέγη Δ1)	60
" Δ3κ (" Δ3)	90

<u>Ηγεμόνες στρωτήρες</u>	Σελ.
Σειρά Δ2στ (Στέγη Δ2)	76
" Δ3στ (" Δ3)	90

Σύμες

Σειρά Δ2σ (Στέγη Δ2)	76
" Δ3σ (" Δ3)	90

ΚΑΣΣΩΠΗ

Ηγεμόνες καλυπτήρες

Σειρά Κ2η (Στέγη Κ2)	135
" Κ3η (" Κ3)	150
" Κ4η (" Κ4)	165
" Κ5η (" Κ5)	188
" Κ6η (" Κ6)	192
" Κ7η (" Κ7)	254

Κορυφαίοι καλυπτήρες

Σειρά Κ1κ (Στέγη Κ1)	48
" Κ1κ' (" Κ1)	126
" Κ6κ (" Κ6)	192

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΩΝ

ΠΙΝΑΚΕΣ

- Πίν. 1 α : "Kleiner Palmetten-Stirnziegel" (Ol. Forsch. V,
πίν. 48.1).
" . . β : "Grosser Palmetten-Stirnziegel" (Ol. Forsch. V,
πίν. 47).
" γ : Απότμημα ηγεμόνα καλυπτήρα από την Κόρινθο (Co-
rinth XV, II , πίν. 58.63).
- Πίν. 2 α : Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα από τη Ν. Στοά της Κο-
ρίνθου (Corinth I, IV, πίν. 21.1,α).
" β : Στέγη Α2-σειρά Α2η, αρ. 1.
" γ : Στέγη Α1-σειρά Α1μ, αρ. 1.
- Πίν. 3 α : Στέγη Α2-σειρά Α2η, αρ. 3.
" β : Στέγη Κ1-σειρά Κ1κ, αρ. 1.
" γ, αριστερά : Στέγη Α2-σειρά Α2η, αρ. 5.
" γ, δεξιά : " " " " αρ. 6.
- Πίν. 4 α : Στέγη Δ1 - σειρά Δ1κ, αρ. 1 β.
" β, αριστερά : " " αρ. 3 β.
" β, δεξιά : " " αρ. 2 β
" γ, αριστερά : " " αρ. 5 β.
" γ, δεξιά : " " αρ. 7 α.
- Πίν. 5 α, αριστερά : Στέγη Δ1-σειρά Δ1κ, αρ. 6.
" α, δεξιά : " " " " αρ. 8.
" β, γ : Στέγη Δ2-σειρά Δ2στ, αρ. 1.
- Πίν. 6 α : Στέγη Δ2-σειρά Δ2στ, αρ. 2.
" β : " " " " αρ. 5.
- Πίν. 7 α, γ : Στέγη Δ2-σειρά Δ2σ, αρ. 6.
" β : Στέγη Δ3-σειρά Δ3στ, αρ. 1.

- Πίν. 8 α : Στέγη Δ3-σειρά Δ3σ, αρ. 2.
" β : " " " " αρ. 4.
- Πίν. 9 α : Στέγη Δ3-σειρά Δ3η, αρ. 5.
" β : " " " " αρ. 6.
" γ : Στέγη Δ3-σειρά Δ3κ, αρ. 17 α .
" δ, αριστερά : Στέγη Δ1-σειρά Δ1κ, αρ. 3 α .
" δ, δεξιά : Στέγη Δ3-σειρά Δ3κ, αρ. 17 β .
- Πίν.10 α : Στέγη Κ1-σειρά Κ1κ', αρ. 1 α .
" β : " " " " αρ. 2 α .
" γ : " " " " αρ. 2 β .
" δ : " " " " αρ. 3 α .
- Πίν.11 α : Στέγη Κ1-σειρά Κ1κ', αρ. 3 β .
" β : " " " " αρ. 7.
" γ : Στέγη Κ2-σειρά Κ2η, αρ. 2.
- Πίν.12 α : Στέγη Κ2-σειρά Κ2η, αρ. 1.
" β : Στέγη Α3-σειρά Α3η, αρ. 2.
" γ : " " " " αρ. 12.
" δ : " " " " αρ. 22.
- Πίν.13 α : Στέγη Α3-σειρά Α3η, αρ. 3.
" β : " " " " αρ. 9.
- Πίν.14 α : Στέγη Δ4-σειρά Δ4η, αρ. 3.
" β : " " " " αρ. 3.
" γ : Στέγη Κ3-σειρά Κ3η, αρ. 8.
" δ : " " " " αρ. 5.
- Πίν.15 α : Στέγη Κ3-σειρά Κ3η αρ. 7.
" β : " " " " αρ. 9.
" γ : " " " " αρ. 10.

- Πίν. 16 α : Στέγη Κ5-σειρά Κ5η, αρ. 1.
" β : " " " " αρ. 3.
" γ : Στέγη Α4-σειρά Α4μ, αρ. 1.
- Πίν. 17 α : Στέγη Κ4-σειρά Κ4η, αρ. 1.
" β : " " " " αρ. 2.
" γ : " " " " αρ. 3.
- Πίν. 18 α : Στέγη Κ6-σειρά Κ6η, αρ. 1.
" β : " " " " αρ. 2.
" γ : " " " " αρ. 3.
- Πίν. 19 α : Στέγη Κ6-σειρά Κ6κ, αρ. 14 α .
" β : " " " " αρ. 14 β .
" γ : " " " " αρ. 7 α .
" δ : " " " " αρ. 7 β .
- Πίν. 20 α,β : Στέγη Κ7-σειρά Κ7η, αρ. 1.
" γ : Στέγη Δ5-σειρά Δ5η, αρ. 1.
" δ : Δ.μ.ε.2,η. (αρ. 2).
- Πίν. 21 α : Α.μ.ε.1,η (αρ. 3).
" β : Κ.μ.ε.1,η (αρ. 4).
" γ : Δ.μ.ε.1,κ (αρ. 1,α).
- Πίν. 22 α : Δ.μ.ε.3,η (αρ. 5).
" β : Δ.μ.ε.4,η (αρ. 6).
" γ : Δ.μ.ε.11,η (αρ. 13).
" δ : Δ.μ.ε.12,κ (αρ. 14,α).
- Πίν. 23 α : Δ.μ.ε.5,η (αρ. 7).
" β : Δ.μ.ε.10,η(αρ. 12).
" γ : Α.μ.ε.2,η (αρ. 15).
" δ : Στέγη Δ6-σειρά Δ6η, αρ. 4.

- Πίν. 24 α : Στέγη Δ6-σειρά Δ6η, αρ. 1.
" β : " " " " αρ. 8.
" γ : " " " " αρ. 10.
- Πίν. 25 α : Στέγη Δ7-σειρά Δ7η, αρ. 1.
" β : Στέγη Δ8-σειρά Δ8η, αρ. 1.
" γ,αριστερά : Στέγη Δ7-σειρά Δ7η, αρ. 2.
" γ,δεξιά : " " " " αρ. 7.
- Πίν. 26 α : Στέγη Δ7-σειρά Δ7η, αρ. 3.
" β : Στέγη Δ8-σειρά Δ8η, αρ. 3.
" γ : " " " " αρ. 2.
- Πίν. 27 α : Στέγη Α5-σειρά Α5η αρ. 1.
" β : Στέγη Δ9-σειρά Δ9η αρ. 3.
" γ : " " " " αρ. 10.
" δ : " " " " αρ. 11.
- Πίν. 28 α : Στέγη Δ9-σειρά Δ9η, αρ. 6.
" β : " " " " αρ. 5.
" γ : " " " " αρ. 17.
- Πίν. 29 α : Στέγη Δ9-σειρά Δ9η, αρ. 24
" β : Δ.μ.ε.13η, (αρ. 1).
" γ : Στέγη Δ9-σειρά Δ9η, αρ. 25.
- Πίν. 30 α : Δ.μ.ε.14η, (αρ. 2).
" β : Δ.μ.ε.15η, (αρ. 3).
" γ : Α.μ.ε. 3η, (αρ. 6).

ΣΧΕΔΙΑ

- Σχέδ. 1 : Κάτοψη του Ιερού της Δωδώνης.
- Σχέδ. 2 : Κάτοψη του Καταγωγίου της Κασσώπης με τη γύρο περιοχή.
- Σχέδ. 3 α : Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα (Κ230) από την Ακρόπολη των Αθηνών (Buschor TdA II, εικ. 40).
" β : Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα (Α.5) από τους Δελφούς (Le Roy 1967, πίν. 118).
- Σχέδ. 4 α : Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα από το Πτώον (Le Roy 1967, πίν. 118).
" β : Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα (Α.1) από τους Δελφούς (Le Roy 1967, πίν. 123, σειρά 34).
- Σχέδ. 5 α : Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα (Α.30, 31, 32, 184) από τους Δελφούς (Le Roy 1967, πίν. 119 [στέγη 16]).
" β : Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα (Α.12) από τους Δελφούς (Le Roy 1967, πίν. 109, στέγη 45).
- Σχέδ. 6 : Στέγη Α1 - σειρά Α1μ, αρ. 1.
- Σχέδ. 7 : Στέγη Α2 - σειρά Α2η, αρ. 1.
- Σχέδ. 8 : Στέγη Κ1 - σειρά Κ1κ αρ. 1.
- Σχέδ. 9 α : Στέγη Δ1 - σειρά Δ1κ, αρ. 7 α .
" β : " " " " αρ. 1 α .
- Σχέδ.10 α : Στέγη Δ2 - σειρά Δ2στ, αρ. 1 (κατατομή)
" β : " " " " αρ. 1 (κάτω ορατή επιφάνεια).
" γ : Στέγη Δ2 - σειρά Δ2στ, αρ. 1 (μέτωπο).
- Σχέδ.11 α : Στέγη Δ2 - σειρά Δ2σ, αρ. 6 (μέτωπο).
β : " " " " αρ. 6 (κατατομή).

- Σχέδ.12 α : Στέγη Δ2 -σειρά Δ2σ, αρ. 6 (κατατομή).
" β : " " " " αρ. 6 (κάτω ορατή επι-
φάνεια).
- Σχέδ.13 α : Στέγη Δ3 -σειρά Δ3στ αρ. 1 (αριστερή κάθετος
πλευρά και κατακόρυφο μέτωπο).
" β : Στέγη Δ3 -σειρά Δ3στ, αρ. 1 (κάτω ορατή επι-
φάνεια).
- Σχέδ.14 α : Στέγη Δ3 -σειρά Δ3σ, αρ. 2 (κατατομή).
" β : " " " " αρ. 2 (μέτωπο)
- Σχέδ.15 : Στέγη Δ3 -σειρά Δ3η, αρ. 5.
- Σχέδ.16 α : Στέγη Δ3 -σειρά Δ3η, αρ. 12.
" β : " " " " αρ. 3.
- Σχέδ.17 : Στέγη Κ1 -σειρά Κ1κ', αρ. 1 α .
- Σχέδ.18 α : Στέγη Κ2 -σειρά Κ2η, αρ. 1.
" β : " " " " αρ. 2.
- Σχέδ.19 : Στέγη Δ4 -σειρά Δ4η, αρ. 2.
- Σχέδ.20 : Στέγη Κ3 -σειρά Κ3η, αρ. 2.
- Σχέδ.21 : Στέγη Κ4 -σειρά Κ4η, αρ. 1.
- Σχέδ.22 : Στέγη Α4 -σειρά Α4μ, αρ. 1.
- Σχέδ.23 : Στέγη Κ6 -σειρά Κ6η, αρ. 1.
- Σχέδ.24 : Στέγη Κ7 -σειρά Κ7η, αρ. 1.
- Σχέδ.25 : Στέγη Δ5 -σειρά Δ5η, αρ. 1.
- Σχέδ.26 : Στέγη Δ6 -σειρά Δ6η, αρ. 1.
- Σχέδ.27 : Στέγη Δ7 -σειρά Δ7η, αρ. 1.
- Σχέδ.28 α : Στέγη Δ8 -σειρά Δ8η, αρ. 3.
β : Στέγη Α5 -σειρά Α5η, αρ. 1.
- Σχέδ.29 : Στέγη Δ9 -σειρά Δ9η, αρ. 10.

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ*

- Ἀβδηρα, 179
αγγεία, 35, 178, 218 Ἀπουλικά, 57
ερυθρόμορφα, 57
αγγειογραφία (κεραμεική), 58, 96,
175, 182, 190, 214, 229, 232, 261
ανατολίζοντος ρυθμού, 16 ἄττι-
κή, 220 κεντρικῆς Ἑλλάδος, 24
κορινθιακή, 24, 32, 46-47, 58-59
πρωτοκορινθιακή, 17, 32, 275
Ἀγγελόκαστρο, 221
Ἀγέστρατος, 262
αγνύθα, 34
αγορανομεῖο, 139
αετός, 165, 169-170, 181, 192-200,
203-207, 249-250, 254-256, 260,
263
Ἀθηνά, 219
Ἀθήνα, 19, 31, 59, 66, 101, 148, 179,
219, 265
- Ἀγορά, 54-55, 106, 248, 255
263, 274 ὄσλος, 49, 62, 213, 223
ναός του Ἄρη, 87 Μεσαία Στοά,
72 Νότια Στοά, 54 Ὠδεῖον του
Ἀγρίππα, 72
- Ἀκρόπολη, 9, 15-16, 18, 54, 56,
58-59, 65, 72, 106, 202-203, 213-
214, 219 ναός Ἀθηνᾶς Νύκης, 49,
54, 63, 69, 214, 221 Ἐρέχθειο, 54,
72, 87, 176, 260 Παρθενῶν, 54, 56,
64, 71, 148, 167, 176, 212 Ναός Πεν-
σιστρατιδῶν Παλλάδος Ἀθηνᾶς, 45
- Δαφνύ, 53
- θέση "Ἡρώων Πυλῶν", 219
- ναός Ἡφαίστου, 87
- Κεραμεικός, 10, 54, 59, 106, 143,
213-214, 219, 223 Δύπυλον, 143
Πομπήϊον, 54, 63, 71, 161, 203, 214, 219,
260
- Μνημεῖον Λυσικράτους, 147
Ἀθηναίου, 112
Αἰακίδης, 112, 124
Ἀγείρα, 19, 105
Ἀγίνα, 16, 31
- ναός Ἀφαίας Ἀθηνᾶς, 45, 212,
214, 220
αιγυπτιακὴ τέχνη, 23
Αἰγύπριος, 263-264
Αἰμίλιος Παῦλος, 247, 274
Αἰτωλία, 222, 231
Αἰτωλοί, 209, 230
αιτωλικὴ ἀποκέραμος, 178 ἐπίχωση,
204, 222 καταστροφή, 89, 204, 217,
222, 230, 281 συμμαχία, 209.
ἀκάνθα, 60-61, 63-64, 71-72, 213
Ἀκράγας, 35
Ἀκραγαντίνου, 208

* Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὶς σελίδες

- Άκτιο, Ελένιο, 124
Αλαύ, 106
ακρωτήριο, 212-214, 218, 220, 223
Αλεξάνδρεια, 176
 — Τρωάδος, 264
Αλέξανδρος Α', 111, 124, 181, 206
 — Μέγας, 101-102, 108, 111-112, 178
Αλκέτας, 66-67, 75, 82, 206, 281
Αμαντιά, 202, 260, 265
Αμβρακία, III, 7, 19, 30 κεξ.,
 39 κεξ., 114 κεξ., 147,
 184 κεξ., 224, 251 κεξ., 262,
 264-265, 280.
 — αποθέτης, 47
 — Ηρώον Αινείου, 122, 124-125
 — θέατρο, 125
 — "μικρό" θέατρο, 115-122,
 124, 187, 281
 — ιερό Αθηνάς, 125
 — ιερό Αρτέμιδος Ηγεμόνης, 125
 — ιερό Άσκληπιού, 124
 — ιερό Αφροδίτης, 125
 — ιερό Ηρακλέους, 125
 — Πυρρείο (ανάκτορα), 124
 — "υστεροαρχαϊκός" ναός, 41-42, 44, 123, 280
αμβρακικό εργαστήριο, 33, 43, 47
Αμβρακικός κόλπος, 47
Αμβρακιώτες, 32, 36
Άμβραξ, 37
Αμφύπολη, 59
Άμφισσα, 180
αμφορείς, 170, 181
Ανακτόριον, νεκροταφείο, 35
Ανατολή, 24
ανατολικό διακοσμητικό στοιχείο, 24*
 τέχνη, 205
ανδριάντας, 204, 230
ανθός, 51
Αντίκυρα, 179
Αντίπατρος, 111
Απελλής, 176
Απολλόδωρος Λυσανία, 262
Απόλλων Αγυιεύς, 262
Απολλωνία, 68, 105, 202
Άργος, 19, 72, 86
 — ναός Απόλλωνος Πυθαίου, 68, 70,
 107
 — Ηραίο, 105-106, 148, 212, 260
 — θέατρο, 107
άρπα, 207, 208
Άρτα, 33-34
Άρτεμις, 249
Ασία Μ., 9, 54, 176
ασπίδα, 23, 69, 215, 273* μακεδονική,
 178
Άσσος, 167, 196, 214
Ασσύριοι, 205
ασσυριακός τύπος κοσμήματος, 23
αστράγαλος, 76-80, 90-91, 97, 103,
 192, 196* αστραγαλωτή ταινία, 194*
 αστραγαλωτό κόσμημα, 76, 85
Άτραξ, 69

- Άτταλος, 111
Αττική, 83, 214
αττικό διακοσμητικό στοιχείο, 213
 επίδραση, 280
 εργαστήριο, 18
 προέλευση, 220
Αύγουστος, 168, 250, 274, 282
αυτοκρατορικού χρόνου, 214, 264
Αφροδίτη, 89
 - Αινειάς, 181
Άφστις Μακεδονίας, ιερό Άμμωνος
 Διός, 100, 105-107
Αχαΐα, 71
Αώς, 263
Baalbeck της Συρίας, 260
Βαβυλώνιοι, 205
βαύτυλος, 262
βαλανιδιά, 66-67, 73, 100, 200, 204,
 248, 263
Βάσσεις Φιγάλειας, 178, 218
Βεργίνα, 177
 - ανάκτορο, 59, 83, 176
 - τάφος βασιλικός 178, 259
Βύτσα Ζαγορίου, 35, 46
Βοιωτία, 257
Βοτονόσι, 35
Βουθρωτό, 107, 262
Βραυρών, στοά, 49, 63, 70, 104, 219
βωμός, 204

Γανυμήδης, 165, 168-171, 179-180,
 282
Γέλα, 9
Γενούσος, 263

Γλαυκίας, 124
γλαυκίς, 197
γοργόνειον, 179
Γόργος, 35
Γόρτυς, 214
 - ναός Ασκληπιού, 275

δελφίνοι, 260, 263
Δελφοί, 10, 16-19, 21, 23, 31-32, 34, 54,
 86, 99, 105, 107, 109, 112, 146, 159,
 167, 186-187, 214, 219, 222, 239, 244,
 261, 264
 - ναός Αθηνάς Προναίας, 25, 45
 - ναός Αλκμαιονιδών, 25
 - ναός Απόλλωνος, 142
 - θησαυρός Αθηναίων, 45
 - θόλος, 142
 - Λέσχη Κνιδίων, 84
δελφική ακροκέραμος, 195, 219-220
Δερβένι, τάφος Α, 55
Δήλος, 54, 112, 202, 248, 274
 - Ίδρυμα Κοινού Ποσειδωνιαστών
 της Βηρυτού, 53, 219
 - Μνημείο των Ταύρων, 214
δύδραχμο, 207
Δύδυμα, 18, 23-24, 31, 34
Δύον, 231
Διονύσιος, (τύραννος), 66
 - Αλικαρνασσεύς, 121-122
Διόσκουροι, 169, 178, 275
Δίπκινος, 43
Διώνη, 263

- δραχμή, 208
- Δωδώνη, III,7,11,60 κεξ., 76 κεξ.,
90 κεξ., 140 κεξ., 178,197-198,
203-204,209,211 κεξ., 224,230-
231,233,235 κεξ., 241 κεξ.,
246 κεξ., 252,259-260,262-263,
266 κεξ., 281-282
— ναός Αφροδίτης (Λ), 7,81-82,
88-89,225-231
— Βουλευτήριο (Ε2), 7,66,76-77,
81,88,95,109,140,147,149,204,
222,224-227,229-231,235-237,239-
242,244,247-248,277
— ναός Διώνης, αρχαιότερος (Γ),
7,78,82,89,93,250
— ναός Διώνης, νεότερος (Θ),
7,77,89,91,231,235,242
— ναός Ηρακλή (Α), 231
— θέατρο, 124-125,204,215,222,
231,241-244,248-250,259,267-276,
282
— ναός Θέμιδος (Ζ), 7,231
— οικία Ιερέων; (Μ), 7,81-82,89
— Ιερά Οικία (Ε1), 7,60-62,65-
67,73,77-78,81-82,88-89,91-93,
95-96,100,102,109-110,140-141,
144-146,149,225-227,230-233,235,
237,239-240,242,244-245,247-248,
281
— Πρυτανείο (Ο-Ο1), 7,62,73,
142,147,231,243
— στάδιο, 231
- Δωρικός, 230
- Εβραϊκόαστρο θάσου, 59
ειδώλιον, 89,181
Ελάτεια της Φωκίδας, 219,222-223
— ιερὸ Αθηνάς Κραναίας, 56,
177,202
Ελευσίνα, 16,31,63,219
έλυτρον, 166,168,170-171,176-177,
238
Επίδαυρος, 72,104,107
— Ιερὸ Απόλλωνος Μαλεάτου, 81,
84,105,110
— ναός Αρτέμιδος, 142,147
— Ασκληπιείου, 81,142
— θόλος, 56,142,168
— ναός L, 56,259
— Βόρειο Πρότυλο, 142,147
Ετρουρά, 9
Ευριπύδης, 66
Ἐφεσος, 175
— βωμός Αρτεμισίου, 260
— θέατρο, 177
- Fulvius Nobilior M., 125
- Ζεύς, 112,169,197,206,248,250
— Ἄρειος, 67
— Δωδωναίος, 67,197
— Ελλάνιος, 181
— Νάιος, 197,249,262
- Ἥλιος, 107,145,179
Ηλείου, 206
ηλειακή αποικία, 112,199,206

- Ηπειρώτες, 112, 200, 209
θαρύπας, 66, 75, 206
θάσος 19, 177
θέρμια, 231
θέρμιο, 17, 23, 31, 209, 231
θεσπιές, 257
θεσπρωτός, 250
θεσπρωτός, 37
θεσπρωτού, 66
θεσσαλονίκη, Σταυρούπολη, 203
— Καλαμαριά, 55
θήβα, 257
θουκυδίδης, 45
θράκη, 54, 220
θρόνος, 176-177
θύρρειο, 123
Ιλλυρία, 33· Ιλλυρίς, 249
Ιλλυριός, 124
Ιούλιος Καίσαρ, 168
Ίππαρχος, 76
— Φιλοξένου, 209
Ισθμία, 105, 107
— θέατρο, 124
— ναός Ποσειδώνος, 142
Ιταλία, 54, 57, 59, 68, 111, 124,
145, 169, 170-171, 181, 280
Ιωνία, 23-24
ιωνικό διακοσμητικό στοιχείο,
213· επίδραση, 59, 280· πα-
ράδοση, 214· προέλευση, 214
220
κάδος (ορειχάλκινος), 55
καθρέπτου, 180
Καλοπέδι, 178
Καλυδών, 8-9, 17, 19, 214
— αρχαϊκός ναός Α, 45
Καμπανία, 11
Καπύη, 51, 202, 220, 260
Κάσσανδρος, 254, 256-257, 264
— Μενεσθέως, 264
Κασσωπαία, 57
Κασσώπη, III, 7, 48 κεξ., 125 κεξ.,
135 κεξ., 150 κεξ., 165 κεξ.,
188 κεξ., 192 κεξ., 224, 254 κεξ.,
280, 282
— Αγορά, 154, 162-163, 182
— Καταγωγίον, 48, 52, 127-128,
130-134, 137, 150-153, 155-157, 159,
162-164, 172, 182, 189, 191, 193-194,
201, 210, 225, 232, 282
— αρχαιότερο κτήριο κάτω από το
ελληνιστικό Καταγωγίον, 52, 130,
282
— Πρυτανείον, 53, 188
— Σπύτι 1, 154-156, 163, 172, 188-
189, 191, 225, 232
— Σπύτι 2, 151-157, 162-163, 191,
193, 210, 225, 232
— Σπύτι 3, 136, 188-189
— Σπύτι 5, 133, 155-156, 162-163,
166, 182, 191
— Σπύτι 7, 182
— Σπύτι 14, 135, 137-139, 254, 258,
265

- Βόρεια Στοά, 157,165,172,182,
192-195,201,210
- Κασσωπαίου, 181,199,207-208
- Καστρούτσα, 263
- Κάστωρ, 178
- κάτοπτρον, 180
- Κάτω Ιταλία, 51,57,168,171 ,
176,181-182,206,208,280
- κατωιταλιωτικό πρότυπο, 171-172*
επίδραση, 51-57
- Καυλωνία, 220
- κεραμεική βλ. αγγειογραφία
- κεραυνός, 66,181,192,194,196-
197,199-200,204-208,210,250,
255,260,263,282
- Κερκύων, 263
- Κέρκυρα, 19,45,47,105
— ναός Αρτέμιδος, 68
— ιερό Ήρας, 178
— Καρδάκι, 57
— Παλαιόπολις, 107
- Κερκυραϊκά, 42-43
- κερκυραϊκό εργαστήριο, 47
- Κερκυραίοι, 32
- Κλαράκι Σπάρτης, 54,72,144
- Κλεοπάτρα, 111
- κλίβανος, 210
- Κοινόν των Ηπειρωτών, 137,159,
163,178,181,190,198-200,205-
206,208,231,249,256,264-265
- Κόρινθος, 8-9,16-21,31,33,35-
36,41-43,45-47,66,72,106,
120,142,187,214,221
- ναός Απόλλωνος, 22
- ιερό Δήμητρας και Κόρης, 19
- ναός Ε, 105
- Νότια Στοά, ΙΙΙ, 20-21,27-
28,85,99,103,105,107-110,120,122,
129,146,157
- κορινθιακός τύπος ανθεμίου, 220*
αποικία, 36, 280* άποικος, 35*
βιοτεχνία, 33* διακοσμητικό στοι-
χείο* 213* εμπορικός σταθμός, 46*
εμπόριο, 33* επίδραση, 36,43,215*
εργαστήριο, 9-10,33,43,47* έργο
τέχνης, 33,43* καλυπτήρας, 22,31,
251* τύπος κεράμου, 11* παραγωγή,
83* παράδοση, 157-158,182,280*
πολιτεία, 36* πολιτική, 36* προέ-
λευση, 36,280* πρότυπο, 47* Συμμα-
χία, 108* τεχνοτροπία, 33
- Κορίνθιοι, 32, 36-37, 43-47* τεχνί-
της, 43,280
- κόσμημα, 203
- κοτύλη, 170
- Κουδονότρυπα, σπήλαιο, 33
- κρατήρας Δερβενίου, 55
- Κρήτη, 107
- κύκνος, 196
- κύλικα, 177
- Κύλισος Πολυξένου, 209
- κυμάτιο, 90* δωρικό, 85* ιωνικό,
85-86* κοίλο ("cavetto"),79,83*
λέσβιο, 86* ορθό λέσβιο, 174* ανά-
στροφο λέσβιο ("cyma reversa"),85,
90-92,100,103
- Κύψελος, 35

- λακωνικός τύπος κεράμου, 11
Λάρισα, 9,54
— επί του Έρμου, 220-221
λάρνακα, 178,259
Λάτιο, 9
Λατώ Κρήτης, 107
Λάφριο, 214
— Μεγάλη Στοά, 45
λεοντόκρανο, 141,145-146
Λευκάδια, 174,176
— τάφος, 175
Λεωχάρης, 170,180
λήκυθος, 56
Λίνδος, ναός Αθηνάς Λινδίας, 45
Λοκρού, 69
Λουσσού, Ιερό Αρτέμιδος, 107
λύρα, 214,220
- Μαγνησία, ναός Αρτέμιδος Λευκο-
φρυηνής, 144
μαϊάνδρος, 76,78,80,85,90-91,
96-97,105
μαινάδα, 35
Μακεδονία, 10,13,54,83,86,101,
111,168,199,231,233,248
Μακεδόνες, 101,112,264
Μακεδονικός πόλεμος Γ', 199
μακεδονικός στρατός, 231
Μαρώνεια, 174,220
Μαυσωλείο, 260
"μεγαρικός" τύπος ακροκεράμου,
18-19,25,41,43,216
- Μενέδημος Αργεάδης, 249
μεταλλοτεχνία, 68,168' μακεδονική,
55,255
Μήλος, 214
μηνύσκος, 168,175
μήτρα, 7,30,43,47,68,126,130,132,
184-186,192,237,247,252,256,263
Μίεζα, Νυμφαίο, 84
Μύλητος, 9
— Διδυμείον, 143
Μιχαλίτσι, νεκροταφείο, 57
Μολοσσία, 66,112
μολοσσική δυναστεία, 101' θρόνος,
124' φύλο, 197' οίκος, 209
Μολοσσού, 37,66-67,101,181,198-199,
204,206,208,248,281
Μολοσσός (σκύλος), 66
Μουσεία-Συλλογές, Άρτας, 7-8,30,
39-40,115-119,184,224,251,263,
278
— Βερολίνου, 170,180
— Γουλιανδρή, 55
— Επιγραφικό Αθηνών, 54,58
— Ιωαννίνων, 7-8,48,60-62,
77,92-96,127-128,140,150,165,192,
211,222,224-227,235-237,241-243,
246,263,266-272,277-278
— Κων/πολης, 55
— Μυκόνου, 170
— Μουσείο Capitolino, 177
— Ρόδου, 174
— Σπάρτης, 174

- Μπάμπες Μακρυσίων, 106-107
Μυκήνες, 19
Μύρινα, 181
- Νάια, 248,250,274
Νάουσσα, 174
Ναύπακτος, 19
Νεμέα, 19,178
— νάος Διός, 142,145
Νεοπτόλεμος του Αλκέτα, 66
— Β', 111,124
Νίκη, 170
Νικόμαχος, 263
Νικόπολις, 175,182,263,265
νομισματοκοπία-νομίσματα, αμ-
βρακικά, 249· ηλειικά, 205·
Ηπειρωτικά, 197-198,204,
207-208· μακεδονικά, 207·
μολοσσικά, 67,75,206
Novi Pazar Σερβίας, 35
- Ξηροβούνι, 33
Ξίφος, 204
- οβελίσκος, 34
Όλη Αμφιλοχίας, 46
Ολυμπία, 8-9,19,41,46,51,54,57,
70-72,106-107,179,202-203,
223,260
— "Εργαστήριο Φειδίου",
9,85,218,
— Ηράιον, 45,218
- Ηρώον, 19,27
— Θεηκολεών, 19,27,41
— θησαυρός Μεγαρέων, 19,25,45
— Λεωνίδαιον, 142
— Νότια Στοά, 142,143
Ολυμπιάς, 101-102,111-112,281
Όλυμπος, 169
Όλυνθος, 49,53,71,220
όχανον, 23,69
- Πάλαιρος, 259
Παναγιά, νάος Αρτέμιδος Πασικράτας,
265
πάνθηρας, 204
πάπυρος, 65
παριανή πλαστική, 36
Πάτρα, 108, 233
Παυσανίας, 112,248
πελαργός, 198
Πέλλα, 83,176-177
Πελοποννησιακός πόλεμος, 35,42-43
Περάνθη Αμβρακίας, 123
Περαχώρα, 16,21,31,106,108,146
Πέργαμος 72,177
— βωμός, 215,273,275
Περσεύς 199-200,207,209,248
Philargiriati, 262
κύλος, 178· φρυγικός, 169,171,179
Πλούταρχος, 111
Πολύβιος, 230
Πολυδεύκης, 178
Πολύστρατος, 33,35,43

- Πόρος, 19
Πριήνη, ναός Αθηνάς, 143
— ναός Ασκληπιού, 260
— Βόρεια Στοά, 144
Πτολεμαίοι, 198, 207' νομίσματα, 200.
Πτολεμαίος Α' Σωτήρ, 207
— Ε' Επιφανής, 207
Πτώον, 16-17, 23, 31
Πύδνα, 199
πυξίδα, 175
Πύρρος, 120-121, 123-125, 144-146, 149, 172, 181, 206-208, 281

Ραμνούς, 72
ριπύδιον, 25, 40, 50
ρόδακας, 84, 168-169, 177-178, 229, 232, 238, 266, 273, 275
ρόδο, 48, 51'
Ρόδος, 108, 179
ρόκαλο, 207-208
Ρώμη 125, 168, 177, 248, 256
Ρωμαίος, 199, 247

Σαμοθράκη, 71-72, 148, 202
— Ιερό, 143-144, 149, 177, 218
— Αρσινδέλιον, 143-144, 167
— Πρόκυλο Τεμένους, 144, 202
— Στοά, 59
Σάμος, 53, 179
Σάρδεις 9, 221

σαρκοφάγος, 49, 72, 176-178'
Σατραπών, 55, 64' αρ. 74 από τη Σιδώνα, 55' των "Trabanten", 64, 214
Σελινούς, ναός C, 9
Σιδών, 55, 214
Σικελία, 8-9, 11, 172, 181, 208
σικελικός τύπος ακροκεράμου, 11
Σικυών, 106, 176
— βουλευτήριο, 105
Σιληνός, 178
Σκύλλις, 43
σκύφος, 72' μεγαρικός, 84, 255, 259' μελαμβαφής, 123
Σούνιο, ναός Ποσειδώνος, 212, 214, 219' ακρωτήριο, 64, 70, 148
Σπάρτη, 66
— Ιερό Ορθίας Αρτέμιδος, 69
— Νυμφαίο ρωμαϊκού θεάτρου, 177
σταθμός, 139
στατήρας, 42
στεφάνι, 207' βαλανιδιάς, 208' δάφνινο, 262
στήλη, αναθηματική, 265' επιτύμβια, 49, 53, 62-63, 69, 72, 167, 176, 214-215, 220-221, 223, 257, 259, 264, 275' Giustiniani, 64
Στράβων, 200, 249
Σύβοτα, 46
Συμμαχία Ηπειρωτική, 198, 206
Συρακούσαι, 66, 172
Συρακούσιοι, 181

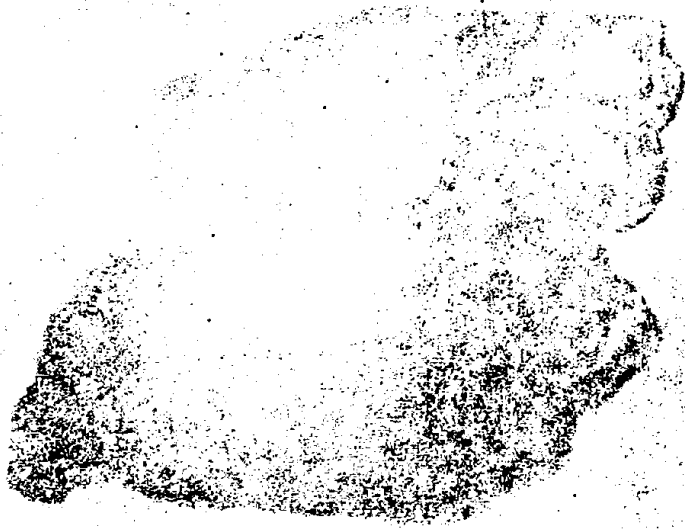

- σφύγγα, 178
σφραγίδα, 178, 263· σφράγιση, 261,
263· σφράγισμα κεραμίδων, 34, 197-
198, 204, 206, 257, 263· σφραγισμένη
κεραμίδα, 256-257, 260-263
σφραγιδόλιθος, 175
Σωκράτης, 263
τάλαντο, 112
Τανάγρα, 175, 259
Τάρας, 181
τάφος, 35, 55· κιβωτιδόσχημος, 203·
μακεδονικός 174, 176
Τεγέα, 148
— ναός Αλέας Αθηνάς, 142, 145,
212, 260
τέθριππο, 212
τελαμών, 204
Τερμεσσός της Μ. Ασίας, 260
Τετονο Σερβίας, 35
τετράδραχμο, 199-200
τεχνοτροπία, "ατημέλητη", 21, 81, 98,
129, 157, 182, 184-185· "φλογοει-
δής", 80, 279 βλ. "φλογοειδές"
ανθέμιο
Τήνος, 178
Τύρυνς, 16-17, 31, 56
Τιτάνη (Γκούμανη), 263, 265
Τρεμπενύστε Αχρίδας, 35
τρέποδας, 100, 102, 218
τριώβολο, 207
Τροιζήν, 16, 31
Τρωάς, ναός Σμιλθέως Απόλλωνος,
144
Υμηττός, ναός Προφήτη Ηλία, 111
Φάλαρις, 35
Φάλιππος Β', 101, 111-112, 259
— Ε', 200, 208-209, 217, 231,
233, 281
Φιλωνίδας, 262
Φιλώτας Φρύωνος, 209
Φλειούς 105-106, 108
"φλογοειδές" ανθέμιο, 166-167, 173,
175, 177. Βλ. τεχνοτροπία "φλογο-
ειδής".
Φοινύκη, 204·
"Φούλισσαι" Ευριπύδους, 66
Φορμύσκος, 262
"φυτική" απόδοση, 21· ρυθμός, 64
Χίος 57, 221, 223
ψηφιδωτό, 176
ωκύπτερο, 204-205
ωόν, 192· ιωνικός, 90-91, 97, 140-141
Ωρωπός Πρέβεζας, 178
Ώτος, 215, 273

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

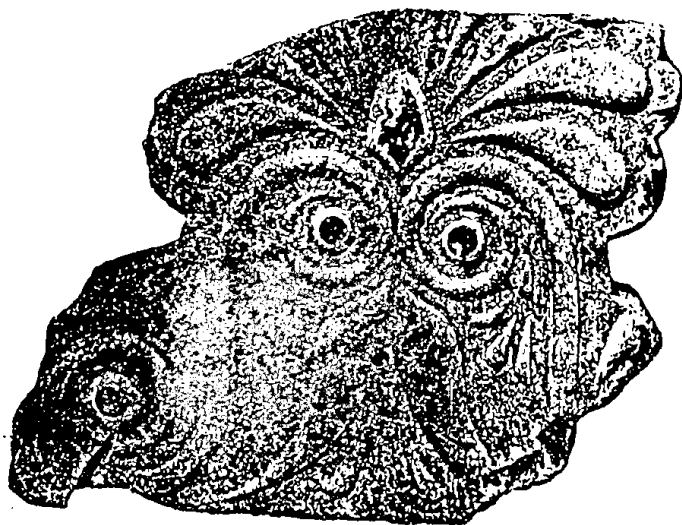

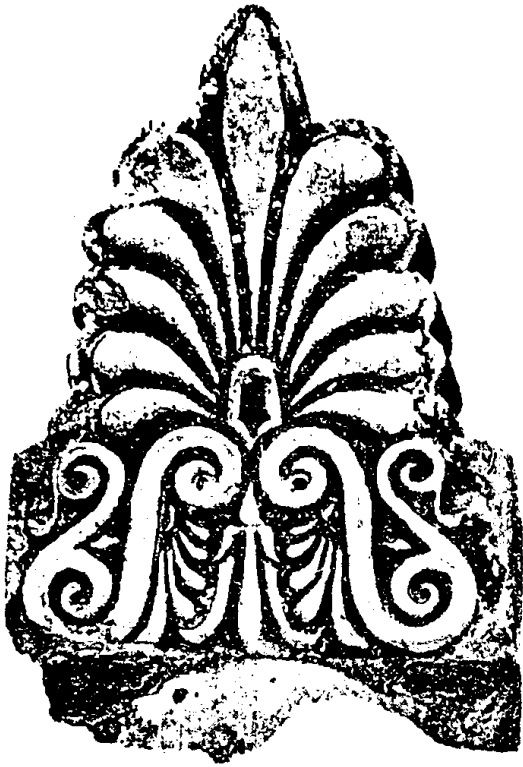
α

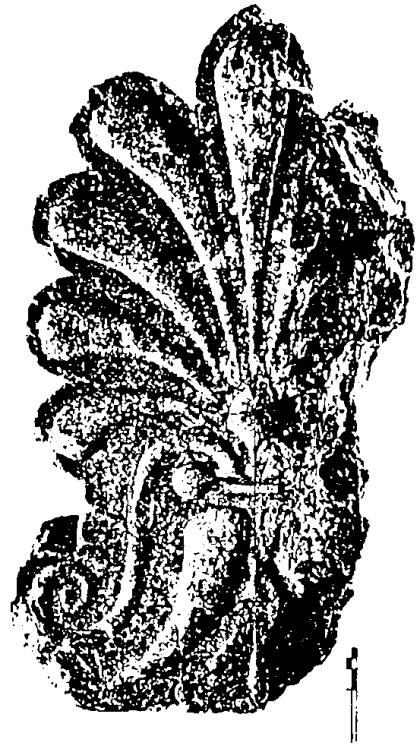
β

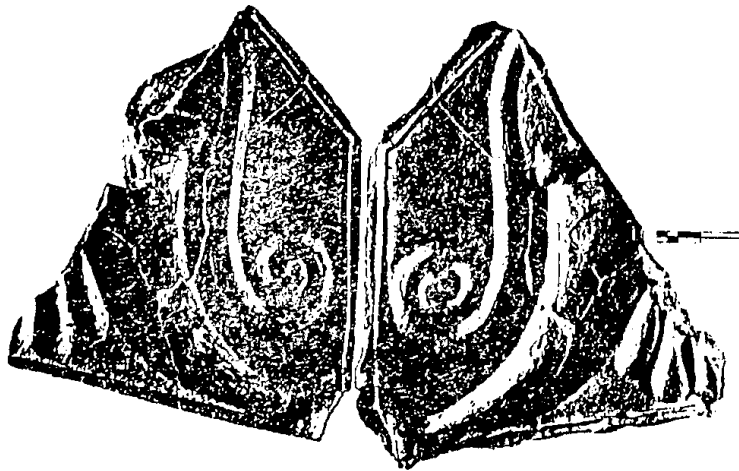
γ

α

β

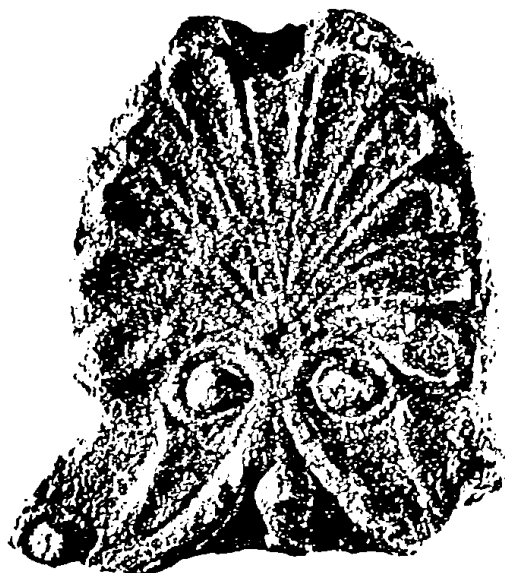

γ

α

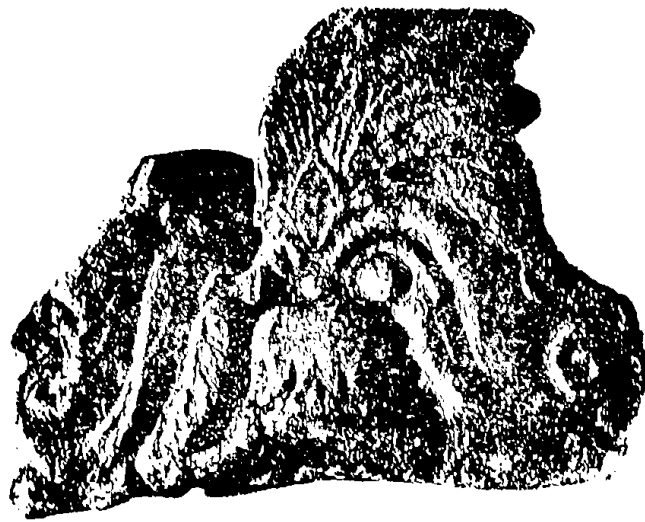

β

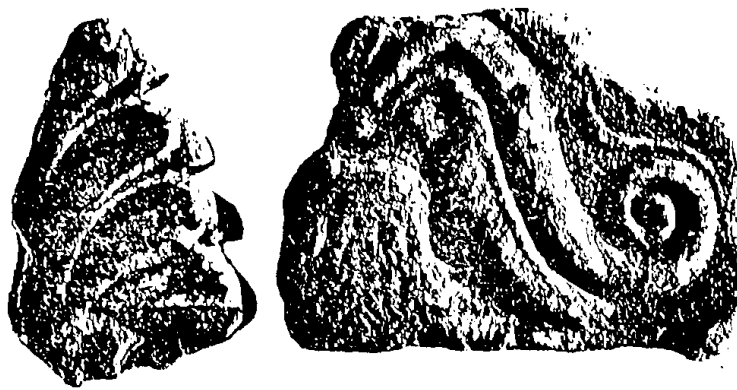

γ

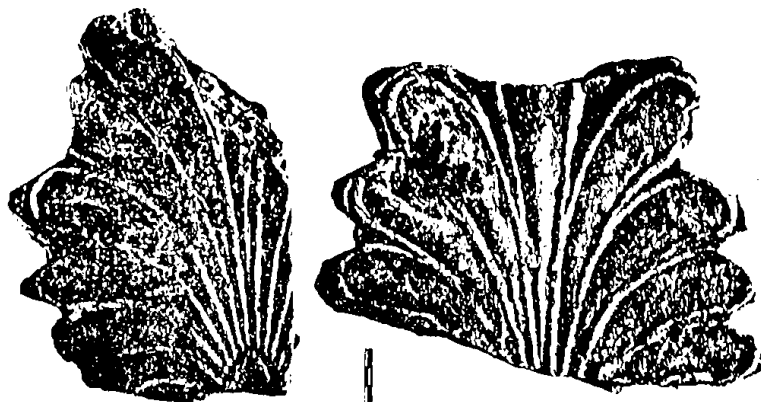

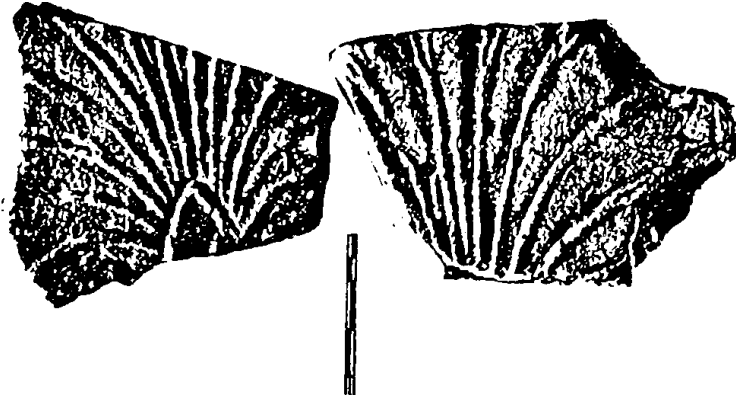
α

β

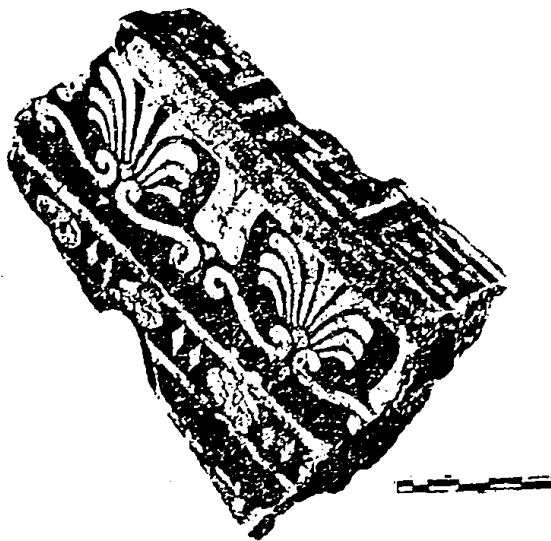
γ

α

β

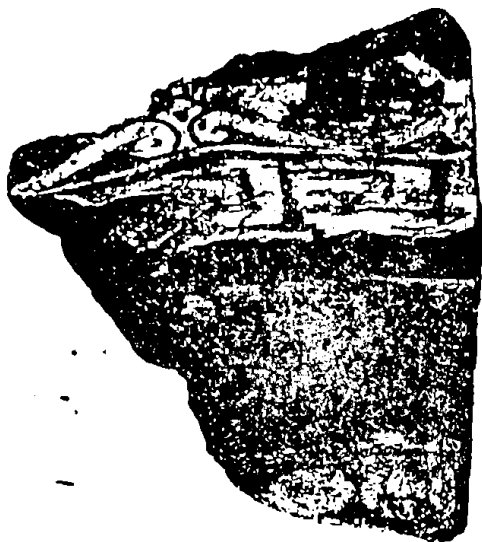
γ

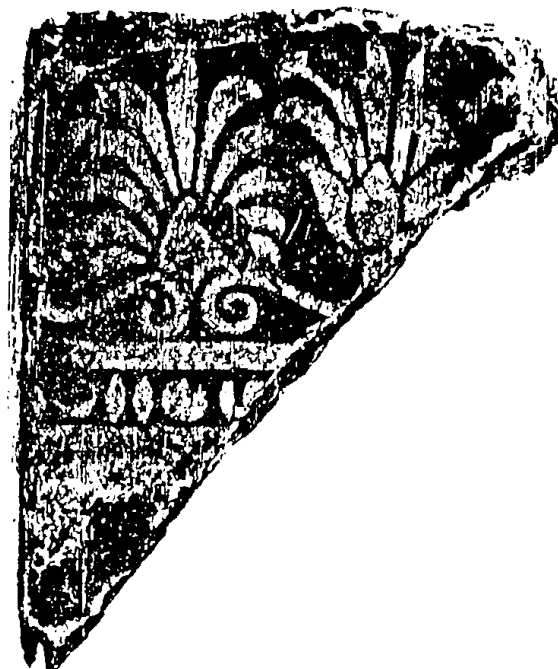
α

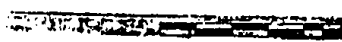
β

α

β

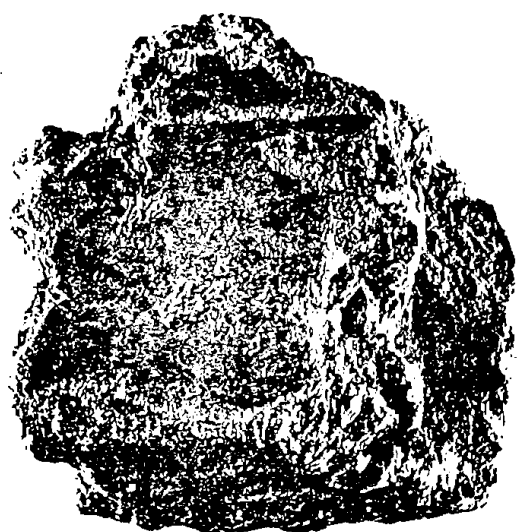

γ

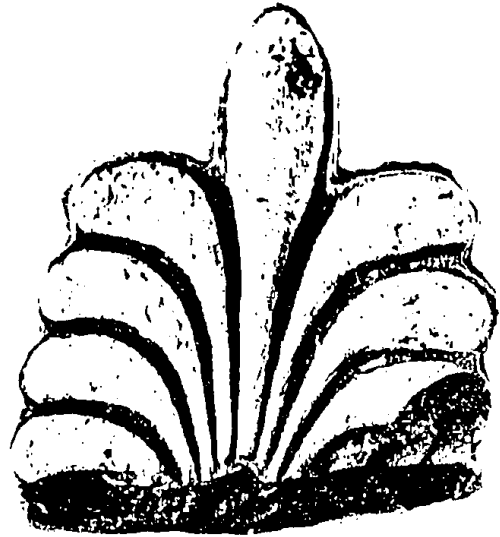
α

β

α

β

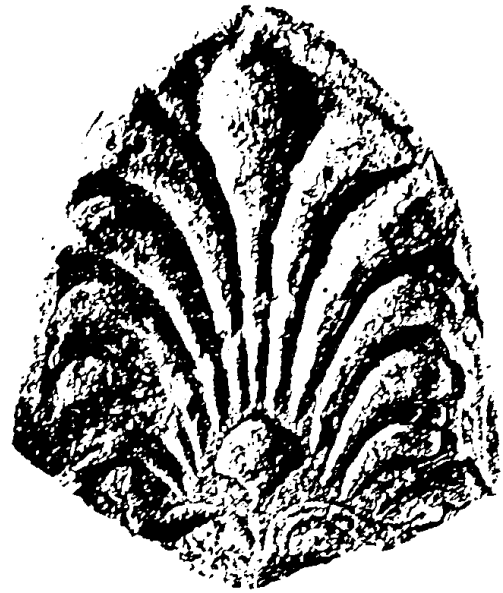
γ

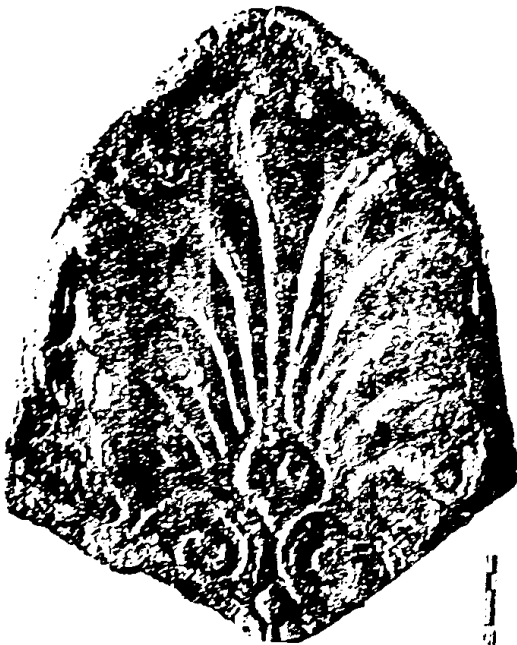
δ

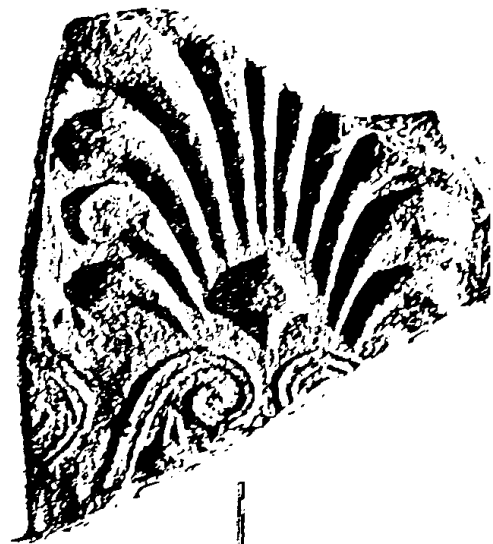
α

β

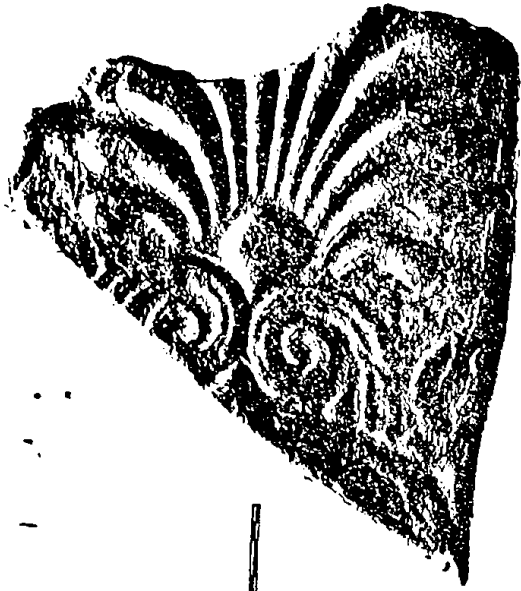

γ

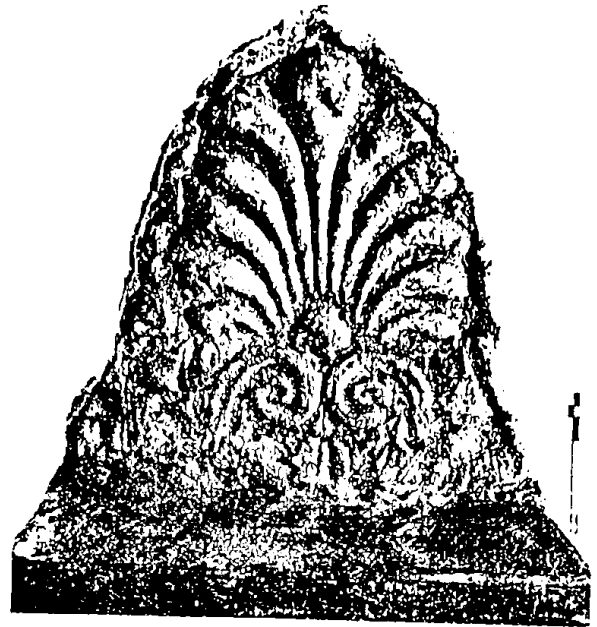

δ

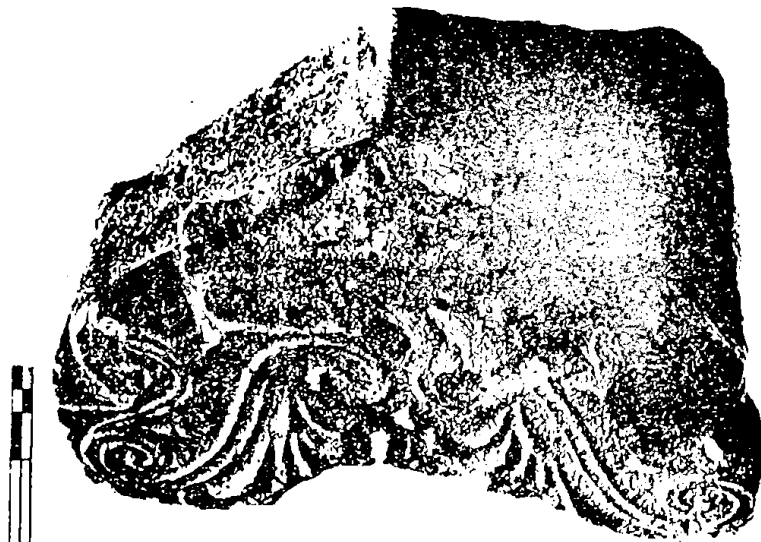

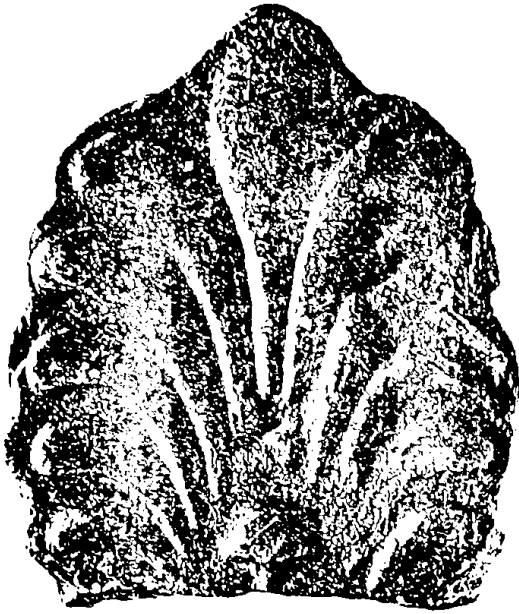
α

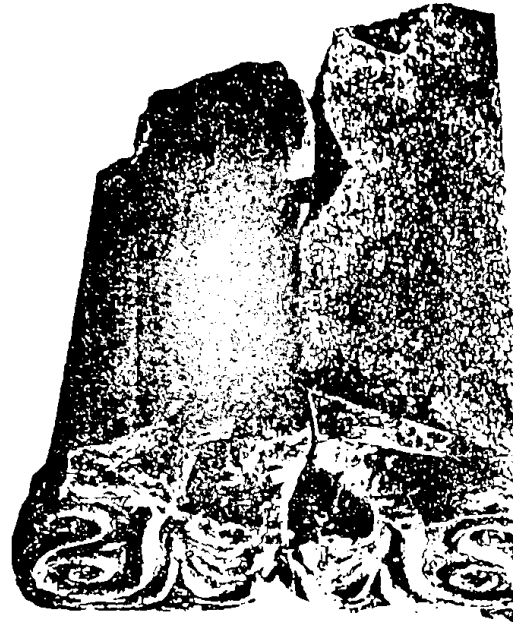
β

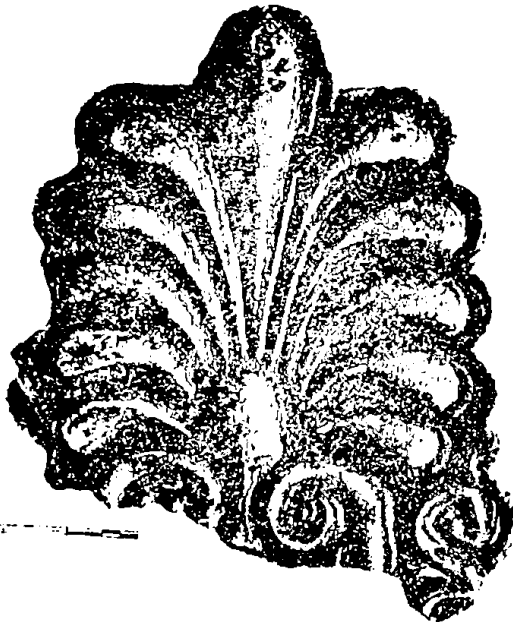
γ

α

β

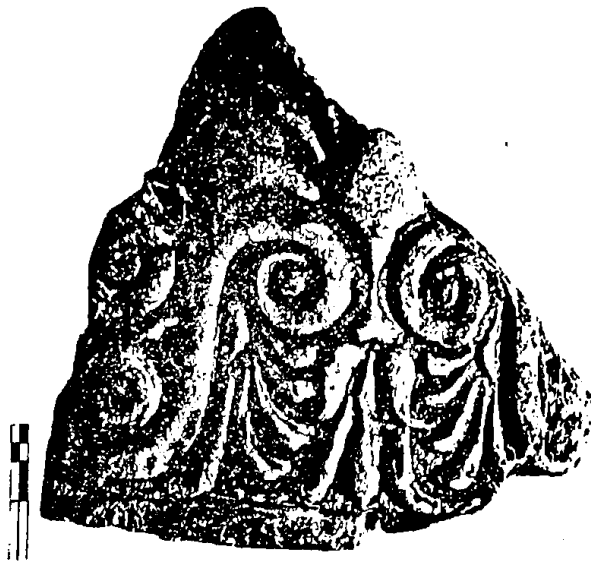

γ

δ

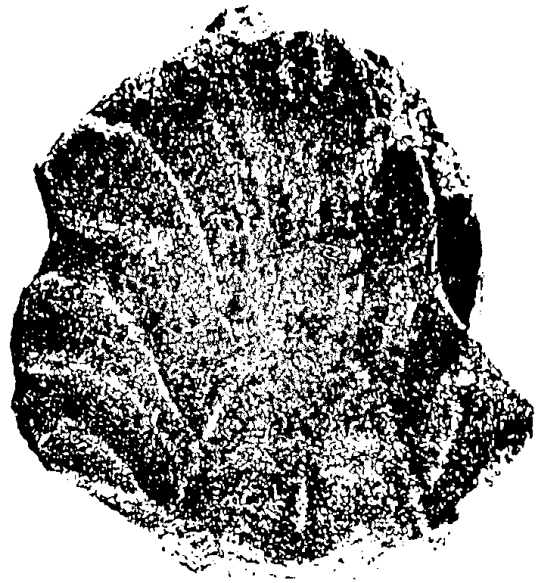
α

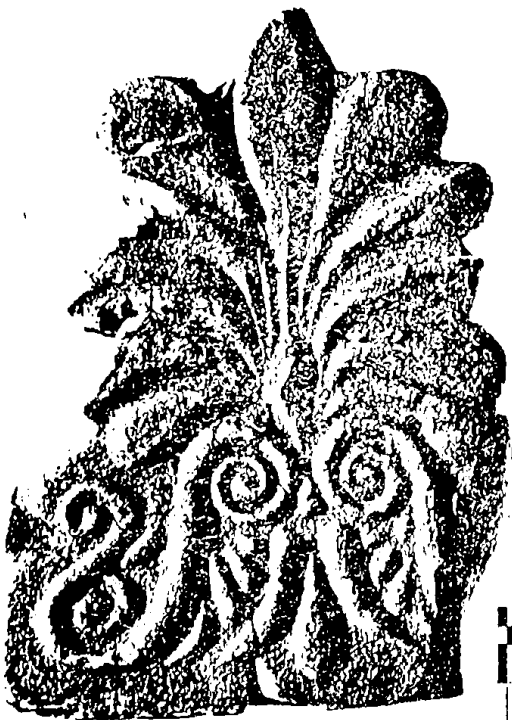
β

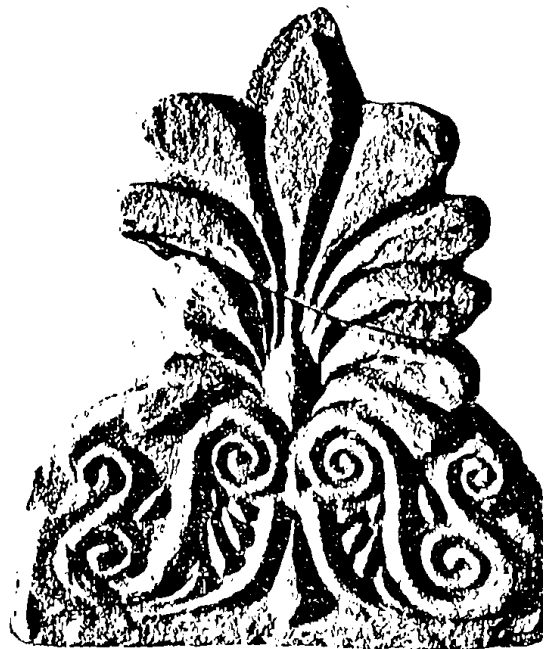
α

β

γ

δ

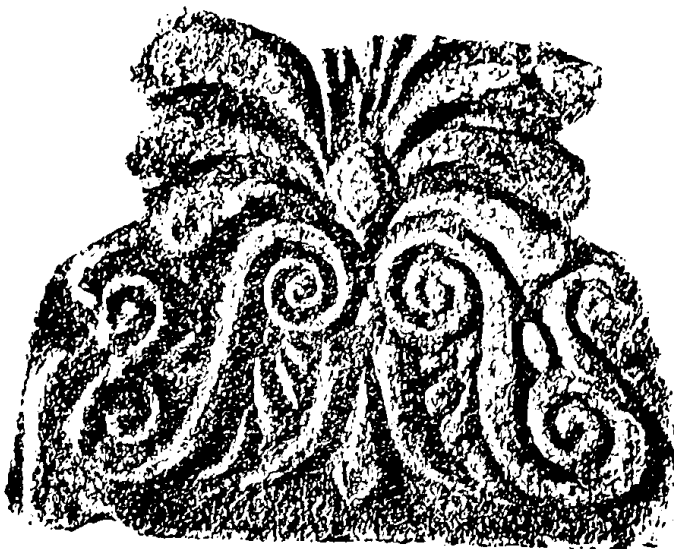

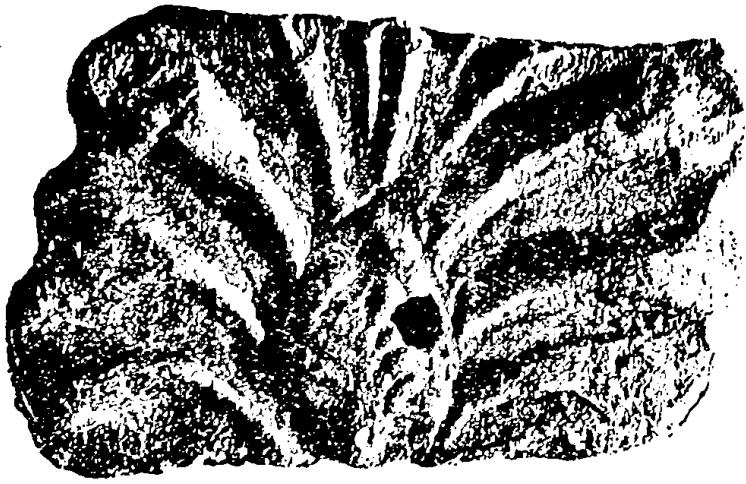
α

β

γ

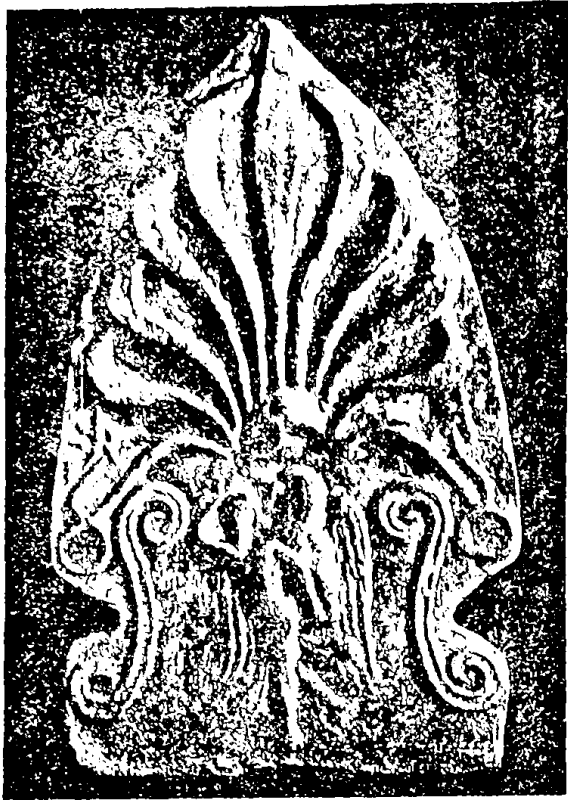
α

β

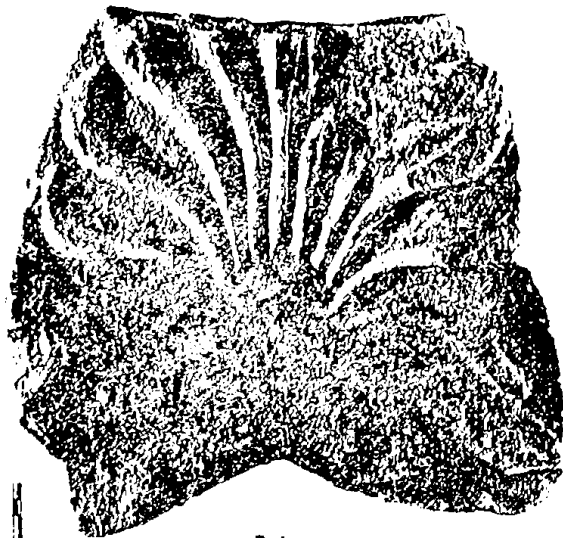
γ

α

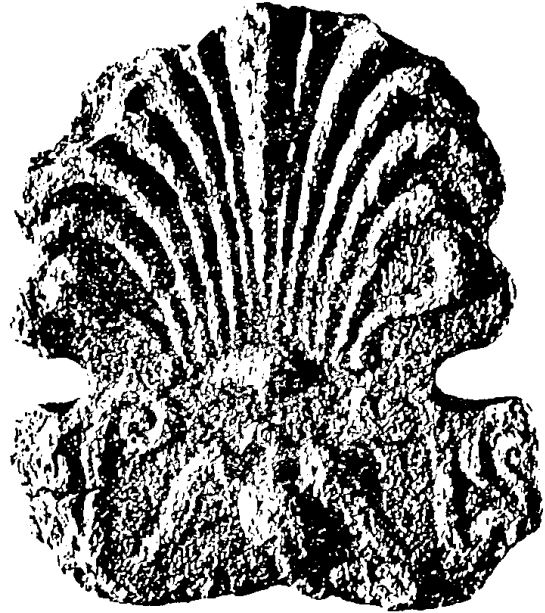
β

γ

α

β

γ

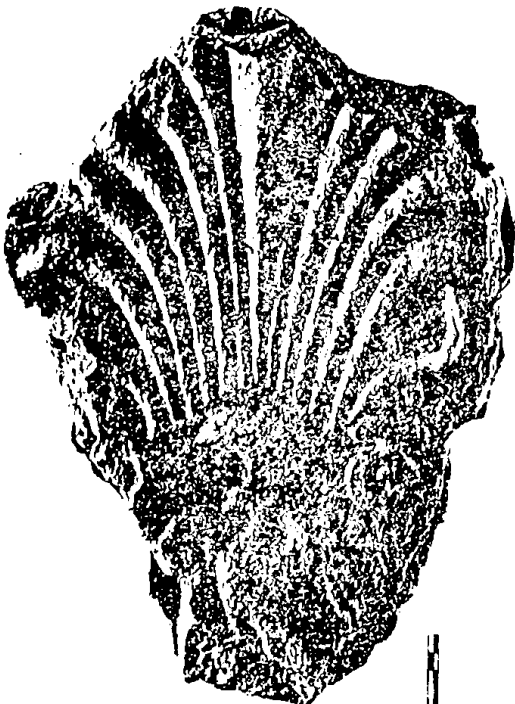

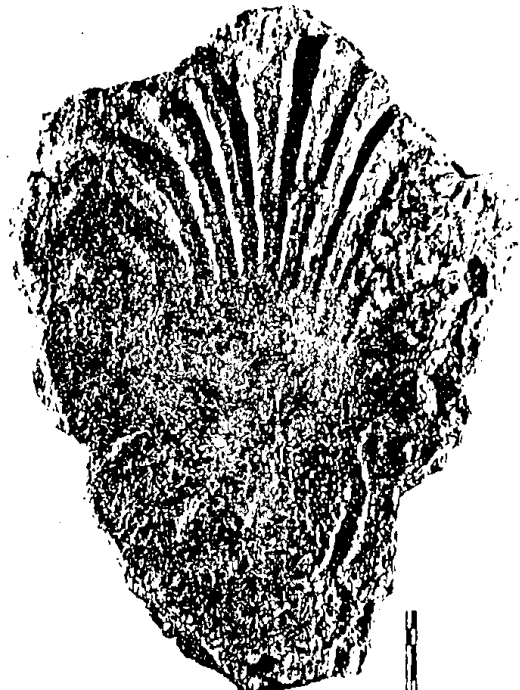
α

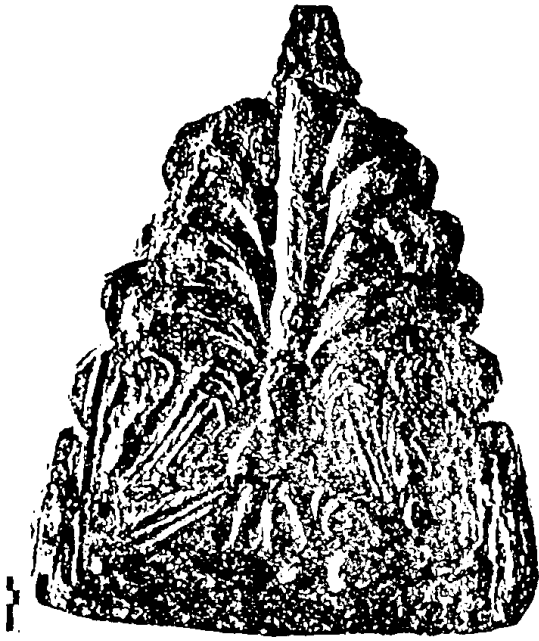
β

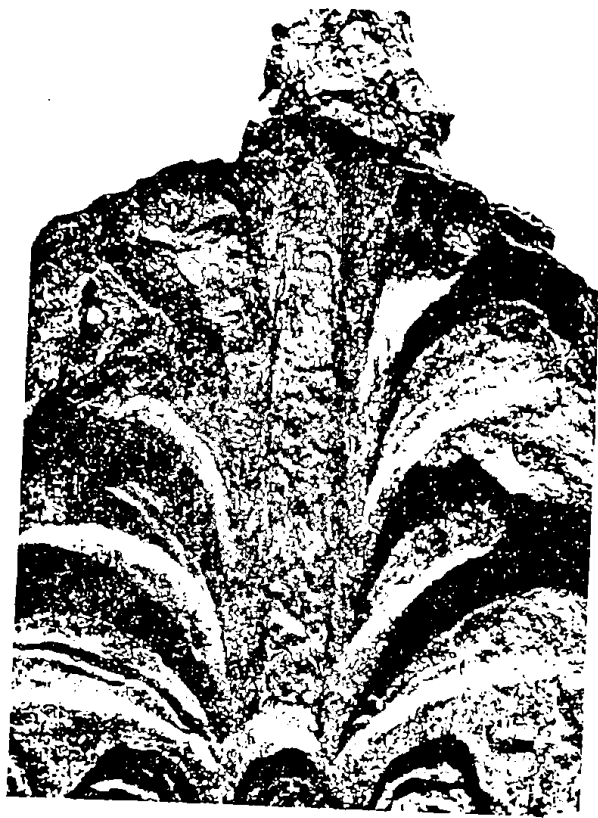
γ

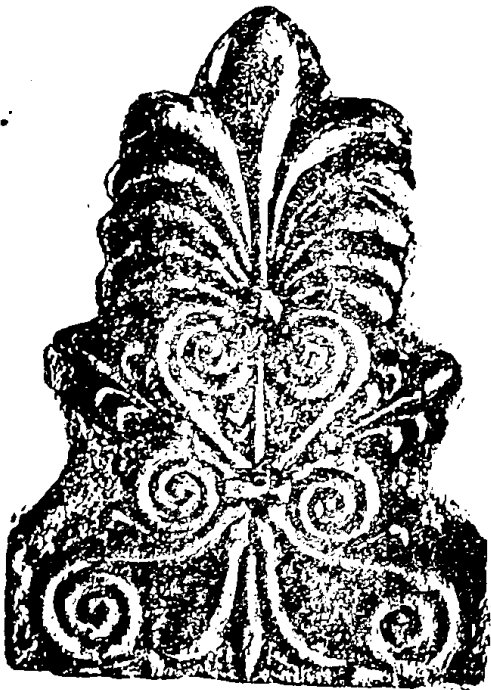
δ

α

β

γ

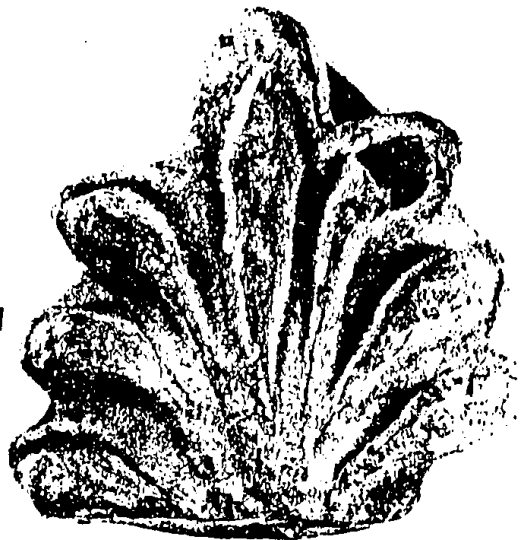

δ

α

β

γ

α

β

γ

δ

α

β

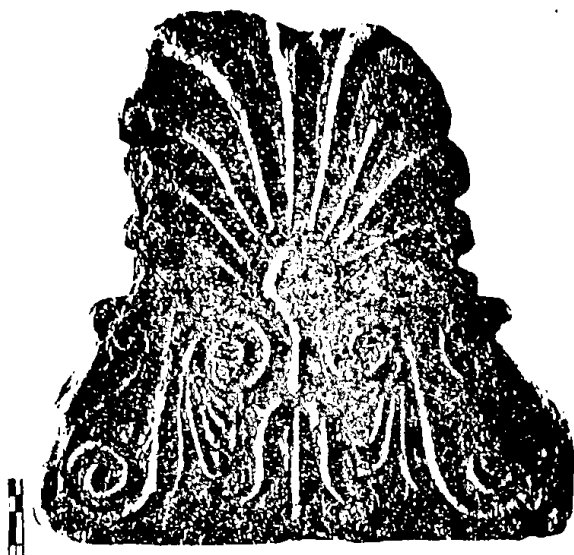

γ

δ

α

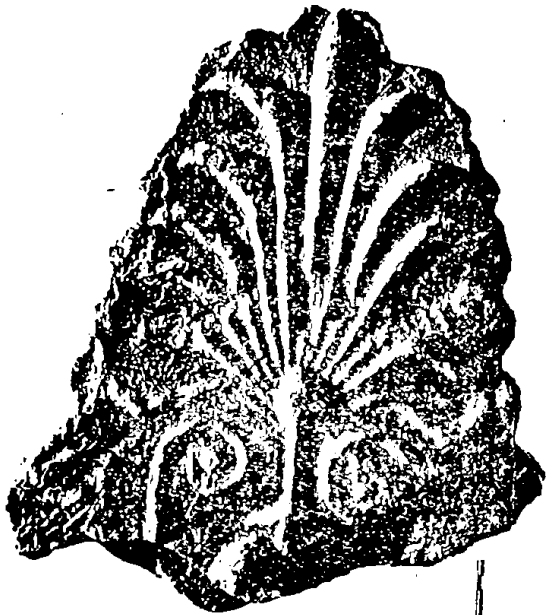

β

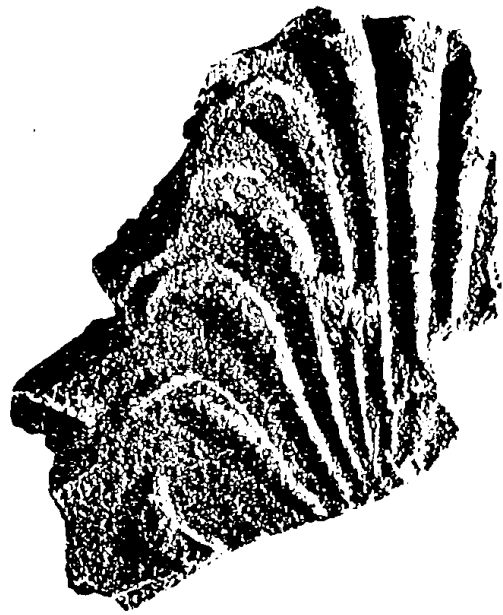

γ

α

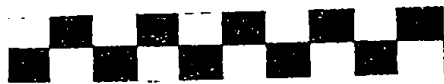
β

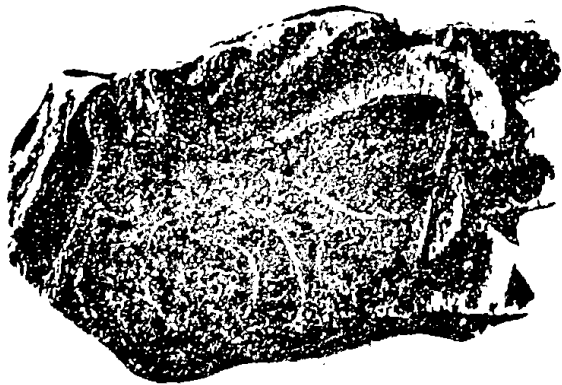
γ

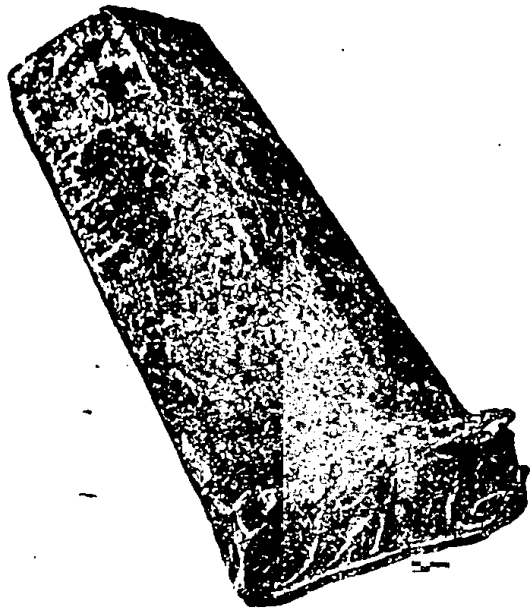
α

β

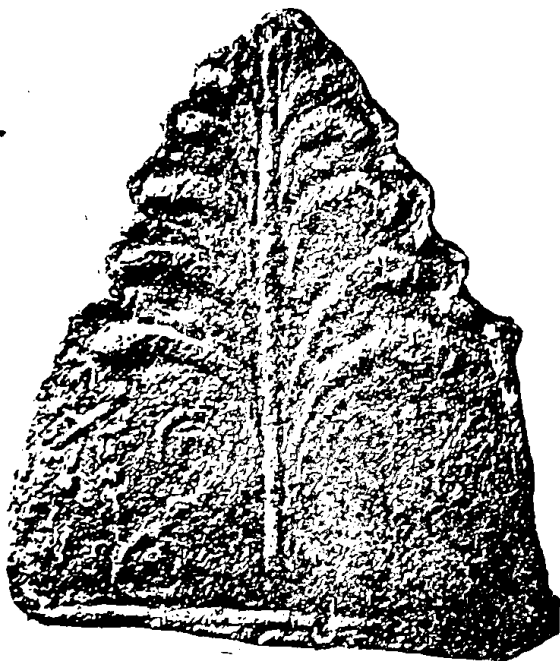
γ

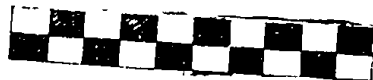
α

β

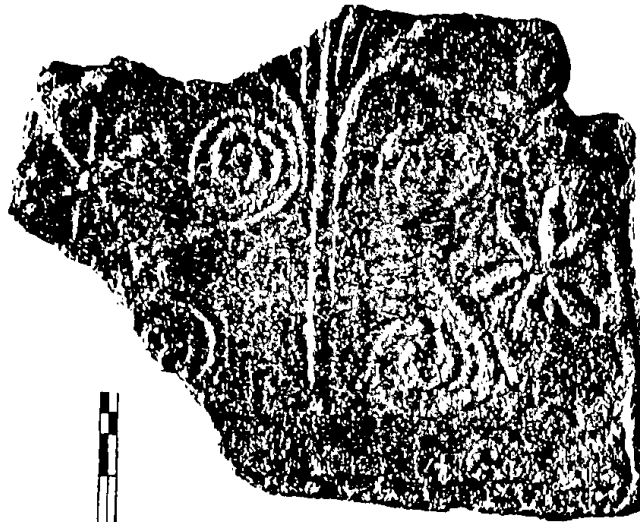

γ

δ

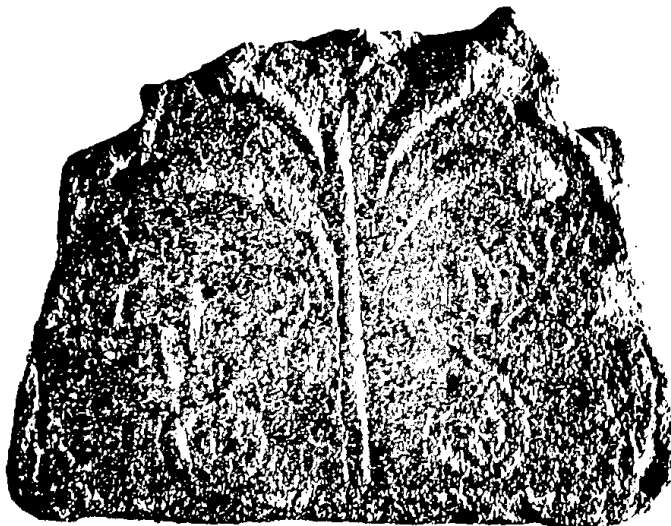

α

β

γ

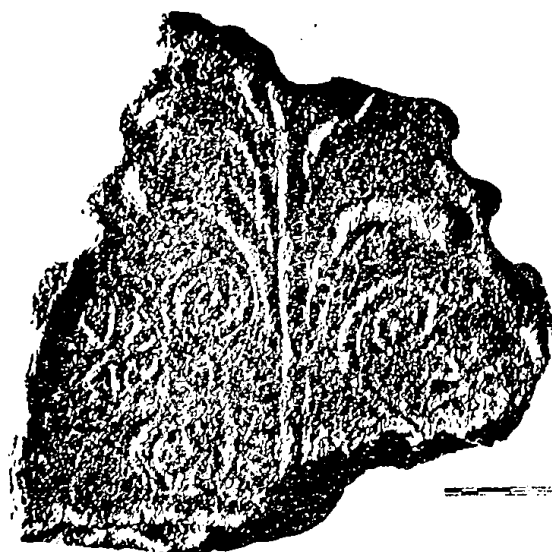

α

β

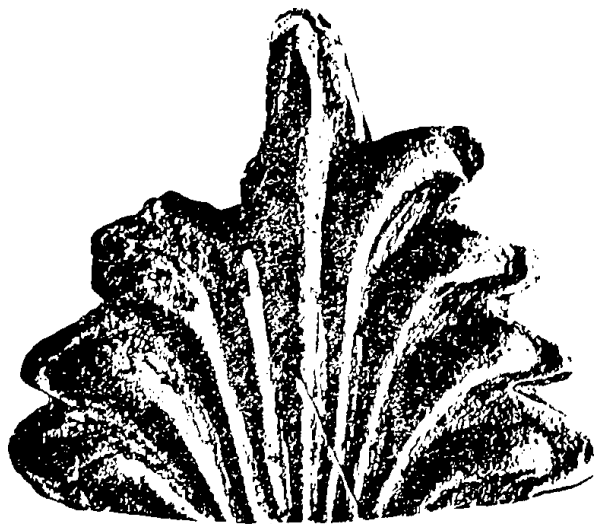
γ

α

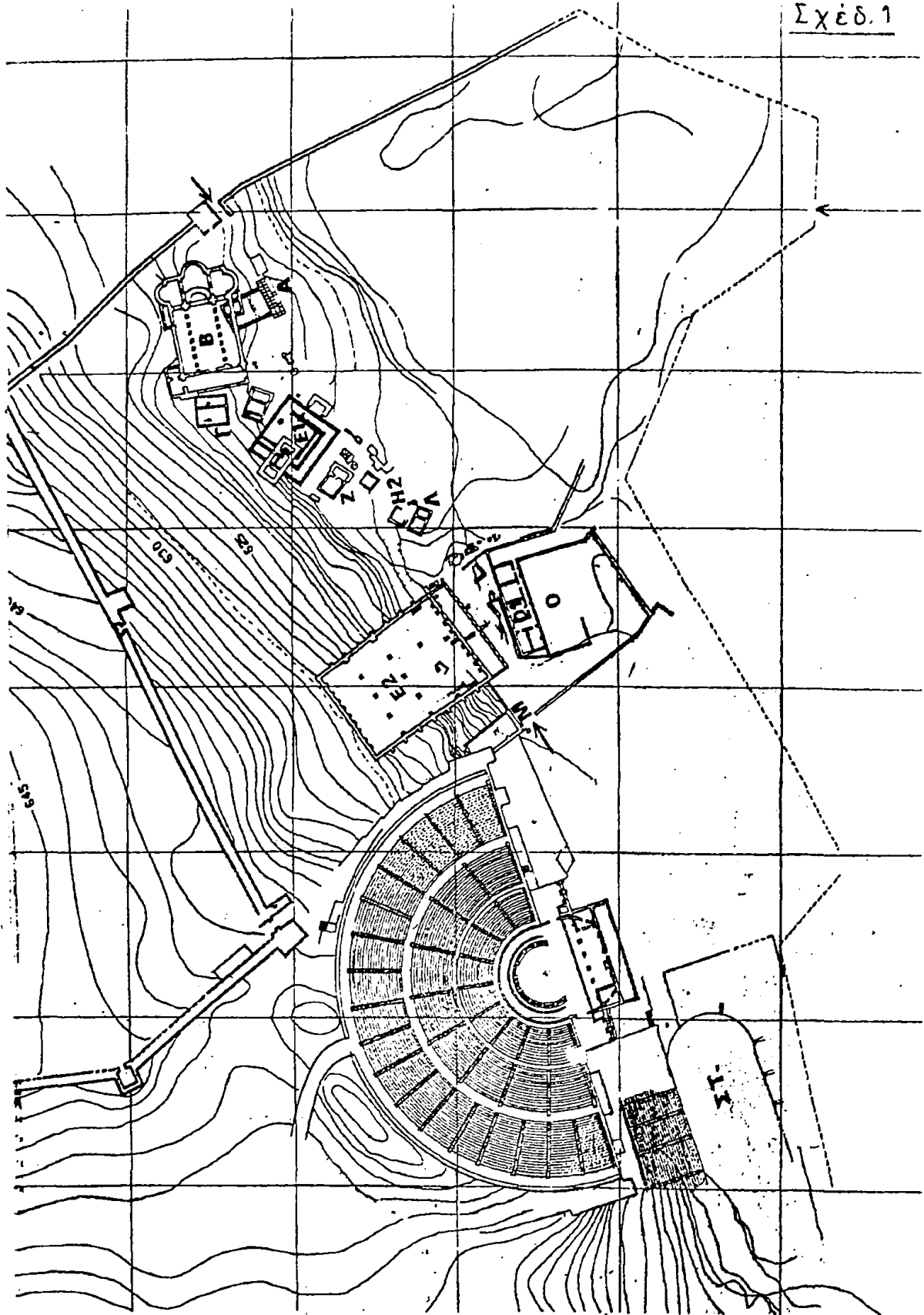
β

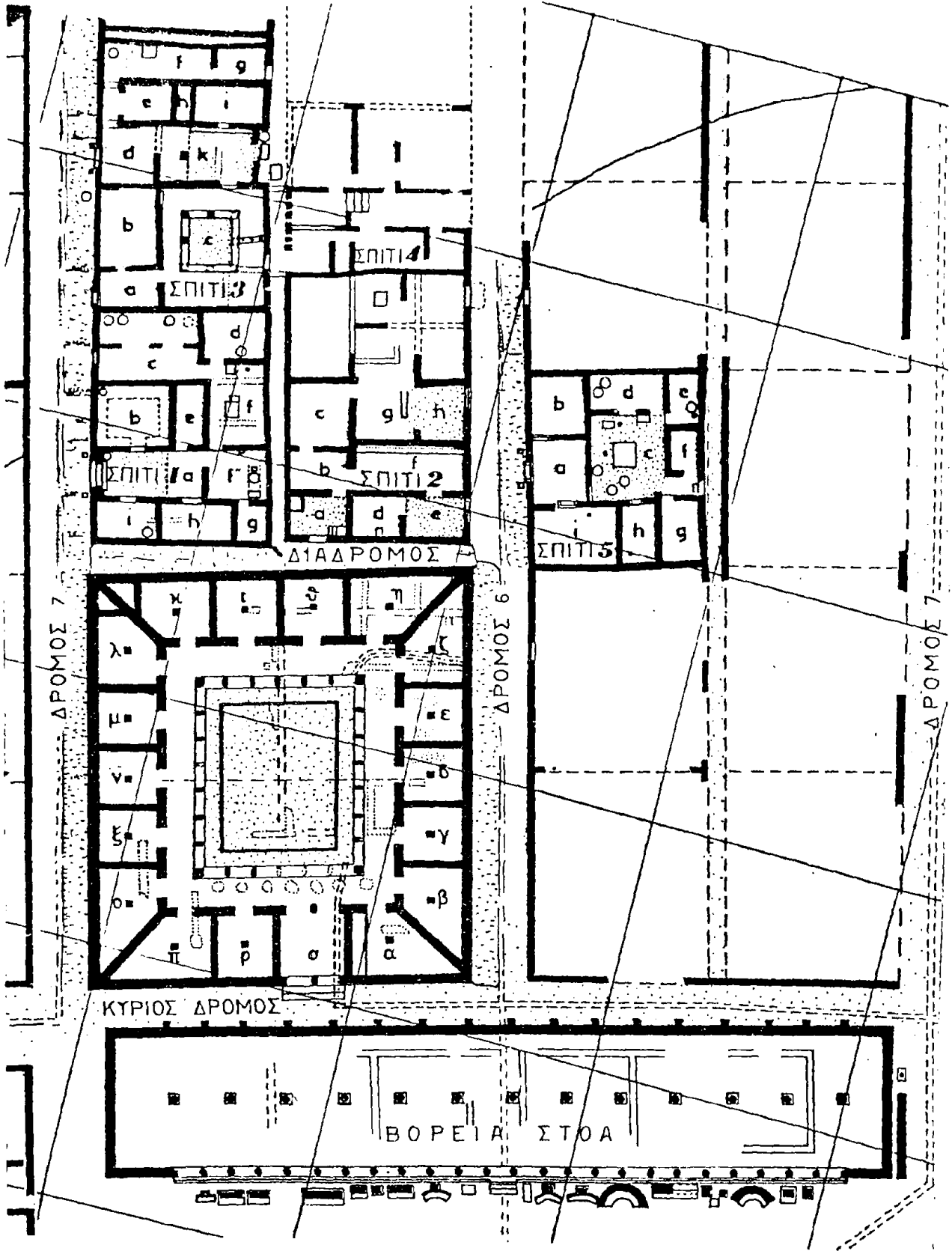

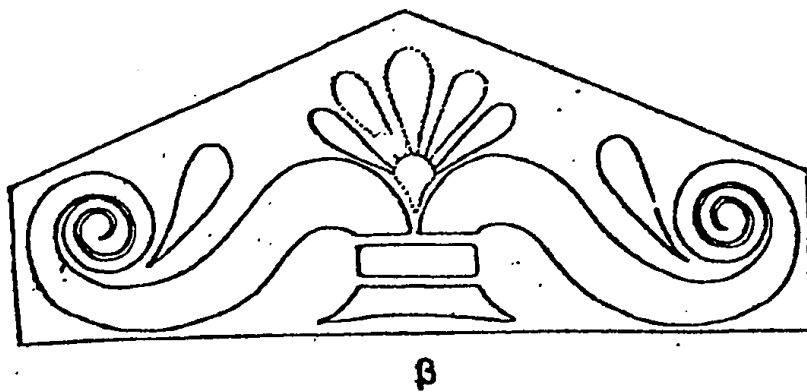
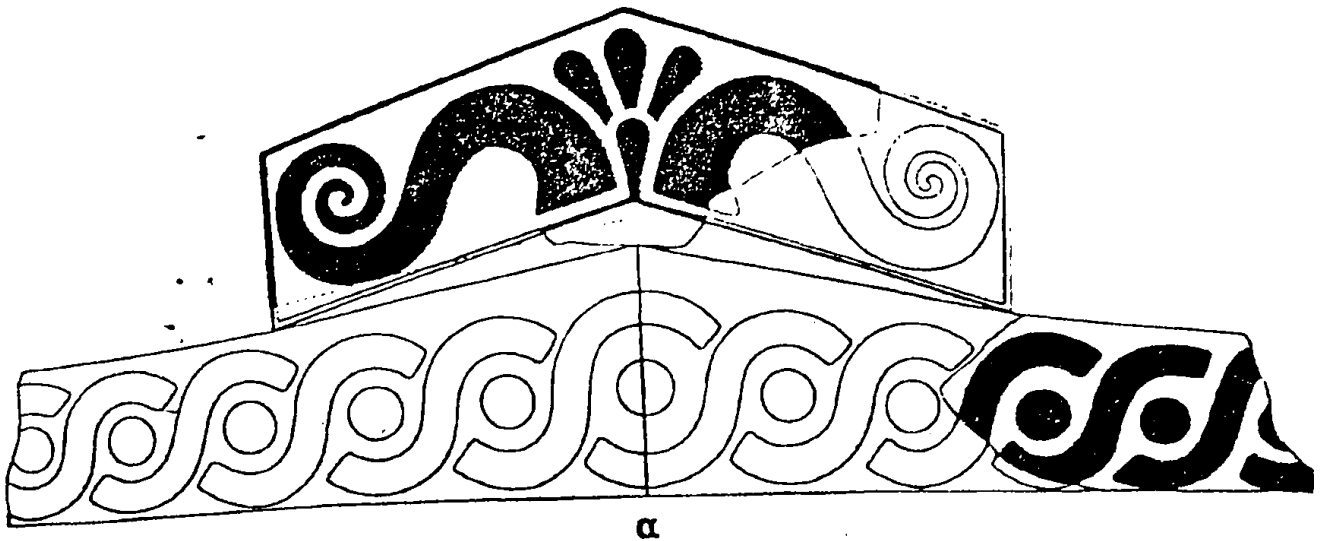
γ

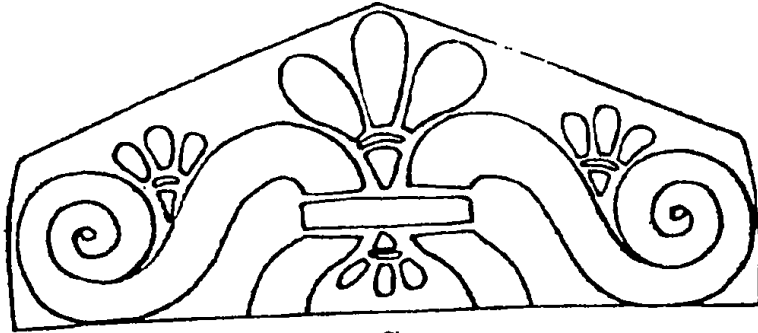

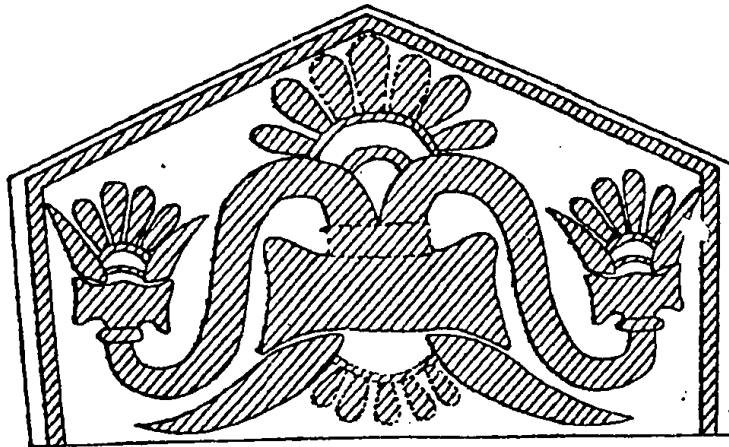

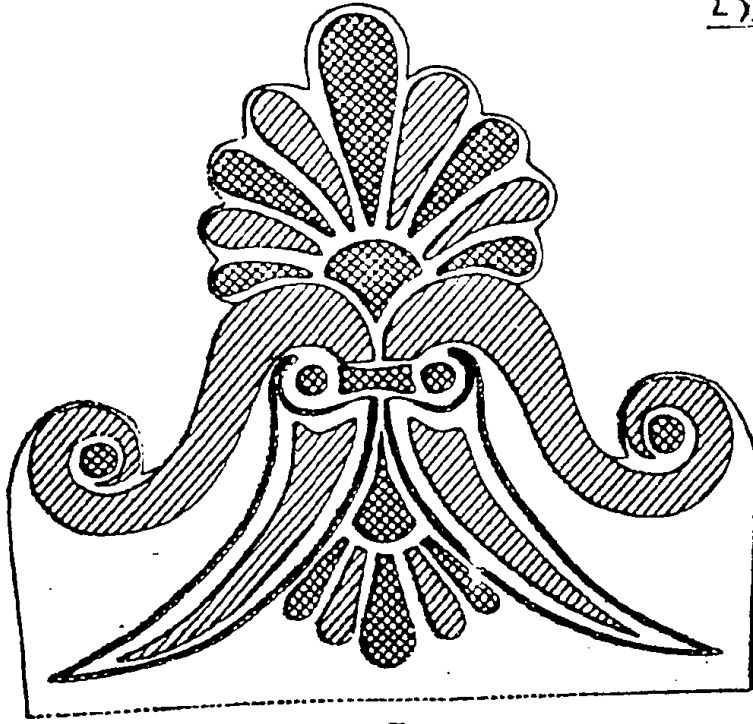

α

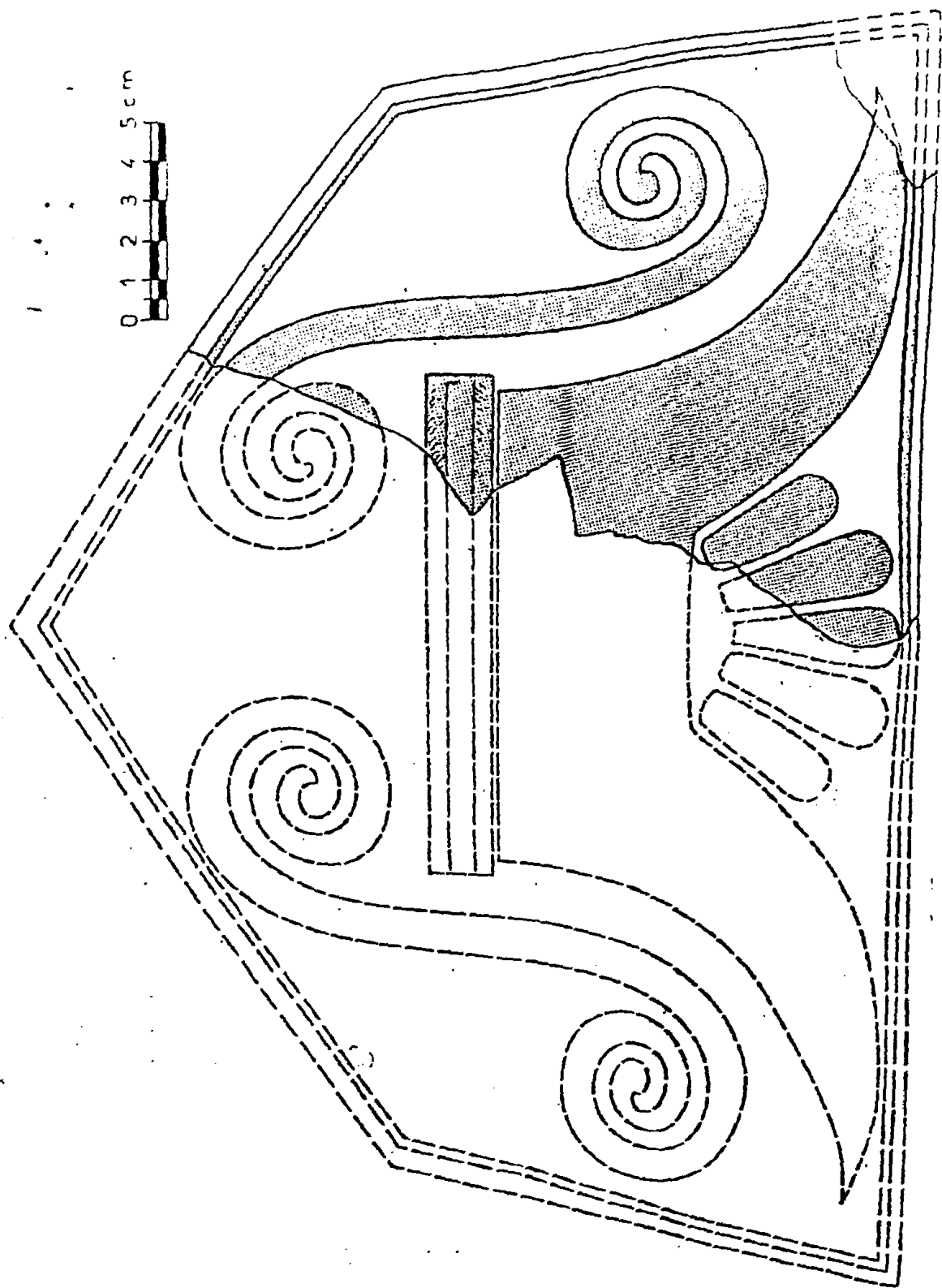
β

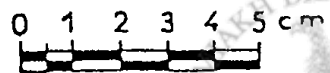
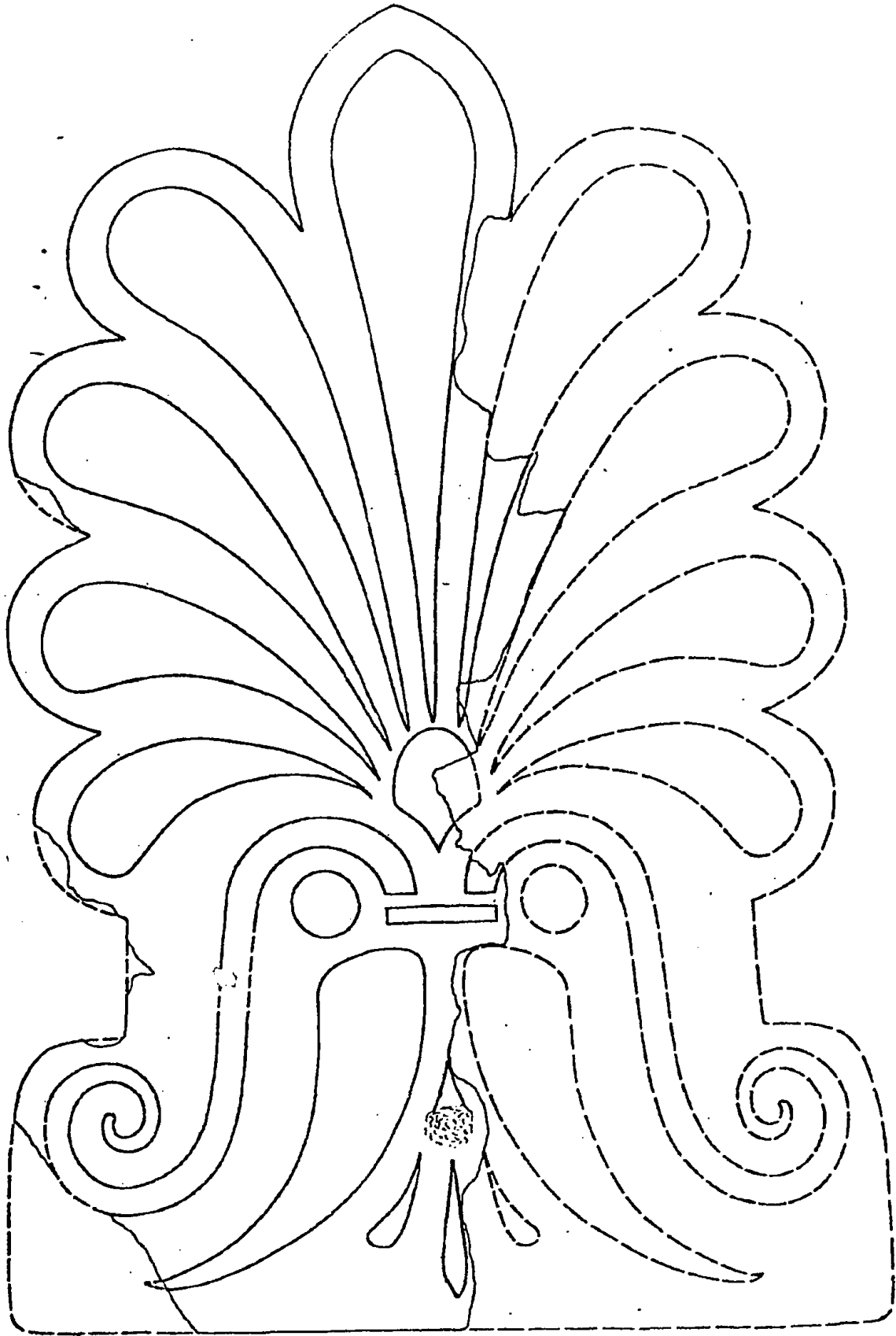

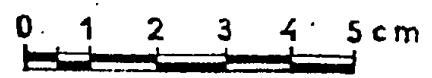
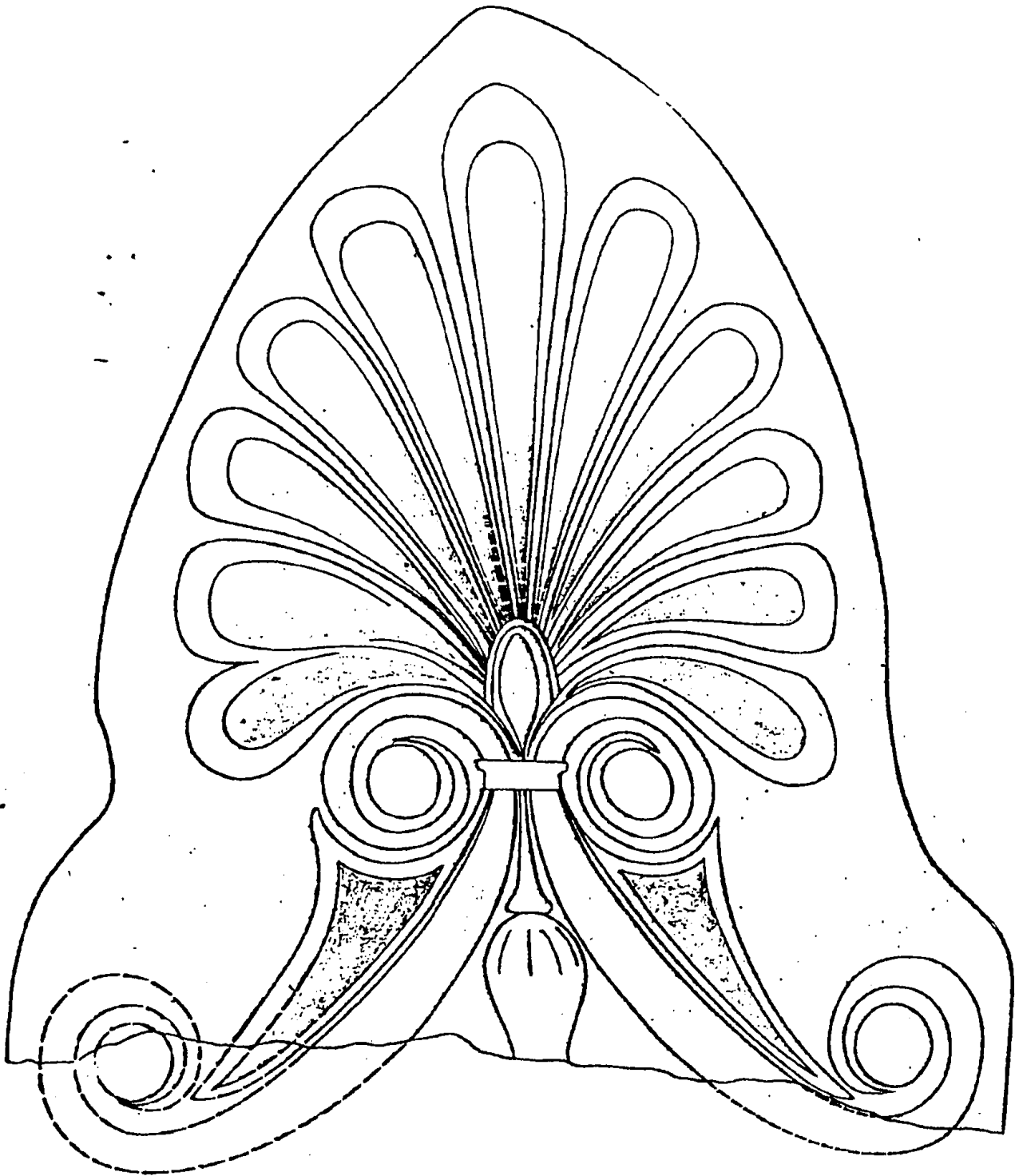
α

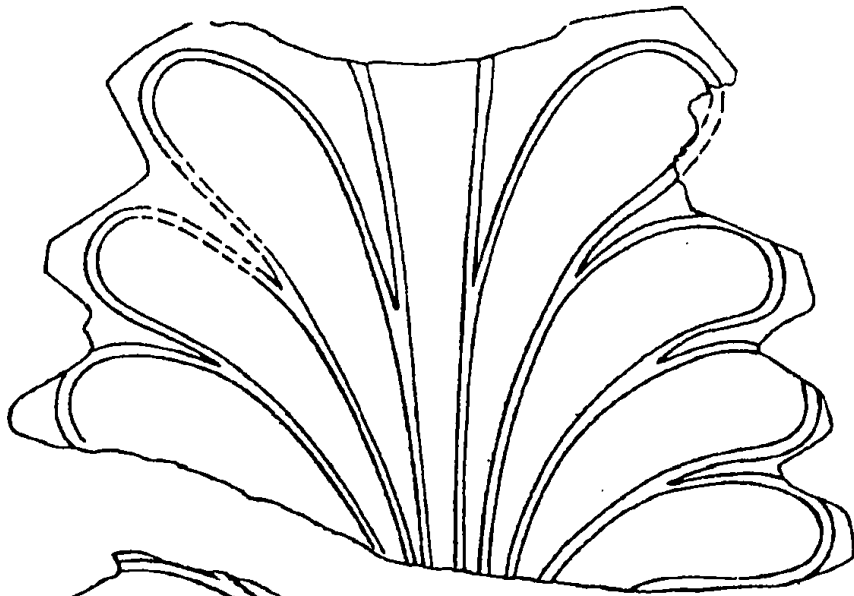

β

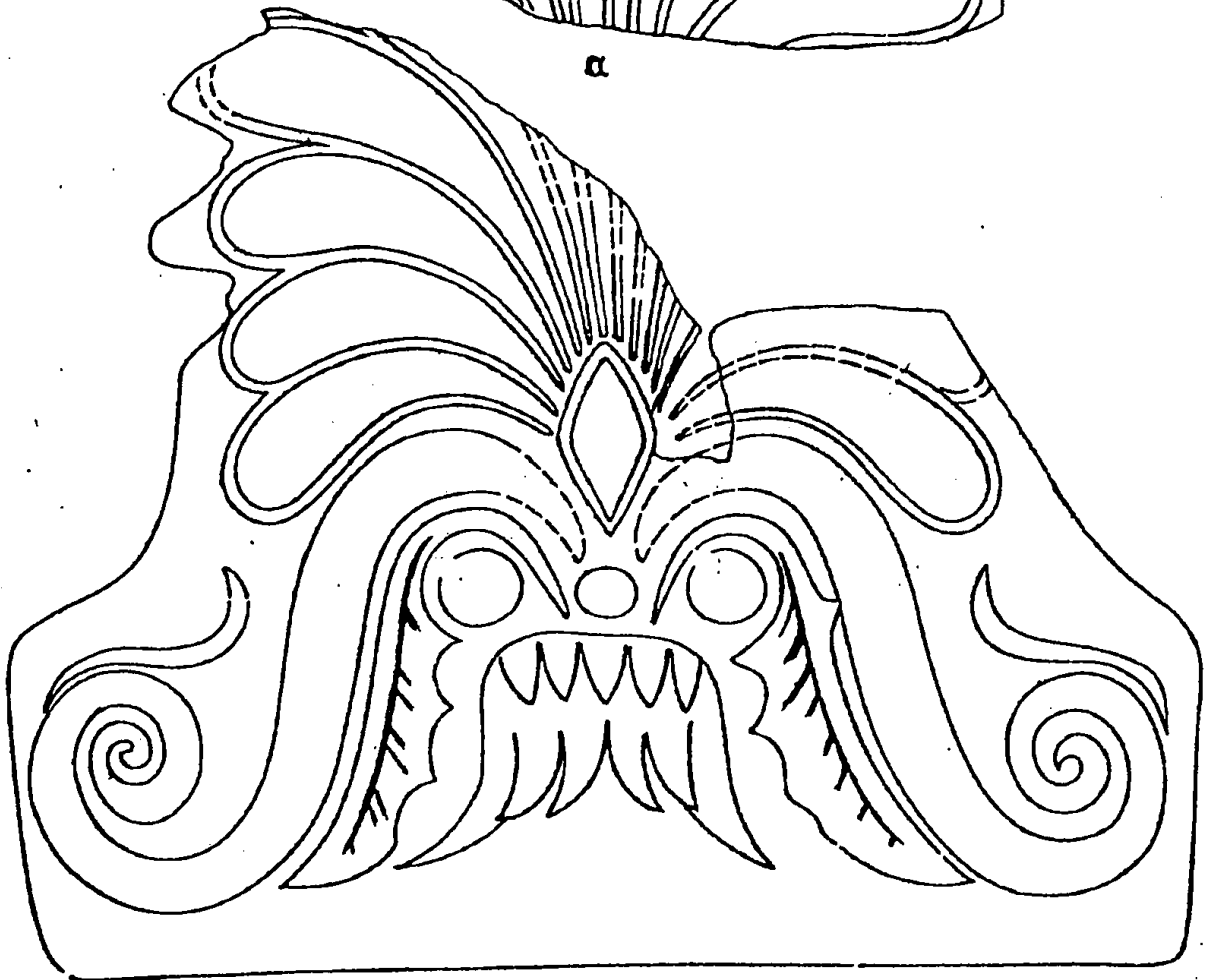

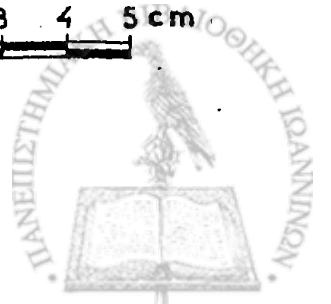
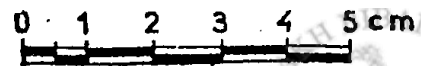

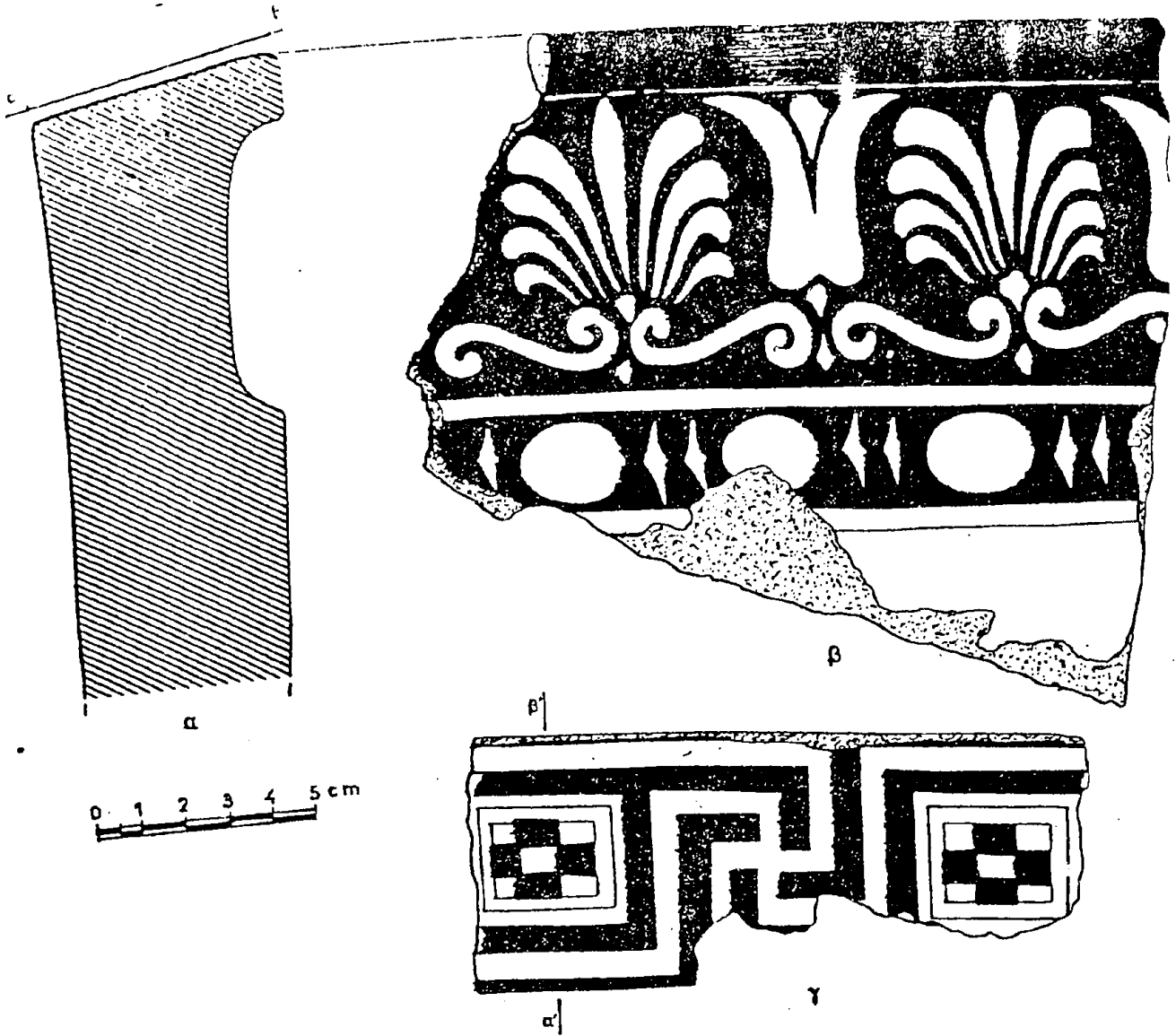

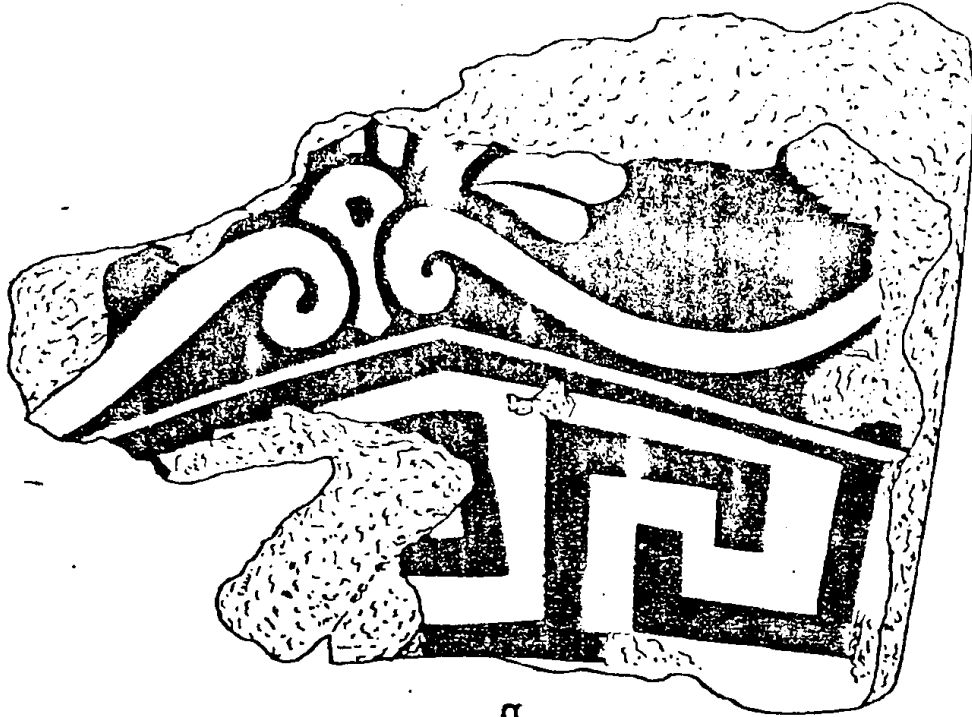
α

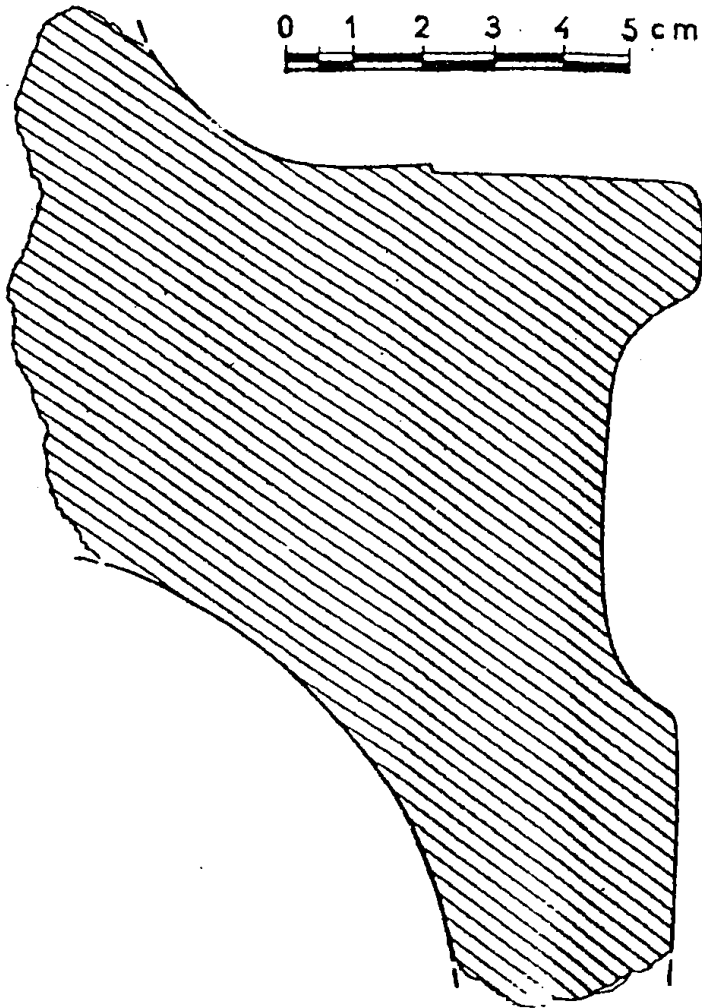
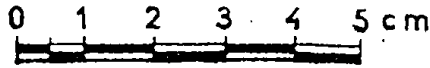
β

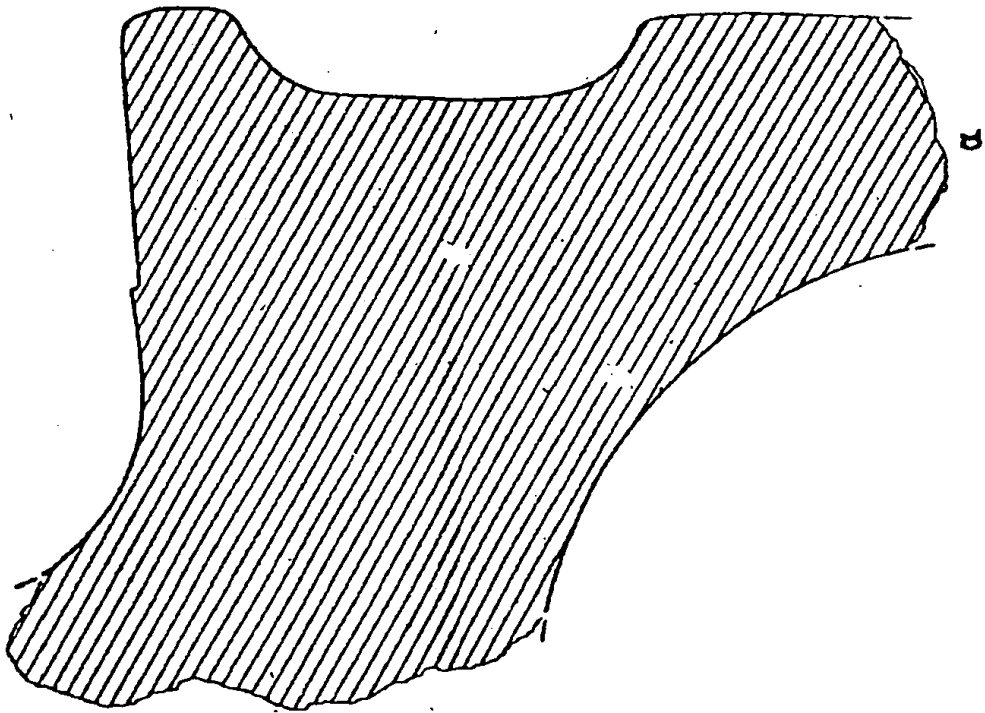
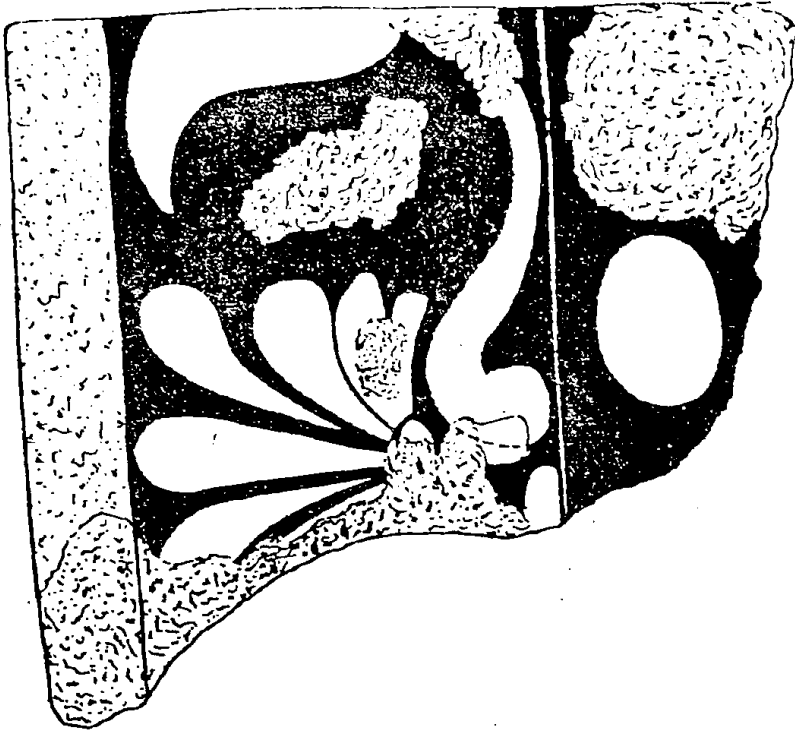

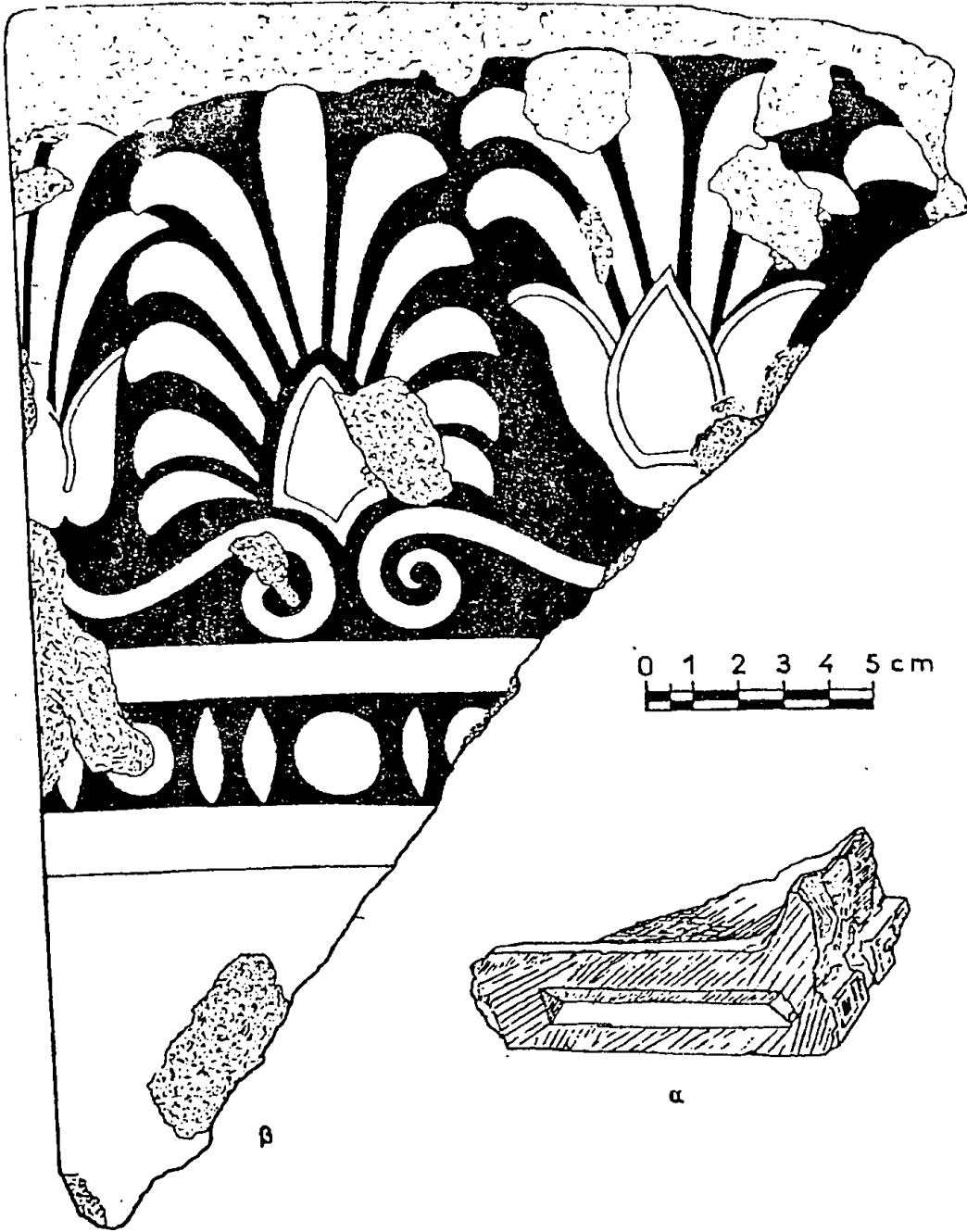

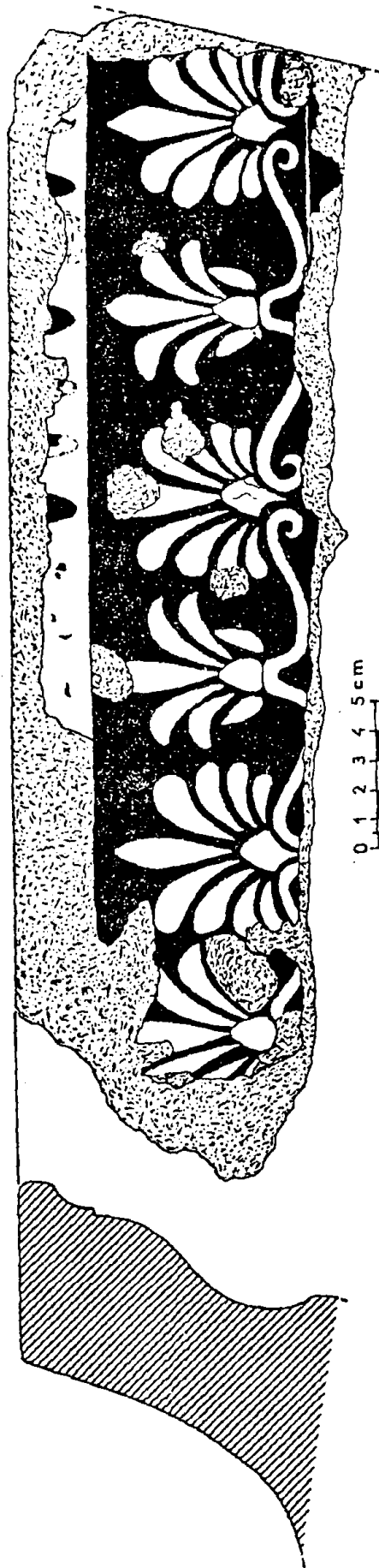

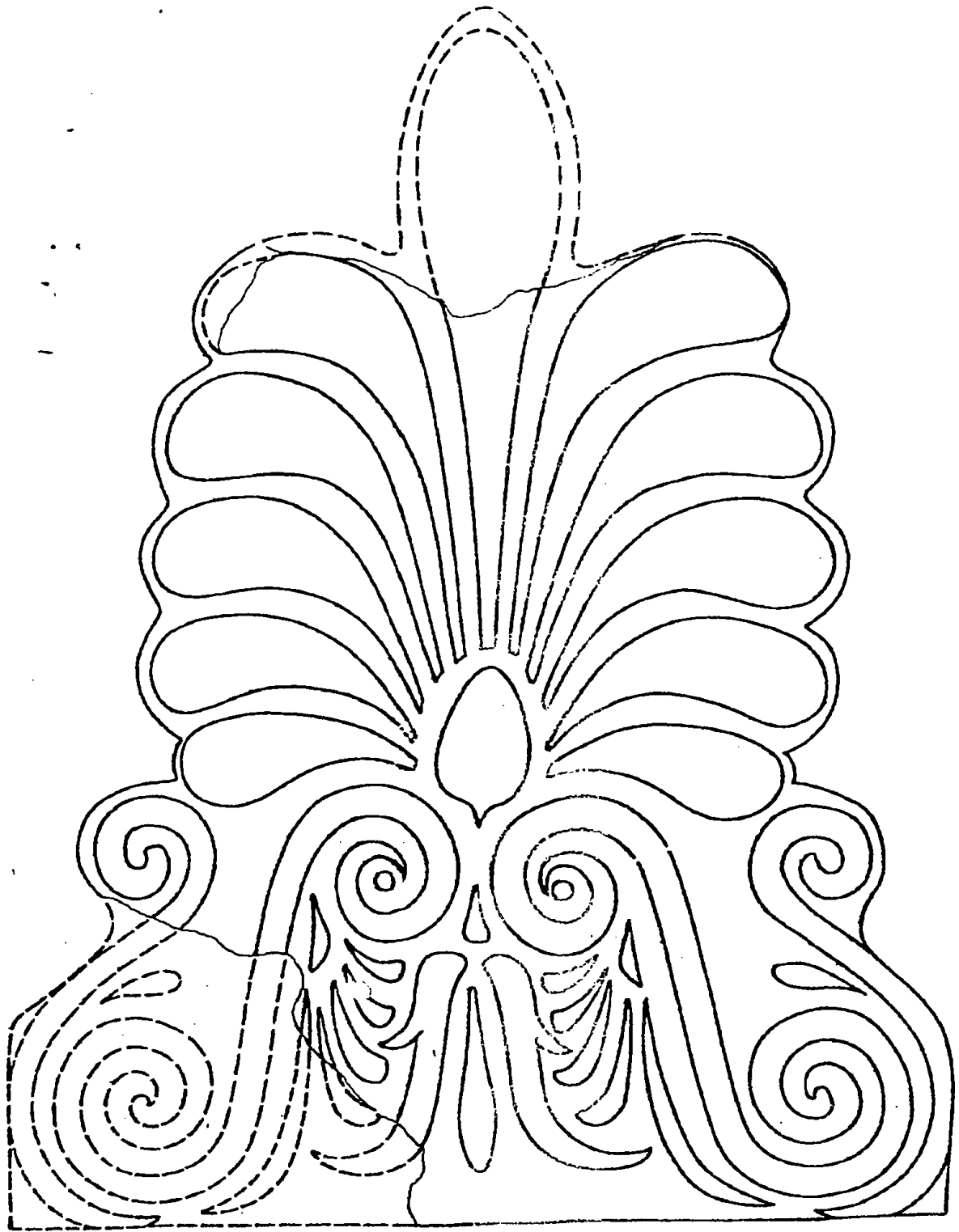
α

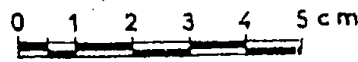
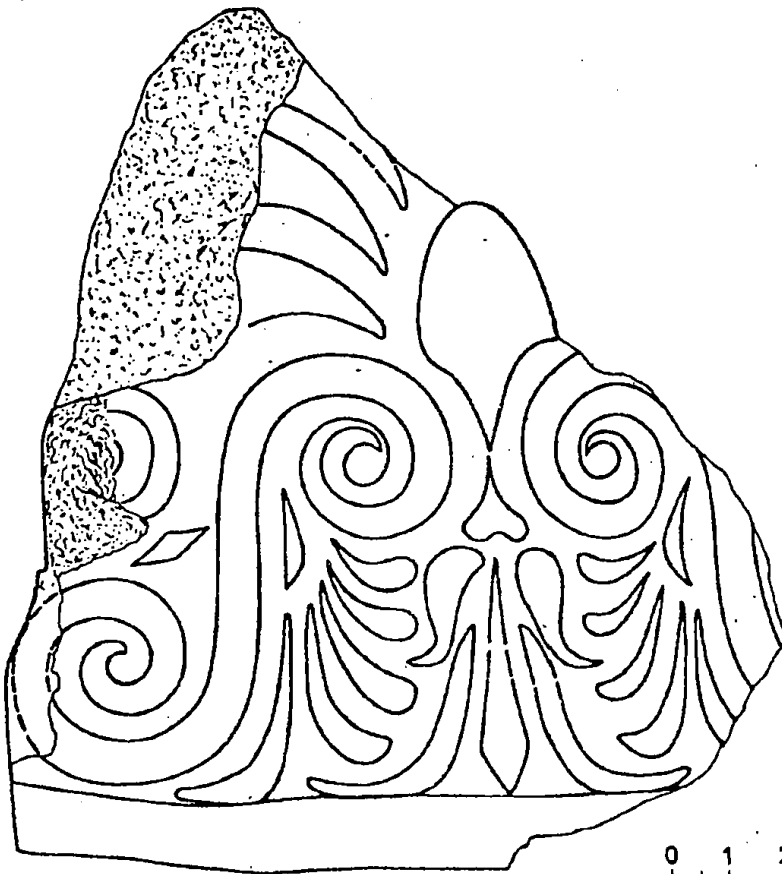
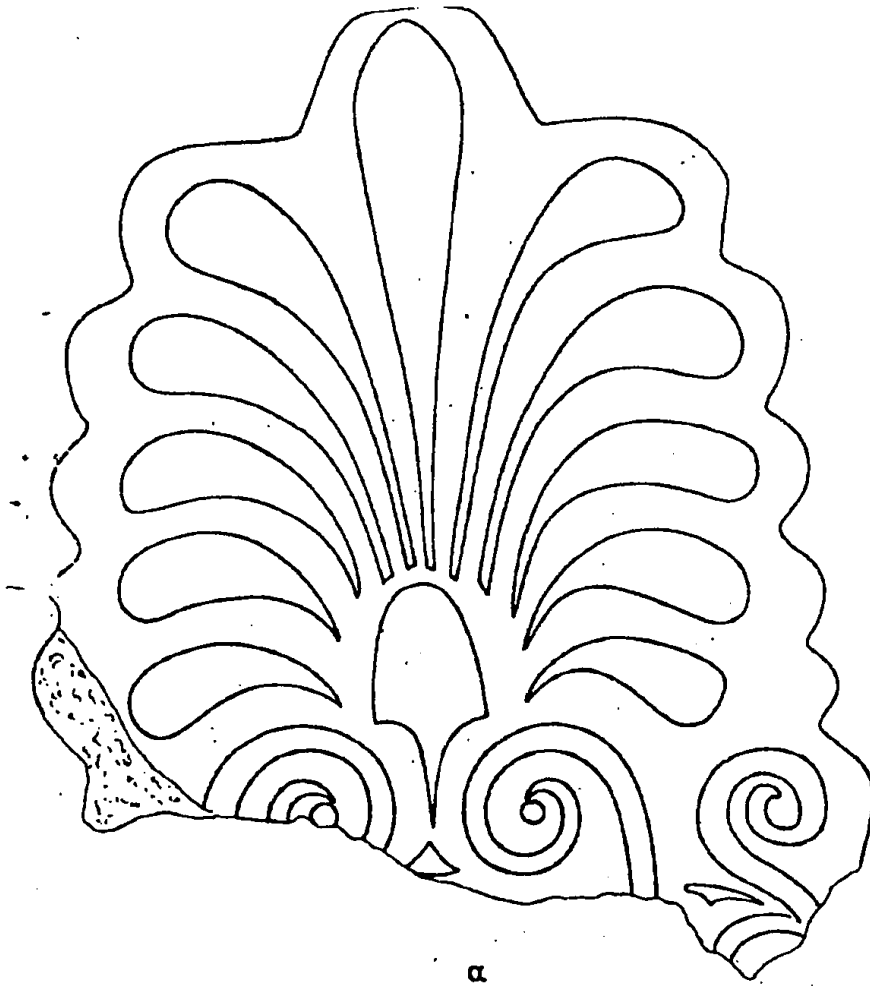

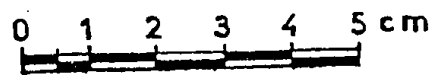
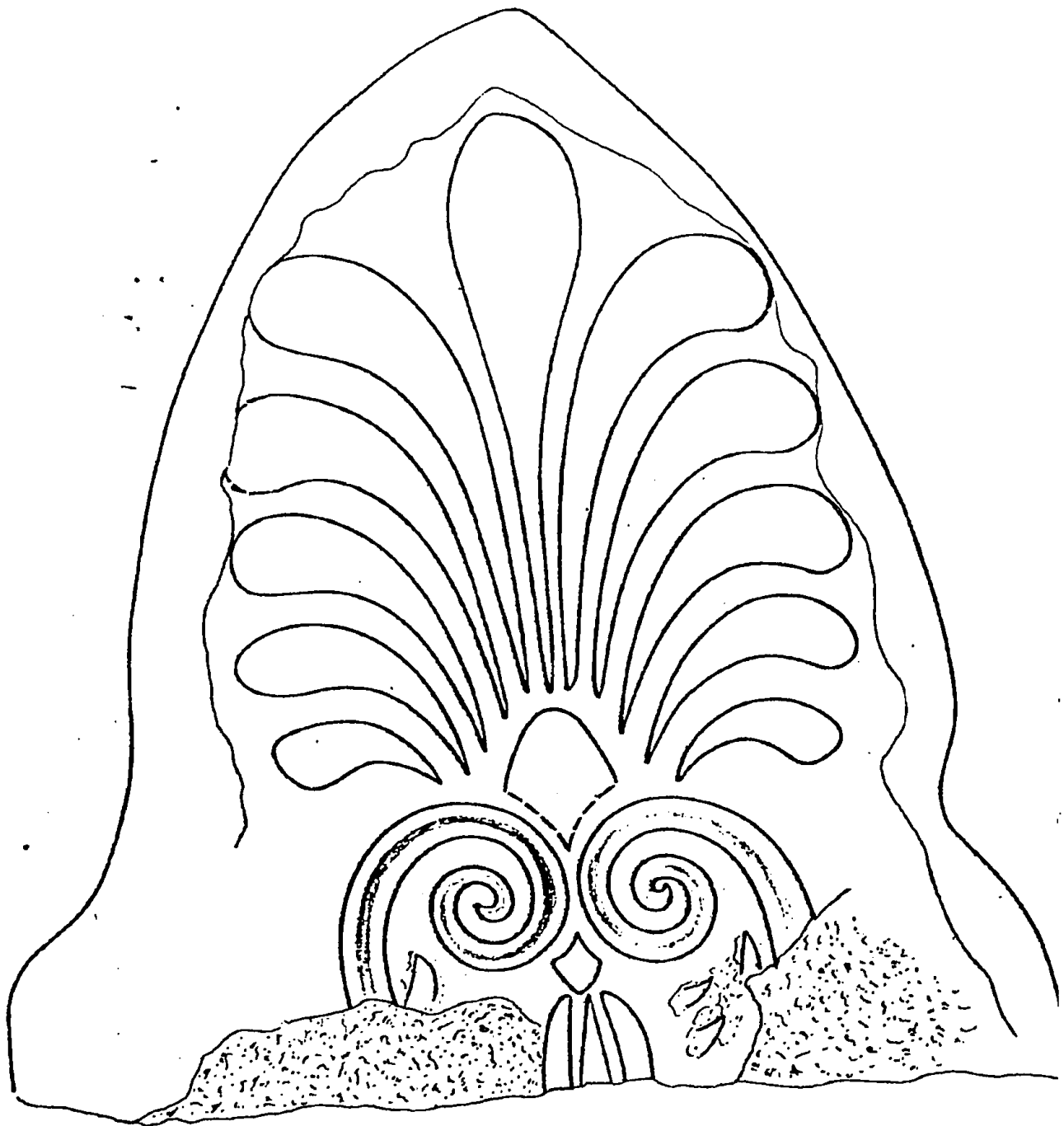

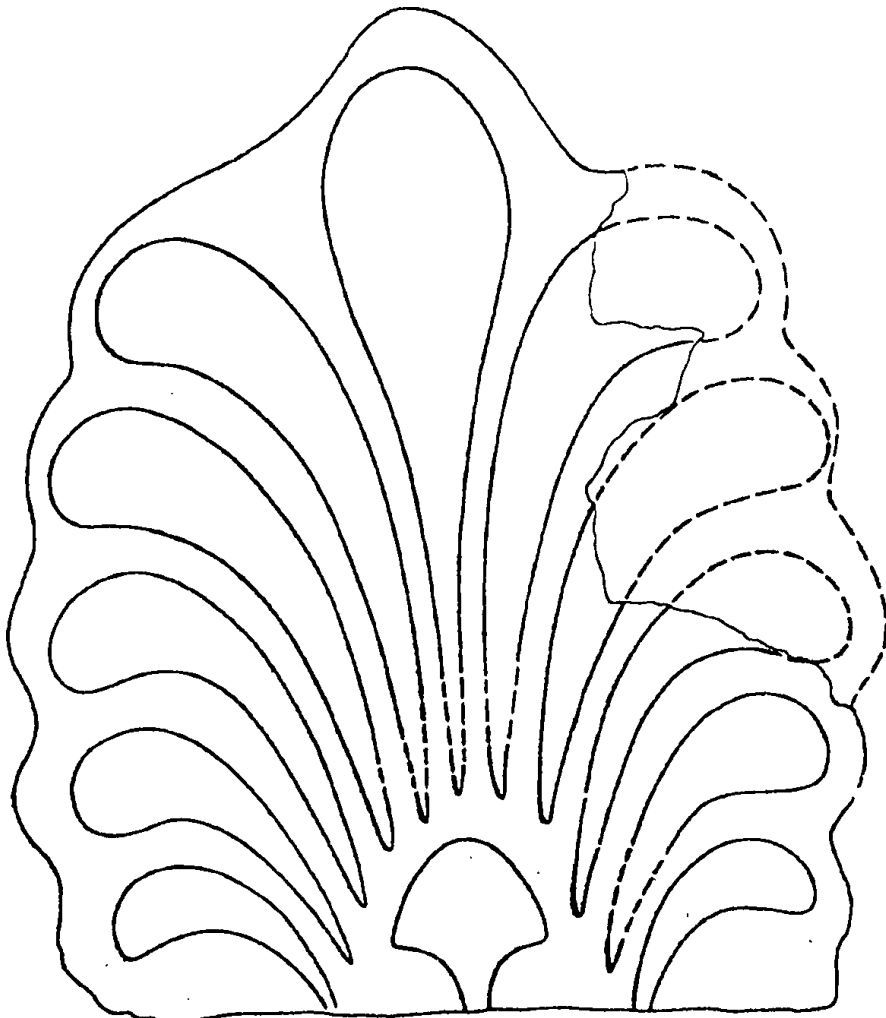

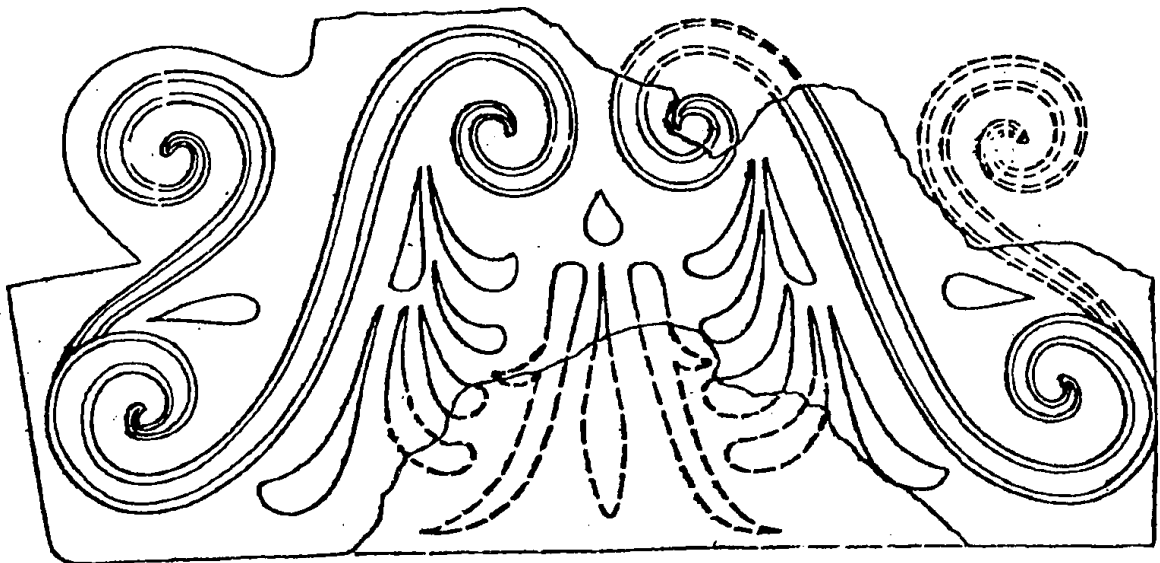
0 1 2 3 4 5 cm

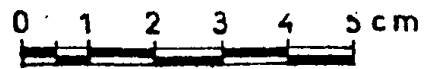

α

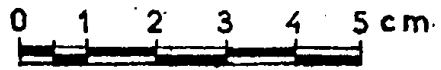
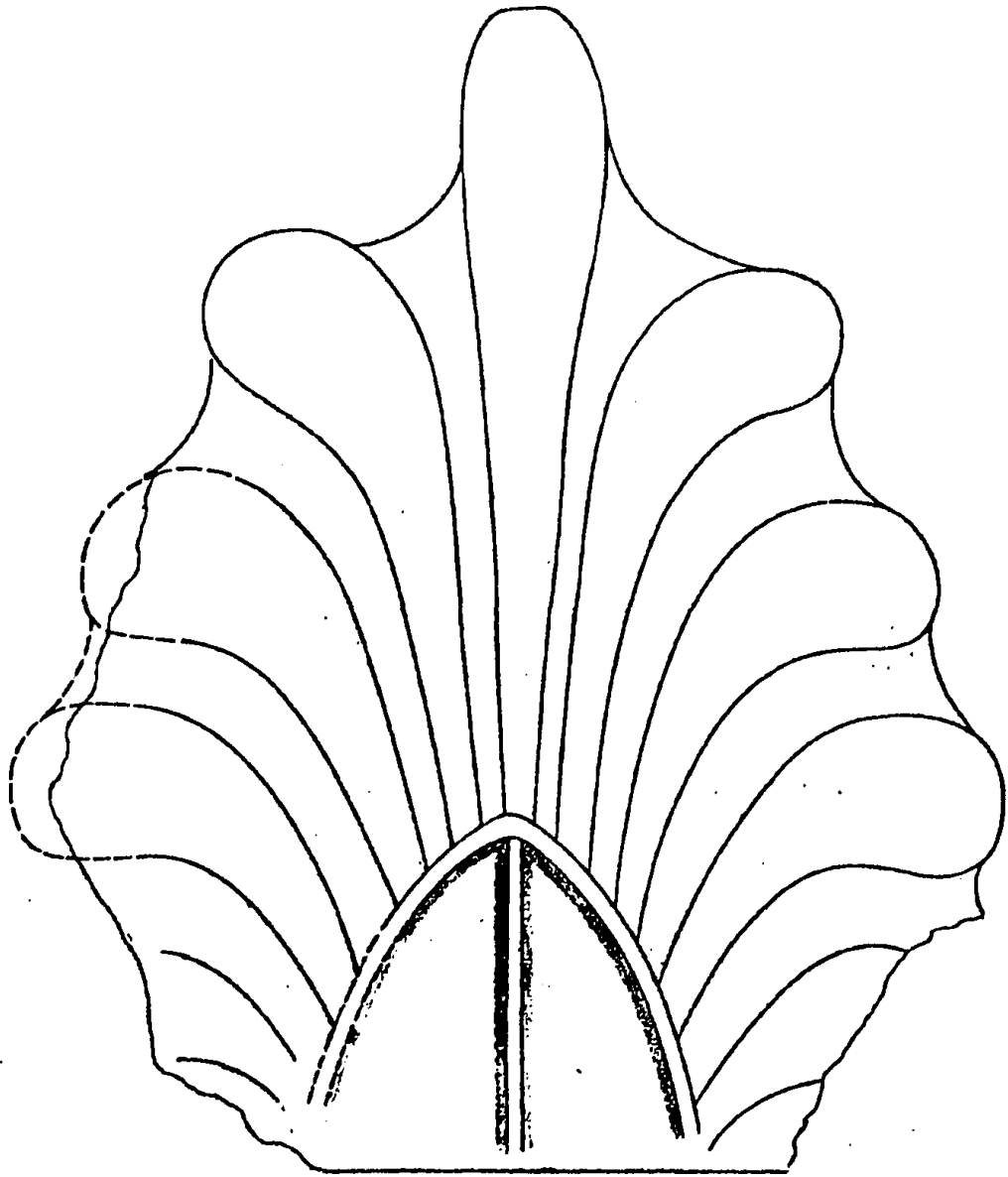

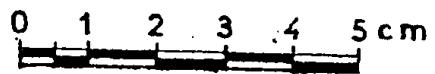
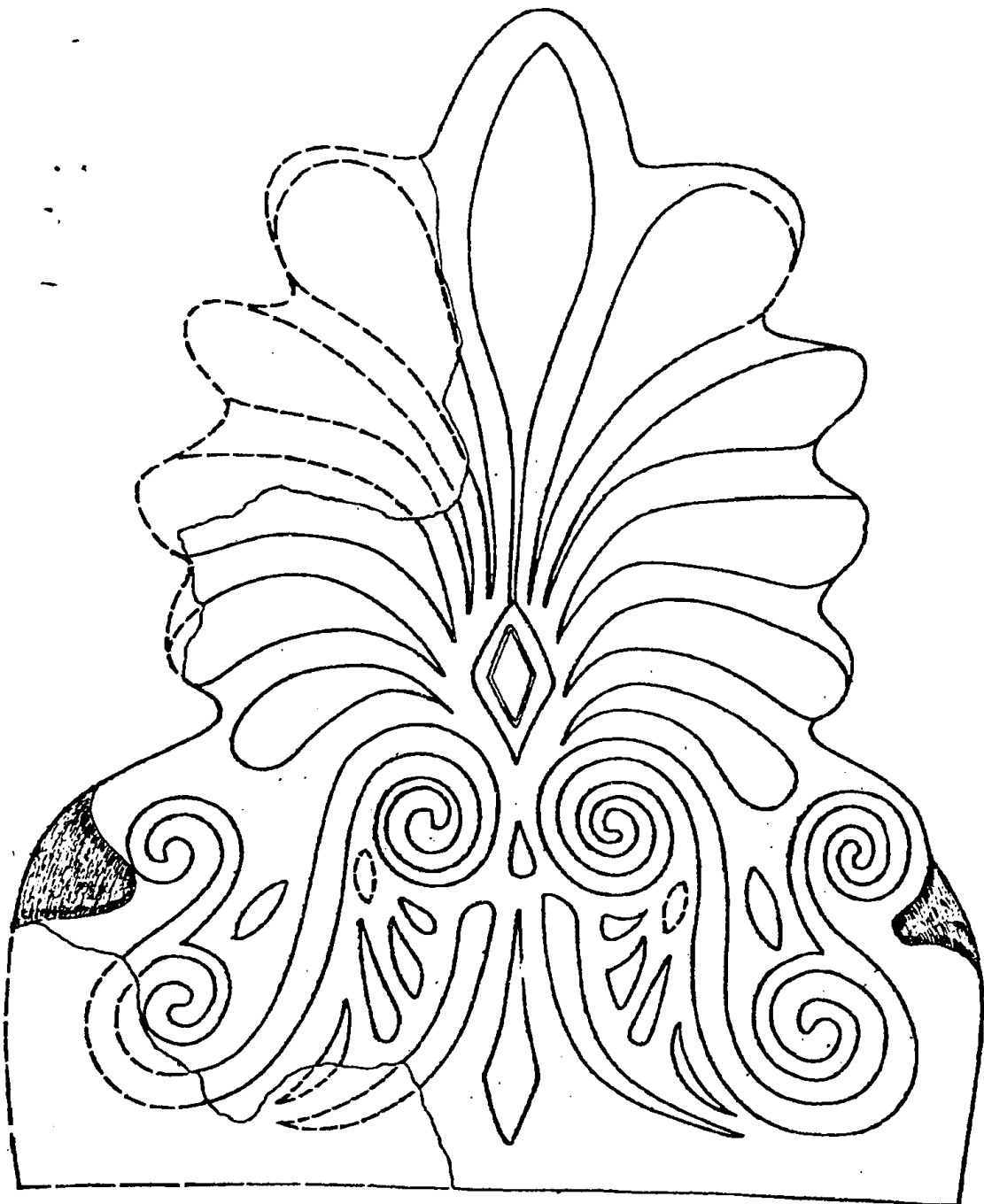
β

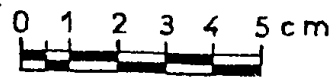

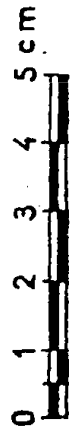
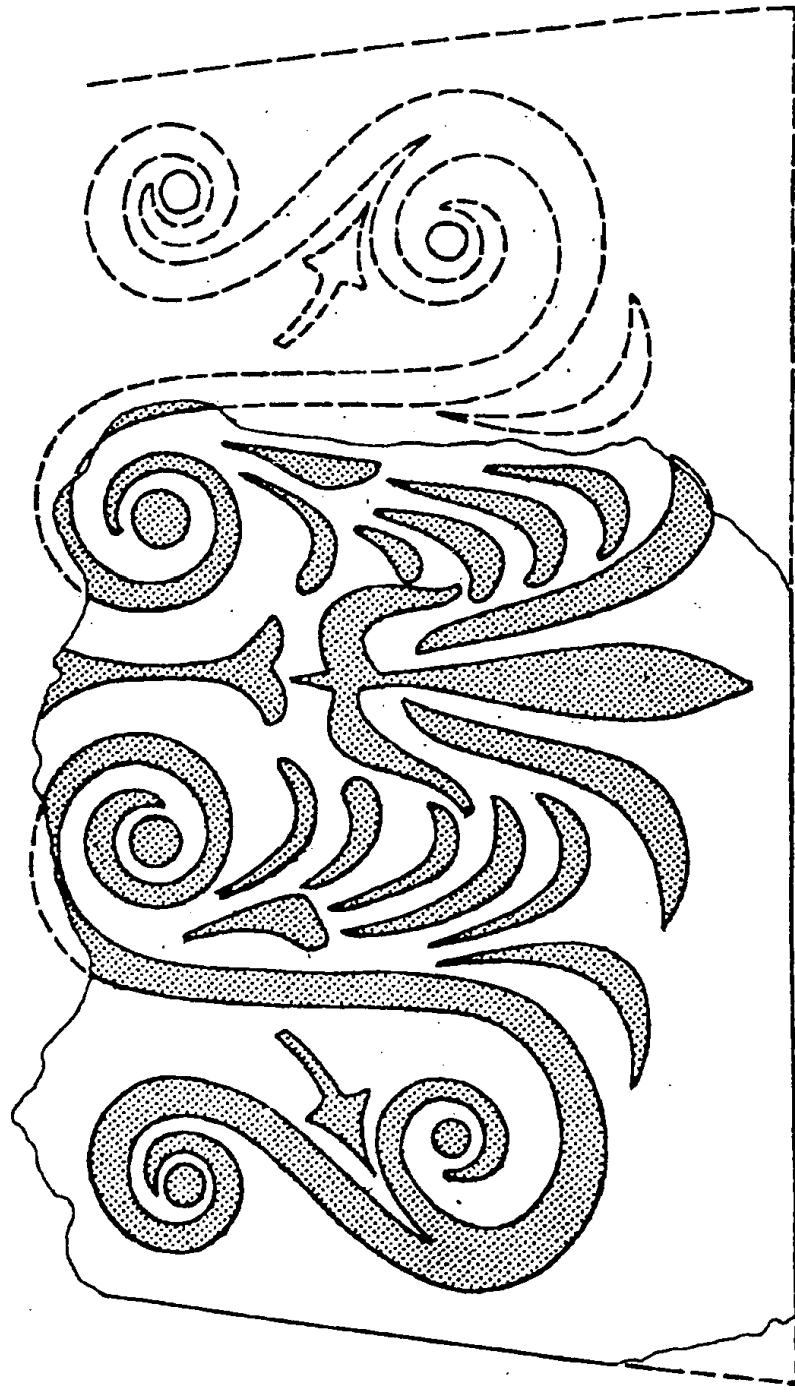

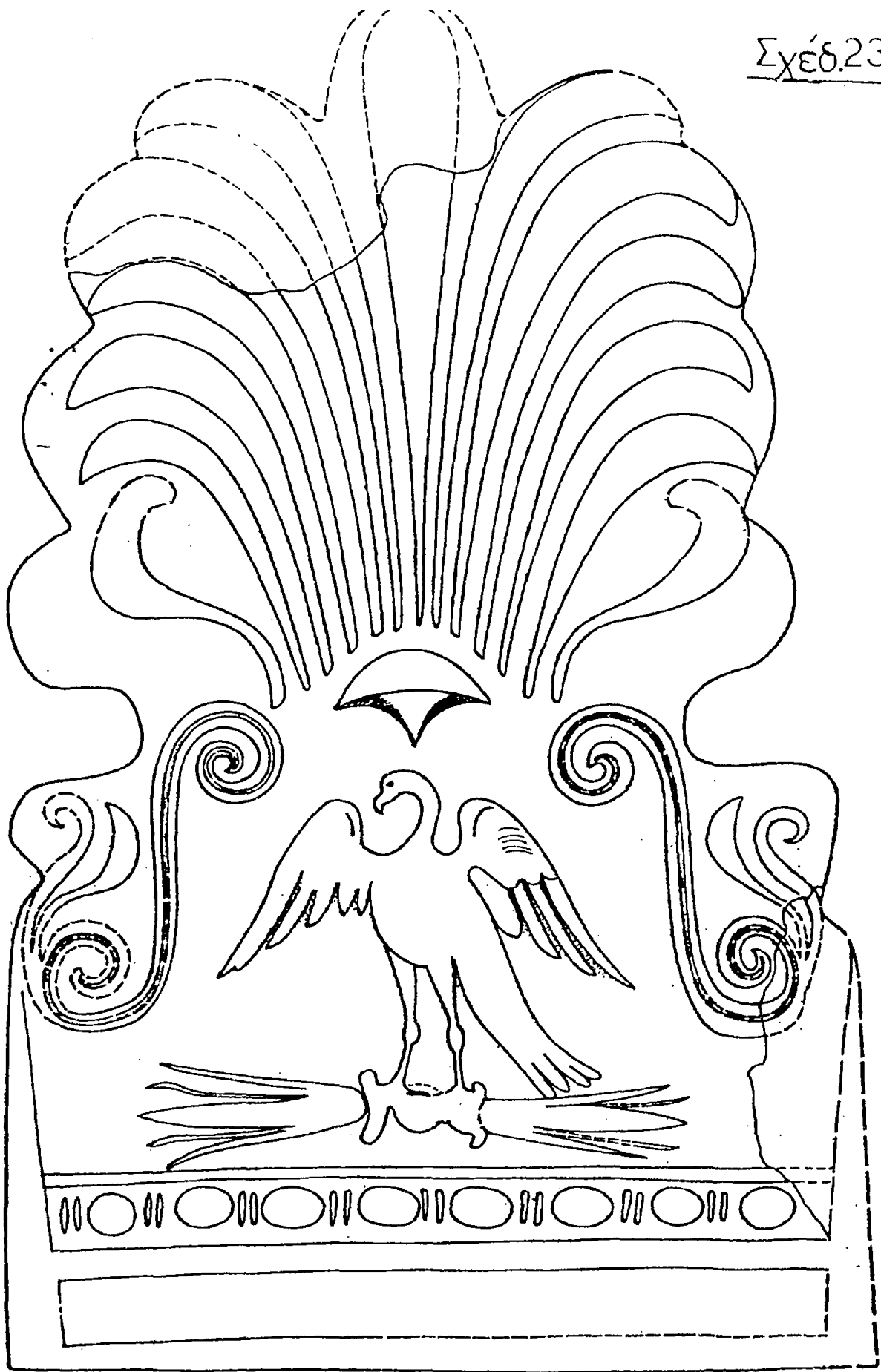
Σελ. 19

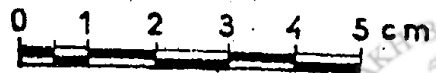
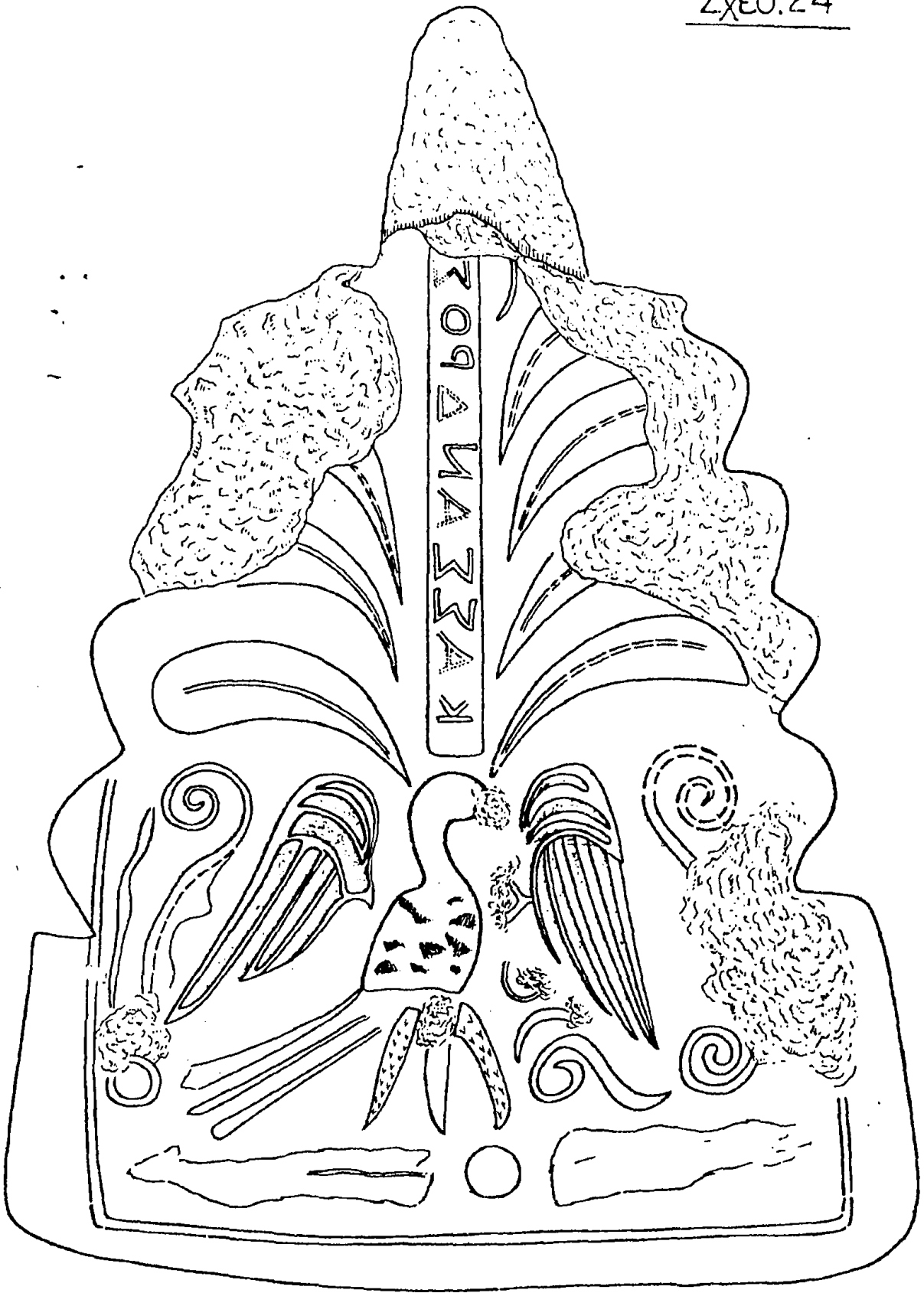

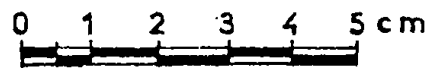
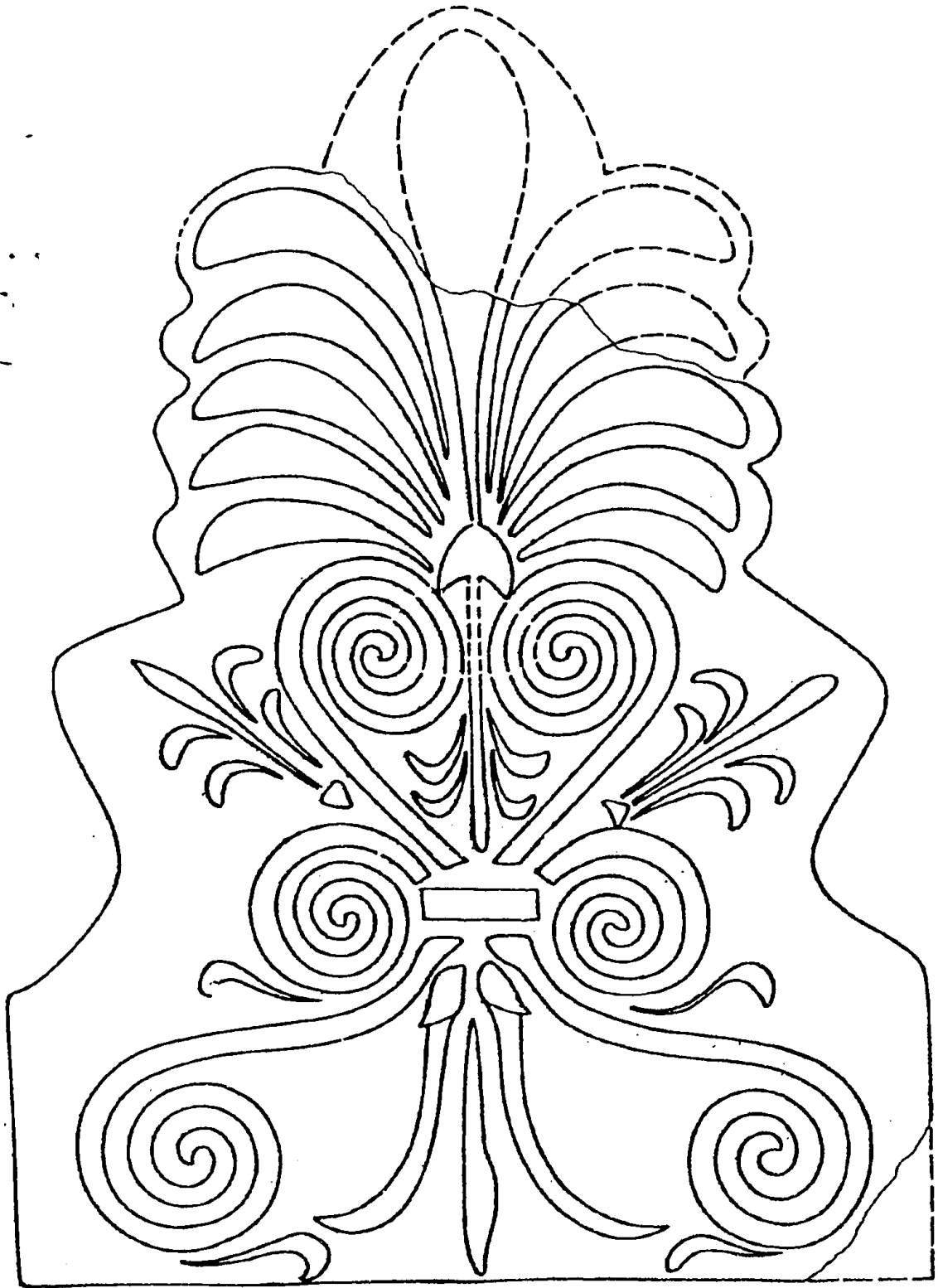

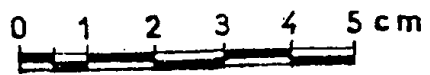
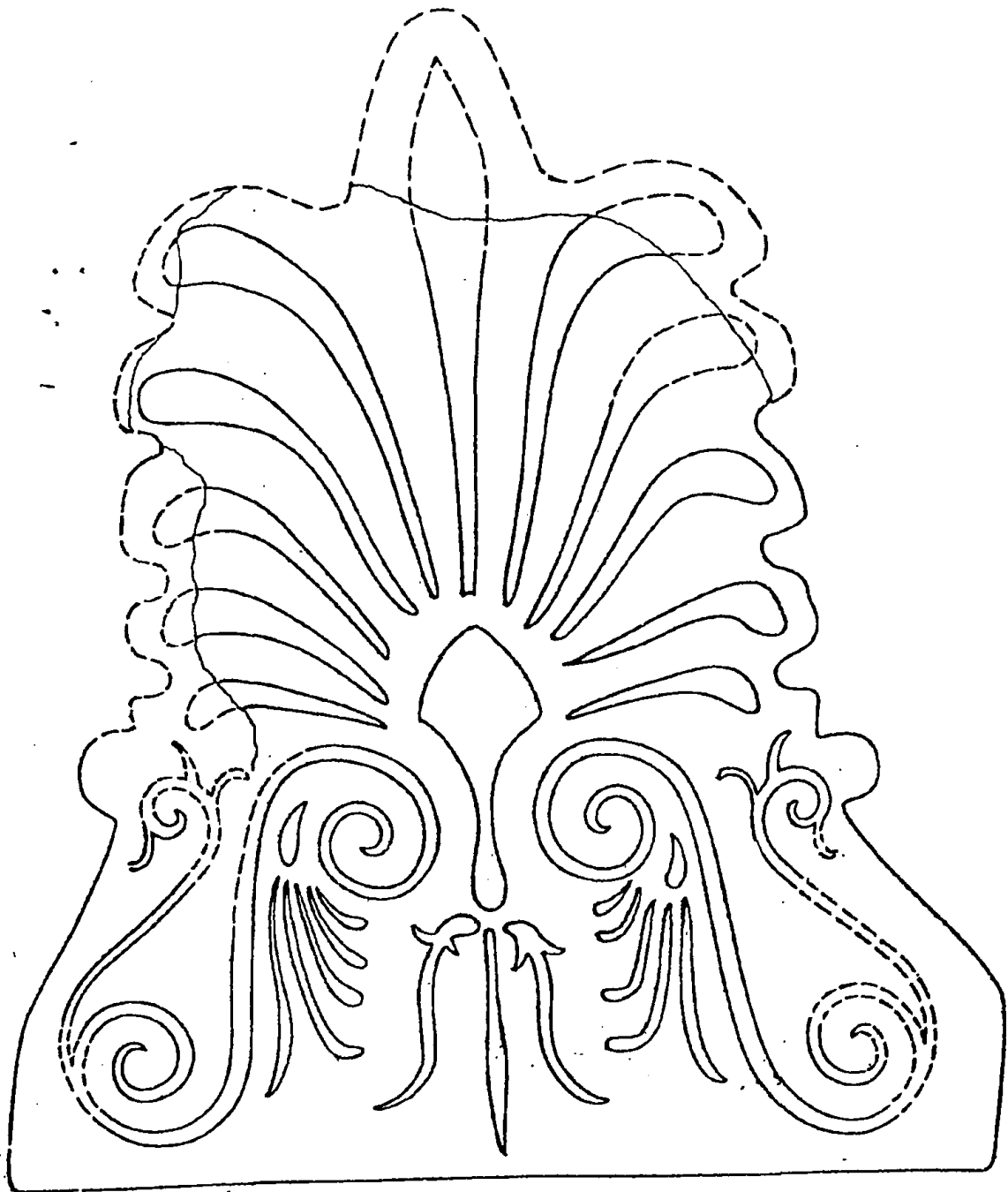

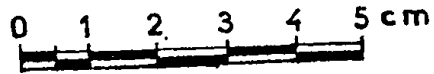
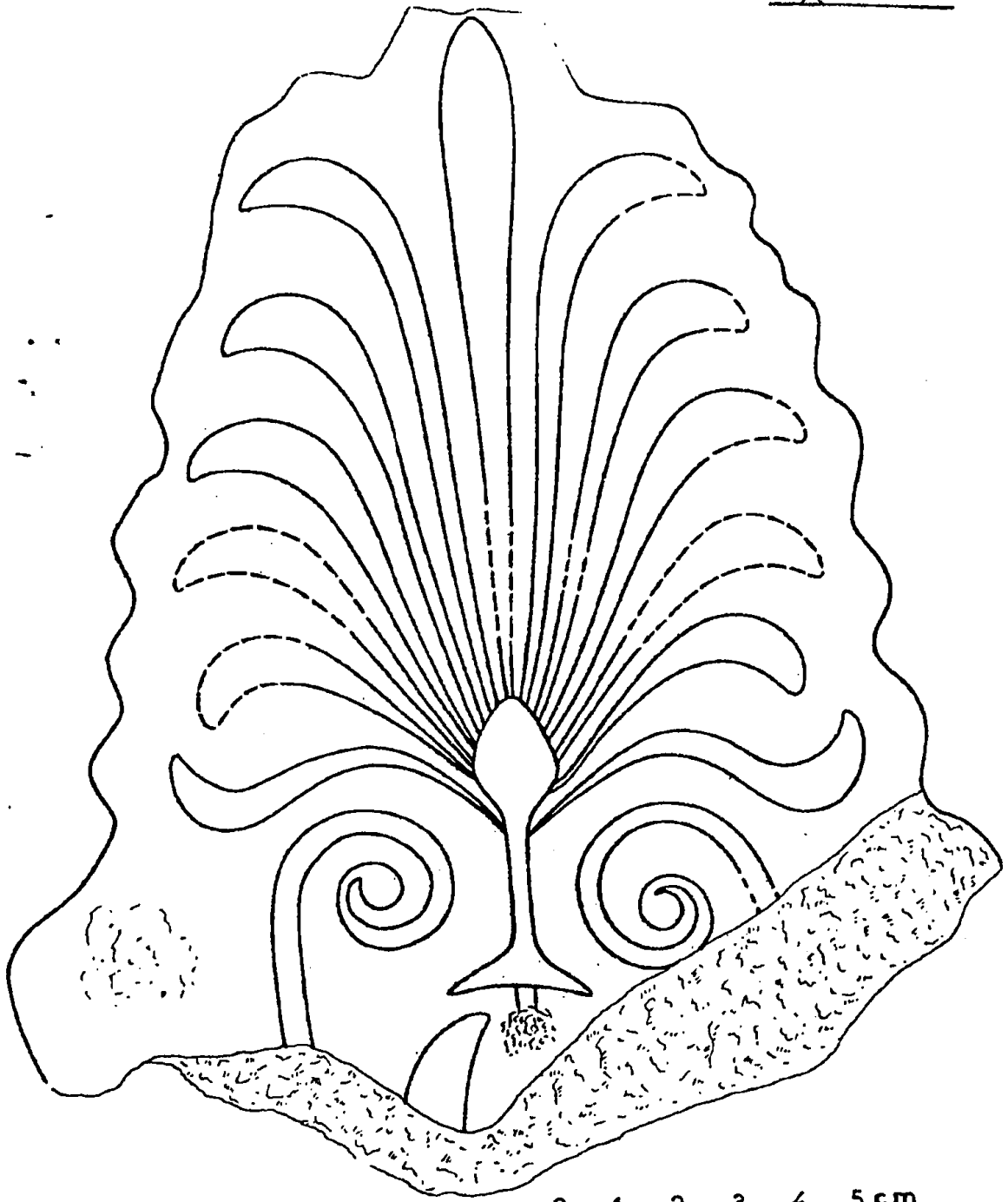
0 1 2 3 4 5 cm

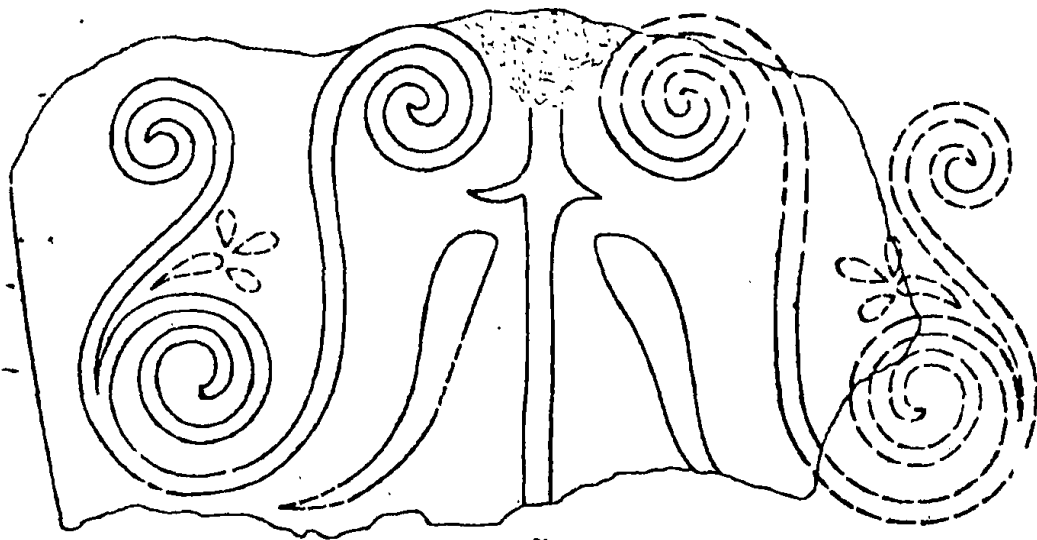

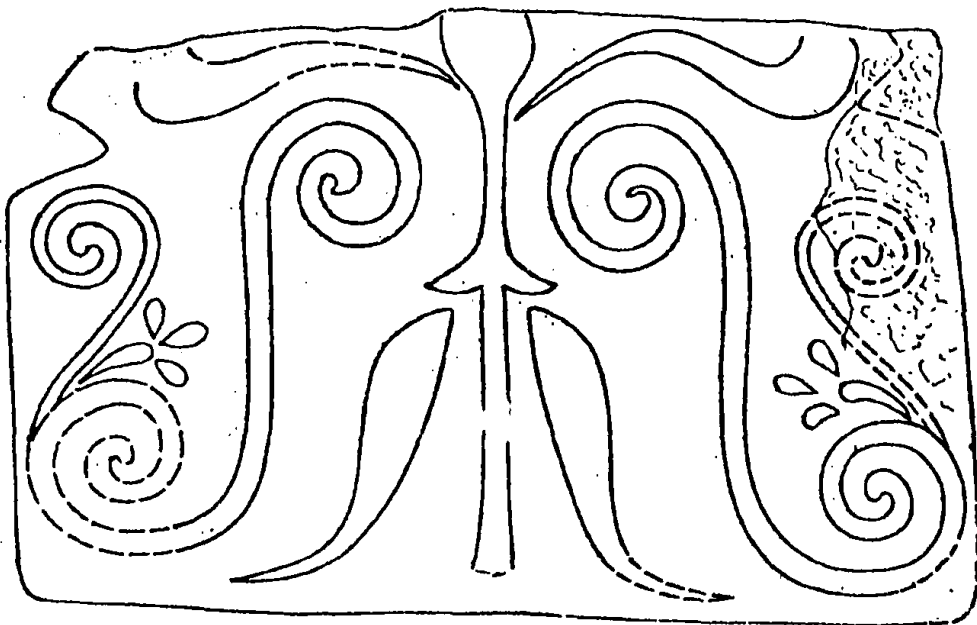

α

β

